

A
MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSULAT
1930 február hó 14., 17-ik és március hó 3. és 6-ik napján tartott

ÉRTEKEZLETE

AZ ÉRTELMISÉG VÁLSÁGÁRÓL

DR. HORNYÁNSZKY GYULA ELNÖKI MEGNYITÓJA

Tisztelt közönség!

A Magyar Társadalomtudományi Társulat régóta esedékes adóságát rója le akkor, midőn az *(értelmiség válságáról)* sorozatos előadást tart. Mert a kérdés kezdetről kezdve hozzá tartozott elméleti eligazodást követelő szövevényes voltánál és nagy aktualitásánál fogva.

Mindenekelőtt: nem országos, hanem *világjelenséggel* állunk szemközt s nálunk csak élesebb formában mutatkoznak a lényegükben mindenütt egyforma állapotok, mert bennünket egy vesztett háború, egy kegyetlen és esztelen békekötés és a kettőnek összes politikai és gazdasági következménye különösképen rossz sorba sodort felvetett problémánk szempontjából is.

Azután az, amit a legközvetlenebbül érezünk nagy bajnak, értelmiségi ifjúságunk válsága: küzdelmes jelene, kilátástalan jövője, csupán *szimptóma*. Láthatóvá vált jele annak a nagy eltolódásnak, amely egész modern társadalmunk szerkezetében — főleg gazdasági okoktól meghatározva és nemzetközi összefüggések alapján — a biológia határáig végbement. Mintha sarkából fordult volna ki az egész társasélet: az ötvenévesek ifjakká lettek és az öreg hivatalnokok nem az ágyban, hanem hivatalaikban halnak meg.

Legszélesebb távlatból nézve a dolgot, elsősorban *a fizikai és a szellemi munka erőmérkőzéséről* van szó. Az utóbbi ma rossz helyzetbe került, mert gyakran nem rendelkezik a fizikai munka kényszerű természetével és a szervezkedésnek kellő feltételeivel sem. Mindennek következtében értékskálája is alászállt, nem csupán gazdasági értelemben beszélve értékről. A fizikai munkásság zárt sorával szemben, amely ismeri és meg is tudja védeni a maga egyöntetű érdekeit, ott látjuk a szellemi élet egyedeit vagy ezek szervezetlen csoportjait, amint tanácstalanul és a szükséges erőtömörülés nélkül küzdenek még mindig azért az ideálért, amelynek az emberiség a maga kultúráját és az ezért kijáró tiszteletet köszönheti. Nem akarok spengleri

húrokat pengetni. De kell hogy gondolkozóba essünk egész jövőnk alakulásán, ha a technikailag zabolázott nyers erő diadalmas előrenyomulását szemléljük; ha egyszer már kitapogattuk azokat a gyenge pilléreket, amelyeken a szellemi munka teljesítményei nyugosznak, s különösen ha számba vesszük, hogy valahol Keleten a fizikumra alapított világszemlélet máris tartós állami berendezkedést kapott s hogy e világszemléletnek pionírjai nálunk nyugaton sem tétlenek.

Értelmiség egyszersmind társadalmi osztályt vagy osztályokat is jelent. Bizonyos társadalmi rétegből kerülnek elő azok, kiknek hivatásuk a magasabbrendű élettől megkívánt szellemi és kulturális munkát elvégezni. Az értelmiség mai válsága e tekintetben is lényeges eltolódásokhoz vezetett. Annyival inkább, mert épp az a *középosztály* érezte meg a legjobban — nem kormányaink hozzájárulása nélkül — a változott gazdasági viszonyok következményeit, amely eddig az értelmi munkásokat szolgáltatta. Mi lesz majd ezzel az úgynevezett középosztállyal? Megtarthatja-e a maga életszínvonalát és át tudja-e származtatni az ahhoz szükséges módot és készséget a jövő generációra is? Nem fog-e itt egy erős deklasszifikálódás végbemenni, amit majd csak félig-meddig felejtet el és békít ki a gyarapodás, amelyet alsóbb néposztályok feltörekvő tagjai által a társadalmi életnek vezetése nyer.

De bármennyire hűsbavágóan érdekeljenek is bennünket ezek a kérdések nagy általánosságukban is, hozzánk a legmagasabb értelmiségnek, *egyetemi ifjainknak* sorsa áll mégis csak a legközelebb. A helyzetet durva körvonalaiiban ismerjük. Ezrével szaladgálnak a diplomás emberek állások után s rajtuk az állambölcsség époly kevéssé tud segíteni, mint a társadalmi jóakarát. Meddig tart ez és még meddig tarthat egyáltalán? Mi lesz az évről-évre felszaporodó állásnélküliekkel, kértheti aggódó szívvel az, aki nem tud, nem akar belenyugodni a minden keserűséget, szenvedést, halált betakaró mondasba: mundus se expedit. Van itt a segítségnek egyáltalán módja és mi az?

Efféle kérdésekre csak akkor adhatunk feleletet, ha előbb pontosan, statisztikai pontossággal állapítottuk meg a baj nagyságát s ha mindama lehetőségeket végiggondoltuk, amelyek — ha tán nem is rögtöni gyógyulást, de enyhülést hozhatnak a bajra. Nekünk, hogy úgy mondjam, előbb *katasztert* kell felállítanunk *szellemi szükségleteinkről*, nem szűkkeblű jelenheztapadással: oktalan leépítésekkel és redukciókkal, hanem ellenkezőleg: bőven számítva a jövő fejlődés követelményeire, hogy azután mégis csak azokhoz a szükségletekhez szabjuk szellemi munkásainknak számát és kiképzését.

Azt a nagy munkát, melyre a Magyar Társadalomtudományi Társulat akkor vállalkozott, amidőn az itt csak általános vonásokban

vázolt kérdéseket alapos vizsgálatnak akarja alávetni, természetesen nem végezhette el egyetlen ember; *Kornis Gyula* a «szellemi munka válságáról,» *Laky Dezső* az «értelmiség válságának gazdasági és társadalmi hátteréről, *Szandtner Pál* meg «értelmiségi ifjúságunk jövőjéről» fog nekünk előadást tartani.

A SZELLEMI MUNKA VÁLSÁGA.

Dr. Kornis Gyula választmányi tag előadása.

Az emberi szellem újkori fejlődésében mély tragikum lappang. A szellem egyik főtenyezője, az ész, a modern természettudomány és technika megszületésével az anyag fölött sohasem sejtett, csodálatos diadalt aratott. Ugyanekkor azonban fokozatosan az anyag rabságába jutott. A modern technikai s vele a mai gazdasági kultúra bámulatossá fejlődésének kiindulópontja a *Bacon* szava: *natúr a parendo vincitur* — ki kell kutatnunk a természet törvényeit, ezeknek engedelmessé válnunk kell, vagyis alkalmaznunk őket s mienk a diadal a természet erői fölött. Ma azonban Bacon szellemes barokk metaforájának már valóságos jelentése van: a természetnek, az anyagnak maga a szellem is engedelmes rabszolgája lett. Ugyanis már nemcsak a természetet bontja szét elemeire, hanem az egyén és társadalmi életet is s azt gondolja, hogy az elemek pusztán mechanikus összege a szellem területén is élő egész. Az ész racionalizálva-mechanizálva a szellemi világot is — megöli az élet, a friss személyes életet, kiszívja belőle a lelket. A modern gyárilap racionalizált módszerei (a Taylor-, Ford-, Bedaux- stb. rendszer), a «tudományos üzemvezetés» (scientific management) az emberi munkát a leggazdaságosabbá teszik ugyan, de ugyanekkor lelketlen géprésszé, előre kikalkulált energiaforrássá személytelenítik az embert, aki mégis csak lelkes lény, személyes egész, mely pusztán eszközszerű quantummá mégsem fokozható le. Az ész az emberi társadalmat természettudományi-anyagi kategóriák alapján már nem személyes-pszichofizikai egyéniségek szerves egészének, hanem szilárd elemek halmazának nézi s keresi az exakt törvényeket, amelyek szerint ezeket az elemeket célszerűen keverheti, forgathatja, mintha az emberek is egyforma, egyéniség nélküli quantumok volnának, ahogyan a fizikai testek atomjai, melyekre az ész a számok törvényeit oly sikerrel alkalmazhatja. Ez a szociális fizika s gazdaságos alkalmazása, a szociális technika (sokszor «társadalmi politikának» nevezik) az egyéniségétől megfosztott atomember munkáját egyhangúvá, egyoldalúvá, gépiessé szűri, természetes alkotó örömétől és magasabb rendeltetésstudatától megfosztja, kivájja,

elernyeszti és ellaposítja. Nem a szellem parancsol többé a tárgynak, hanem a tárgy a szellemnek. Az anyag diadalmaskodik a szellem természetes szükségletei fölött: az anyag produkciója *öncéllá* emelkedik.

Ennek megfelelően a szellem értéktáblája összetörik. Egyetlen önérték marad, mellyel szemben a szellem is csak eszközértékké süllyed: a *gazdasági érték*. Az értékhierarchiában a hasznossági érték monopóliumra tesz szert, melynek alá van rendelve minden vallási, művészeti, erkölcsi és tudományos érték, minden szellemi értéktermelés és alkotás. Ha *értékekről* beszélünk, ma már csak *árakat* értünk rajtuk. (Nietzsche.) A szellem, mely legyűrte az anyagot s minden *ízeben* racionalizálta a fizikai munkát, most maga is ennek fogságába került; a maga sajátos munkáját, a szellemi munkát is mindjobban mechanizálni iparkodik, pszichotechnikai módszereket agyai ki, hogy a szellemi tevékenységet is lehetőleg quantifikálhassa s előre kiszámítva egyes fázisait, a gépmunka hasonlóságára racionalizálhassa.

Korunk nagyranőtt technikai-anyagi kultúrája, bármily csodálatos is külső csillogása, lényegében a szellem uralma helyébe az anyag primátusát állította. Óriási méretű küzdelem indult meg a minőség és mennyiség kategóriája között; ma már, úgy látszik, hogy a szellemet képviselő sokszínű minőséget egyelőre legyűrte a tömegtermelés, a standardizálás, az uniformizálás. Az intellektualizmus fölött, főképp a világháború óta, diadalt ül a manualizmus. A fizikai munka értéke és tekintélye emelkedett, a szellemi munkáé lefokozódott. A fizikai munkásság képviselői, a munkáspártok jutva Európa számos országában politikai uralomra, természetes, hogy a fizikai munkának nagyobb értékét a gazdasági termelésben s nagyobb jelentőségét a társadalomban hangoztatták s iparkodtak ezt az értékfelfogást érvényesíteni kormányzati intézkedéseikben is, holott az anyagot is mindenkor csak a szellem mozgathatja s formálhatja.

A szellemi munka világszerte válságba jutott. Hogy ennek a válságnak mélyére tekinthessünk, vegyük szemügyre a fizikai és a szellemi munka *különbségét*, mi ennek a különbségnek következménye *világnézeti-etikai, szociális és jogi szempontból* egyrészt a fizikai, másrészt a szellemi munkásoknál? Mik az *okai* a szellemi munkások növekvő nyomorának és munkanélküliségének szerte a világon? Végül milyen *eszközök* állhatnak a szellemi munkások rendelkezésére sorsuk javítására?

I.

Mi a munka? A test vagy a szellem erő kifejtése valamely érték megvalósítására. A munka tehát az értékek egész hierarchiájára kiterjed: megvalósíthat vallási értéket (istentiszteletet), erkölcsi értéket (karitatív tevékenység, nevelés-oktatás), igazságértéket (tudo-

mányos kutatás), szépségértéket (a művész alkotása), életértéket (az orvos gyógyító működése), gazdasági értéket (a mérnök munkája, az életszükségleteket kielégítő tárgyak előállítás, a sokféle fizikai munka), szociális értéket (közigazgatás, a sokfajta állami és községi hivatali tevékenység) stb. Mi a különbség testi és szellemi munka között? A kettő határvonala szétfolyó. Nincsen ugyanis testi munka a szellem valamelyes közreműködése nélkül s viszont szellemi munka sincsen a testi igénybevétele, azaz fáradtság nélkül. A testi munka azonban közvetlenül használja az emberi szervezetet, a szellemi munka pedig csak közvetve az idegrendszer útján. A fizikai munkának is van mindig szellemi oldala, mely a minőségben, a célszerűségben, a gazdaságosságban nyilvánul meg. Minél többször kell változtatni a fizikai munka közben a célhoz mért eszközöket és mozgásokat, annál jobban áthatja a szellemi munka, a gondolkodás a testi munkát. Végző elemzésben a testi munka irányítója is a szellem. A játék vagy a szórakozás is a testet vagy a szellemet igénybevevő erő kifejtés, mégsem tekintjük szorosan munkának, mert közvetlen erkölcsi célja nem valamely érték megvalósítása.

A munkának *erkölcsi* szankcióját ugyanis a kultúra adja meg. A kultúra az értékek rendszere, melyeknek megvalósítása kötelességünk. Az értékmegvalósítás munka útján megy végbe. Csak annak a munkának van erkölcsi jelentősége, amely valamely kultúrértéket közvetlenül vagy közvetve megvalósít. A csatornatisztító munkás tevékenysége is komoly erkölcsi jelentőségű, mert közvetve bizonyos kultúrértékek védelmének szolgálatában áll. A fizikai munkahivatások étoszának és értékelésének erre a magaslatára még a rabszolgatartó ókorok társadalmá nem emelkedett. A fizikai munkát lenézte, a szenvedéssel (*labor*) azonosította. A szabad- vagy nemesemberhez az ókortól kezdve az újabb időkig csak a szellemi munka volt illő. Aristoteles a szellemi, tisztán a gondolkodásnak szentelt életet, a *bios theoretikos-t* tartja a legmagasabbrendű életformának, az emberi kultúra csúcspontjának, mely «legközelebb áll az isteni élethez». A szellemi munka, az igazság kutatása, a gondolkodás a szabadembernek a rabszolgával és kézművessel szemben nemcsak kiváltsága, de egyenest erkölcsi kötelessége, mert az embert az állattól éppen ez teszi különbözteti meg. A szellem tevékenységében kell tehát az embernek keresnie sajátos tökéletességét és boldogságát.

A fizikai munka értékelése már a kereszténység befolyása alatt (az emberi lélek méltósága és egyenlő értékűsége; szerzetesek munkája, céhrendszer) erősen fokozódott. A fizikai munkásoknak majdnem egy század óta folyó sikeres szervezkedése és politikai gazdasági ereje pedig az utóbbi évtizedben egyenest azonos értékűnek minősítette a testi-ipari munkát a szellemi munkával. A világháborút követő

társadalmi forradalom mindenütt kiélezte a «kézimunkás» és a «fej-munkás» ellentétét s devalválni iparkodott a szellemi munka fölényét. Sőt az egyenlőségi düh a kvalifikált, tanult vezető szakmunkást is, akinek munkaereje már szellemi tőkét képviselt, uniformizálni törekedett a többi tucatmunkással. Ez a mozgalom megfélekedzik arról, hogy a szellemi munkát *tárgyának* értéke avatja magasabbrendűvé: csakis a szellem formálja az anyagot, irányítja a testi munkát, csakis a szellemi munka az első és éltető forrása a kultúra és gazdasági-technikai élet haladásának. A testi munka csak azt hajtja végre, amit a szellem kitalált és úgy hajtja végre sikerrel, ahogyan a szellem a legalkalmasabb módot megállapítja. A testi és szellemi munka az emberi tevékenységnek csak két oldala: a testi munkának szüksége van szellemre, mely irányítja s a szellemnek szüksége van testi munkára, hogy gondolatát megvalósítsa. Az anyag formátlan marad gondolat nélkül; s a gondolat üres marad az anyagban való kidolgozás nélkül. Az emberi kultúra haladása nem a testi és szellemi munka ellentétén, hanem éppen válthatatlan egységén, összhangján és egyensúlyán épül fel. Mindkettő értékes és szükséges a maga nemében: a szellemi munkának elsősége és vezető ereje azonban soha, míg emberi kultúra és erőkifejtés van, el nem homályosulhat. E ponton a platonizmus örökérvényű marad: a szellem, a *nous* teremti meg a modellt, az ideát, melyet a fizikai erő csak megvalósít és sokszoroz.

A munkának többfajta lelki indítéka van. Az egyik az élet fenntartásának és kifejtésének, a megélhetésnek motívuma. A fizikai munkának legtöbbször ez a forrása: a testi munka többnyire bér-munka. A szellemi munkát az antik világ egészen *nobile officium*-nak tekintette; mélyen megvetette azt a szellemi munkát, mely kereset forrása. Ezért nézték le a pénzért tanító szofista rétorokat, mint eszmekereskedőket, gondolathandlékat. Sokrates nemes alakja messze kimagaslott erkölcsileg a szofisták közül, mert nem fogadott el pénzt tanításáért. Amikor az újkorban a szellemi munka is kenyérkereső hivatássá válik, akkor is megmaradt az antik felfogás csökevénye a szellemi munka ellenértékét jelentő *honorarium* (tiszteletdíj) szóban a fizikai munkát megfizető *bérrel* szemben. A platóni vagy aristotelesi etikával szemben ma egészen természetes, hogy a szellemi munkás is munkája jövedelméből él.

A munka másik nagy ösztönszerű indítéka az ember veleszületett tevékenységi vágya. Minden igazi munka értéktárgyakat teremt, tehát már eleve bizonyos értékek igenléséből, megvalósításuk vágyából fakad. A teremtő szellemi munka legfőbb forrása az alkotás vágya, a tárgy szeretete, sőt szerelme, a platóni *Eros*. A tudós az igazság, a művész a szépség, az erkölcsi vagy szociális reformátor a jóság értékét iparkodik megragadni s látható formába önteni, míg a vallásos

génusz az isteninek sugarait törekszik felfogni s életében megvalósítani. Egy-egy korszak dekadenciájának, idealizmusa megcsökkenésének jele, ha megfogyatkozik benne az alkotás vágya, a tárgyszerelem, a munka öröme. A világtörténetnek a nagy háborút követő mai periódusában éppen az egyik letragikusabb vonás, hogy mind a fizikai, mind a szellemi munkásokban erősen megbénult a hit a munka erkölcsi értékében és örömeiben. Az egyre fokozódó munkanélküliség nemcsak a testet, de a lelket, a munka odaadó szeretetét, értékigénlését, a szellemnek tárgyban való önzetlen elmerülését is mind nagyobb tömegekben meggyilkolja.

Miképp becsülte meg koronként a társadalom és az állam az alkotó szellemi munkát? A görög büszke arra, hogy neki tudósai és művészei vannak s ezt tekinti a barbárokkal szemben a hellén génusz sajátos ismertető jegyének. Perikles híres beszéde a görög kultúra jogos öntudatának, de egyben a szellemi munka legnagyobb megbecsülésének tanúsága: arra büszke, hogy a görög szereti a szépséget és igazságot, művészkedik és filozofál. Az sem véletlen, hogy Platón a tudomány embereit akarja az állam vezetőivé tenni. A hódító római már inkább a katonát, a politikust, a társadalmi és gazdasági élet szervezőit becsüli nagyra. A szellemi kultúrának magas foka kell ahhoz, hogy a hadi, politikai s gazdasági érdemekkel egyenlő értéklésben részesüljenek a tudomány, az irodalom és a művészet alkotásai. Az állam ugyanis elsősorban hatalmi szervezet, tehát főképp azt becsüli, aki hatalmát szemmel láthatóan védi, sőt növeli: a katonát, a politikust, a gazdasági embert. De a modern állam mindinkább kultúrállammá alakul át, mely érzi, hogy politikai és gazdasági hatalmának egyik legfőbb alapja a fejlett kultúra, a szervezett ész ereje. Nemcsak hatalom által lehet kultúrát teremteni, de még sokkalta nagyobb mértékben kultúra által hatalmat. Hogy mily lassan tört utat ez a belátás, melyből a sajátos szellemi munka fokozottabb megbecsülése folyik, arra jellemző, hogy amikor a XVI. század elején VIII. Henrik angol király az udvari szertartásoknál a felvonulás rendjét megállapította s 160 rangbéli fokot különböztetett meg, a tudósokat és művészeket a legutolsó csoportba sorozta be, de még itt is az angol merkantilizmus szellemében a kereskedőket elébük helyezte. (Some merchants, men of science, artists.) S milyen címen követelik később maguk a szellemi munkások a nagyobb társadalmi megbecsülést? Nem a szellemi munka magasabbrendűségének, kultúrateremtő erejének jogcímén, hanem azért, mert hasznosak a társadalomnak. Előbb Bacon a «Salamon intézetéről» való akadémiai álmában, majd Leibniz a berlini akadémia tervezetében csakis az utilitarizmus jegyében tudják igazolni a tudósok, mint szellemi munkások jelentőségét. Leibniz az akadémikusokra akarja bízni a nagy nemzeti köz-

munkák vezetését, pl. az előtött bányáknak a fegyencek munkájával való kitisztítását, új bányák nyitását, olyan kísérletek és fölfedezések irányítását, melyek az iparban hasznossá tehetők. A tudósok célja nem lehet a *curiosa*, hanem csak az *utilia* kutatása: az utóbbi kölcsönöz nekik a társadalomban jelentőséget, értéket és díszet. Csak a XVIII. század francia felvilágosodási mozgalma, a *culte de la raison* tudta kivívni igazán a szellemi munka tekintélyét és magasabb társadalmi értékelését. Minden egyénnek és társadalmi rétegnek az adja meg a maga jelentőségét és presztízsét, hogy mennyi esze van s hogy ez az ész mennyire van kicsiszolva, mekkora a műveltsége. A párisi szalonokban, ezekben a *bureau d'esprit*-kban, már Voltaire, Diderot, D'Alembert s a szellemi élet munkásainak az alsóbb néposztályból sarjadt egész serege mint egyenrangú vitatkozik az ész birtokának teljes önértékében a hercegekkel és marquisokkal. A szellemi munkások, a szofokrácia ezután gyorsan előretör s a legmagasabb hivatalokban s méltóságokban fokozatosan elfoglalja a születési arisztokrácia helyét. A francia forradalom polgári egyenlőség eszméje egyben a személyes szellemi munka korlátlan érvényesülését is jelenti az állami és társadalmi élet minden rangfokán. A racionalizmusnak az ész megváltó erejébe vetett hite emelte föl a szellemi munkát az őt joggal megillető társadalmi polcra.

II.

Hogyan illeszkedik bele a szellemi munkások rétege a *társadalom* sokrétű szervezetébe?

A társadalomnak egynemű munkát végző tagjai hivatásuk alapján szorosabb-lazább közösséget alkotnak, a fizikai munkások éppúgy, mint a szellemi munkások. Ezek a hivatás és munka szerinti rétegek a társadalom szervezetében egymás mellé és fölé rendelve foglalnak helyet. Az egyén megtartja egyéniségét, de azért *egy-egy* hivatásközösség, azaz munkaközösség tagja. Minél egyszerűbb és homogénebb a hivatás, annál jobban olvadhat fel az egyén a maga társadalmi rétegének közösségében, annál könnyebben érvényesülhet az egyformaság és szolidaritás ösztönös érzése. Ebből érthető, hogy a fizikai munkásság országosan, sőt nemzetközileg szilárd egységes szervezetbe tömörült, míg az annyira különemű és differenciált lelkű szellemi munkások, akiknek egyénisége és hivatásköre sokkalta gazdagabb, egységes és komolyabb ütőerejű közösséget, masszívabb társadalmi tömböt mindezideig nem tudtak alkotni. A fizikai munkásnak van biztos osztályöntudata, a szellemi munkásnak igazában nincsen.

Mert melyik társadalmi osztályhoz tartozik a szellemi munkás:

a bíró, ügyvéd, hivatalnok, tanító, tanár, pap, orvos, mérnök, művész stb.? Ha a társadalom piramisát nézzük, a szellemi munkások túlnyomó részét a középső rétegben, az ú. n. *középosztályban* találjuk meg. A szellemi munkások szociális kérdése lényegében a középosztály kérdése.

Gazdasági szempontból a szellemi munkások a legutóbbi időkig, míg jókora tömegük el nem proletarizálódott, a társadalom létráján a nagytőke képviselői és a szervezett fizikai munkásság között a középső fokokat tartották megszállva. S amíg a kapitalizmus és az ipari munkásság majdnem egy század óta vívta már a maga nagy gazdasági harcát, a jórészt szellemi munkásokból álló középosztály átlag közönyösen nézte ezt a küzdelmet, nem ébredt komolyan a maga gazdasági-társadalmi érdekeinek és szolidaritásának olyan erős tudatára, mely a nagytőke és a munkásság szervezett osztályharcában hasonló szervezkedésre és érdekvédelemre serkenthette volna. Csak negyedszázaddal ezelőtt indult meg félénken a középosztálymozgalom. Liégeben 1905-ben már nemzetközi középosztály-kongresszus ülészik. A világháború a legtragikusabban a középosztályt sújtotta Európaszerte, ezért alakul meg a középosztály anyagi és szellemi érdekeinek védelmére a Nemzetközi Középosztály-únió 1923-ban Bernben.

Azonosítható-e a szellemi munkások társadalmi rétege a középosztállyal? Ha az «osztály» fogalmát itt nem a maga zárt logikai merevségében fogjuk fel, hanem voltaképpen a rugalmasabb társadalmi típust értjük rajta, akkor a szellemi munkásokat *tipikusan* a középosztályba tartozóknak kell minősítenünk. Átmeneti formák természetesen nagy számmal vannak: az alsó rétegből állandóan sokan emelkednek fel szellemi munkájukkal a középső rétegbe, innen számosan a vagyonosabb felsőrétegbe s viszont nem ritka a középosztályból való visszabukás az alsóbb társadalmi rétegekbe.

Bár a középosztályhoz való tartozásának kétségkívül egyik *átlagos* ismertetőjegye a közepes vagyon vagy jövedelem, mégis az, mai a középosztályt legsajátosabban jellemzi az alsóbb osztállyal szemben, a fejlettebb *szellemi habitus, a magasabb műveltség*. Ez az a fonál, mely egymagában a szellemi munkásokat az ú. n. középosztályhoz fűzi. A középosztály a katexochén művelt értelmiségi réteg, egy nemzet szellemi energiáinak legfőbb forrása. Szellemi kezdeményező erő, tudományos és művészi tevékenység, felfedezés és feltalálás, a munka szervezése és irányítása, közigazgatás, az ehhez szükséges elhatározóképeség és személyi felelősség elsősorban (persze távolról sem kizárólagosan) a középosztály tipikus sajátása. A Földön nem az északi sark eszkimója, sem a tropikus tájak szerecsene építette föl az emberiség mai kultúrájának hatalmas dómját: éppígy a társadalom rétegei

közül is sem az egészen nincstelenek hideg és sivár világa, sem a nagyon gazdagok elpuhító bősége teremti meg a kultúrát, hanem a kettő közé eső középrendnek műveltségi öve, melyben a szellemi értékek kultusza hagyományoszerű s az új nemzedékeknek folyton tovább-ösztönző indítékul szolgál. A középosztály éppen azért, mert főképp szellemi munkásokból áll, a haladást nem keresi egyedül az anyagi jólét fokozásában, mint ahogyan a szervezett fizikai munkásság történelmi materializmusának marxi dogmatikája vagy a plutokrácia midási életbölcseje, hanem a szellemi-erkölcsi értékek lehető megvalósításában. (L. Mi a középosztály? c. tanulmányomat: Kultúra és Politika 1927. 183. 1.) A szellemi munkás, mert szellemi munkás, a társadalom ideális szellemi javainak hordozója, védelmezője és fejlesztője. Ebből folyik világnézeti és nemzeti jelentősége.

Az ipari proletariátusnak ösztönös agitációval tudatossá is emelt világfelfogása a marxi ideológia alapján a metafizikában a materializmus: csak anyag van, a szellem ennek jelentéktelen függvénye; az etikában egyoldalú utilitarizmus: legfőbb érték a gazdasági érték, a hasznosság; történetfilozófiája is ezen épül fel: az emberiség egész élete csak a gazdasági érték körül forgó küzdelem, melyben a szellemi javak (vallás, erkölcs, művészet) csak a gazdasági viszonyok reflexei. Ebből a világfelfogásból radikális társadalmi értékfelfogás és forradalmi politika következik: ki kell fordítani a társadalmat történeti sarkaiból, egészen új világot kell teremteni a proletariátus egyeduralmával. Ennek a világfelfogásnak megvalósítási kísérletét a világtörténelem nagy laboratóriumában már majdnem másfélévtized óta Szovjet-Oroszország példája tragikus plaszticitással szemlélteti.

Ezzel szemben a szellemi munkások világszemlélete, bár a szétkülönböztetebb és egyénibb lelkiségnek megfelelően távolról sem homogén s a radikális gondolatirányoknak is tág teret enged, általában mégis tipikusan konzervatív-történeti tartalmú. A szellemi munkás tevékenysége természeténél fogva inkább hajlik az idealizmusra: a metafizika terén általában hisz a szellem önállóságában és felsőbbrendűségében; az értékelméleti szubjektivizmussal szemben mélyen meg van győződve az igaz, jó, szép és isteni örök értékeinek kötelező erejéről, mint az emberi kultúra és történeti haladás normatív alapjairól; tipikus politikai értékfelfogása, gondolkodásmódja és érzülete viszonylag konzervatív: a mérsékelt haladás híve, aki még az új követelményeket is a történeti fejlődés folytonosságába iparkodik beágyazni s nem lökészerűen, a múlttal gyökeresen szakítva, tűzzel-vassal megvalósítani. Középheletet foglal el az arisztokráciának merev maradisága és a proletariátusnak minden eddigi életformát szétzúzó nihilizmusa között.

Mind a nagytőke, mind a fizikai munkásság nemzetköziségre és világpolgárságra hajlik: amint a nagykapitalizmusnak megvan a maga arany-internacionáléja, éppúgy a proletariátusnak a maga munkás-internacionáléja: a nemzeti gondolat és érzés vagy egy-egyáltalán hiányzik belőlük, vagy legalább is mélyen megfogyatkozott. Ellenben a szellemi munkások általában szívósan ragaszkodnak a *nemzeti* eszméhez s az ebből folyó történeti hagyományokhoz és aspirációkhoz. A *nemzet történeti öntudatának* a szellemi munkások a leghívebb letéteményesei. Miért? Mert mély összefüggés van a nemzet és a szellem benső lényege között. Az, ami a nemzetet nemzetté avatja, elsősorban nem a faji-biológiai közös eredet (hisz a legtöbb kultúrnemzet egészen kevertvérű), hanem a történetileg kialakult *lelki közösség, egyforma szellemi habitus és életforma, közös értékfelfogás és világlátás, a gondolkodásnak és érzésnek, a kultúrának nagyjában azonos lelki struktúrája. A nemzet szellemi princípium.* A szellem munkásai elsősorban a nemzeti kultúra munkásai. A sajátos nemzeti lélek, mely a többi nemzet kollektív lelkétől megkülönbözteti, a nyelven kívül a jogrendszerben, alkotmányban, irodalomban, művészetben, iskolarendszerben, szokásokban, a vallás külön színezetében, a történeti tudatban nyilvánul meg. A szellemi munkások pedig túlnyomóan éppen ezeknek a lelki képződményeknek örei, formálói vagy továbbfejlesztői a folytonosságban ható történeti erők irányában. S éppen ebben áll döntő jelentőségük a nemzet organizmusában. Az a nemzet, amelynek jogászai és tisztviselői nemzetközi jogi fantomok után futnak s a kozmopolitizmusért rajonganak a maguk nemzetének érdekei ellen; amelynek tanítói-tanárai a nemzet hagyományait kigúnyolva és megvetve, alakítják a felserdülő nemzedék lelkét; amelynek költői, írói és művészei a nemzet múltjával, történetileg kikristályosodott értékérzésével és eszményeivel szakítva, egyoldalúan az egyetemes emberi légnemű ideáljának kultuszát üzik: az a nemzet megszűnik mint külön nemzet élni, önmaga ássa meg sírját. Lehet ország, de már nem nemzet. *A szellemi munkások túlnyomó serege minden ízében a nemzeti kultúrához s a nemzet politikai önállóságához van kötve: enélkül munkájának is végeszakad, vele él vagy hal.* Addig van munkája, míg a nemzeti kultúra épületén dolgozhatnak. Amikor országunk területe majdnem egynegyedére csonkult, az elszakított s idegen nemzeti kultúra jármába kényszerült területeken a magyar szellemi munkások ezrei egyszerre kenyér nélkül maradtak, mert az anyanemzetnek elszakított tagjai leszáradtak. A magyar közigazgatás és állami üzemek (posta, vasút) tisztviselőit elűzték; a magyar bírák és tanítók-tanárok földönfutókká lettek; az ügyvéd, ha nem tudta az új ország nyelvét, becsukhatta irodáját; az újságíró sutbavethette tollát; a színész kezébe vehette a vándorbotot; a

magántisztviselő, minthogy a pénztárintézeteket, gyárakat s egyéb gazdasági szervezeteket az új hatalom egyszerre vagy fokozatosan nacionalizálta, kenyér nélkül maradt. Ez a szomorú kép szemlélteti a legkézzelfoghatóbban, hogyan függ össze a szellemi munkások sorsa és érdeke a nacionalizmussal. Elsősorban a szellem munkásainak csengeth fülébe a költő szava: «Itt élned, halnod kell». Bár a fizikai munkás sorsa is túlnyomóan a hazai föld rögéhez van kötve, mégis munkájának természete sokkal nagyobb lehetőséget ad arra, hogy idegen világban, az anyanemzettől távol vagy elszakítva is megkeresse a kenyerét: az eke, a gép, a kalapács, a fűrész, a bánya lényegében mindenütt ugyanaz. A fizikai munka nemzetközibb természetű, mint a szellemi munka legtöbb faja. A fizikai munka bizonyos mértékig megengedi a kivándorlást vagy legalább is a «fecskerendszert»: ha a sárvári selyemgyár gépei nem kattognak, magyar munkásai százzszámra Lyonba vándorolnak s az ottani selyemgyárakban ugyanolyan típusú gépeken dolgoznak. De lehet-e hasonlóan exportálni bírákat, ügyvédeket, tanítókat, szolgabírakat, miniszteri tanácsosokat, vasúti vagy postatisztviselőket, színészeket? Legfeljebb a tudomány, a művészet és a technika bizonyos ágainak emberei vándorolhatnak, mint a fecskék melegebb tájakra, ahol még ezek a hivatások nincsenek telítve szellemi munkásokkal. De akkor is legtöbbjük lelkében elpattan valami: nemzeti érzésük, a hazai tradíciók ereje haza sóvárogtatja őket. Az a szellemi munkás is, akinek hivatástartalma nemzetközi, az idegen talajban gyökértelennek érzi magát.

A nemzet történeti hivatásérzése és missziótudata elsősorban szellemi munkásaiban él: ezekben csapódik le és sűrűsödik össze az egyes nemzedékeken keresztül a nemzet szellemi-erkölcsi hagyománytökéje és önálló politikai életakarata. Hogy ez valóban így van, azt legjobban abban a negatív reliefben szemlélhetjük, melyet a hazánktól elszakított területek társadalmi állapota tár elénk. Az új hatalmak a magyarságot elsősorban megmaradt és jövőendő szellemi munkásaitól, az értelmiségtől, a középosztálytól, ennek szellemi kultúrájától törekszenek minden eszközzel megfosztani, mert jól tudják, hogy ebben él a leghatékonyabban a történeti Magyarországnak tudata, érzése és akarása. A szellemi munkások alkotják ugyanis egy nemzet idegrendszerét, agyvelejét, vezető rétegét, tudatos hatóerejét; bennük lüktet és feszül a nemzet sajátos étosza, szellemi ereje és soha le nem mondó tudatos történeti aspirációja.

III.

Szemügyre vettük már a fizika és a szellemi munka természetének tipikus világnézeti és szociális különbségeit. Még szembeszökőbb a kétféle munka szakadéka, ha *jogi* helyzetüket vizsgáljuk.

Az embernek joga van az életre s hogy ezt fenntarthassa, sőt lehetőleg kifejtse, joga van a munkára is. Ebből negative következik, hogy az embert senki sem gátolhatja joggal munkájában; másrészt pozitíve folyik, hogy a közösség, vagyis az állam vagy község gazdasági politikájával köteles odahatni, hogy lehetőleg mindenkinek munkaalkalma legyen. Ezt a szociálpolitikai kötelességet a túlnépesedett államok már a békében többé-kevésbé érezték, mert a tömeges munkanélküliség a társadalomra nézve a legnagyobb gazdasági, erkölcsi és politikai veszedelem. A XIX. század individualista liberalizmusa még csak az önségélyt, az egyéneknek maguknak védekezését ismerte a munkanélküliség orvosságaként. Maguknak az egyes munkásoknak ereje azonban e célra jelentéktelen akkor, ha a munkanélküliek száma százazrekre, sőt milliókra rúg. A világháborút követő demobilizálás, amikor a leszerelt katona-munkások százazrei kenyér nélkül maradtak, különösen kiélezte az államnak és községnek azt a feladatát, hogy munkalehetőségekről gondoskodjék. Az ilyen irányú szociálpolitikának hirtelen fejlődését különösen siettetta az állandósult gazdasági válság és az a politikai helyzet, hogy számos vezérállamban, pl. Németországban, Angliában, Franciaországban munkáspárti vagy szocialista kormányok alakultak, melyeknek régi program-pontja a munkára való jog érvényesítése. Nagy közmunkáknak, mint szükségmunkáknak elrendelése, a hivatalos munkásközvetítés és munkásbiztosítás kiépítése, más munkaágakra való ingyenes átképzés, főképp a munkanélküliek pénzsegélye azok az eszközök, amelyekkel az államok a világháborútól megbillentett gazdasági élet káros következményeit a fizikai munkásságra nézve világszerte enyhíteni iparkodnak.

Igen jellemző a fizikai munkára való jognak egyoldalú védelmére az 1919-iki német birodalmi alkotmány, mely híven tükrözi a fizikai, főképp ipari munkának a világháború után való túlbecsülését. A 163. § kimondja, «hogy minden német számára meg kell adni a lehetőséget arra, hogy gazdasági munkája által kenyerét megkereshesse. Ha megfelelő munkaalkalom nem adható számára, szükséges életfenntartásáról gondoskodni kell». A weimári alkotmánynak gondja van még a középosztálynak gazdasági foglalkozású tagjaira is: «Az önálló középrend érdekeit a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem terén előmozdítani kell a törvényhozásban és közigazgatásban és meg kell védeni a túlságos megterhelés ellen». (164. §.) Tüzetesen intéz-

kedik a törvény a munkaadók és munkások viszonyáról, a munkástanácsokról (Bezirksarbeiterräte, Reichsarbeiterrat), a fizikai munkásokra vonatkozó szociálpolitikai alapelvekről, de egy árva szót sem szól a szellemi munkások érdekeinek védelméről, munkára s eltartásukra való jogáról.

Milyen orvosszert alkalmaz az európai szociálpolitika a szellemi munkások bajaira? Hogyan csökkenti ezek munkanélküliségét? Mind az állami-községi, mind a magángazdálkodás európaszerte lényegesen apasztja szellemi munkásainak, tisztviselőinek számát. Szanálás, B) lista, halálozás vagy nyugdíjazás esetére tervszerű létszámcsökkentés, takarékos racionalizálás — ezek a munkanélküliséget csak fokozó «orvosszerek». Az elbocsátások vagy korai nyugdíjazások megölték az apákat; a további létszámapasztás, a megüresedett állások sorompóinak lezárása most meggyilkolja tanulmányaikat elvégzett fiaikat is. Az államnak és a községeknek, mint legnagyobb szellemi munkaadóknak, pénzügyi helyzete olyan, hogy a tisztviselők számát a minimumra zsugorítani kényszerülnek. A gazdasági krízis ugyanerre az eljárásra kényszeríti a szellemi munkaerőket alkalmazó magánvállalatokat is. Rémesen amputált országunkban fokozza a bajt az elcsatolt területekről ideözönlött szellemi munkásoknak nagy tartalékserege. A közhivatalok ajtai az intelligencia előtt bezárultak. A szabad pályák is telítve vannak: az ügyvédek ügynökkösködnek, az orvosok nagy tömege hiába várja a beteget, a végzett mérnök sokszor villamos kalauznak szegődik; a festő, szobrász, építész hiába sóvárog állami vagy magán megrendelés után, a szín- és zeneművészek hiába ostromolják az igazgatókat állásért, az írók jórésze hiába írja könyveit vagy cikkeit. A fizikai munkanélküliség mellett ott sötétlik a szellemi munka aggasztó válsága. De ezt a válságot intézményszerűen nem iparkodik enyhíteni a szükségmunka, a munkanélküli segély, a munkanélküliség esetére való biztosítás s hasonló intézkedés. A népek lelkiismeretében a munkára való jog — úgy látszik — egyelőre csak a fizikai munkások kiváltsága. A szellemi munkának ez a válsága az értelmiségi réteg, a nemzet életére annyira sorsdöntő középosztály pusztulásának biztos útja. Szovjet-Oroszország ezt a pusztulást erőszakkal siettetette, amikor az orosz nemzeti-történeti tudatot hordozó középosztályt kiirtotta; Európa számos országában ezt a munkát a gazdasági viszonyok természetes folyamata a történetnek lassabban váj ó-maró erejével végzi.

A munkásoknak is, mint minden polgárnak, megvan a *szervezkedési joga*. Az ipari forradalmat természetesen nyomon követte a munkásmozgalom, mint az újkori történet egyik legnagyobb társadalmi megmozdulása. Az ipari munkásság országosan, majd nemzetközileg szervezkedett. A szervezkedésnek, a munkásszolidaritásnak

nagy eredménye a munkásság anyagi érdekeinek a kapitalizmussal szemben való hatékony védelme, másrészt a szilárd falankszba tömörült munkásság világszerte egyre fokozódó politikai ütőereje és hatalma. A munkásosztály az osztályharc alapjára helyezkedve fokozatosan önállósította magát. Munkás és munkaadó egyenlő jogú szerződő fél. Ha a munkaadó szerződést szeg vagy a szerződés tartalma már nem felel meg a megváltozott gazdasági feltételeknek, a munkásságnak joga van a munkát megszüntetni, sztrájkba lépni s ezzel új szerződést kikényszeríteni. Arra, hogy a fizikai munkásság szolidaritása micsoda erős várat épített ki a maga érdekeinek védelmére a társadalom jogrendszerében, elég csak a munkásvédelmi és munkásbiztosítási törvényekre, az üzemi munkásbizottságok, sőt munkástanácsok felállítására, a kollektív munkásszerződésekre, a munkásság többirányú önkormányzatára hivatkoznunk. Ahogy a nagytőke nemzetközileg mindjobban koncentrálódik, épügy ezzel párhuzamosan az ipari munkásság is mindjobban kiépíti a maga nemzetközi szervezeteit. Sőt *világmunkásjog* van kialakulóban, amióta a Nemzetek Szövetsége Genfben felállította a *Nemzetközi Munkaügyi Hivatalt*. (Bureau Internationale du Travail.)

Milyen szánalmas ezzel szemben a szellemi munkások túlnyomó tömegének jogi helyzete. Osztályöntudatuk minimális; szervezkedési képességük jelentéktelen. Az egyes szellemi hivatáságzatok érdekei gyakran ellentétesek; a szellemi munkás magát annyira külön individualitásnak érzi, hogy a személyes öntudat nem engedi meg számára az egyéniséget elmosó, homogén lelkeséget feltételező, fegyelmezett tömegmozgalomba való bekapcsolódást. Hogyan tudnának a szellem munkásai olyan egységes lelki szakszervezetekbe tömörülni, mint a fizikai munkások? Hogyan tudnák biztosítani az egyes szellemi hivatások szakszervezeteinek felsőbb szintézisét, egyetlen hatalmas gazdasági, erkölcsi és politikai egységgé való tömörülését, mint ahogyan a szervezett ipari munkásság? A szellemi munkások magasabb kultúrája, differenciált egyénisége, tudományos képzettségen alapuló kritikai szelleme eleve gátja annak, hogy az ő emberanyagukat is magával ragadja a tömegmozgalom mámorító sugalma és ritmusa, a *rage de nombre* rohamozó modora. Vasszolidaritás híján a sztrájk is gyenge fegyver érdekeik védelmére. A krónika napról-napra megörökíti ezrek, sőt százezrek sztrájkját a fizikai munkások köréből; a szellemi munkások sztrájkjáról csak egyszer olvastam, amikor a francia tanárok Parisban pár évvel ezelőtt megtagadták a csekély díjazás fejében a bakkalaureátusi dolgozatok kijavítását. A szellemi munkás mint *ultima ratio-t* is erkölcsileg méltatlannak tartja magához a munkának több illetményért vagy jogért való erőszakos abbahagyását. Elkeseredettsége megalégszik a *ius murmurandi-val*.

IV.

Közben a szellemi munkások serege szinte geometriai arányban növekszik. Egyre nagyobb a középfokú iskolát s egyetemet vagy más főiskolát végzettek száma. Malthus már száz évvel ezelőtt féltette az emberiséget a túlszaporodástól s a születéseknek észszerű számra való korlátozását, mai szóval: racionalizálását ajánlotta a baj preventív gyógyszeréül. Azóta a tudomány és a technika fejlődése az emberi megélhetés és munka forrásait megsokszorozta s a társadalom szerkezete mégis megbillent: a fizikai proletariátus mellett a szellemi proletariátus óriási tömegének réme súlyosodik az emberiségre.

Az emberiség fejlődése elsősorban az emberi szellem korlátlan kibontakozása. A kultúra haladása abban áll, hogy mind több ember, mind nagyobb mértékben fejleszti ki a benne rejlő szellemi energiákat. A kultúrának ezzel az etikai eszményével összhangban van a demokráciának jogi s politikai elve: minden egyénnek — tekintet nélkül arra a társadalmi rétegre, melyben született — egyformán meg kell adni a lehetőséget a benne szunnyadó tehetségek kibontakoztatására, minél teljesebb kiművelésére, hogy a társadalom szervezetében azt a helyet tölthesse be, amely képességeinél fogva joggal megilleti. A politikai demokráciának erkölcsi alapja a kulturális demokrácia, mely mindenki számára a művelődésben potenciális egyenjogúságot biztosít, még pedig ma már nemcsak az elemi, hanem a magasabb fokú ismeretek és készségek terén is. Ahol a demokrácia elve igazán és mélyen megvalósult (mint pl. az Egyesült-Államokban), ott a középfokú oktatás is már ingyenes.

Valamennyi állam, főképp a világháború óta, nagy erőfeszítést tesz a műveltség és a demokrácia egybehangzó kultúrpolitikai követelményének kielégítésére. A legtöbb művelt állam a 16—18-ik életévig terjeszti ki a népiskolai kötelezettség korhatárát, az új népiskolák ezreit állítja fel, az új tanerők nagy számát alkalmazza, az oktatás módszerét mindenütt gondosan javítja, az analfabetizmus ellen komoly stratégiával vonul fel. A népoktatásügynek ez az intenzív fejlesztése egymagában is sok olyan ember számára nyitja meg a szellemi pályák kapuját, akik előtt ez a lehetőség régebben elemi műveltség híján mindörökre zárva maradt.

Azonban az utóbbi évtizedekben a középiskolák és középfokú szakiskolák száma s tanulóinak serege is a leggyorsabb ütemben emelkedik. *Angliában* az 1902-iki törvény óta hatalmas lendületet vett a bejáró középiskolák (Day-Schools) fejlődése, mert ez a törvény az állami segílyt ahhoz köti, hogy a tanulók 25%-a tandíjmentes legyen. A világháború óta megsokszorozódott a Day-Schoolok és tanulóik száma. 1904-ben Angliának még csak 575 ilyen fiú- és leány-

középiskola volt 97.698 tanulóval; 1924—25-ben, tehát két évtized múlva, már 1301 bejáró középiskola volt 367.564 tanulóval, kiknek száma ma 400.000 körül jár. A középiskolát végző lányok száma ezen idő alatt éppen a négyszeresére emelkedett. — *Franciaországban* 1880-ban a középiskolai tanulók száma 86.808, 1910-ben 126.481, 1920-ban 146.204, 1927-ben 162.875. — *Olaszországban* 1910-ben 150.110 középfokú iskolába járó tanuló volt, 1920-ban már 179.212.— *Belgiumban* 1900-ban 31.300, 1926-ban 46.900 középiskolai tanuló van. — *Finnországban* 1900-ban ez a szám 8500, 1927-ben 45.900. — *Hollandiában* 1900-ban 9996, 1925-ben 25.539. — *Svájcban* 1900-ban 9800, 1922-ben 27.300. — A háború előtti *Poroszország* középiskoláit (középfokú szakiskolák nélkül) 1914-ben 251.573 tanuló látogatta, 1922-ben már 272.984, jóllehet közben az ország erősen megcsönkült. Az egész Németbirodalomban 1912-ben a fiú- és leányközépiskolákban 662.105 tanuló volt s ez a szám 1927-ben 821.286-ra szökött fel. 1900-ban a legelső osztályba (Sexta) lépett tanulók száma 10.000 elveszülöthöz viszonyítva 497 volt, 1927-ben már 1164-re emelkedett. *Ausztriában* 1920-ban 40.256 középiskolai tanuló volt, 1928-ban már 49.197. — *Magyarországon* még szembeötlőbb az emelkedés. Nagy-Magyarországon 1910-ben 75.409 a középiskolás tanulók száma (tehát a polgári iskolákat és középfokú szakiskolákat nem számítva); és a lakosságának kétharmadától, területének majdnem háromnegyedetől megfosztott Csonka-Magyarországon 1928-ban 55.412 középiskolai tanuló volt. *Amerikában* az Egyesült-Államok óriási birodalmában, mely legbüszkébb demokráciájára, a középiskola is ingyenes. S az amerikai ifjúság valóban él is a magasabb művelődés jogával: a középiskolába járók száma 1890-től 1926-ig megtízszereződött. Az 1900-iki évben 580.700 volt, 1926-ban 4,037.000. A világháborút befejező 1918-ik évtől 1926-ig, tehát nyolc esztendő alatt, majdnem kétszeresére emelkedett a középiskolai tanulók száma. E rövid idő alatt 5400 új nyilvános *High-School* alakult. 1918-ban a 15—18 év közti amerikai fiúknak és leányoknak csak 28%-a, 1922-ben már 41%-a, 1926-ban 53%-a, ma pedig körülbelül 55%-a, tehát jóval több, mint a fele középiskolát végez. Az Unió 1918-ban középiskolákra még csak 162 millió dollárt költött, 1926-ban már majdnem 700 milliót. Az előretörés *Japánban* is hasonlóképen meglepő: 1900-ban 83.100 tanuló járt középiskolába, 1927-ben már 559.000.

Valamennyi állam iskolarendszere, mint ebből a hiányos statisztikai összeállításból is látható, a teljes demokratizálódás útján halad. Angliában minden negyedik középiskolai tanuló tandíjmentes. Franciaország 1930-ban iktatta törvénybe a középiskolai oktatás (lycée) ingyenességét. Németország a demokrácia szellemének külön hódolt

1923-ban a középiskolai reform életbeléptetése alkalmával, amikor új középiskolai típust állított fel: az *Aufbauschule-t*. Ennek az a célja, hogy olyan tanulók, akik csak az elemi iskola nyolc osztályát végezték el, megrövidített tanfolyamon szerezhessék meg a középiskolai műveltséget és az érettségi bizonyítványt, mely az egyetemre való felvételhez szükséges. Így a munkásosztály gyermekei is, akiknek a sors nem engedte meg a középiskolába járást, utólag is hozzájuthatnak a magasabbrendű műveltséghez s ezen keresztül a szellemi pályákhoz. Egyébként régi idő óta Európa valamennyi országában a különbözőzeti vizsgálatok lehetővé tették az alsóbbfokú iskolát végzett tehetséges tanulóknak a középiskolába való jutást.

A középiskola világszerte demokratizálódik: mind nagyobb tömegek szállják meg, mert a középiskolai műveltség belépőjegy a társadalom értelmiségi osztályába, melynek a munkásság előtt is megvan a maga öntudatlan presztízse, másrészt a középiskolán át vezet az út az egyetemre és a többi főiskolákra, ahol a szellemi pályákra való felsőbb tanulmányok végezhetők. Az egyetemi-főiskolai tanulók száma párhuzamosan emelkedik a középiskolai tanulók számával: a középiskolák demokratizálódását nyomon követi az egyetemek demokratizálódása. *Franciaországban* 1909-ben 40.767, 1923-ban 50.906, 1928-ban 64.531 a főiskolai tanulók száma. *Olaszországban* 1910-ben 23.189, ellenben 1927-ben már 37.175. Még jobban kidomborodik a szellemi pályákra való tödulás *Németország* főiskolai tanulóinak statisztikájában: 1911-ben 55.118 a számuk; a mai kisebb területen 1928-ban 83.322 (a külföldiek száma azonos maradt, 4700, ill. 4900). Amíg Németországban 1911-ben 2464 nőhallgató volt, 1928-ban már 12.052.

Hazánkban a szellemi pályákra való gyorsütemű irányulást csak néhány adattal világítom meg. Először azért, hogy a középiskola és az egyetem (főiskola) párhuzamos kvantitatív fejlődése elének táruljon, az érettségizettek számadatait bocsátom előre. Nagy-Magyarországon 1901-ben 4540 tanuló tett érettségi vizsgálatot, 1910-ben már 7381 tanuló. Csonka-Magyarországon 1928-ban majdnem ugyanennyi: 7196. Az egyetemi tanulók száma ugyanilyen arányt mutat. 1910-ben Nagy-Magyarországon 13.814 egyetemi-főiskolai hallgató iratkozott be, húsz évvel később (1929) a mai Csonka-Magyarországon ugyanennyi: 13.880.

Csodálatos szerte a világon a szellemi pályákra való fölfelétérés, a kultur-ascendizmus hajtóereje! A fiatalságnak több mint a felére az egyetemen a kettős hivatás tragikuma vár: tanulmányait kell végeznie s emellett életének fenntartását is biztosítania. Jellemző pl., hogy 1923-ban a német egyetemeken a tanulók 52.8%-a, a technikai főiskolákon 67.4%, egyéb főiskolákon 71.5%-a kénytelen volt tanul-

mányai mellett kenyerét munkával megkeresni.¹ Még pedig milyen munkával! Csak egy töredékük kapott olyan munkát, mely szellemi hivatáskörükbe vágott. Legtöbbjük egyetemi szaktanulmányától teljesen különemű munkakörben: ipari, kereskedelmi vállalatoknál, pénzintézeteknél, különféle közüzemekben volt kénytelen kenyerét megkeresni. Sőt nem jelentéktelen részük a fizikai munkától sem riadt vissza, főképp ha ez az esti vagy éjjeli órákra esett, amikor az egyetemi tanulmányt közvetlenül nem zavarta. Elmentek lámpagyújtogatóknak, villamoskalauzoknak, cipőtisztítóknak, hóseprőknek stb. Sokan a nagy szünetekben kerestek mint gyári vagy mezőgazdasági munkások annyit, hogy évközben tanulmányaikat végezheték. Ez a rettenetes létért való küzdelem egyben a szellemi munka lehetőségeért is vívott harc: az ifjúkor magas hőfokú idealizmusának tanúsága. Ez a kálváriaút azonban mégis csak a tanulmányok színvonalának és mélységének, a hivatásétoznak megcsökkenésére vezet. A diploma megszerzése, a kvalifikáció öncéllá válik az önzetlen szellemi kultúra és elmélyülés, a gazdagabb lelki tartalom rovására. A tanulók száma az egyetemeken gyors tempóban emelkedik, de a mennyiség megöli a minőséget, a nyomorgó tömeg lesüllyesztí a színvonalat. A szellemi munka is a tömegtermelés, a lelketlen elindusztrializálódás képét mutatja. A tiszta elméleti tudományok világszerte nem kapnak adeptsokat. Még a viszonylag gazdag Franciaország professzorai is panaszkodnak, hogy az ifjúságból alig akad valaki, aki anatómiára, fiziológiára, elméleti kémiára stb. szentelné magát. Csak olyan szakok érdeklik hovatovább az ifjakat, amelyek minél előbb megélhetést, keresetet biztosítanak.²

Bonyolítja a helyzetet az utóbbi évtizedekben, főképp a világháború óta, hogy a kereső szellemi pályákra menő nők száma gyorsan emelkedik, az egyetemeket és főiskolákat mind nagyobb rajban szállják meg s minthogy olcsóbb és kisebb igényű munkaerők, a családalapító férfiak kenyerét veszélyeztetik. Joguk van hozzá, mert ők is élni akarnak. Szembeszökő adat, hogy amíg Nagy-Magyarországon ezer kereső közül 37 férfi volt tisztviselő, Csonka-Magyarországon már 57; ellenben a nőtisztviselők száma ugyanekkor 31-ről 62-re emelkedett (ezer kereső közül). A megcsonkított országban 10.000-rel több az értelmiséghez tartozó kereső nő, mint Nagy-Magyarországon

¹ Martha Éva Prochownik: Die wirtschaftliche Lage der geistigen Arbeiter Deutschlands. Berlin, 1925. 20. l. — Georg Schreiber: Die Not der deutschen Wissenschaft und der geistigen Arbeiter. Leipzig, 1923. 51. l.

² Lásd ezeket a nyilatkozatokat J. Luchaire: La crise de la science pure. 1922. 10—15. lk. Observations sur quelques problèmes de l'organisation intellectuelle internationale. 1923. 18. l. (Mindkét füzet a Nemzetek Szövetségétől kiadott sorozatban: Enquete sur les conditions du travail intellectuel.)

volt. Budapesten több mint kétszerakkora lett a számuk: 17.435-ről 37.660-ra szökött fel.¹

A szellemi munka válságát, a szellemi munkások elhelyezkedésének nehézségét még csak fokozza a géptechnika tökéletesedése. A fizikai munkások óriási tömege azért munkanélküli, mert a gépek kitérjék helyükből: ha valamikor bizonyos termeléshez 100 munkás volt szükséges, ma, amikor a munkát jórészt a gép végzi, egy-két munkás is elegendő hozzá. Megriadtam, amikor a Niagara vízesés erejét villamos energiává átalakító óriási műveket (Power Station) meglátogattam s a vezető mérnök arra volt büszke, hogy ez a gigantikus mű csak hat munkást vesz igénybe, akik olajozzák a gépeket. A fizikai termelést a géptechnika gazdaságossá tette ugyan, de az emberek millióinak kenyerét rabolta el. Ez a gépszellem most már áttörte a szellemi munka falát is: gép számláz, könyvel, készíti a napi kimutatást, a bérlistát, a folyószámlakivonatokat, címekeket ír és sokszorosít, felveszi a diktált szöveget s mindjárt le is írja. Az irodai üzemek is agyonracionalizálódnak és mechanizálódnak — s fölöslegessé teszik az embert, nyomorba döntenek az alsóbbrendű szellemi munkások hatalmas seregét. A szellem kitalálta őket s most ők gyilkolják a szellemet.

A szellemi munkásoknak végzetes szaporodása természetesen fejleszti ki a szellemi árupiacon a versenyt, lenyomja és devalválja az átlagos szellemi munka értékét. A szellemi munkások fizetése mindenütt a világon viszonylag csökken, szinte abban az arányban, ahogy számuk növekedik. Elmosódik a határ a fizikai és a szellemi munka honorálása között. Ezt a mi gazdasági elesettségünkben sok példán szemléltethetjük. Azonban a gazdag Franciaország kultúrpolitikusa is arról sópánkodik, hogy «az utcaseprő jobban van fizetve, mint a fiatal fizikus a párisi egyetem laboratóriumában; a líceum portása annyi fizetést kap, mint a filozófia tanára; a képes folyóiratok üzemfőnöke háromszorosan több fizetést húz, mint az egyetem lejtudósabb professzora». (J. Luchaire i. m. 28. 1.)

A középiskolákba, egyetemekre és főiskolákra való progresszív tödulás világszerte a kultúra és demokrácia eszménye szempontjából kétségkívül örvendetes. Mind több embernek van meg a lehetősége, hogy kifejlessze szellemi energiáit s így az emberiség haladását szolgálja, így mind kevesebb szellemi nyersanyag marad kiaknázatlanul. A kultúra teljes demokratizálása, a szellemi javak lehetőleg egyenlő szétosztása, az emberiségnek szellemi kultúrával való maximális telítettsége az emberiség legmagasabb erkölcsi eszménye, történet-

¹ *Zentay Dezső*: A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében. Budapest, 1930. 39., 76. 1. (Statistikai Közlemények.)

filozófiai szempontból legszebb *ratio-vitae-je*. Ebben éli ki a *homo-sapiens*, mint egyes lény, a maga sajátos mivoltát a pusztai állati élettel szemben. *Az emberi kultúra ezen eszménye mélyén azonban súlyos tragikum rejtőzik.* Ha ugyanis mindenki megközelíteni iparkodik ezt az eszményt, kifejti a benne szunnyadó szellemi erőket s magas műveltségre tesz szert (amire megvan, mint láttuk, világszerte a törekvés), akkor a felsőbb műveltségi fokú intelligenciának oly óriási tömege zsúfolódik fel a földtekén, hogy megfelelő szellemi munkaalakalomhoz és megélhetéshez nem jutva, szétfeszíti az emberi társadalom edényének falát, a társadalmi szerkezet egyensúlyát teljesen kibillentí. Már ma is óriási számú magas műveltségű ember nem tud a szellemi pályákon olyan pozícióra szert tenni, mely legalább is létminimumát biztosítsa, jóllehet, éppen mert szellemi munkás, műveltségének megfelelően a létminimum fölé emelkedő igényei vannak az étellel szemben. Ez a sikító diszharmónia a szellemi igényt jelentő műveltség és a nyomorult élettengés között a kultúrproletáriátusnak egyik legszomorúbb vonása s legveszedelmesebb társadalmi feszítőereje. A társadalom mind szélesebb rétege végez középiskolát és egyetemet, a magas kultúra mindjobban demokratizálódik, de ezzel párhuzamosan a megélhetésért való életküzdelem és kíméletlen verseny, harci ereje is csak fokozódik. A fölösleges, állástalan, diplomás, de munkanélküli szellemi munkásoknak egyre szaporodó hatalmas serege egyelőre reménytelenül, a tehetetlenség lesújtó érzésével, áll a sötét jövő kapuja előtt. Szellemi tőkéje kamatozatlanul hever, ami értelmi energia és tudás felhalmozódott benne, improduktív módon elpusztul. A nemzetekre s az egész emberiségre nézve a szellemi túltermelés lényegében mégsem haszonná válik, hanem nagy társadalmi válság veszedelmévé tarajosodik, az emberi boldogságot nem fokozza, hanem csökkenti. A nagyobb műveltség nem jelent számára több szenvedéskapacitást, több elbíróképességet a fájdalmak iránt. A társadalmi eudaimonizmus szempontjából újra a rousseau-i és tolsztoji kultúrfilozófia sötét problémái merednek az emberiségre: a több kultúra kevesebb boldogság kútfeje. A kultúra fejlődésének útja az emberiség nagy *via dolorosa-ja*.

V.

Milyen *eszközökkel* iparkodnak a szellemi munkások sorsukon javítani? Ezek az eszközök részint *elméletiek*, részint *gyakorlatiak*.

Az *elméleti* eszközök egyelőre csak seregszemlék, s mint ilyenek alig hatékonyak. Az egyes államok, községek, sőt társadalmi egyesületek (pl. a Deutsche Gesellschaft zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit) statisztikákat, helyzetjelentéseket állítanak össze a szellemi munka-

sok eloszlásáról, munkanéküliségéről és egyre fokozódó nyomoráról. Mindez nem egyéb, mint az ügyis érzett bajnak számszerű megállapítása. Szükséges diagnosztikai előmunkázat, de még nem segítség. A fizikai munkásokról már régóta készültek ilyen statisztikák. Sőt a fizikai munka és munkás természetének vizsgálatára már új tudományág is alakult: az *Arbeitswissenschaft*. Miben áll a fizikai munka folyamata? Hogyan bontható részekre, hogyan mechanizálható? Mik a dolgozó emberre nézve a mechanizálásnak, a munka-ekónia elvének fiziológiai, pszichológiai, gazdasági és társadalmi következményei? A «tudományos munkaüzem» amerikai gondolata tüzetes vizsgálat tárgyává avatta az ipari munka pszicho-fizikáját, a fáradtság és pihenés, a munkásegészségügy és munkásterápia problémáit. Az egyes munkanemekre való alkalmasság pszichotechnikai kutatása két évtized alatt külön tudományággá szélesedett. A fizikai munkának e nagyarányú és sokoldalú vizsgálatával szemben a szellemi munka kutatása csak az általános pszichológiának a figyelemről szóló fejezetére és a differenciálás pszichológiának a tehetségfajokra vonatkozó ágazatára szorítkozik. De állanak-e a szellemi munka szociológiai és gazdasági vonatkozásaira nézve is olyan beható kutatások rendelkezésünkre, mint a fizikai munka és munkás kérdéseire nézve? Hol kullog a kultúrpolitika elmélete, mely a szellemi munkások sorsának velejébe vág a régóta nagyra fejlődött gazdaságpolitika mögött, melynek reliefjét egyoldalúan mindig csak az anyagi termelés és a fizikai munkás problémái adták meg? Azzal eleve tisztában vagyunk, hogy a szellemi munka tudománya sohasem állapíthat meg olyan exact oksági törvényeket, mint a fizikai munkáé, mert a szellem lényegében sohasem mechanizálható és uniformizálható. A szellem személyes teremtő ereje s merőben egyéni színezete sohasem szorítható szürke általános fogalmak hálójába.¹ A falanszter-rendszer lelketlen mechanikája még a fizikai munka világában is végül csődöt mond, a szellem országában pedig egyenest mindenkorra értelmetlen és utópisztikus marad.

A szellemi munkások sorsán egyelőre még keveset segítenek a többször ajánlott *gyakorlati* eszközök is. Ilyen a szellemi munkások számára *munkaközvetítő hivatalnak* felállítása. De mit közvetít ez a hivatal, ha nincsenek új szellemi munkaalkalmak, sőt a meglevők is aggasztó módon apasztatnak? A németeknek szellemi munkaközvetítő szervei sikertelenek maradtak (L. Prochownik i. m. 83. 1.) A másik eszköz pszichotechnikai természetű: a *képességvizsgálat*. A *szellemi* magasabbrendű képességek vizsgálata azonban távolról sem lehet

¹ Túlzott igényű *J. Luchaire-nek* programja: «Il faut arriver a connaitre les lois de l'economie intellectuelle aussi bien que l'on commence a connaitre celles de l'economie agricole, industrielle, commerciale». I. m. 32. 1.

exakt: a tehetség kísérletileg megállapítható lélekelemekből mozaik-szerűen össze nem rakható; az egész több, mint az elszigetelten vizsgálható részek pusztája összege. Csakis a mechanikusabb természetű szakképesség állapítható meg kísérleti úton, de nem a lélek-egész, pedig csak az eleven egész ember egyedül az alkotó génusz. A szubjektív kedv valamely pályára mindig a legfontosabb feltétel marad. A *pályaválasztási tanácsadás* mindenestre igen jelentékeny tényező lehet az egyes pályákra vonatkozó statisztikai adatok alapján az ifjúságnak oly hivatáskörökre való terelése szempontjából, melyek még viszonylag nem túltömöttek. Azonban hovatovább minden szellemi pálya maximális telítettségű lesz s így a hivatásnak külső irányítása is mind nehezebbé fog válni. A pusztája tanácsadás még nem teremt új állásokat, csak bizonyos mértékig sikeresen irányíthatja a szellemi munkások megoszlásának ekonomiját. Az élet nagy egyenletébe sokszor csak $Y-t$ ír X helyébe s azt hiszi, hogy a kérdést megoldotta. A további orvosszerek, mint pl. az álláshalmazások korlátozása, a férjes nők állásmegvonása, a szellemi szükségmunkák stb. legfeljebb a baj némi funkciózavarát szüntetik meg, de nem segítenek organikusan a szellemi munkásoknak a jövőben még csak egyre fokozódó válságán. Ennek csak egy gyökeres orvosszere van: a szellemi munkaalkalmak növelése, a régi állásoknak nem apasztása, hanem szaporítása, a szellemi munka nagyobb megbecsülése. Mindez csak az emberiségnek új gazdasági fellendülésétől várható. A jómódúbb emberiségnek egyszerre nagyobb a fogyasztása a szellemi erőkből és termékekben is, a kenyérkereső társadalmi rétegek több szellemi munkást, több intelligenciát tudnak eltartani. A gazdasági és szellemi élet mély kölcsönhatásban állnak egymással. A gazdasági helyzet fellendülése a szellemi élet virágzásának is forrása; viszont a szellem felfokozott ereje új gazdasági forrásokat nyit meg. A görög kultúra, filozófia és művészet eredetileg a gazdag gyarmat világban fejlődött ki, csak innen jutott a soványföldű anyaországba; a renaissance kultúrája érthetetlen az olasz kereskedő és iparos városok megvagyonosodása nélkül; Amerika szellemi energiájának hirtelen kibontakozása az utóbbi évtizedekben a gazdasági *prosperity* nyomában jár. Viszont a felszerkent szellemi munka bizonyos határig csak felfokozza itt is a gazdasági lehetőségek kiaknázását.

A szellemi munkások is, amikor helyzetük a világháború óta mind sanyarúbbá vált s a kultúrproletárok egész kolosszusa emelkedett ki a munkátlan emberiség tengeréből, végre szervezkedni kezdenek érdekeik megvédésére országosan is meg nemzetközileg is.

Először 1919 őszén Svájcban indul meg a mozgalom. Megalakul a *Schweizerischer Bund geistig Schaffender* s külön folyóiratot is indít meg *Geistesarbeiter* címen. Kiáltványukat a szellemi munka magas

erkölcsi értékelése hatja át: «A szellemi munka helyzetét ma lényegében az határozza meg, hogy a materialisztikus civilizáció korában élünk. Az igazi kultúra korszakaiban a szellemi munka a társadalmi értékbecslés előtt a legmagasabban áll. Sajátos mivolta nemcsak elismerést vív ki, hanem meghatározza a nép munkájának egészét is. Még a haszonértéket termelő munkára is a minden hasznosság felett álló magasztos szellemiségnek bélyege van ráütve. Minden munka az igazi kultúra korában végső elemzésben szellemi munka. Mi nem ilyen boldog korban élünk. Az értékek társadalmi rangsorában ma legelői a hasznosság áll. Korunk legjellemzőbb jegye a gazdaságilag hasznos munka pátosza ... A szellemi munka ma alapjában mint fényűzés vagy mint a gazdaságilag hasznot hajtó munka üdülési eszköze elértéktelenedett és ellényegtelenedett. A növekvő mechanizálás és organizálás a szellemi alkotást *quantité négligeable*-vé süllyesztette. Mindez a szellemi munkások társadalmi létének veszedelmét jelenti s őket kölcsönös segítségre és jogaik szolidáris megvédésére kényszeríti». (Geistesarbeiter 1923. 51. l.).

Ez a pesszimista, de az emberi kultúra pusztulásáért mély idealizmussal aggódó felhívás jellemző a szellemi munkások szervezkedésére valamennyi országban. Teoretizálás, sopánkodás, javító eszközökön való fejtörés, bizottsági tervezkedés — és jelentéktelen vagy semmi eredmény. Sokkal erősebb a szellemi munkás személyes kultúrája és egyéni öntudata, sokkalta műveltebb, az élettől idegenebb és arisztokratább a lelke, nagyobb benne a tömeggel szemben «a távolság pátosza», semhogy a tudós, a művész, a tanár, az ügyvéd, az orvos stb., levetkőzve egyéniségét, a tömeg nyáj szerű szellemében fel tudna oldódni a szolidaritásnak abban a tömegerejében és érték-szugesztíójában, amely a fizikai munkások millióit vasegységgé kovácsolja össze. Ennek az egységnek már eleve akadály a szellemi munkának egyénibb, személyesebb, szétkülönültebb s kritikai természete. Az alkotó szellemi munka erkölcsi természete alig engedi meg a szürke «szakszervezetbe» való tömörülést, valamely szellemi kataszterbe való belajstromozást. *A Gewerkschaft deutscher Geistesarbeiter* éppúgy tisztavirágszerű életet élt, mint a világháborút követő forradalmi esztendőnek más országokban is létrejött hasonló mesterkelt alakulatai.

Az eredetileg francia szövetségnek indult, de csakhamar (1903) nemzetközivé szélesedett *Confédération Internationale des Travailleurs Intellectuels* több kongresszust tartott, de szervezkedés külső papirosformáin, egy sereg meddő szónoklaton kívül semmi egyéb gyümölcse nincsen. A szellemi munkások francia szövetsége 1923-ban tartott párizsi kongresszusán azt kívánta, hogy Párizs új épületeiben bizonyos számú műtermet kell a művészek rendelkezésére ingyen bocsátani;

egy állami pénzintézetet kell felállítani, mely nekik hitelt és segílyt nyújt a szépművészetek múzeumának felügyelete alatt. A kongresszus a szellemi munkások napi hivatalos munkaidejének maximumát két-három órában kívánta megállapíttatni, hogy idejük maradjon tanulmányaik állandó folytatására. A szellemi munkásoknak, akik magánalkalmazásban vannak, nyugdíjat követelt. A szellemi tulajdonnak, a természettudományi fölfedezéseknek és találmányoknak védelmét sürgette. Jellemző, hogy az idegen művészekről tiszteletdíjuk tíz százalékát a francia művész jóléti célokra kívánta lefoglalni.¹ így fest tehát a valóságban a szellemi munkának a nemzetközi szolidaritás jegyében való szervezkedése. A kongresszusnak természetesen gyakorlati eredménye nem volt. Ugyanígy természetlennek bizonyult lényegében a *Confederazione Italiana del Lavoro Intellettuale* (1923), továbbá a mindig úgyszólván csak szavakba fülő *Interparlamentáris Unió*nak és a *Confédération Internationale des Étudiants*-nak idevágó értekezletei.

A *Nemzetek Szövetsége* az emberiség legmagasabb nemzetközi fórumának igényével indult 1920-ban világtörténelmi útjára. Mivel legfőbb célja, a világbéke megteremtése, csak a szellem útjain, az egyetemes emberiség kialakításával érhető el, természetes, hogy a Szövetség kezdettől fogva célba vette a szellemi munka és munkások nemzetközi szervezését. «A Nemzetek Szövetsége — mondotta *Léon Bourgeois* — a kölcsönös nemzetközi megértés szelleme nélkül nem tud élni.» Evégből már első ülésén megalkotta a *Commission de Coopération Intellectuelle*-t. Ez látva a szellemi munka és munkások szomorú helyzetét, amely szerte a világon a kultúra haladását veszélyezteti, először a helyzet alapos megvizsgálását tűzte ki céljául, hogy aztán a segítőeszközökről gondoskodhassék. A különböző országokra vonatkozólag e tekintetben egy *enquête générale*-t indított meg. Megkérdezte az egyes országokat, vajjon melyek ott a szellemi életet irányító adminisztratív szervek? 1913 óta mekkora költségvetés áll ezek rendelkezésére? micsoda törvények (törvénytervezetek) s főbb rendeletek szabályozzák a tudomány, az irodalom, a művészetek, a szellemi mozgalmak életét általában? milyenek a statisztikai adatok a közoktatásra, a nyomdatermékekre, a szellemi munkások díjazására vonatkozóan? melyek a főbb tudományos irodalmi és művészeti intézmények (könyvtárak, múzeumok, laboratóriumok, obszervatóriumok stb)? mekkorák az ösztöndíjak és alapítványok a szellemi munka serkentésére? milyenek a szellemi kapcsolatok más országokkal?

E kérdésekre adott válaszokból hatalmas anyagot gyűjtött

¹ *G. Schreiber: Geistesarbeiter und Finanzpolitik. Kultur- und Steuer gesetzgebung c. kötetben. Freiburg, 1926. 138 l.*

egybe a bizottság; számosat közzé is tett *Enquete sur les conditions du travail intellectuel* című sorozatában, mely kétségkívül tanulságos anyag a szellemi munka válságára (la crise de la vie intellectuelle) nézve.

A bajok megállapításánál a bizottság azonban alig tudott továbbhaladni. Gyakorlati eredményei lényegében jelentéktelenek: nemzetközi könyvcseré, tanár- és diákcseré, a nemzetközi kongresszusoknak nyilvántartása, nemzetközi ösztöndíj akció stb. Ami komoly segítséget az egyes tudományos intézkedéseknek s egyetemeknek közvetített, azt a Carnegie- és a Rockefeller-féle alapítványok adták. Munkásságának egyedüli értéke inkább propagandajellegű: sok külső mozgolódása és papiroshalmaza belekalapálni iparkodott a világ közvéleményébe a szellemi munka jelentőségét. Érdeklődése inkább csak a tudomány, a kutatás, a főiskolák, a könyvtárak ügyére korlátozódott, semmint a szellemi munkások nehéz helyzetére, bár a meginduláskor az utóbbi kérdés állott előtérben. A szellemi munkások szomorú anyagi helyzete javításának aggasztó problémáját egyszerűen rábízta a Nemzetek Szövetsége a fizikai munkások nemzetközi védelmére alapított másik szervére, a *Bureau Internationale du Travail-ra*. (Nemzetközi Munkaügyi Hivatal.) Ennek az intézménynek külön bizottsága alakult a szellemi munkások ügye számára. A szellemi munka válságának problémáját is úgy oldotta meg tehát a Nemzetek Szövetsége, mint az emberiségnek annyi más sarkalatos kérdését: egy tanulmányozó bizottság jótékony homályába temette el. De ez a bizottság is csak kis függeléke a fizikai munkások sorsát segíteni hivatott intézménynek.

A szellemi munkások eddigi nemzetközi szervezkedésének balsikere egészen természetesnek tűnik fel, ha újra emlékezetünkbe idézzük mindazt, amit fönnebb a szellemi munka és munkás természetére és a nemzeti élethez való viszonyára nézve kifejtettem. A szellemi munkás hivatása s munkaköre annyira szorosan egybeforr egy-egy ország nemzeti életével, hogy a szellemi munkásmozgalom sohasem lehet oly értelemben nemzetközi, mint a fizikai munkásságnak vagy a nagytőkének szervezete. A nemzetközi szellemi munkásmozgalom — a tudományos együttműködést nem számítva, mely az észnek «intézményesen» biztosított, logikai, tehát egyetemes rendszerén nyugszik — mindenütt túlnyomóan a szellemi munkások anyagi sorsának javítását veszi célba, tehát gazdasági jellegű: mint ilyen gazdasági mozgalom, a fizikai munkásság és a nagytőke nemzetközi szervezeti sikereinek szuggesztíója alatt, szintén a nemzetközi organizáltságtól vár a szellemi élet munkásai számára hatékonyabb eredményeket. Mihelyt azonban ez a nemzetközi szellemi munkásmozgalom az elvont elvi magaslatok ritkább levegőjéből az egyes nemzetek szellemi

munkásainak belső konkrét problémáihoz ereszkedik alá, a további érdeközösségnek már útjában áll a sajátos nemzeti értékfelfogás és érdek: itt már pl. a magyar szellemi munkásoknak, főképp tisztviselőknek nem lehet az az érdeke, ami a cseheké, oláhoké vagy a szerbeké. Az utóbbiak rendkívül felgyarapodott munkaalkalmának és virágzásának alapja éppen a magyar szellemi munkások munkanélkülisége és pusztulása. E ponton már vége a nemzetköziségnek: itt a nacionalizmus érzelme diktálja a *verbum regens-t*. Márpedig a nacionalizmus a szellemi munkások túlnyomó részének a lelke, lényege, érdeke, kenyéradója, munkabiztosítója. A nemzet nem is egyéb, mint sajátos kultúra és szellem s ennek kifejtett hatalma. Amíg a *kilometritis* betegsége uralkodik a nemzetközi patológiában (többnyire «nemzetközi politikának» nevezik), addig a szellemi munkások érdeke (de a fizikai munkásoké is) igazában alig hozható közös nemzetközi nevezőre. A szellemi munka válsága tipikus világielenség, de minden nemzet keretén belül belső problematikájának más és más a színezete s többékevésbé különböző a megoldási módja. Minthogy azonban ez a krízis mégis mindenütt fontos társadalmi baj, sűrű nemzetközi tárgyalásának megvan az a haszna, hogy a figyelem világszerte nagyobb erővel fordul feléje s az egyes nemzeteket a maguk idevágó kérdéseinek megoldására sarkalja.

A szellemi munka válsága, mint láttuk, igen bonyolult, bokros probléma: sokféle kérdés sűrűn összeágazik benne. Mert a modern társadalomnak szerkezetében ez a baj nem valami kis molekuláris változás, hanem egyik legnagyobb belső rétegeltolódás. Itt csak néhány főszempontot fejtegettem a tények iránt kötelező lojalitással, nem szépítve, nem stilizálva a valóságot. Talán politikából az optimizmus verőfényesebb színeit alkalmazhattam s a jövőre nézve kedvezőbb stílusú társadalmi légvárat építhettem volna, hisz a szellemi légvárnak is megvan a maguk vonzó architektúrája. Engem azonban a rideg valóság masszív tömbje érdekelt, amely a pusztá eszmék emelőrúdjaival oly nehezen mozdítható meg. Ösztönös életerőnk azonban azt súgja: higyjünk benne, hogy akaratunkkal végre mégis megmozdítjuk!

AZ ÉRTELMISÉG VÁLSÁGÁNAK GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI HÁTTERE.

Dr. Laky Dezső választmányi tag előadása:

1. Az értelmiség válsága nem újkeletű, háború utáni probléma.

Az értelmiség válságának problémája Magyarországon sem hirtelen sarjadt ki. Már a világháború előtt kavargott az. Ankétek egész sora foglalkozott nálunk is az értelmiség két fontos csoportjának: a köz- és magántisztviselőknek a sorsával, nehéz körülményeivel. De jól emlékezhetünk azokra a panaszokra is, melyek a szabad pályán működő szellemi munkások jövőjét féltették a mindinkább élesedő versenytől, mely a friss elemeknek egyre odaözléséből eredt.

Akkor azonban a probléma jórészt gazdasági kérdésként kezeltetett. A drágaságnak az a mindinkább megszervezkedő folyamata, mely a világháborút megelőző tíz esztendő korszakának jellegzetes vonása volt, különösen a tisztviselőosztályban váltott ki visszhangot. Az ú. n. fizetésjavítási mozgalmak lettek a legtipikusabb vonása a tisztviselőkarbeli értelmiség törekvéseinek. Maga: a lét kérdése azonban nem került felszínre. A fejlődő gazdasági élet, s a nem ok nélkül terjeszkedő igazgatás (egyéb lehetőségek mellett) körülbelül mindenkinek módot nyújtott arra, hogy tényleg szerephez is jusson, ha értelmiségi pályára készült. Legfeljebb szerényebb kenyérdarabbal kellett ott beérnie, ahol másnak kalácsot adott az élet.

Valóban Magyarország közgazdasági életének nagyvonalú fejlődése nélkül nem történhetett volna meg, hogy azok az egyre nagyobb hullámokban hömpölygő tömegek, amelyek évente pl. a főiskolák kapuin tódultak ki, természetes úton levezetődjenek, megtalálják az érvényesülés ösvényét. Aki azonban — utólag is bár — vizsgálat alá veszi azt a gyors ütemű evolúciót, mely a nyolcvanas évek primitív viszonyai után Magyarországnak úgy ipari életében, mint kereskedelmi organizációjában, valamint pénzügyi és hitelviszonyaiban is lepergett, nem csodálkozhatik azon, hogy egyetemi hallgatóságunk létszáma 25 — 30 év leforgása alatt az előbb észlelt arányoknak két és félszeresére ugrott a háborús évtized első felében.

A főiskolai hallgatók számának megduzzadása ebben az időben nyilván másodfokú jelensége volt a közgazdasági élet megerősödésének és a kultúra terjedésének. Nem egyenlő időszakokban történő előretöréssel, sőt egymást láncolatosan, időnkint, felváltva látjuk azt, hogy a vezető értelmiségi pályákra törekvő elemek: hol a jog- és államtudományi karok, hol az orvosi stb. karok vagy éppenséggel a Műegyetem falait keresik fel szinte meglepetésszerűen sokan és szíva ott

magukba felsőbbrendű ismereteket, indulnak el, — ki-ki a maga pályájára. De nem érdekes bizonyosága-e e mozgalmas képnek az, hogy a múlt század hetvenes éveinek első felében átlag jóval több (3087) volt a jog- és államtudományi hallgatók száma, mint jó 20 éven át később, amikor számuk alig-alig haladta meg (vagy meg sem haladta) a 2500-at. Csak a millenáris évet követő években kezd ismét egyenes vonalban felfelé törni a jogászfifjúság száma s ér el most 6000-nél is nagyobb értékeket, hogy azután a század második évtizedének elején a nagy túlekedés ellanyhuljon és helyet adjon a más pályákon észlelt konjunktúrák kihasználásának. Mert kétségtelen pl., hogy az orvostan-hallgatók száma megcsökkenésében, ami a 90-es években és a 900-as évek elején is jelentkezett, jó része volt az ú. n. jogi pályák szándékolt megrohanásának. De másfelől nagyon valószínű az is, hogy a jog- és államtudományi karok és a jogakadémiák tantermeiből vonódott el annak a hirtelen megduzzadt hallgatósnak bizonyos csoportja, mely a világháborút a megelőző 10 éven keresztül szívós kitarással az orvosi diploma elérésének védő övezetét ostromolta. Hasonló tüneteket tapasztalhattunk a mérnök hallgatószám felvonulásában is. Itt azonban az emelkedő hullám már a 90-es évek vége felé tornyosulni kezdett, a háborút megelőző években pedig éppenséggel tetőzött, noha a műszaki pályák természetében rejlő okok következtében a műegyetemre tóduló ifjúság nem fűzhetett tanulmányaihoz olyan reményeket, mint az orvosi tudományokat búvárló ifjúság, mely a maga jövőjét — a korlátlan versenyre alapozva — sokkal szebb színekben festhette meg, mintsem a mérnökiifjúság.

2. A kiegyezést követő korszak alapozta meg az értelmiség eljövendő válságát.

Hiba volna azonban a régi Magyarország gazdasági fejlődésében mutatkozó ezeket a tanulságokat, melyeket egyébként a filozófiai karok hallgatószámának adatai is megerősítenek, csupán és kizárólagosan a közgazdasági élet fellendülésével magyarázni, vagy az állami és autonóm igazgatás szükségleteinek fokozódásával. Egyéb, mélyebb: a társadalmi élet struktúráját irányító hatóokok is működtek ekkor közre a legmagasabb kvalifikációjú és értelmi ifjúság számának szaporodásában. Ezekről meg kell emlékeznünk. Különböző nem tudók megérteni azokat az okokat, melyek az értelmiség mai válságának előidézésében ludasak.

A kiegyezés előtt álló Magyarországon nem volt több az egyetemi hallgatók száma, mint 3330. Túlnyomórészt jogászfifjúság voltak. Orvosnak hatodrészüik sem készült; mérnöknek egy tizedrészüik sem; tanárnak kevesebb, mint huszadrészüik. Az alkotmányát visszanyert Magyarországon azonban a főiskolai hallgatók száma a múlt század

hetvenes éveinek elején már 5000 felé járt. Ezután 25 éven keresztül csaknem mozdulatlan volt, és csak a belső összetételében mutatkoztak időnkint változások.

Pontosan 25—30 év múltán azonban, hogysesem a magyar főiskolai hallgatóság számában az első nagy emelkedés jelentkezett, — a 90-es évek második felében tehát, — jelentkezik a magyar egyetemek hallgatóságának alakulásában az a második nagy mozgalom, mely a világháború évéig sem csillapodik, sőt ereje egyre izmosodik. A két mozgalom fellépése szervesen együvé tartozik, az ok és okozat viszonya bennük tisztán szembeötlik. Más szóval, amint a magyar értelmiség sorai közé mind szilárdabban ágyazta be magát az a nagyszámú tömeg, mely a múlt század hetvenes évei óta az egyetemeket látogatta, a saját foglalkozásához való ragaszkodás volt az egyik legfőbb ok arra nézve, hogy a szellemi pályán érvényesülő egyének a világ minden kincséért sem szánták volna gyermekeiket más pályára, mint amelyet a magukénak vallottak. Tisztán láthatóvá vált az a folyamat, hogy az értelmiség önmagát szaporítja. Míg pl. a mezőgazdasági munkásnép feleslegének a kivándorlás emlékezetes mozgalmá mellett megélhetést nyújtott a városbaözönlés, vagy pontosabban: az iparforgalmi foglalkozások nagyobb munkakereslete, addig az értelmiségi népesség felfogásában nyilegyenesen érvényesült az az irányzat, hogy a fiúk is kövessék az apjuk példáját és szellemi munkát végezve gondoskodjanak a maguk és családjuk fenntartásáról.

Nem tartozik tanulmányunk körébe annak a vizsgálata, hogy a múlt század utolsó harmadában (szemben a század közepétől eltelt évekkel) esetleg nem a birtokos nemes osztály társadalmi helyzetének megbillenése okozta-e azt a fejlődést, hogy a magyar egyetemek folyosói már akkor annyira benépesedtek.

Mindenesetre kétségtelen, hogy még 1900-ban is, amely évre vonatkozólag már ismerjük az egyetemi hallgatók szüleinek foglalkozási viszonyait, a közép-, és nagybirtokos szülők gyermekei jóval nagyobb tömeget képviseltek a tudományegyetemi és műegyetemi hallgatóság sorai között (5.62%), mintsem a népességi arányszámok tiszta mérlegelése alapján következtethettünk volna. Ez világosan igazolta azt a törekvést, hogy közép- és nagybirtokosságunk speciális gazdasági tanulmányok mellett szívesen fogta gyermekeit egyéb tanulmányokra. Sőt, hogy népességünknek az az értékes rétege mennyire megértette az idők szavát, abból láthatjuk, hogy 1900-ban a joghallgatók között semmivel sem volt több a közép- és nagybirtokosok fiainak arányszáma, mint a műegyetemi hallgatók között.

Gondolatmenetünk szempontjából azonban nem ez a fontos. Sokkal inkább az, hogy már a századforduló táján uralta az egyetemi hallgatók tömegét azoknak az ifjaknak a száma, akik maguk is értel-

miségi foglalkozású egyének gyermekei voltak. Nem jellemző-e az a körülmény, hogy 1900-ban a magyar egyetemeken tanuló ifjúság 19.8%-a köztisztviselő gyermeke volt, 12.4 százaléka a tanárok, tanítóké, vagy lelkészeké, 10.1%-a orvosoké, ügyvédeké, mérnököké és egyéb szabad foglalkozású egyéneké, — az értelmiség egyéb kategóriái pedig további 20.7%-ot kötöttek le az egyetemi ifjak szülői közül? Megközelítőleg tehát az egyetemi hallgatók $\frac{2}{3}$ -ad része (63.1%) volt maga is értelmiségi szülők gyermeke s nem kétséges, hogy ebben a csoportban is a vezető hely a köztisztviselői foglalkozású szülők gyermekeit illette meg, akik közé nyilván nyugodtan számíthatjuk a tanügy és az egyházi szolgálat körében elhelyezkedett egyének leszármazottait is.

3. A világháború előtt már tisztán látszik: az intelligencia önmagát sorporítja.

Az ú. n. intelligencia tehát — ismételjük — önmagát tenyészette tovább akkor, midőn sarjadékait sokszor nagy lemondások árán minden áron a főiskolákon taníttatta. Pedig ugyanekkor már kezdtek feltűnedezni az értelmiség jövődjének összetételének azok az alapvonásai, melyek azután a háborút megelőző esztendőök során egyre határozottabban rajzolódottak elének, — 1914-ben olyan erősen, hogy a magyar egyetemi ifjúság 1914. évi alakulásának vizsgálata a társadalmi fejlődés irányait kutató szemek már akkor sem téveszthette volna meg gyökeres átalakulás felől, mely a magyar társadalomban pár évtized alatt végbement.

Ez az időtáj is még a köztisztviselők gyermekeinek nagy érdeklődését bizonyítja az egyetemi tanulmányok iránt. Az egyetemi ifjúság 25.2%-a még mindig a tágabb értelemben vett közszolgálati tisztviselők, 8.2%-a pedig az ú. n. szabadfoglalkozású egyének gyermeke. Az egyetemek hallgatóságának összetételében azonban akkor már tisztán látjuk annak a nagy harcnak a megindulását, melyet a középosztálynak csak pitvarára érkezett vagy a középosztályon kívül álló népességi csoportok gyermekei indítottak meg a főiskolák s majdan az értelmiségi pályák pozíciói ellen. Erre nem abból következtetünk, hogy a mezőgazdasági, a bányászati, ipari, elsősorban pedig a kereskedelmi és szállítási tisztviselők gyermekei szisztematikus fejlődés után immár 127%-át tették a magyar egyetemi ifjúságnak. Ezzel a tanultsággal legfeljebb azt a felfogásunkat támasztjuk alá, hogy iparforgalmi élet haladása által előbb megkívánt tisztviselői szükséglet nemcsak a tényleg jelentkező szükségletet termelte ki, hanem ezek a tisztviselők is az egyetemekre küldték gyermekeiket, — ha talán az esetek nagy számában maguk nem is rendelkeztek főiskolai műveltséggel.

De sokkal inkább jellemző volt az, hogy azok a tömegek is megmozdultak és mind gyakrabban áldoztak gyermekeik főiskolai tanul-

mányaira, melyek érdeklődése még a 900-as évek elején lanyha volt vagy egyáltalán csak alig jelentkezett. A kisbirtokosság az 1914. évi, már nagyra nőtt, egyetemi ifjúságnak kevés híján 10%-át szolgáltatta, a kiskereskedők vagy kis szállítási vállalkozók csaknem ugyanennyi részét; a kisiparosok még több is, mint 10%-át. Ennek a három kategóriának a gyermekei közül való tehát a világháború közvetlen küszöbén a magyar főiskolai ifjúság közel $\frac{1}{3}$ része s ugyanekkor 1000 főnél nagyobb számban tanultak az egyetemen olyan ifjak is, kiknek atyja a mezőgazdaságban, iparban, vagy a forgalomban csak mint segédszemélyzetbeli egyén: munkás vagy egyéb minőségben kapcsolódott.

Azt mondhatjuk, hogy a világháborút megelőző esztendő adatainak vizsgálata határozott tanulsággal szolgál. A főiskolai tanulmányok iránt való érdeklődés mindinkább közkinccsévé vált a nemzet egyetemének. Olyan társadalmi csoportok sarjadékai is átlépték a tudományos munka csarnokait, — és sokan át is lépték, — akiknek elődei minden bizonnyal közönnyel mentek el ez épületek mellett. A főiskolai tanulmányok demokratizálódtak, a nemzet köztulajdonává kezdtek válni. Ezzel azonban már a harmadik oszlop indult rohamra az értelmiségi pályák felé. A 90-es évek közepétől fogva a köztisztviselők gyermekeinek oszlopa sűrűsödött. A 900-as évek elején mind hatalmasabbá vált az iparforgalmi pályán dolgozó tisztviselői kar gyermekeinek egyetemek felé törekvő oszlopa. A század első évtizedének végén pedig már teljes felfejlődésében látjuk azt az oszlopot is, amelyet a kispolgárság, valamint az agrár és az iparforgalmi proletariátus is alkotott.

Persze ugyanezt a folyamatot épp így észlelhetnők akkor is, ha a középiskolai növendékek társadalmi tagozódását kutatnók a világháborút megelőző esztendő során. De talán nem hiba, ha gondolatmenetünkben a súlyt a főiskolai tanulmányok végzésére vetjük, mint-hogy közfelfogás szerint (s nem helytelenül) az értelmiség válságának egyik legfájóbb pontja napjainkban éppen a főiskolákon oklevelet szerzett ifjak nagy tanácstalansága.

A világháborút megelőző évek tanulságát azonban még érthetőbben is kifejezhetjük. Valójában nagy harc indult meg társadalmunkban az értelmiségi pályákon való elhelyezkedés érdekében. Harc, melynek kinövései is voltak, de amely végső eredményben mégis csak azért a tétért folyt, hogy az eljövendő időkben ki uralja az értelmiségi pályákat. Azok a társadalmi rétegek-e, amelyek régi jogon voltak e pozíciók birtokosai, vagy helyükbe új elemek emelkedhetnek fel. Szilárd a meggyőződésünk, hogy ha a világháború sötétsége nem is szakadt volna ránk, s ma Nagy-Magyarország boldog, de valaha eléggé meg nem becsült, éveit élők, szintén már jó régen kirobbant volna az az összeütközés, mely a magyar értelmiségi pályákon a kereslet és kínálat

egyenlőtlenségéből támadt s melynek az erejét és veszélyességét csak fokozta az a szomorú sors, mely a háború óta részünk lett, minek folytán sokszorosán éreztük azokat a sebeket, melyeknek egyszeri fájdalom is ugyancsak szinte elviselhetetlen teher. Ebben az összeütközésben az alulról feltörő elemek hozták magukkal a kisebb műveltséget, a kevesebb vagy éppen semmiféle tradíciót. Viszont a kitartásuk és akaratuk nem megvetendő, sokszor észlelt vagyoni erejük pedig éppenséggel félelmes ellenfelekké avatta őket.

4. A világháború következtében nem robban ki a lappangó válság.

A harc kirobbanását a világháború kitörése előadta. A világháború rövid időre megakasztotta a probléma teljes kifejlődését. A fegyverek zöreje pillanatnyilag pihenőt parancsolt annak a válságnak előkészítésében, melynek egykoron-eljövételében a társadalmat feszítő erők s elsősorban a felemelkedés vágya oly hathatósan közreműködtek. A világháború éveiben az értelmiség problémaköre jóval egyszerűbbé, egyoldalúbbá vált. Jórészt a megélhetés gondjai uralták most a kérdést. Jobbára a kevesebb vagy több fizetés körül forgott a vita. A háborús rendes és rendkívüli segélyekért való, de sajnos kényszerű túlekedés töltötte ki az értelmiség, vagy pontosabban a tisztviselői mozgalmak tartalmát. Az elhelyezkedés nem került nagyobb nehézségbe. A háború csontkeze az értelmiségi foglalkozások rendjében is széles sávokat döntött ki. A megürült helyekre új emberek léphettek. De a háború gazdasági megszervezése egyébként is bizonyos konjunktúrát jelentett a szellemi munka folyamatában. Előbb nem ismert közületi és gazdasági organizációk támadtak, melyek annál könnyebben felszívták a szellemi munka piacán jelentkező minden kínálatot, mert a kínálat állandóan csökkent. Utólag ki vonhatná pl. kétségbe azt, hogy a női munkának jól ismert s valóban nagyszabású előtérbe nyomulása az értelmiségi pályákon Magyarországon is a múlt század második felében s éppen a világháború éveiben indult el hódító útjára? S másfelől lehet-e akár abban kétségünk, hogy az értelmiségi pályákra már előbb vagy a háború után készült férfiak közül sokan azért kerültek hátrább, mert a harctereket járták akkor, mikor itthon a pozíciókat, a polgári élet lehetőségeit osztogatták?

Ez a kényszerhelyzet leginkább az értelmiségi pályákon jelentkezett. Mindenki előtt jól ismert tény az, hogy a világháború nemcsak a hadrakelt sereg mozgulataival emlékeztetett soha nem észlelt arányú népvándorlásra. A népesség belső struktúrájában is roppant nagy változások történtek. A háborús ipar előbb nem sejtett mértékben vont magához munkáskezeket. A faluból a városba való áramlásnak hatalmas időszaka volt ez a pár év. S mégis, a világháború után, mikor az ipar elveszti tápláló forrását s átmenetileg válságos éveket él, mintha

varázsvessző törölte volna ki Magyarország gazdaságtársadalmi fejlődéséből ezt a korszakot, mely új tömegeknek adott ipari munkát. A foglalkozáscsere, vagy pontosabban: a régi foglalkozásra való visszatérés, aránylag könnyen ment. A hazatérő ipari munkást nem várta itt máról-holnapra termett munkástörzs versenye. Igaz, hogy a helyzet is egyszerűbb volt. A háborús években leromlott földművelés helyreállítása jó pár évre biztos egzisztenciát ígért gazdának és cselédnek egyaránt. A rohamosan emelkedő termény- és állatarak pedig jó megélhetést is,— ha azután később, mint jól tudjuk, itt is felviradt a fekete péntek napja.

Persze a gazdaságtársadalmi fejlődésnek ez a része kívül esik előadásom körén. Gondolatmenetem kifejtése csak azt kívánja illusztrálni, hogy míg az iparban és mezőgazdaságban a fizikai munkát végző egyének a világháborút követő években nem torlódtak egymásra, addig az értelmiségi foglalkozásokban azonnal megtörtént az összeütközés.

Ezt az összeütközést azonban közelebbről szemügyre kell vennünk, hogy jobban felderíthessük az értelmiség válságának tényezőit. Mint említettük, a világháború évei alatt sokan sodródtak értelmiségi életpályára, akik az események feszítő ereje nélkül sohasem folytattak volna kereső foglalkozást, vagy normális körülmények között s egyenlő versenyfeltételekkel, csak később érhettek volna el oda, — esetleg jóval hátrább szorulva, — mintsem ahova kedvező sorsuk segítette őket. Bizonyára volt közöttük sok olyan, akit érdemes tudás emelt a helyére. Mások legalább az átlagos értéket képviselték. De sokan kötöttek ki a szellemi munkát kívánó pályák partjain idő előtt. Legalább abban az értelemben idő előtt, hogy sorrendben nem az a hely illette volna meg őket, mint amelyet birtokoltak.

Hiábavaló fáradság volna utólag annak firtatása, hogy sokan a háborús években esetleg éppenséggel elégtelen szellemi felkészültséggel szállták-e meg az értelmiség kereseti pozícióit. Ne vessződjünk tehát az értékelés munkájával s ne törődjünk azzal sem, hogy esetleg nem az értelmiségi foglalkozások köré tömörült népesség mostoha viszonyai voltak-e elindítói annak a fejlődésnek, hogy a szellemi munkások életében is jól ismert jelenséggé vált a családtagoknak az a munkakumulálása, melyet addig a munkásháztartások számos példája valószínűsített. Viszont azonban annál határozottabban kell rámutatnunk arra a tényre, mely az értelmiség válságának a háború alatt alig parázsló tüzét lángallobbantotta.

5. A szellemi munkapiac diszharmóniája jelentkezik a világháború vége után.

Az értelmiségi, a szellemi munkapiacon azonnal diszharmónia lépett fel. A munkakínálat a világháború befejeződése után hirtelen

megnövekedett s korántsem jelentkezett e kínálat felvételére kereslet. Sőt, amint az egyes évek tovább sodródtak, mindinkább mozgó lápra emeltek látszott az a cölöpépítmény, melyet eszmeileg a szellemi munka folytatóinak az általános nemzeti munkapiacra való elhelyezésére összeróhattunk. Az épületben zúr-zavar támadt. Nemcsak az épület szűk mivoltán múlt a baj. Az egymással szemben álló csoportok rendje ugyancsak megbomlott s hovatovább kusza összevisszaságban igyekezett s igyekszik ki-ki a maga számára megmenteni vagy megszerezni azt a lakrészt, melyhez, véli, joga, és érzi, hogy ereje van.

A közös épületben ott tartózkodtak azok, akik még a világháború előtti időben szerzett jogok címén számítottak az értelmiség birtokba jutott képviselői közé. Akiknek állását tehát a végzett munka becse patinázhatta be. De ott sürgött-forgott a háborús szukreszcencia is. Gyakran alsóbbrendű kvalifikációval, de még többször anyagi körülményei által kényszerítve, hogy ragaszkodjék munkahelyéhez. A közös épületbe szorultak azok, akiknek a háború szerencsétlen vége után, mint a magyar államiság hű képviselőinek a lábai alatt, az ellenséges államok jogára alá került magyar országrészekben forró lett a talaj. Akik tehát elhagyni kényszerültek régi munkásságuk színterét s hirtelen torlódtak arra a megcsorbult magyar szellemi munkapiacra, ahová a háború előtt észlelt fejlődés következtében amúgy is társadalmi törvényszerűség erejénél fogva ismét sokan törekedtek az intelligencia sajátos önmagát-termelése, ill. az intellektuális pályáknak egyre újabb tömegeket megfogó varázslatos, mágnus-erejének vonzása folytán.

A régi, már beérkezett elemek ellenállása; a nemzet becsületbeli kötelessége a hozzá hű fiakkal szemben; a háború óta megtelepült csoportok szívós ragaszkodása elért pozíciójukhoz, — e három fontos ok mellett azonban egyéb okok is jelentkeztek, — együttesen szinte teljesen összebonyolították az értelmiségi pályákon a már ott levők, vagy az odatörekvők rendjét. Ezek az okok a még ma is élő tegnap s a már ma is itt levő holnap bonyolult, szövevényes társadalmi fejlődéséből erednek. Meg kell vizsgálnunk ezeket.

A legfontosabb kérdés mindenestre az, vajjon Csonka-Magyarország különböző társadalmi rétegeiben látjuk-e azoknak a folyamatoknak ismétlődését, vagy esetleg továbbfejlődését, melyekkel a világháborút megelőző időkben magyarítottuk az értelmiség válságának logikus s alig elhárítható kifejlődését. Mert bármily szomorú is azokra gondolni, akik a magyar értelmiség közvetlenül dolgozó tényezői közül úgy estek ki, hogy az átgondoltnak a legjobb szándékkal sem vélelmezhetjük létszámapasztások miatt veszítették el helyüket a közszolgálatban vagy a gazdasági életben; s bármily

nehézzé vált a szabad pályákon működő elemeknek az életért való küzdelme, az egyre inkább a húsrá és vére menő küzdelem miatt: az ő sorsuk, mint akár azoké, akikhez az élet nem volt olyas, mostoha, mégis csak a letűnő, az elhalványuló csillagé, melynek lángja hova-tovább már pislog vagy éppen kialvóban van. De mögöttük és mögöttünk ott dübörög a fiatalabbak lépte, azoké a fiatalabbaké, akiket a háborús vagy háború utáni nemzedéknek szoktak mondani s akiknek jövőjével szemben nagyon sok és jó reményt nem táplálhat a legszeretőbb szív sem.

6. Nagy roham az egyetemek ellen.

Azok, akik törődnek az értelmiség problémájának a világháború óta eltelt 10—12 éven keresztül való fejlődésével, egységesek abban a felfogásban, hogy a probléma legégetőbb pontja nem az értelmiségi pályákon már vagy még elhelyezkedett egyének viszonyai, — noha ezeknek a viszonyoknak mivoltáról is lesz módunk még egyet-mást előadni. Az a szinte eszeveszett hajsza, mely a világháború óta nyilatkozik a magyar főiskolai ifjúságnak az egyetemek felé való tódulásában, köti le inkább a figyelmüket. A legközelebb múlt idők viszonyainak kutatása lehet tehát a cél, mely tovább vezet bennünket szemlénkben, — annál inkább, mert azok a jól ismert irányok, melyek felfejlődéséről szemlénk első felében számot adtunk, még sokkal karakterisztikusabban ütöttek ki a világháború után az egyetemi ifjúság társadalmi tagozódásából. Igaz, hogy azok a törvényhozási intézkedések, melyek az ú. n. zárt létszám (numerus clausus) intézményét honosították meg egyetemeinken, erősen ható normatív tényezőkként jelentkeztek. De a nagy, a mélyebb forrásokból táplálkozó társadalmi mozgalmak lüktetését kevésbé gyengítették.

A világháborút közvetlenül követő (1918/19) egyetemi tanévben a két budapesti egyetemnek (és megmaradt területünkön működő jogi és hittudományi főiskoláknak) oly roppant nagy (18-449) lett hallgatói létszáma, mintha a háborús idők által tanulmányaitól elvont ifjúság egyszerre kívánta volna pótolni a mulasztottakat. Az az űr, mely a második és harmadik háborús év folyamán a magyar főiskolai hallgatóság számában mutatkozott, a már előbb a háború negyedik évében jelentkezett fejlődés kiéleződésével egy csapásra eltűnt. Tisztán látszott, hogy a háború után az egyetemek tantermeiben még nagyobb lett a zsúfoltság, mint aminő ott már a háború előtt is megvolt.

Ha azonban annak a hallgatóságnak a társadalmi összetételét vizsgáljuk, a háború utolsó évében, mikor a hadi szolgálatot teljesítő fiatal emberek már bizonyos kedvezményeket élveztek főiskolai tanulmányaik terén s a háborút követő tanévben is, mikor ezeknek a ked-

vezményeknek átfogóbb rendszere alakult ki, egészen frappánsan igazolódik az a gondolatmenetünk, mellyel az értelmiség válságának társadalmi hátterét igyekszünk megrajzolni. Az 1918/19. évi nagy hallgatói létszámnak is még 23.7%-a köztisztviselő szülők gyermeke, sőt ez az arányszám nyilván még jóval magasabb lett volna, ha tudnók, hogy a tisztviselői nyugdíjas szülőknek mekkora része volt köztisztviselő, vagy köztisztviselő özvegye.

Híven azonban a századforduló után adott jellemzéshez, az iparforgalmi tisztviselők gyermekei is úgy részesedtek most a főiskolai hallgatóság tömegében (16.0%), mint soha korábban. De a legszembeötlőbb mozzanata a háború végefelé és háború után észlelt fejlődésnek mégis az a szinte elementáris roham volt, melyet az egyes gazdasági életpályákon önálló egzisztenciát folytató elemek gyermekei indítottak meg az egyetemek ellen. A többször idézett s a háború után következő első tanévben az egyetemi hallgatóságnak 15.7%-a a kereskedelem, hitel vagy közlekedés körébe tartozó önálló vállalkozók gyermeke volt; 11.3%-a pedig iparosoké, jelezve azt, hogy azok a törekvések, melyek bizonyos népességi rétegeinkben már a háború előtt mutatkoztak s melyek az anyagi érvényesülés biztosítása után a szellemi pályákon való szupremáciát is birtokba akarták venni, nemcsak változatlan, hanem még fokozódó erővel érvényesültek. S bizonyára még virulensebb erővel léptek volna fel a következő években, ha bizonyos szabályozások ennek útját nem állják.

A társadalom alább rétegezett elemeinek ez a felfelé irányuló nyomása azonban, mely amint láttuk, nem a háború után fogant meg, a háborúnak népesség- és társadalomátalakító hatásai által is minden bizonnyal tápot kapott. A háború minden borzalmassága ellenére: a társadalmi különbségek kiegyenlítődésének, a demokratizálódásnak eszköze volt. A hősi halál sok ezer fiatal magyar ember életét vágta ketté, s ritkította azoknak elméleti sorát, kik a háború után főiskolai tanulmányokat kezdtek vagy folytatták volna megkezdett egyetemi éveiket. Az elesett hősök egyszer s mindenkorra kitépődtek a magyar értelmiség egykor-majd képviselői közül. Ha hiányuk mégsem érződött meg a háború végén az egyetemi ifjúság számában, ez csak azt bizonyítja, hogy azok az erők, melyek a magyar egyetemi ifjúság számát formálták, szinte a halált is legyőzték. Az elesettek helyébe új rendek kerültek. A szorosan vett értelmiség szinte minden erőtartalékát, fiúgyermekei mellett most már leánygyermekeit is az egyetemekre küldi. De azok a népességi rétegek, melyek egyszer megízlelték azt a más levegőt, melyet az értelmiségi pályák képviselői beszívnak, szintén nem nyugvó buzgóssággal törekedtek ott a maguk helyét biztosítani.

Az 1918/19. év után átmenetileg csökkent az egyetemi ifjúság

száma. Azt követőleg azonban ismét rohamosan emelkedett s az 1922/23. tanévben egyéb főiskolákon kívül az egyetemek, jogakadémiai és hittudományi főiskolák hallgatóinak száma 18.365-ben kulminált. A legsúlyosabban az orvostudományi karok és a Műegyetem érezték meg a szinte fantasztikus tömegeknek odaáramlását.

Olcso sikert kívánnék aratni, ha arra hivatkoznám, hogy a főiskolai hallgatószámának megduzzadásában része volt, mint ahogy kétség kívül része volt, annak a nemes eszményeket követő magyar kultúrpolitikának, mely Magyarország megmaradt vidékein lobbantotta lángra a tudománynak megszállott országrészeinken erőszakkal kioltott fáklyáit. Aki figyelmére méltatta gondolatmenetemet, alighanem osztja a véleményemet, hogy a magyar egyetemi ifjúság számának roppant megnövekedésére nézve a döntő okot nem ebben a külső okban kell keresnünk, hanem a magyar társadalom strukturális változásaiban s elsősorban a felfelé irányuló osztálymozgalomban.

7. A felfelé irányuló osztálymozgalom ereje nem csökken.

E mozgalmat a világháború után pár éven keresztül a mezőgazdaság aránylag kedvezőbb, mondhatnók konjunkturális helyzete is táplálta. Csak ezzel magyarázhatjuk — az emelkedés vágyán kívül azt, hogy az 1922/23. tanévben a magyar egyetemeken 1735 olyan ifjú tanult, kinek szülője kisbirtokos, kisbirtokos napszámos, tehát kisebb gazdaember volt. Ez a réteg az egész főiskolai ifjúságnak ekkor 9.4%-a. Arányszám szerint nem sokkal több talán, mint pár évvel előbb. De abszolút értékben oly számottevő, mint soha azelőtt vagy azóta.

Tulajdonképpen csak az a sajnálatraméltó ebben az egyébként örvendetes tényben, hogy földműves népünk gyermekei szemmel láthatólag húzódtak a hozzájuk legközelebb álló gazdasági akadémiák látogatásától, ahol szerzett ismereteiket pedig bőségesen hasznosíthatták volna apáik foglalkozásában. Inkább az egykor szinte kizárólagosan kedvelt egyházi szolgálat helyett orvosi, vagy mérnöki pályák felé törekedtek. A földműves-népesség gyermekeinek a főiskolai tanulmányokba való bekapcsolódása egyik legjellegzetesebb tanulsága a világháborút követő évek értelmiségi mozgalmainak. Semmi kétség benne, hogy azt a szakadékot, mely főiskolai hallgatószámunk számának alakulásában elsősorban általa jelentkezett, hogy a kereskedelem és hitel önálló vállalkozóinak gyermekei visszaszorultak az egyetemi ifjúság tömegében, jórészt éppen az a most már állandóvá lett érdeklődés hidalta át, melyet földműves népességünk gyermekei részéről észlelhattünk.

Ez az érdeklődés legklasszikusabban az ú. n. inflációs válság idején jelentkezett, amikor a mezőgazdaság is kétségtelenül a legjobb

helyzetben volt a mögöttünk álló 15 év leforgása alatt. De hogy földművelő népünk lelkébe mélyen begyökeredzett az elhatározás, hogy az egyszer megkezdett útról többé le nem tér, azt az azóta eltelt évek adatai is szakadatlan egymásutánban bizonyítják. Tudomásul kell azt venni, hogy földműves népességünk sarjadékai már az első generációban megkívánják tenni azt a nagy utat, melyet az értelmiségi rétegig való felkészülés követel tőlük. Amint az a súlyos válság, melyben a magyar mezőgazdaság most két-három év óta vergődik, enyhülni fog, el kell készülnünk arra, hogy földműves népünk új, az eddiginél még jóval erősebb ostromot indít az egyetemek ellen s majdan az értelmiség (esetleg persze: a más, helyesebb értelemben vett értelmiség) sorai közé való bekerülésért.

Az 1922/23. év adatai azonban másfelől meggyőzően beszélnek arról a szívós ellenállásról, melyet a sajátos értelmiség fejt ki a feltörekvő elemekkel szemben, melynek soraiban az önálló iparosok gyermekei is (11.7%) tömör csoportot alkottak, megvédelmezendő a maguk állásait. A növekvő munka kínálatnak a maguk részéről is fokozottabb munkakínálatot szegeznek. Ebben az évben a főiskolai ifjúságnak 30.2%-át a köztisztviselők, papok, tanárok, tanítók, valamint az ú. n. szabad foglalkozású egyének gyermekei közül állítják ki. Pedig most már azt is biztosan feltételezhetjük, hogy annak a 2483 (13.5%) főnyi egyetemi hallgatói tömegnek jó része, akinek szülője tisztviselői nyugdíjas, előbb: köztisztviselők leszármazója.

Hiába követ el tehát a magyar állam ekkor már szinte kétségbeesett lépéseket a maga tisztviselői létszámának csökkentésére. Hiába küld el ezeket a közszolgálatból s bocsát el másokat végkielégítéssel. Azok az elemek, amelyek az értelmiségi munka terén immár többé-kevésbébbé tradíciót jelentenek s több generáció kitermelődése után alkotják a magyar értelmiség gerincét, nem hajlandók otthagyni a küzdőteret. Gyermekeik boldogulását szinte kizárólag abban látják, ha az egyetemeken diplomát szereznek. Az egyetemi tanulmányok végzése azonban éppen a tömegszerűség, az üzemszerűség miatt mindinkább extenzívvé válik. Széles társadalmi körökben válik köztudattá, hogy kevésbé fontos az, hogy az ifjú egyetemi tanulmányai alatt a tudományokba elmélyedve pallérozza ki elméjét, mintsem inkább a formai képesítés, melyet szükséges útlevélnek tekintenek arra, hogy a fiatalság az élet színterén szereplőként felléphessen.

Az inflációs években azonban az értelmiség válságának igazi kontúrjai még nem bontakoznak ki. Aki megmaradhatott a foglalkozása mellett, örült, hogy legalább azt a nyomorúságos fizetést megkapta, melyet ekkor a köz- vagy magántisztviselőknek fizettek. Mások vagyonuk vagy végkielégítésük roncsaiból éltek, vagy dobták magukat a tőzsdei játék forgatagába. Bizonyos új állami intézmények,

mint pl. a vámigazgatás, az állami rendőrség stb. foglalkoztatni tudják a szellemi munkapiacra kerülő új elemeket. Tagadhatatlanul jótékony hatása volt annak a nagyarányú fejlődésnek, mely az önálló Magyarország gyáripárában s ezzel kapcsolatban kereskedelmi életében is mutatkozott.

De a rövid pütkösi királyságnak hamarosan vége lett s amint a magyar állam a szanalás nagy munkájának befejezése után belekerült annak a világválságnak hullámverésébe, mely már esztendőök óta nehéz nyomással terpeszkedik az európai és amerikai államok legtöbbszörének gazdasági élete fölött, s amikor szinte minimális keretek közé szorult vagy éppenséggel évekre megszűnt annak a lehetősége, hogy ú. n. értelmiségi pályán helyezkedjék el az, aki akár a legmagasabb egyetemi kvalifikációnak is birtokosa: akkor egész tragikus mivoltában kibontakozott előttünk az a szomorú kép, melyet az értelmiség válságának magva élénk vetít.

Bármennyire megdöbbenő, nem habozhatunk az igazság bevallásával. Az egész dolog úgy fest, mintha évről-évre új és nem szűnő rohamcsapatok indulnának a küzdelemre, hogy az érvényesülés bástyafokát megmásszak. De hasztalan minden buzgóság, mind vékonyabb közöttük — legalább egyelőre — a réteg, mely boldogulni tud, mely kínos-nehezen, sok lelki és testi szenvedés árán, tényleg el bír jutni az ígéret földjére. A számuk valóban kevés. Hiszen az állam s a többi közületek, az értelmi fiatalság jól ismert gondozó anyái, maguk is szűkös viszonyok közé kerültek, gondterhes napokat élnek. A gazdasági élet pedig csak vegetál. Szinte egyik napról a másikra él és csak most érzi igazán súlyosan annak a szörnyű megpróbáltatásnak a terhét, melyet ránk nézve az ország megcsönkítése jelent s várja az enyhülés, a felszabadulás napját,— legalább az ismét jelentkező konjunktúrát.

A nemzet élni akarásának, meg nem törő bizalmának lehet-e nagyszerűbb, hitelesebb pecsétje annál, hogy a kilátástalanság nem riasztja meg a szülőket, nem tántorítja meg az ifjúságot s ez az ifjúság ma is ugyanolyan tömegben lepi el az egyetemeket, mint a kedvező gazdasági viszonyokat jelző években. A létszám stabilizálódni látszik 13.000 fő körül. Aki azonban figyelemmel kíséri a középiskolai hallgatók számának alakulását, tudja, hogy 8—10 év múltán minden valószínűség szerint, még jóval nagyobb tömegek fognak a középiskolákból az egyetemek felé rajzani, mint a háború utáni évek bármelyikében.

8. Az 1930. évi statisztika eredményei.

Rendelkezésemre állván annak a beható statisztikai adatgyűjtésnek eredményei, melyet a m. kir. központi statisztikai hivatal

most egy éve hajtott végre a főiskolai ifjúság szociális viszonyairól, módomban volt a legfrissebb anyag alapján gondolatmenetemet ellenőrizni. 1930-ban tudvalevőleg már társadalmi életünk széles köreiből erősen érvényesült az említettem gazdasági válság hatása. Legpregnansabban ez a kisbirtokos elem főiskolai tanulmányokból való kiszorulásában jelentkezett. A földműves gyerekek arányszáma csak 6.0%-a volt most az egyetemi hallgatóságnak, szám szerint is csupán 7.75. De hogy kisbirtokos-osztályunk milyen nehezen adta fel itt a már elért eredményeket, mutatja az, hogy az önálló kereskedők egyetemi tanulmányokat folytató gyermekeinek száma is majdnem olyan mértékben fogyott, mint a kisbirtokosok gyermekeié, pedig a kereskedelem (mint főképp városi foglalkozás) már települési helyénél fogva is bizonyos előnyöket élvez e téren a földműveléssel szemben. Az önálló elem háttérbeszorulásából az iparosság kevésbé vette ki részét. Gyermekei 1930-ban is csaknem 10%-át tették az egyetemi ifjúságnak, — örvendetes cáfolatát szolgáltatva annak, mintha számos nehézség és küzdelem ellenére is kisiparos társadalmunkat össze-roppanás fenyegetné, hiszen a kisiparosság szempontjából a gyermekek egyetemi fokú iskoláztatását mindenkor, mint a vállalkozási szellem egyik tipikus jelét foghatjuk fel.

Az 1930. évi adatok vizsgálatának azonban legfontosabb tanulságát másutt találjuk meg. Abban t. i., hogy a szorosan vett köztisztviselők gyermekeinek az arányszáma erősen megkurtult. 1923-ban a szorosan vett köztisztviselői réteg gyermekei közül került ki az egyetemi hallgatók 14.8%-a; 1930-ban már csak 12.7%-a. Annál inkább felöltik ez, mert a papok, tanárok és tanítók gyermekeinek arányszáma ugyanekkor felemelkedett 9.7%-ról 10.8%-ra, az egyéb értelmiségi, tehát szabad foglalkozású egyének gyermekeié pedig 5.8%-ról 8.5%-ra. Nyilván összefügg ez a jelenség azzal, hogy a szorosan vett közigazgatás tisztviselői létszámát többszörösen is apasztották. De hogy az egykori s ma még tényleg köztisztviselő-osztály anyagi helyzetének megingása is visszatartja a szülőket attól, hogy gyermekeiket főiskolai tanulmányokra adják, annak ezek a számok mégis csak bizonyásai. Ezeken kívül azonban bizonyára mélyebben fekvő okai is lehetnek annak, hogy a tényleg alkalmazásban álló köztisztviselők gyermekeinek tömege is megritkult az utolsó években. Forgassuk vissza az idők rokkáját s íziben látjuk, hogy e század 30-as éveit táján elsősorban azoknak a köztisztviselőknek gyermekei járhatnak egyetemre, akik a század első évtizedében, valószínűleg inkább ennek is második felében, alapítottak családot s jutottak rendszerint első ízben álláshoz is a közszolgálatban.

Ezeknek a köztisztviselő elemeknek azonban a pályáját a világháború sok esetben kettévágta. Sokan közülük nem érték meg a

háború végét. Ám a többiek közül is sokan abba a tisztviselői rétegbe tartoztak, melyet elsősorban bocsátottak el a létszámredukciónk során a közszolgálatból, még többen pedig annak hátrányát érzik, hogy előmenetelük megakadt, vagy legalább is problematikusává vált: szűkös körülményeik korlátai között gyermekeik egyetemi oktatásában akadályozva vannak. A szabadfoglalkozású egyének nagyobb arányszámában hasonló időrendi eredetű, de másképp ható okok működtek közre. A múlt század vége felé hirtelen növekvő főiskolai ifjúságból termelődtek ki azok az orvosok, ügyvédek, gyógyszerészek, mérnökök stb., kiknek gyermekeit most szemmel tarthatjuk az egyetemeken. Ezek a szabadfoglalkozású emberek a háború előtt pár évvel vagy éppenséggel egy évtizeddel előbb révbe kerülve, egzisztenciájukat — hinnünk kell — úgy tudták megalapozni, hogy gyermekeiknek saját értelmiségi pályájukra való nevelésében nem támadt zökkenő.

9. Különböző társadalmi csoportok gyermekei a főiskolákon saját tömegükhöz képest.

Végig vezettem amilyen tisztelt hallgatóságomat azon a fejlődésmenten, amellyel a magam részéről magyarázni igyekeztem a magyar értelmiség válsága legexponáltabb pontjának, az egyetemi ifjúság látszólag egészségtelen nagy számának jelenségét, őszintén bevallom: részben úgy okoskodtam, ha már szüksézuak vagyunk a javasolt panaceákat illetőleg, legalább az okok szövevényében lássunk tisztában. Talán sikerült is plauzibilissá tenni álláspontomat, mely szerint minden egyes lépés, melyet a legfelsőbb kultúra áldásainak széthintése révén tett meg az ország, azzal az eredménnyel járt, hogy ezektől az áldásoktól remélt gyümölcsöket kamatos kamatok arányában mind többen és többen szerették volna leszakítani.

Az értelmiségi pályákra törekvő ifjak legnagyobb tömegeit maga az értelmiség szolgáltatja, — még pedig a saját maga tömegéhez viszonyítva is legnagyobb tömegeit. Nem pontos számításokra, csak megközelítő becslésekre támaszkodom akkor, amidőn azt állítom, hogy ezer keresőre kb. 35—40 egyetemi hallgató jut köztisztviselői rétegben. A szabadfoglalkozásúak csoportjában minden valószínűség szerint több is ez az arányszám; az ipari tisztviselők körében is 20 körül mozog, az 1930. évre vonatkozó számítások szerint, amint-hogy a kereskedelmi tisztviselők sorában is észrevehetően fölibe emelkedett a 10-nek.

A köztisztviselők gyermekeinek kb. 10-szer akkora a főiskolai tanulmányokban való részvétele, mint népességünk egészét tekintve, — s az iparforgalmi szülők gyermekei között is 5—6-szor akkora. A helyzet kulcsát jórészt ezek a számok adják meg. A magyar honoráciorosztály nem lát gyermekeinek jövőjét biztosítandó ma sem más utat,

mintha a főiskolai tanulmányok rostáján át állítja őket az élet porondjára. Jelentős tömegeit, t. i. a köztisztviselők tömegeit, azok a kedvezmények is csábítják arra, hogy gyermekeiknek ú. n. tudományos képzettséget szerezzenek, melyek éppen a köztisztviselők gyermekeit illetik meg főiskolai tanulmányaik alatt s amelyek annak a félszeg helyzetnek előidézői, hogy hova-tovább az állami protekció vonzza a tisztviselő-gyermekeket a főiskolák felé, ahonnan azonban kilépve, átmenetileg bár, de kénytelen-kelletlen a szellemi munkanélküliek csoportját gazdagítják. Ugyanez a körülmény lehet részben oka annak, hogy ezer nyugdíjas tisztviselő átlag kb. 20 gyermeket taníttat az egyetemeken s igyekszik gyermekével megfuttatni azt a versenyt, melyben maga esetleg alul maradt.

Az önálló egzisztenciák képviselői között egészen kivételes a nagybirtokos s a nagybérlő apák gyermekeinek főiskolai iskoláztatása. 1000 ilyen foglalkozású szülőre csaknem 80 egyetemi hallgató esik, — persze a tömeg, mely a főiskolai hallgatók mögött áll, nagyon csekély. De a középbirtokos és a középbérlő elem gyermekei aránylag kevésbé mennek egyetemekre, mint a köztisztviselők gyermekei. Az itt tárgyalt viszonzszám 20 körül mozog — igaz, hogy viszont e birtokosok gyermekei közül sokan mennek gazdasági akadémiákra, egykor a gazdálkodásban apjuk örökébe lépendő. Az önállók többi csoportjaira már lényegesen kisebb arányszámok jutnak az egyetemeken. Nem véletlen, hanem a gazdasági erők logikus következménye az, hogy 1000 önálló kereskedőre 1930-ban mintegy 10 egyetemen tanuló ifjú esett, iparosra csak 6, kisbirtokosra, kisbérlőre pedig alig több mint 1.

A vizsgálatnak e módja szerint nagyon mérsékelt a kisbirtokosság részvétele a főiskolai munkában. 1000 kereső kisbirtokossal szemben csupán 1 kisbirtokos gyermek tanult 1930-ban az egyetemeken. Ez az adat látszólag megcáfolja azt a kedvező véleményt, melyet fentebb megalkottunk a kisbirtokos földműves népünknek az egyetemi oktatás iránt ébredező érdeklődéséről. Pedig nem úgy van. A földműves nép gyermekeinek az egyetemi tanulmányokba való bekapcsolódása mégis csak fejlődéstörténetileg jól megfigyelhető tény. A jelzett arányszám azt jelenti, hogy ha földműves népességünk gyermekeinek az egyetemi ifjúság közé való sorakozása csak olyan szerény mérveket is ölt, mint aminőt a kisiparosságnál észleltünk, el kell készülnünk arra, hogy az egyetemek helyiségeiben többezer főnyi ily tömeg fog megjelenni, amelynek fellépése napnál világosabban mutatná, hogy az értelmiség válsága általános, nagy társadalmi problémává vált, a szellemi vezetésért küzdő különböző rétegek szinte életre-halálra szóló küzdelmévé.

Hogy ebben a küzdelemben melyik réteg fog felülmaradni, ma

talán még nem lehet megjósolni. Bár sok valószínűség szól amellett, hogy értelmiségi népességünk belső struktúrájában végeredményben mégis csak történnek majd olyan változások, melyek folytán talán már egy generáció múlva egészen más lesz a rétegek társadalmi tagozódás szerint való keresztmetszete, mintsem a mai generációé. Sajnos, egyelőre nem ismerjük a mai értelmiség sorai közé tartozó népességi csoportok társadalmi felépítését. Az 1930. évi népszámlálás ugyan a székesfővárosi statisztikai hivatal jeles igazgatójának, Illyefalvi I. Lajosnak, kezdeményezését követve, beiktatta programjába annak a fontos kérdésnek kutatását, hogy népességünk tagjainak milyen foglalkozást űzött vagy űz az édesapja. Ha majd a népszámlálás anyagát feldolgozzák, valószínű, hogy fel- és lefelé menő osztálymozgalomnak végtelenül érdekes képe fog számaiból kibontakozni, mert hiszen a társadalmi fejlődés lépcsőfokain felfelé, de lefelé is lehet jutni.

Az 1928. évben azonban Illyefalvi, kinek munkásságáról ez alkalommal is a legnagyobb elismeréssel kell megemlékezni, a Budapesten lakó köz- és magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyait kutatván, felvételeiben is helyet juttatott ennek a vizsgálati szempontnak, így legalább az ország köz- és magántisztviselői társadalmának jelentős csoportjairól máris birtokában vagyunk néhány értékes adatnak. Ha Illyefalvi kutatásainak azok a részletei is nyilvánosságra kerülnek, melyeket az ú. n. szabadfoglalkozások képviselőiről begyűjtött (külön-külön pl. az ügyvédekről, az orvosokról, a mérnökökről), az értelmiségi pályákon ma tömörült népességünknek társadalmi képződését sokkal egyszerűbben tudjuk majd áttekinteni. De a máris rendelkezésünkre álló adatok, melyek közül csak néhányat használtam fel vizsgálódásainkban, azt mutatják, hogy az ú. n. tisztviselői állások terén valóban már elég régen megindult a különböző értelmiségi rétegek között a harc az érvényesülésért s éppenséggel nem kétséges, hogy a tisztviselői branche keresztmetszetét a fővárosban is egész másként fogják megítélni e kérdés későbbi kutatói, mint ahogy ezidőszerint a kérdést még én vagyok kénytelen látni.

10. A budapesti köz- és magántisztviselők származási és fizetési viszonyai.

Felesleges talán hangsúlyoznom, hogy akkor, midőn akár a budapesti köztisztviselők, akár a magántisztviselőknek atyjuk foglalkozása szerint való megoszlását szemlélem, a szellemi munka képviselőinek általánosabb fogalmát veszem irányadónak s a tisztviselők előképzettségére való tekintet nélkül vizsgálom a két fontos tisztviselői csoport rétegződését. A tisztviselői karban nem csupán

főiskolai kvalifikációja egyének dolgoznak, hanem gyakran jóval kisebb tanultsággal rendelkezők. Ezért persze közöttük automatikusan több lehet azoknak a száma, akik nem tulajdonképpeni értelmiségi pályán dolgozó egyének családjából kerültek tisztviselői sorba.

De bármily óvatosan is mérleljük azokat a számokat, melyeket a budapesti tisztviselők statisztikája produkált, mégis felbukkan ebből az adattárból is azok a tanulságok, melyeknek léptenyomon hangot adtam előadásomban. A budapesti férfiköztisztviselők között pl. 27.5% volt maga is köztisztviselő gyermeke, a nő-tisztviselők között pedig éppenséggel 34.8%.

A köztisztviselői pozícióknak viszonylagos többsége tehát még mindig a köztisztviselők gyermekeinek birtokában van, valószínűleg jóval több is még, mint az idézett pár arányszámból kitűnik, mert a nyugdíjasnak jelzett apák között valaha elég sokan közhivatalokban szolgálhattak.

A köztisztviselői pályán azonban már 1930-ban élesen kirajzolódtak azoknak a társadalmi harcoknak a vonalai, melyek a külvilág számára talán hang nélkül folynak le, de annál inkább élet-halálra szóló küzdelmet jelentenek. A budapesti (akár a férfi, akár a nő) köztisztviselőknek legalább 10%-a származott önálló iparosoktól, 5—6%-uk pedig önálló kereskedőktől. Azok a kísérletek, melyeket gazdasági életünknek ezek az önálló elemei folytatnak az értelmiség sorai közé való bejutásért, éppenséggel nem sikertelnek. Ha a jövőben úgy adódnék, hogy ezeknek az elemeknek gazdasági ereje, viszonylagosan bár, még jobban fölibe kerekednék a köztisztviselő osztályának, a tisztviselők leszármazottjai jóval inkább háttérbe szorulnak a sajátos köztisztviselői társadalomban. Pedig a köztisztviselőosztály anyagi bázisa inog. Ezt az is igazolja, hogy a nőköztisztviselők tömegében még fölülöbben nagy a köztisztviselők gyermekeinek száma. Ne a családi összeköttetésekre gondoljunk, amelyek révén talán ezek a hölgyek könnyebben juthattak közhivatalokhoz. Számítoljuk itt le a gazdasági helyzet gyengülésének hatását, mely a köztisztviselőket arra kényszeríti, hogy leánygyermeküket is kereső pályákra adják.

Tisztán meglátszanak a társadalmi küzdelem nyomai a budapesti magántisztviselők származás szerint való megoszlásában is. A köztisztviselők gyermekeinek arányszáma itt jóval kisebb. Nagyobb a maguk is magántisztviselők gyermekeinek tömege. A domináló szerep azonban az önálló iparosoké és kereskedőké. Az iparosok bizonyára a társadalmi emelkedésnek egy lépcsőjét látták abban, hogy gyermekük ipari vagy kereskedelmi, vagy hitel stb. vállalatban mint tisztviselő boldogul. Az önálló kereskedők gyermeke örül annak, ha a kis szatócsboltból az előkelő vállalat jól bútorozott szobáiba kerül.

A társadalmi erőknek szélesskálájú játékát egyebütt is látjuk. Úgy a magántisztviselők, mint a köztisztviselők között — s főképp a női tisztviselők sorában — figyelemreméltó számban tömörülnek azok, akik a társadalmi ranglétra alsó fokozatairól küzdöttek fel magukat: apjuk közszolgálati altiszt vagy ipari munkás, kereskedelmi szolgálta stb.

Pedig az a bér, melyet a tisztviselő elérhet, az egykori idők akkor is szűkös fizetéséhez képest vajmi kevés. A budapesti férfimagántisztviselők közel egyharmadának, a nőtisztviselők több mint kétharmadának a havi fizetése 200 pengőn alul marad. A nőtisztviselőnek csak alig-alig van 300 pengőnél többje, — férfinak 500 pengőt meghaladó illetménye. Holott a magánvállalatok tisztviselői közül a nagyobbik fele (a nők közül háromnegyed rész) lakbért sem kap. Viszont munkaidejük legtöbbszörre meghaladja a napi hét órát, vagy akár nyolc óra az. Csoda-e így az, hogy a férfimagántisztviselők között csak 57.6%-nak van főbérleti lakása (vagy esetleg ritkán háztulajdonos), a nők közül pedig éppen csak 22.2%-nak. Csoda-e az, hogy a magántisztviselők főbérleti lakásai között a kétszobás lakás a legtipikusabb. Csoda-e, ha a férfimagántisztviselők kétharmadrészének s a nők egészen túlnyomórészének (90.7%) nem telik háztartási alkalmazottra?

S a kép aligha kedvezőbb, ha a budapesti köztisztviselők viszonyait vizsgáljuk meg közelebbről. A férfiköztisztviselők között aránylag még több a kisfizetésű elem, mint a magántisztviselők között. Kétharmadrészük havi fizetése a 300 pengőt nem érte el 1928-ban, — igaz, hogy a nagyobbfizetésű elem viszont ebben a tisztviselői ágaiban gyakoribb. A nőtisztviselők anyagi helyzete itt is sivár. Nyilván a rendszeres lakbérilletménynek köszönik a tisztviselők, kiknek különben (a férfiaknak) csaknem a fele főiskolai végzettséggel rendelkezik, hogy (a férfiak között) 73.8%-nak, illetőleg (a nők között) 40.2%-nak volt főbérleti lakása (vagy háztulajdonos). De jellemző, hogy azért a főbérleti köztisztviselők is túlnyomó részt csak egy- vagy kétszobás lakást tudnak bérelni. Négyosztós lakás már kivételes példa. Háztartási alkalmazottat közülük is csak a kisebbség tart.

De a budapesti adatok más szempontból is tanulságosak. A köztisztviselők között nincsenek annyian főiskolai képzéshez kötött állásban, mint ahány tisztviselőnek meg van a főiskolai kvalifikációja. A főiskolai képzés nem mindenkinél hatályosult, — sőt sok tisztviselőnél nem. Viszont a magántisztviselői pályán általában nem előfeltétel az egyetemi tanulmányok elvégzése s mégis pl. a férfimagántisztviselők egyharmadrészének szintén van főiskolai oklevele: oklevelét plus-értékként veti bele pályájának biztosításába. A köztisztviselők között sem mindenki, akinek, bár egyetemi oklevele

van s pl. a számvevőségen vagy a segédhivatalban szolgál, hajótörtötte az életnek: a gép, mely élete vonalát vezeti, több erőt tud így kifejteni — hiszi.

11. A megoldás útja: az intelligencia erősebb foglalkoztatása a gazdasági életben.

A ténynek, melyről most szoltam, azonban nagy a jelentősége az értelmiség válságának problémája körül is.

Ne értessem félre. A megoldás, melyre talán gondolok, nem máról-holnapra érik meg, — teljesen sohasem fog megvalósulni — de feléje megyünk.

Kifejtettem, hogy az intelligencia legmagasabbrendű képződése Magyarországon is, mint különben világszerte, rendkívül megélénkült s kifejtettem azt is, hogy népünk fiatalságának az egyetemek felé való tódulása nem természetellenes, sőt ellenkezőleg minden jel szerint természetes jelenség, — ha nem is hozza meg azonnal azt a kézzelfogható eredményt a fiatalság számára, amit tőle a közfelfogás vár.

A középiskolákból kiáramló ifjúság chance-ait — számuk aránylag szintén sokkal több, mint Nagy-Magyarországon — rontja a nagyobb szellemi készütségű, a főiskolát végzett ifjúság egyre szaporodó tömege. A főiskolai ifjúság normálisnak vélt érvényesülését viszont akadályozza az egyetemek hallgatóságának s az egyetemen okleveleket szerzett ifjak tömegének megduzzadása.

Az új generációk elhelyezkedése tehát nem történhetik szabályosan. Lépten-nyomon egymásba ütközik a szellemi munkapiacon az új elemek munkakinálata, melyet azonban a piac csak akadozva vagy egyáltalán nem tud felvenni. A nagy kínálat következménye egyrészt (a közgazdasági és az állami gazdaság szorult helyzetén kívül) leszorította a szellemi munka javadalmazását. Ezt a magán- és köztisztviselők kereseti viszonyai határozottan bizonyítják. Elvégre a tisztviselői előmenetel elzáródása burkolt fizetésredukcióval egyértelmű, s az is, ha pl. a drágább munkaerők helyett a vállalkozás olcsóbbakat alkalmaz.

A szellemi munka értékelésének ebben a deklasszifikálódásában a gazdasági prosperitás bizonyára hozhat javulást és fog is azt hozni. S amint a szellemi munkapiac munkahiánya csökkenik, emelkedni fog a ma munkanélküliek munkájának becse. De a legcsapongóbb fantázia mellett sincs remény arra, hogy hosszú időn át a jövőben páholyból nézhesse az élet versenyződelmeit az, aki esztendői lemondásai és áldozatai árán készült el szellemi életpályájára. Abban a pillanatban, mikor a magas és legmagasabb tanulmányi kvalifikáció jóval szélesebb népszerűségi rétegek szellemi tulajdona, mint

amekkora tömeget a társadalom képzettségének megfelelő helyen tud foglalkoztatni, a középiskolai, az egyetemi oklevél elveszti a szellemi munka terén döntő jelentőségét. Közeledni fog nálunk is az óra, mikor általánosabbá válik az a felfogás, hogy középiskolai vagy főiskolai tanulmányokat nem feltétlenül azért kell végeznünk, mert anyagi javakra lehet felváltani a szerzett oklevelet, hanem, hogy ezek az oklevelek bizonyos előnyt jelentenek az egyén számára az élet küzdelmeiben.

Ha még többen lesznek azok, mint ahogy többen lesznek majd, akik egyetemi oklevéllel a kezükben akarják egzisztenciájukat megalapozni, a fejlődés ráeszmélteti az ifjúságot arra az először keserű, de végeredményben mégis csak sorsdöntő tanulságra, hogy nemcsak az ú. n. értelmi foglalkozások körében lehet kamatoztatni az iskolai és az egyetemi évek sok fáradságát, hanem a gazdasági élet is számtalan lehetőséget nyújt, melyben a magasabbrendű értelem mégis csak könnyebben boldogul, mint a kevésbé kiművelt agy.

Szilárd a meggyőződés, hogy nem vezetődhetik le más úton az egyre képződő intelligencia, mintha a gazdasági életnek olyan pozícióba is bevonul a magasabb műveltség, melyekről ma úgy véljük, hogy elegendő azokat szinte primitív műveltséggel betölteni.

Magyarország gazdasági politikájának kérdéseit megszoktuk materiális oldaláról szemlélni. A szellemi erőket, melyek pedig talán döntőbbek, többnyire elhanyagoljuk, nem vesszük figyelembe.

12. A megoldás kulcsa az állam és a társadalom kezében van.

Nem féltem Magyarország jövőjét attól, hogy napjainkban annyival többen járnak középiskolákba és egyetemekre, mint 30 évvel ezelőtt. A kultúra terjedése soha még nem vált kárára egy országnak, — csak előnyét szolgálhatta az.

Szabad-e Magyarország jövőjéért amiatt aggódnunk, hogy a középfokú, vagy alsófokú hivatalainkban egyetemet végzett emberek fognak egykor dolgozni? Szabad-e gazdasági erőink bomlásától tartani, ha vállalataink vezetésében a mainál több intelligencia fog összpontosulni? A magyar mezőgazdaság és az ipar s főképpen a kézműipar szinte szomjúhozik még arra a szellemi erőtöbbletre, mely ma úgy hiányzik belőle, mint a vetésnek — sokszor — a tavaszi napsugár.

Mélységesen átérzem a mai fiatalság tragédiáját. Előbb a világháború borzalmaival élte át, később a boldogulása ütközik folyton drótakadályokba. A háború utáni nemzedék talán még nehezebb problémák előtt áll: neki végleg le kell számolni azokkal az utakkal, melyeket ősei jártak meg akkor, mikor életük pályáját kiépítették. De ebben az ifjúságban látom én a jövő Magyarországnak úttörőit, a dán, a svéd fiatalság követőit, akik egyetemi diplomával a kezük-

ben dolgoznak közvetlen munkával maguk s országuk gazdasági fellendülésén.

Átmeneti korszak szerencsétlen, de talán mégis szerencsés szülöttei ezek az ifjak. Sok közülük bizonyára nem is találja meg igazi helyét a társadalomban s felmorzsolódik. De sokan ébrednek közülük majd arra a tudatra, hogy mégsem hiába küzködtek, kínlódtak, nem hiába suhantak el a fiatalság éveit, — az öregkor napjai meghozzák majd a nyugalmat, a sikert.

Az értelmiség válságának egyik legfőbb okát abban láttam, hogy az értelmiségi pályákra társadalmunk minden rétege fel kíván készülni. A nagy feszültségnek ez is az egyik oka. Mondtam: az egyetemi tanulmányok demokratizálódtak. Az értelmiségi pályák ezzel kiléptek abból a misztikumból, mely azokat valaha körülvette. A szellemi kvalifikáció magasabbrendű mértéke hétköznapijává vált. Ha állam és társadalom valahára tudatára ébred ennek az alapjában egyszerű, sőt örvendetes ténynek s megépíti azokat a csatornákat, amelyekken át a gazdasági élet érdekében gyűjtse össze azokat a szellemi javakat, melyek feltorlódnak népünk fejlődésében, aranyat, jólétet teremthet ott, ahol ma gyakran a panasz és kétségbeesés szavai sikoltanak.

AZ ÉRTELMISÉGI MAGYAR IFJÚSÁG JÖVŐJE.

Dr. Szandtner Pál választmányi tag előadása.

Abban a borús képben, mely a magyar intelligencia mai helyzetét tárja elénk, nemcsak a már künn, az élet porondján küzdő értelmiségi elemek válságos sorsa kelthet figyelmet. A kép háttéréből, komor kérdőjelként, a jövő is elénk mered, azoknak az ifjaknak a jövője, kik közép- és főiskoláinkat ma oly nagy számban látogatják s azoké a «harmincéveseké», kik nagy költséggel és nehéz munkával megszerzett magas szellemi képesítésük birtokában, a képzettségüknek megfelelő elhelyezkedést egyre többen keresik, de egyre kevesebben találják meg.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat, az értelmiségi rétegek akut problémáit megbeszéléseinek napirendjére tűzve, az intelligens magyar ifjúság jövőjével kapcsolatos közelebbi kérdések ismeretelésére csekélységemet szólította fel.

Nem minden aggodalom nélkül vállaltam ezt a különben nagyon kitüntetőnek érzett és tárgya miatt nagyon szívemhez is álló megbízást. Különösen az a gondolat nyugtalanított, hogy azoknak a kevésbé biztató kilátásoknak részletezése, melyekre a magasabb

képzettségű magyar ifjúság jövő elhelyezkedésének lehetőségeit illetően, legalább az előzetes indíciumokból következtetni kellett, nem fog-e majd több kárt tenni az érdekeltek megóvándó reményeiben és kitartásában, mint amennyit az az akadémikus jellegű tárgyalás, amelyről itt szó lehet, a fennforgó állapotok kívánatos szanalása ügyének érdemileg használhat.

S ha a kérdés tanulmányozásába mégis, nemcsak belefogtam, hanem a legfontosabbaknak vélt eredményeket elő is terjesztem, a munka során bennem kiérlelődött kettős meggyőződés szolgáljon reá magyarázatul.

Az egyik az, hogy magasabb képzettségű ifjúságunk jövője a válságban lévő magyar értelmiségnek, sőt az egész magyar társadalomnak is, oly súlyos és sürgető problémája, hogy vele, tárgyilagosan, mennél többet foglalkozni s irányában a közvéleménynek és az illetékeseknek érdeklődését kimélyíteni, az egyesek és a köz szempontjából egyaránt üdvös és szükséges. Másik meggyőződésem pedig az, hogy bármily aggasztó is, jelen állapotaink között, a diplomáknak az az áradata, mellyel közép- és főiskolás ifjainknak apadni nem akaró, magas száma fenyeget, ma még található eszközök arra, hogy ez az egyre nagyobb veszélyeket felszínre hozó folyamat egészséges mederbe tereltessek, sőt arra is, hogy diplomásainknak az utolsó évtized alatt felgyülemlett az a többlete, mely a maga képzettségének megfelelően elhelyezkedni eddig nem tudott és nem tud, — a jövőben, ha tán nem is minden élethivatás keretében egyformán és egyszerre, de legalább fokozatosan s így az itt figyelembe jövő összes pályákon megtalálhassa azt a jövendőt, melyért annyit «izzadott és fázott».

Ezeknek az előre vett konklúzióknak megfelelően a tárgyra vonatkozó anyag két részre tagozódik. Egyik rétegét azok az adatok teszik, melyekben ifjúságunknak a magasabb tanintézetek felé való áramlása, a közép- és főiskolai végzettséget szerző egyének számának alakulása, a közép-, illetőleg főiskolai végzettséget igénylő életpályák telítettségének méretei s mindezekben együtt; a magasabb képesítésű ifjúság érvényesülésének jelenlegi és várható perspektívái tükröződnek. Az anyag másik része azokkal a remediumokkal foglalkozik, melyek a diplomás egyénekben való eddigi túltermelésnek, részben megelőző, részben levezető elhárítására alkalmasakul kínálkoznak.

I.

Ami a kérdésünkre vonatkozó tényeket és adatokat illeti, azok elsősorban is azt a figyelemre méltó jelenséget tanúsítják, hogy míg a mindennapi elemi iskolába járó ifjúságnak, legújabbban az

1928—29. tanévre kimutatott, országos létszáma, az ország lakosságának ugyanezen időre kiszámított lélekszámához mérve, hátrányosabb arányt mutat, mint aminőben ugyanezek a számok a legutolsó béketanévben, 1913—14-ben, egymáshoz állottak, addig a polgári- és középiskolai tanulóknak ugyancsak az 1928—29. tanévre vonatkozó létszámai, akár az ország lakosainak, akár az elemi iskolai tanulóknak ugyanezen évben adva volt számához viszonyítva, jelentékenyen meghaladják a mondott létszámok között a háború előtt fennforgott arányokat.

Az 1913/14. tanévben az elemi iskolai tanulók országos létszáma (1,971.141 fő), Magyarország akkori kiszámított népességének (18,893.225 lélek) 10.4%-át tette ki. Ezzel szemben az 1928/29. tanévi elemi iskolai tanulók száma (832.758 fő) csak 9.6%-át képezte az ugyanezen évre kiszámított össznépességnek (8,666.538 lélek).¹

S amíg az elemi iskolások számának imént jelzett alakulása, más formában kifejezve azzal egyenlő, hogy ez a létszám, az 1928/29. tanévben, 70.014 fővel, ül. 7.7%-al volt kisebb, mint amekkorának kellett volna lennie (902.772 fő), ha az az ország 1929. és 1914. évi összlakosságának egymáshoz való arányát követte volna, addig a polgári- és középiskolai tanulóknak 1928/29. tanévi száma, a mondott tanintézetek tanulóinak 1913/14. tanévi számához képest úgy alakult, hogy a polgári iskolák 1913/14. tanévi, 108.669 főnyi s a középiskolák ugyanazon tanévi, 84.316 főnyi tanulóival szemben, az 1928/29. tanévben, 72.113 egyén volt polgári iskolai s 59.541 egyén volt középiskolai tanuló.

Ha valaki csak úgy nyers számszerűségükben vetné egybe az imént elsorolt adatokat, azt kellene megállapítania, hogy polgári- és középiskolai tanulóink országos létszámai az 1928/29. tanévben jóval alacsonyabbak voltak, mint voltak azok, valamikor 1913/14-ben. Ha azonban Trianonra is gondolunk s az említett számokat a világháború előtti és a világháború utáni Magyarország népességének lélekszámai között beállott eltolódás tükrében szemléljük, vagy pedig a háború előtti és utáni ország elemi iskolai tanulóinak kontingenseihez aranyifjók, úgy a polgári- és középiskolai tanulók 1928/29. tanévi létszámaiban, az ugyanily tanulók 1913/14. tanévi számához képest, éppen nem apadást, hanem igen jelentős emelkedést kell látnunk.

A szóbanforgó adatoknak a jelzett szempontok bevonásával eszközölt értékelése ugyanis arra az eredményre vezet, hogy 1913/14-ben az országnak még csak minden 174 lakosára esett 1—1 polgári iskolai

¹ Úgy a fentiekben, mint a későbbiek során közölt abszolút, ill. nyers számok, amennyiben más forrásra hivatkozás nem történik, a Magyar Statisztikai Évkönyv megfelelő évfolyamainak adataira támaszkodnak.

és minden 224 lakosára 1—1 középiskolai tanuló, 1928/29-ben ellenben az országnak átlagban már minden 120 lakosából egy a polgári iskolák s minden 145 lakosunk közül egy a középiskolák valamelyikének kötelékébe tartozott. A polgári- és középiskolai tanulók 1913/14. és 1928/29. tanévi létszámainak alakulását az említett tanévek elemi iskolai tanulóinak kontingenseihez mért arányaiban viszont az a tény szemléltetheti, hogy az 1913/14. tanévben a polgári iskolai tanulók száma az elemi iskolások ugyanakkori létszámának csak 5.5%-át, a középiskolai tanulók száma pedig az elemi iskolások érintett létszámának csak 4.2%-át tette, 1928/29-ben azonban a polgári iskolai tanulók száma már 8.6%-át, a középiskolai tanulóké pedig 7.1%-át képezte az ugyanakkor elemi iskolába járt egyének össz-számának.

S nem érdektelen itt annak az aránynak eltolódása sem, melyben a polgári iskolai és a középiskolai tanulók létszámai a béke éveiben s a legutóbbi időben egymáshoz állottak, illetve állanak. Az 1913/14. tanévben az ország középiskolai tanulóinak össz-száma a polgári iskolai tanulók ugyanakkori létszámának csak 77.5 %-ával volt egyenlő, az 1928/29. tanévben viszont az említett hányad már 83.5%-ot tett ki.

Polgári- és középiskolai tanulóink száma tehát, a békeidők idevágó viszonyaihoz képest, nemcsak nem csökkent, hanem erősen emelkedett, biztos szimptomájaként annak, hogy társadalmunk körében az a törekvés, hogy a fiatal generációnak mennél nagyobb hányada részesüljön legalább középfokú iskolázásban, újabban igen jelentősen felfokozódott.

Középiskolai diákjaink létszámának vázolt felgyarapodásával természetes következményként járt és jár együtt a középiskolákban érettségiző egyének számának az a felduzzadása, melyet a múlttal szemben az 1928/29. tanévnek, de az azt megelőző és követő esztendőknek vonatkozó adatai is mutatnak.

Az 1913/14. tanévben 5.690 egyén, 1928/29-ben pedig 5.254 egyén szerzett Magyarországon középiskolai¹ érettségi bizonyítványt.

Hogy a számszerűleg csökkenést mutató iménti adatban valóban mily nagy fokú emelkedés van jelen, jól megvilágíthatja az a tény, hogy az 1928/29. tanév során középiskolai érettségit nyert egyéneknek előbb jelzett száma (5.254), éppen mégegyszer akkora, mint az ú. a. tanévre 2.607 főben kiszámítható az a létszám, mellyel az 1928/29-ben érettségit szerzett ifjak tényleges számának egybe

¹ Az érettségit tett egyének fenti számai csakis a sz. é. középiskolákban: a gimnáziumokban, reál- és leánygimnáziumokban s a reáliskolákban érettségizett egyénekre vonatkoznak.

kellott volna esnie akkor, ha ez a szám, az 1913/14-ben érettségizett egyének számának alapul vételével, azon arány szerint csökkent volna, mely az ország népességének 1914. és 1929. évi lélekszámai között fennállott.

S ha ennek a felduzzadásnak mérvét, a maga fenyegető szociálpolitikai hatásaiban módosítja is bizonyos fokig az a körülmény, hogy míg az 1913/14. tanévben érettségizett egyének létszámában még csak 249 fő, ül. 4.3% volt a leány, addig az 1928/29. tanév folyamán érettségit tett egyének sorában a leányok már 861 fővel, ill. 16.4%-al szerepeltek, — ez, a más oldalról csak újabb problémát rejtegető tény, mitsem változtat annak a megállapításnak súlyán, hogy az utolsó évtized alatt az érettségiző egyének évenkénti száma mind magasabb és magasabb lett s hogy ennek a számnak méretei egyáltalán nincsenek arányban azzal a veszteséggel, mely az országot a gyászos békekötés következményeként népességben és területben érte. Ha a népességünkben beállott eme veszteség nagyságához az évenként érettségiző egyének létszáma alkalmazkodott volna és alkalmazkodnék, akkor pl. az 1928/29. tanévben nem 4.393 fiúnak és 861 leánynak, hanem csak 2.491 fiúnak és csak 116 leánynak, illetőleg, ha az érettségiző fiúk és leányok arányához, ennek 1928/29. tanévi alakulását vesszük alapul, úgy csak 2.180 fiúnak és 427 leánynak, összesen pedig 49.9%-al kevesebb egyéneknek kellett volna érettségit tennie, ill. kapnia, mint ahányan ilyet tényleg tettek, ill. kaptak.

Kérdésünk szempontjából már az eddig ismertetett tények és adatok sem jelentéktelenek ugyan, de még közelebbi vonatkozásban állnak ahhoz azok, melyek a főiskolai hallgatók és a főiskolai diplomák számának egykori és jelenlegi alakulására vetnek világot.

Tudjuk, hogy a főiskolai végzettséget igénylő életpályák leg-többjét illetően már a háborút megelőző években is sok szó esett arról, hogy főiskoláink több pályavégzett egyént bocsátanak ki szárnyaik alól, mint ahány az életben a maga képzettségének megfelelően elhelyezkedni tud. Mít szóljunk akkor a jelenhez és a jövőhöz, mikor főiskolai hallgatóink létszámáról a háború befejezése óta eltelt évek azt mutatják, hogy a csonka ország főiskolai ifjúságának összkontingense, a háború utáni első esztendők érthető diáktöbbletének időközbeni lecsapolódása után is, állandóan a világháború előtti Magyarország főiskolás diákkontingensének az 1913/14. tanévben elért maximuma körül mozog.

Így legutóbb is, illetőleg az 1928/29. tanévben, belföldön tanult főiskolai hallgatóink összlétszáma 16.689 főt tett ki, 88.9%-át a főiskolai ifjúság 1913/14. tanévi 18.764 főnyi összkontingensének.

Hogy az a mindössze 11%-os csökkenés, mellyel főiskolásaink 1928/29. tanévi létszáma azok 1913/14. tanévi létszámánál számszerű-

leg kisebb, mennyire mögötte marad annak a kívánatos apadásnak, melyet az országos népesség lélekszámában Trianon folytán beállott eltolódás ajánlatossá tette, eléggé szemléltetheti az a megállapítás, hogy főiskolásaink 1928/29. tanévi létszáma szinte még egyszer akkora volt, mint amekkorának az országos népesség trianoni megfigyatozásával arányban kellett volna lennie (8.624) s hogy az egyes tudománykarok hallgatóinak 1928/29. tanévi tényleges kontingense csak a bányá- és erdőmérnöki szakban haladta meg, a maga 66.6%-os apadásával, az effektív csökkenésnek azt az 54.2%-át, mellyel az ország népessége 1914 óta leapadt. A többi főiskolai szakok hallgatóinak tényleges csökkenése, az országos népesség apadásának imént érintett mértékétől, nemcsak jelentősen elmaradt, hanem egyes szakokon a hallgatóság 1928/29. tanévi tényleges létszáma, még az 1913/14. tanévi tényleges létszámot is hatalmasan felülmúlta. A hittudományi hallgatók 1928/29. tanévi összszáma (1.200 fő), az 1913/14. tanévi létszámmal szemben 38.3%-os, a joghallgatóké (5.423 fő) 15.9%-os, az orvostanhallgatóké (2.329 fő) 36.9%-os, a gyógyszerészhallgatóké (315 fő) 17.3%-os, a műegyetemi hallgatóké (1.583 fő) 40%-os, a polgári iskolai tanárjelölteké (436 fő) 46.6%-os *csökkenést* mutat ugyan. Ugyanakkor azonban az állatorvosi főiskola növendékeinek száma (280 fő) 34.1%-al, a gazdasági akadémiai hallgatók létszáma (508 fő) 48.9%-al, a bölcsészettkari hallgatók száma (2.757 fő) pedig 74.9%-al *túllépte* az említett tudányszakok hallgatói által az 1913/14. tanévben betöltött kereteket.

A főiskolai hallgatók létszámának ismertetett alakulásával párhuzamos tény az az erős eltolódás, mely az évenként kiadásra kerülő főiskolai diplomák száma tekintetében a jelenlegi és a háború előtti idők idevágó viszonyai között mutatkozik. Igaz ugyan, hogy főiskoláink legutóbb, ül. az 1928/29. tanévben: gyógyszerézmesteri diplomákban (182 okt.) 11.6%-kal, bányamérnöki oklevelekben (27 okl.) 12.9%-kal, középiskolai tanári oklevelekben (200 okl.) 16.6%-kal, polgári iskolai tanári oklevelekben (181 okl.) 21.3%-kal, jogkari diplomákban (990 okl.) 30.9%-kal, erdőmérnöki oklevelekben (26 okl.) 46.9%-kal *kevesebb* oklevelet bocsátottak ki, mint a békében. Ugyanakkor azonban az ország népessége, mint ismételten említettem, 54.2%-kal volt kisebb Nagymagyarország lélekszámánál s ugyanakkor a másik oldalon, az itt szóbanforgó tanévben kelt műegyetemi oklevelek száma (411 oklevél) 8.7%-kal, az orvosi diplomáké (540 okl.) 10.4%-kal, az állatorvosi diplomáké (50 okl.) 19%-kal, a gazdasági akadémiai okleveleké (189 okl.) 47.6%-kal *túllépte* az ugyanezen szakokból az 1913/14. tanévben kiadott diplomák számát.

S ne gondoljuk, hogy a diplomatermelésnek ez a mérete, melyet abban a megállapításban is összegezhettünk, hogy az 1928/29. tan-

évből, az előzőekben kiemelt tanszakokból együtt, 1336 oklevéllel, azaz a tényleg kiadott oklevelek számának (2796) 47.8%-ával több diploma került kiadás alá, mint amennyi a mondott tanszakokból az országos népesség csökkenése arányában lett volna kiadandó, — csakis az itt alapul vett tanévre lenne jellemző. Az előző évekre vonatkozó adatok betekintése ugyanis arról győz meg, hogy a főiskolai oklevelek évi összszáma, a világháború után az 1925/26. tanévben jelentkezett mélypont óta, évről-évre emelkedőben van.

Hogy pedig a Trianon óta felettünk elmúlt éveknek közép- és főiskolai diplomatermelése, nem pusztán a népesség számában közben beállott csökkenés mérvéhez képest, hanem az ország lakosságában közép-, illetve főiskolai végzettséggel jelenlevő egyéneknek kontingenséhez viszonyítva, azaz tényleg is, mily veszedelmes többletetek produkált és produkál s hogy ezek az évről-évre fokozódó diploma-többletek, a közép-, illetve főiskolai végzettséget igénylő pályákon, mily mértékben telítették és telítik túl az elhelyezkedésnek már régebben sem rózsás lehetőségeit, — igen szembeötlően demonstrálják, egyrészt az 1920. évi népszámlálásnak, másrészt a szellemi munkások 1928. évi országos összeírásának bizonyos eredményei, illetve az azokra építhető összehasonlítások.

Egy, az 1920. évi népszámlálás adatain nyugvó hivatalos becslés¹ úgy találta, hogy az országnak a mondott népszámlálás alkalmával jelenvolt népességében, a megszámlált egyének foglalkozásából következtethetően: 22.908 egyénnek volt jogvégzettsége, 4959 egyénnek volt orvosi oklevele, 3810-nek volt középiskolai tanári diplomája, 6890-en bírtak különféle mérnöki, illetve műegyetemi végzettséggel, 3723-an voltak okleveles gazdák, 646-an bírtak erdőmérnöki, 582-en bányamérnöki oklevéllel, 4330 egyénnek volt polgári iskolai tanári s 2513-nak gyógyszerészi képesítése.

Ha ezekkel a számokkal a szóbanforgó népszámlálás idejétől csak az 1928/29. tanév végéig eltelt esztendő diplomatermelésének eredményeit vetjük is egybe, máris azt a tényt lehet konstatálnunk, hogy főiskoláink a jelzett 8 esztendő alatt: *a)* polgári iskolai tanári oklevelekből, az ily képesítésű egyének 1920. évi összállományának 21.8%-ával, *b)* jog és államtudományi oklevelekből a jogvégzett egyének 1920. évi összszámának 33.5%-ával, *c)* középiskolai tanári diplomákból az ily oklevéllel 1920-ban bírt egyéneknek 34.1%-ával, *d)* bányamérnöki oklevelekből a bányamérnökök 1920. évi országos létszámának 40.5%-ával, *e)* gyógyszerészmesteri oklevelekből a

¹ Hivatkozott becslésre nézve I. Magyar Zoltán miniszteri tanácsosnak az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában kidolgozott s kéziratként közzétett Emlékiratát.

gyógyszerészek 1920. évi összkontingensének 46.9%-ával, *f)* különféle mérnöki oklevelekből együtt a műegyetemi képesítésű egyének 1920. évi országos állományának 52.6%-ával, *g)* állatorvosi képesítésből az ily végzettségű egyének 1920. évi létszámának ugyancsak 52.6%-ával, *h)* erdőmérnöki oklevelekből az erdőmérnökök 1920. évi állományának 58.2%-ával, *i)* gazdasági akadémiai oklevelekből az okleveles gazdák 1920. évi országos kontingensének 61.1%-ával, *j)* orvosdoktori diplomákból az orvosok 1920. évi létszámának 94.5%-ával felérő újabb okleveleket bocsátottak ki. A mondott szakokból, a jelzett 8 esztendő alatt, kiadott új oklevelek összes száma (22.677 oklevél), az ugyanazon szakokból 1920-ban már oklevéllel bírt egyének összlétszámának (51.054 fő) 44%-át képezte.

A diplomákban való túltermelés méreteit már a fenti adatok is eléggé szemléltethetik. Még megközelítőbb képet nyerhetünk erről a túlprodukciónról a szellemi munkások 1928. évi összeírásának bizonyos eredményei révén.

Ez az összeírás¹, 1928 március hó 1-én, az akkori nyugdíjasok levonásával: 53.514 oly egyént talált az országban, kik valaminő főiskolai végzettséggel voltak, mint keresők, a szellemi foglalkozások valamelyikének körében tényleg elhelyezkedve. Ez egyének sorában 16.617 főt tett ki a jogvégzettséggel; 4489 főt a bölcsészeti végzettséggel, 6958 főt az orvosi diplomával, 665 főt a közgazdaságtudományi végzettséggel, 5856 főt a műegyetemi végzettséggel bírt egyének száma, az okleveles gazdák pedig 2791 fővel, a bánya- és erdőmérnökök együtt 889 fővel, a polgári iskolai tanárok 2968 fővel s az állatorvosok 756 fővel szerepeltek.²

Ha már most az 1928/29. tanévben kiadott főiskolai oklevelek számát, az összes szakokban, oly maximumoknak tételezzük fel, melyeknél többet főiskoláink a jövőben produkálni nem fognak, a szellemi foglalkozások körében tényleg elhelyezkedve volt diplomás egyéneknek fent említett létszámát pedig oly maximumnak, mellyel a főiskolai képesítésű egyének a képzettségüknek megfelelő munkalehetőségeit és keretét, a mi jelenlegi és várható viszonyaink között, teljes mértékben igénybevételek, úgy az említett maximumoknak az egyes élethivatásokra alkalmazott egybevetése a valóságot

¹ A magy. kir. Központi Statisztikai Hivatal által «A szellemi munkások összeírása 1928.» cím alatt közzétett kimutatás idevágó adatában számszerűleg 61.604 szellemi munkás szerepel ugyan. E végszámból azonban a hivatalos statisztika által abba befoglalt «nyugdíjas és nyugalombavonult» egyéneknek összesen 8.090 főnyi kontingense, az itt figyelembe jövő szempontból, nyilván levonandó.

² Fenti adatok a m. kir. Központi Statisztikai Hivatalnak «A szellemi munkások összeírása» című kiadványából vették.

eléggé megközelítő adatokban szemléltetheti az utánpótlásnak azt a mértékét, többletét és súlyát, mellyel a főiskoláinkról évről-évre kikerülő egyének, a főiskolai végzettséget igénylő élethivatások jelenlegi és várható munkapiacán, mint munkakínálat és pedig jórészt mint felvehetetlen munkakínálat jelentkeznek.

Ennek az egybevetésnek lefolytatása ugyanis azzal az eredménnyel szolgál, hogy az az utánpótlás, melyet főiskoláink évről-évre kibocsátanak, az 1928/29. tanév idevágó adataival mérve: a középiskolai tanári képzést igénylő hivatások körére évi 200 tanári oklevél, azaz a valamely szellemi foglalkozás körében tanári képzéssel elhelyezkedve volt egyének összlétszámának 4.45%-a, a jogvégzettséghez kötött pályákra évi 990 oklevél, vagyis az ily végzettséggel szellemi alkalmazásban volt egyének 1928-iki kontingensének 5.95%-a, *c)* a bányá- és erdőmérnöki szakokra együtt évi 53 oklevél, az ily képzettséggel szellemi munkakörben alkalmazva volt egyének 1928. évi összlétszámának 5.96%-a, *d)* a polgári iskolai tanári munkakörre évi 181 oklevél, az ily képzettséggel szellemi munkát végzett egyének 1928-iki állományának 6.1%-a, *e)* az állatorvosi pályára évi 50 oklevél, az állatorvosok 1928. évi számának 6.62%-a, *f)* a gazdasági akadémiai végzettséget igénylő pályákra évi 189 oklevél, a valamely értelmiségi foglalkozás körében elhelyezkedett okleveles gazdák 1928. évi számának 67.7%-a, *g)* a műegyetemi végzettséget feltételező hivatások körére évi 411 oklevél, azaz a szóbanforgó képzettséggel szellemi munkakörben alkalmazva volt mérnökök 1928. évi számának 7.02%-a, *h)* az orvosi hivatás körére évi 540 oklevél, az orvosok 1928. évi számának 8.0%-a.

Mínthogy az elsorolt szakokban elhelyezkedve levő egyének számának, halálozás vagy nyugdíjazás révén beálló, évenkénti csökkenése átlagban 2—3%-nál többre nem tehető,¹ az előbb adott összehasonlítás már a maga nyers eredményeivel is arról tesz tanúságot, hogy főiskoláink, az itt szóbanforgó szakokból, évről-évre legalább is még egyszer akkora, de a legtöbb szakból kétszer-háromszor akkora utánpótlást is szolgáltatnak, mint amekkora szukkreszcencia az évenként megüresedő keretekben felvételre találhat.

Pedig ez az összehasonlítás a közalkalmazottak számának legújabbban elrendelt jelentős redukcióját figyelembe se vette s az után-

¹ A közszolgálat körében alkalmazott egyének kontingensének évi csökkenéséül 3—4%-ot szokás ugyan felvenni, a fent elsorolt kategóriákban azonban igen nagy számmal szerepelnek ú. n. szabadfoglalkozásokban (ügyvéd, ügyvédjelölt, orvos, mérnök, gazdatiszt) elhelyezkedett egyének is, kikre nézve nyugalmabavonulás címén szinte egyáltalán nem lehet csökkenést számításba venni.

pótlás méreteinek kérdését is, csak általában, a *valaminő* szellemi foglalkozás körében nyíló elhelyezkedésnek lehetőségei szempontjából mérlegelte, holott ez a kérdés voltaképpen abból az ideálisabb szempontból lett volna és lenne vizsgálendő, hogy a diplomás egyének számára mily mértékben volt és van meg a lehetőség oly életpályák körében jutni megélhetéshez, amely pályákra őket tanulmányaik és oklevelük sajátosan kvalifikálják.

Ily háttérű összehasonlításra a szellemi munkások 1928. évi összeírásának hivatalosan közzétett eredményei, sajnos, nem nyújtanak lehetőséget, mert az értelmiségi pályák körében alkalmazva volt egyéneket, abból a szempontból, hogy sajátos kvalifikációjukat megkövetelő szellemi foglalkozást töltenek-e be, vagy sem, nem részletezik. Bizonyos azonban így is, hogy napjainkban sok diplomás egyén oly értelmiségi foglalkozásban keresi megélhetését, mely az illetőnek sajátos főiskolai végzettségét nem igényelné szükségképpen. Amikor pl. az itt szóban forgó statisztika, a szellemi munkások foglalkozásának és tanulmányi végzettségének adatait kombinálva, az «állami tisztviselők és díjnokok» s a «városi, vármegyei és községi tisztviselők és díjnokok» kategóriái alatt mintegy 5650 főnyi, jogvégzettséggel bíró egyént szerepeltet, ebből a kontingensből a főiskolai végzettséget nem igénylő, de a szóbanforgó statisztikai kimutatásban külön nem szerepeltetett «díjnok»-i foglalkozásra egymagára is, kétségkívül, nem csekély hányad esik.

De ha az a kívánatos összehasonlítás, mellyel a főiskolákat abszolváltság egyének hivatásszerű elhelyezkedésének lehetőségei lennének pontosan lemérhetők, megfelelő adatok híján, legalább részemről, nem volt is keresztülvihető, az utánpótlásnak amaz évenkénti arányai, melyekről az előzőkben megemlékeztem, még abban a minimális jellegükben is, mellyel azok az alapjukat képező összehasonlítás természeténél fogva bírnak, a főiskolai diplomákban való túltermelésnek oly mértékét demonstrálják, mely a magyar társadalom egésze szempontjából is nagy fokban aggályos s a főiskoláinkra tóduló ifjúság jövőjének szemszögéből is komoly figyelmet érdemel.

A szellemi munkások 1928. évi összeírásának eredményei különben egyéb, itt megemlést érdemlő részletekkel is szolgálnak.

Beszámolnak t. i. arról, a viszonyainkra s az értelmiségi hivatások túltömöttségére jellemző tényről is, hogy a legalább hat középiskolai osztály elvégzése alapján «szellemi munkások»-nak minősült egyének 277.343 főnyi összlétszámában 74.399 egyén, és pedig 43.301 férfi és 31.098 nő, az egész kontingensnek 26.8%-a, nem szorosan szellemi, illetőleg értelmiségi, hanem egyéb munkával kereste kenyerét, 10.034 egyén pedig, az összlétszám 3.6%-a egyáltalán minden munka nélkül volt. Az ilyen, nem szorosan szellemi, hanem egyéb munkakör-

ben alkalmazva volt értelmiségi elemek előbb említett létszámán belül 35.020 főt (47.1%) tett ki az érettségizett s 5252 főt (7%) a főiskolai képesítésű egyének száma, a munkanélküli szellemi munkások csoportjában pedig a maturált egyének 4550 fővel (45.4%), a főiskolát végzettek viszont 1848 (18.4%) szerepeltek.

Igaz ugyan, hogy a nem szorosan értelmiségi, hanem valamely más természetű munkára utalt maturás és diplomás szellemi munkásoknak előbb közölt létszámában a különféle tanintézetek tanulóinak bizonyos hányada (14.436 maturás s 398 diplomás egyén) s a töképezesek is (698, illetve 342 fővel) bennfoglalvák, akiktől pedig az itt számbajövő szempontokból el kell tekintenünk. Igaz az is, hogy a nem szorosan értelmiségi foglalkozásból élő maturás és diplomás szellemi munkásoknak mondott létszámán belül 8854 maturás és 1282 diplomás nőnek sorsát, legalább bizonyos fokig, enyhítheti az a körülmény, hogy mint «háztartásbeliek» saját otthonukban foglalkozhatnak. De ha számításainkban mindezeket a kategóriákat figyelmen kívül hagyjuk is, még mindig 11.012 főnyi érettségizett és 3224 főnyi diplomás, oly egyénnel s ez utóbbiak sorában: 816 diplomás jogással, 996 okleveles gazdával s 704 mérnökkel találjuk magunkat szemben, kik magas szellemi képzettségükkel nem valamely szorosan szellemi, hanem egyéb munkakörben voltak elhelyezkedve.¹

Ami pedig azt a 10.034 főnyi szellemi munkást illeti, kiket az 1928. évi összeírás teljességgel munka- és alkalmazás nélkül talált, minket itt érdeklő viszonyaik jellemzésére legyen elég csak annyit említenem meg, hogy közöttük 2228 oly egyén (1341 férfi és 887 nő) találatott, kik tanulmányaik befejezése óta foglalkozáshoz jutni még egyáltalán nem tudtak, hogy közülük 743-an 2—5 évig terjedő, 261-en pedig már 5 évet is meghaladó idő óta keresték eredménytelenül az elhelyezkedést s hogy a munkanélküli szellemi munkások egész kontingensének csak 8.3%-a élt a saját vagyonából vagy egyéb jövedelméből, 91.3%-nak eltartása ellenben a hozzátartozókra vagy a társadalomra hárult.

¹ Kiténik a fentiekből, hogy egyik-másik lapnak az előadásra hivatkozott az a közlése, mintha Magyarországon 40.000 maturás, ill. diplomás egyén «fizikai» munkát végezne, az előadás során általam részletezett adatoktól, úgy az érdekeltek száma, mint munkakörük minősítése tekintetében eltérő, téves túlzás. A nem szorosan szellemi munkakör, mint pl. az önálló kereskedő, vagy önálló iparosé, még nem eo ipso «fizikai» munka s a nem szellemi, hanem egyéb munkakörben elhelyezkedett maturás és diplomás egyének voltaképpeni száma is, mint láttuk, jelentősen alacsonyabb.

II.

Azok az adatok, melyekkel a kérdésünk szempontjából minket érdeklő status quo-t, a normális, vagy legalább a jelennél normálisabb múlthoz való viszonylatában s a jövőt valószínűsítő tendenciáiban, vázolni megkísérletem, távolról sem merítik ugyan ki azokat az összefüggéseket, melyekre nézve a mai helyzet még sok tanulsággal vizsgálható lenne. Így különösen a nők hatalmas előretörése az értelmiségi pályákon s az előkészítő tanulmányok terén, mindenesetre oly mozzanata kérdésünknek, mely mint külön is érdekes probléma, a tanulmányozást nagyon megérdemelné. Céljainkra azonban az ismertetett tények is elegendők.

Elegendők ugyanis annak megállapítására, hogy a világháborút követő idők óta, az értelmiségi pályákra kiképező tanintézetekben, az ily pályák legtöbbször felvevőképességét nagy mértékben túllépő emberanyaggal foglalkoznunk s e révén, maturás és diplomás értelmiségi elemekben, évről-évre oly többletet termelünk, mely a maga képzettségének és választani óhajtott hivatásának megfelelő elhelyezkedést találni nem tudván, társadalmunkra nézve, a hivatások etikája szempontjából csak hátrány és teher, magán- és közgazdasági tekintetben csak nagy tőkét improduktíve fölemészítő és lekötő veszteség, a szociális béke és elégedettség szemszögéből pedig súlyos veszedelem.

Mert tévedés lenne azt hinni, hogy annak a több ezernyi végzett jogásznak, orvosnak, mérnöknek, gazdának vagy egyéb diplomás értelmiségnek s annak a még több ezernyi maturált egyénnek, kik a képzettségükhöz mért érvényesülést hiába keresik, lelki ambícióit és munkakedvét a képzettségüktől távoleső netáni munkaalkalmak, vagy éppen a munkanélküliség kielégítik. Rövidlátás lenne azt gondolni, hogy az egyes életpályáknak oly magasabbrendű és drágább munkaerővel történő elárasztása, kiknek előtanulmányai több költséget emésztettek fel, mint amennyinek befektetésével az egyes munkakörök kifogástalan ellátása már biztosítható, a nemzeti vagyoni állagát nem érinti s a nemzeti termelés gazdaságosságát nem csökkenti. S hiba lenne remélni, hogy a magasabb tudással magasabb életigényekre is nevelt elemek az élettől várt érvényesülésük akadályai előtt fatalisztikus belenyugvással megállani hajlandók. És mert mindezt hinni és remélni elhibázott lenne, a diplomákban való túltermelés viszont s vele a számban folyton növekvő, reményeiben egyre csalatkozóbb s hangulatában ezért egyre elkeseredőbb szellemi proletariátus immár: tény, azt hiszem, megokoltan irányulhat a figyelem arra a kérdésre, hogy történt-e valami ennek a veszedelemnek elhárítására s hogy egyáltalán lehetséges-e és miként lemersékelni

azt a feltörekvést, mely az értelmiségi pályák jelenlegi és várható felvevőképességét messze meghaladó méreteivel, társadalmi veszedelmek csiráit hordja magában.

A tények provokálta iménti kérdés első részére inkább tagadólaga, a másodikra inkább igenlőleg lehet válaszolnunk.

A diplomások száma és a mindenkori szükséglet közötti összhang biztosítására tétettek és tétetnek ugyan bizonyos kísérletek, ezek azonban a mondott célra vagy egyáltalán alkalmasak sem voltak, vagy nem úgy vitettek és vitetnek keresztül, hogy céljukat hatékonyan megközelítenék. S emellett, ugyanakkor, amikor egyik oldalon az értelmiségi túltermelés ellen védekezni próbálunk, egy másik irányból az egyeseket a mennél magasabb értelmiségi kvalifikációk megszerzésére szinte rákényszerítjük.

Így, amely helyes volt és helyes önmagában az az elgondolás, hogy a diplomákban való túlprodukciónak voltaképp már a középiskolai tanulók megfelelő szelektálásával kell, legalább részben megelőzni, annyira alkalmatlannak bizonyult ennek az elgondolásnak realizálására az a közben hamarosan vissza is vont intézkedés, mely a középiskolába történő felvételt külön erre beállított vizsga sikerétől tette függővé.

Ez a vizsga, az elemi iskolák által egységesen fel nem dolgozott s fel sem dolgozhatott tananyagával s a könnyen elfogódó gyermekvizsgálók lelkét és egyéniségét egyáltalában nem ismert s a gyermek előtt is ismeretlen egyénekből alakított vizsgabizottság előtt, nem irányult és irányulhatott annak megállapítására, hogy a vizsgázóban tényleg mekkora a középiskolai tanulmányok sikeréhez szükséges szellemi képességek mértéke, hanem csak annak konstatálására, hogy a vizsgázó mily fokban volt képes bizonyos előírt anyagból idegenek előtt számot adni. Mennyivel alkalmasabb út és mód lett volna és lenne az itt szóbanforgó szelekcióra az, ha a tanulókat fizikai, lelki és értelmi kvalitásaik tekintetében, a megfigyelés helyes szempontjaiba és módszereibe megfelelően bevezetendő tanítóik már az elemi osztályokban rendszeresen figyelnék, ha e megfigyelés eredményei évről-évre feljegyeztetnének s a magasabb tanintézetekbe történő felvételeknél, a tanulmányi előmenetelről szóló bizonyítvány mellett, a folyamodó pszichografiai megfigyelőlapjának adatai s a folyamodó eladdigi tanítójának véleménye, vagy a megfelelően beállítandó pályaválasztási tanácsadó intézmények hivatott szakközégének nézete is mérlegeltetnék. Ezt a külföldön, főleg Németországban, jórészt már bevezetett s egyre jobban beváló eljárást mi még nem alkalmazzuk.

S amint a középiskoláinkba készülő egyének szelektálására eddig semmiféle szűrőintézményt be nem vezettünk, a főiskolákra

lépő ifjúság számának korlátozására beállított egyetemi numerus claususról sem mondhatni el, hogy az azt a szociálpolitikai célt, mely neki egyedül adhat létjogosultságot, hogy t. i. a főiskolai végzettségre törekvő egyének kontingensét, arra alkalmas egyedekből, az egyes élethivatások körében felmerülő szükségletekhez mérje, kellőképpen szolgálja. A közoktatásügyi kormány idevágó helyes intencióinak igazolásául mindenesetre meg kell állapítanunk azt, hogy közoktatásügyi kormányzatunk az egyetemi numerus clausus kereteit már az 1923/24. tanév óta állandóan csökkenti s az akkor 5019 főben megszabott országos létszámot, az 1929/30. tanévig bezárólag eltelt 7 év alatt, erős fokozatokban, 30-6%-al, 3481 főre szállította le s az egyetemi felvételek kritériumául is elsősorban a felvételt kérők előzetes tanulmányainak minőségét írta elő. Tény azonban, a numerus claususban eszközölt jelentős redukciók ellenére, még ma is az, hogy a zárt szám mindenkor országos keretei az általa érintett főiskolák kezdő évfolyamaira tényleg beiratkozó egyének számánál állandóan magasabbak. Pedig a főiskolai karok a részükre engedélyezett számbeli kereteket — ha van kivel — annyira be szokták tölteni, hogy numerus claususos főiskoláink új hallgatói sorában, mint ezt legutóbb kimutatták, 32—33%-ban oly egyének is szerepelnek, kik a középiskolai tanulmányokat, nem közvetlenül az előző tanévben, hanem már korábban végezték el.¹ Ha most ehhez még azt a körülményt is hozzá vesszük, hogy főiskoláinknak csak egy része, t. i. csak az egyetemek, a műegyetem s a jogakadémiák esnek a numerus claususról szóló törvény hatálya alá, egyéb főiskoláinkon ellenben, mint az állatorvosi főiskolán, a gazdasági akadémiákon, az erdő- és bányamérnöki főiskolán, a felvételnél létszámbeli hivatalos korlátozásai nincsenek, úgy túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Magyarországon ma is csak az nem végez *főiskolát* s csak az nem szerez *valaminő* főiskolai oklevelet, aki ilyet végezni, ül. szerezni egyáltalán nem is akar. A mai numerus clausus alkalmas ugyan arra, hogy egyes egyetemeket vagy egyes tudományszakokat a túlszűfolttságtól bizonyos fokig mentesítsen, arra azonban, hogy a főiskolákra készülő egyéneknek azt a többletét, melyet az akadémiai végzettséget igénylő élethivatások, adott körülmények között felvenni már egyáltalán nem képesek, a főiskolai tanulmányoktól általában távolartsa, valamint arra, hogy a főiskolákra folyamodók a felvétel alkalmával meg-

¹ L. Asztalos Józsefnek «A főiskolai hallgatók újabb adatai» c. tanulmányos cikkét a Magyar Statisztikai Szemle 1930. évi 2. számában. Ebből a cikkből az is megállapítható, hogy azoknak az egyéneknek száma, kik közvetlenül a középiskolákból iratkoztak át numerus clausus alá eső főiskoláinkra, az 1928—29. tanévben 951-gyel, az 1929—30. tanévben pedig 843-mal volt alacsonyabb, mint maga az ugyanakkori numerus clausus.

felelő szelekciónak legyenek alávethetők, mai kereteiben a numerus clausus alkalmatlan.

Pedig erre a szelekcióra, még más viszonyok között is, manapság meg éppen nagy szükség lenne egyetemeinken. Az egyetemi vizsgák eredményességéről évről-évre készül, hivatalos statisztikai kimutatások t. i. arról tanúskodnak, hogy bár az elbírálás szigora a béke éveiben alkalmazott mértékhez képest jelentékenyen enyhült, országos átlagban a vizsgázók 20—30%-a, a vizsgálatok első megkísérlése alkalmával, szinte minden egyetemi vizsgálaton megbukik.

Az egyetemi numerus clausus különben nem az egyetlen oly intézményünk, mely az egyetemi és főiskolai hallgatók száma és az akadémiai életpályák mindenkori felvevőképessége közötti összhang ügyét hivatott szolgálni.

Erre a célra, vagy legalább erre a célra is, a közoktatásügyi miniszter úr, Főiskolai Tanulmányi és Pályaválasztási Tájékoztató Intézet elnevezéssel, egy másik intézményt is létesített.

Ennek az intézetnek az a közelebbi feladata, hogy a középiskolából a főiskolákra készülő egyéneknek, a részükről végezni óhajtott főiskolai tanulmányok előfeltételeiről, intézményeiről, időtartamáról, vizsgarendjéről és költségeiről, szakszerű felvilágosításokat adjon, illetőleg mindazokat, kik a főiskolai végzettséget igénylő élethivatások körében óhajtván elhelyezkedni, jövő pályájuk megválasztása érdekében tanácsért az intézethez fordulnak, egyéni képességeiknek és viszonyaiknak mérlegelésével, az egyes életpályák igényelte fizikai és szellemi követelmények feltárásával s az egyes pályákon remélt megélhetés gazdasági valószínűségeinek ismertetésével ahhoz segítse, hogy a hajlamaiknak, rátermettségüknek, anyagi erőiknek s egyéb egyéni viszonyaiknak leginkább megfelelő élethivatást» magukra nézve mennél könnyebben és mennél biztosabban felismerhessék.

Szervezeti szabályzatából idézett feladatának sikeres ellátása érdekében az Intézet «gyűjti és tanulmányozza a főiskolai végzettséget igénylő életpályák lényegéről, működéséről, szellemi és fizikai követelményeiről s egyéb számbajövő vonatkozásairól szóló pályaképeket s összeszedi és nyilvántartja azokat a statisztikai és egyéb adatokat, melyek az egyes életpályákkal kapcsolatos munkapiacnak és megélhetésnek mindenkori állásáról megbízható képet adni alkalmasak».

Az intézmény létesítésének előzményeiről s eddig végzett munkásságáról tájékoztatást nyújtani elég illetékesnek érezhetem magam, mert az intézmény szervezésében is volt némi részem s annak működését jelenleg is irányítom.

Beállításának gondolatát a magasabb értelmiségi pályák telítettségének amaz aggályos kísérőjelenségei és következményei vál-

tották ki, melyeket a pályavégzettségüket megszerzett egyetemi ifjak elhelyezkedésének egyre fokozódó nehézségei demonstráltak. Konkrét esetek azt mutatták, hogy a magasabb értelmiségi kvalifikáció megszerzésére irányuló nagy mérvű törekvéseknek, egyik s nem utolsó oka az a tájékozatlanság, mellyel a magyar ifjúság a középiskolákból, az egyetemek és főiskolák s az akadémiai végzettséget igénylő életpályák felé, e pályák tanulmányi és hivatásbeli előfeltételeinek kellő ismerete nélkül, szinte vakon, elindul. Alappal volt feltehető, hogy ha intézményes gondoskodás történik arról, hogy az ifjúság az életpálya helyes megválasztásának magán- és közérdekű jelentőségéről s a választani óhajtott pálya elérhetésének és hivatásos betöltésének követelményeiről és feltételeiről kellő időben megfelelő felvilágosítást nyerhessen, nemcsak sok, egyébként eltévesztendő életnek egyéni boldogtalansága és tragédiája lesz megelőzhető, hanem az alaptalan és kilátástalan feltörekvéseknek a köz szempontjából is mérséklendő arányai, a szakszerű felvilágosítások nyomán, már az érdekelt egyesek előzetes belátása révén is jelentősen csökkenni fognak.

Ez, a közoktatásügyi miniszter úrnál jóindulatú megértésre és támogatásra talált elgondolás hozta létre a céljaiban és feladataiban előbb ismertetett intézményt, gyakorlati szükségességét pedig, vagy legalább hasznosságát, egymaga az a tény is bizonyíthatja, hogy mikor az intézmény, működésének kezdetén, a középiskolai ifjúság pályatájékozottságának tényleges mértékéről képet alkotandó, a maturandusokat pályaválasztásuk felől a matúra előtt 2 hónappal megfelelően megkérdezte, azok összlétszámának (4617) 33%-ától azt a választ kapta feleletül, hogy pályaválasztásukra nézve határozottan nyilatkozni még nem tudnak.

Hogy egyébként az intézmény, a működése felett eddig elmúlt 3 év alatt, tett-e valamit és mennyit a maga céljai irányában, részben az a program illusztrálhatja, melyet az intézet, a matúra előtt álló ifjúságot érdeklőleg, évről-évre végrehajt, részben az a néhány adat, melyben az intézmény évi ügyforgalma tükröződik.

Az intézet minden év őszen, megfelelő levéllel és kérdőívvel, a középiskolák utolsó évfolyamának minden tanulóját s mindazokat a szülőket, kiknek érettségi előtt álló gyermeke máshol jár iskolába, mint ahol a szülők laknak, közvetlenül megkeresi, közli velük az intézet hivatását, felhívja figyelmüket a helyes pályaválasztás egyéni és közérdekű voltára s tudomásukra adja, hogy az intézet minden, a további tanulmányokat s a pályaválasztást érdeklő kérdésben mindenkinek s bármikor és bármennyiszor, ingyen rendelkezésére áll.

Első tanévében az intézet 5768, a másodikban 6127, jelenlegi harmadik esztendejében pedig 6511 címre küldte szét tájékoztató felhívását. E felhívásokra az első évben 1036 tanuló 3065 tanulmányi s

599 pályaválasztási kérdéssel, a második évben 328 tanuló 1174 tanulmányi és 325 pályaválasztási kérdéssel, a jelenlegi tanévben viszont már eddig is 350-nél több tanuló fordult részint tanulmányi, részint pályaválasztási kérdéseivel az intézethez. Az a körülmény, hogy az intézet működésének későbbi esztendeiben a kérdezősködő egyének s a feltett kérdések száma alacsonyabb, mint volt az első esztendőben, csak látszólag jelenti csökkenését az intézmény ügyszorgalmának s abban leli magyarázatát, hogy időközben az intézmény, a hozzá eladdig beérkezett kérdések tartalmának figyelembevételével, kiadta a részletes Magyar Főiskolai Útmutatót, ennek megjelenéséről és tartalmáról az ifjúságot évről-évre értesíti s így, ez Útmutató megjelenése óta, a legtöbbször csak abban az esetben fordulnak konkrét kérdésekkel az intézethez, ha az előbb onnan már megkért Útmutatóban a maguk részéről keresett felvilágosítást meg nem találják. Az intézmény munkájának emelkedését a valóságban éppen az a tény mutatja, hogy míg az intézet 1928/29-ben 8106 drb postai küldeményt továbbított, addig az 1929/30. tanévben már 8639 drb különféle küldeményt kellett postára adnia.

Az intézmény végzett munkájának effektív eredményessége, e munka individualizáló jellegénél, valamint annál fogva, hogy az intézet által lefolytatott levelezések és szóbeli megbeszélések tényleges hatásáról az intézetnek tájékozódnia módjában már nem áll, nehezen mérhető le. Az intézmény ügyszorgalma azonban s a szülőktől és diákoktól beérkező köszönőlevelek, valamint az a tény, hogy az intézet statisztikai megfigyelései szerint a maturandusok összlétszámán belül a főiskolákra nem készülő egyének arányszáma az intézet fennállása óta emelkedett, arra engednek következtetni, hogy az intézmény, nemcsak a pályatájékoztatás terjesztése, hanem a főiskolákra törekvés mérséklése terén is, noha ez utóbbi csak akcidentálisan képezi célját, nem eredménytelenül munkálkodik.

S ha mindezek mellett mégis az intézmény tevékenységéről nem jelezhető annyi, amennyit az felmutatni hivatva van s amennyit az elérni törekszik is, ennek okát semmiesetre sem a célkitűzésben, hanem egyrészt a feladatok betöltéséhez szükséges eszközök hiányában, másrészt meg abban a körülményben kell keresni, hogy az intézmény alól, illetve mellől hiányoznak a pályaválasztási tájékoztatásnak ama többi szervezetei, melyeknek a felvilágosítás munkáját az alsó- és középtagozatokban, vagyis amaz életpályákra nézve kellene szolgálniuk, amelyekre az elemi és polgári iskolák és a különféle középfokú tanintézetek minősítenek. A Főiskolai Tanulmányi és Pályaválasztási Tájékoztató Intézet az intézményes pályaválasztási tanácsadás szervezeteinek csak egyik s legfelsőbb tagozata, melyet mint első-sorban reá tartozót, a közoktatásügyi miniszter úr nagy megértéssel

életre hívott s fenntart ugyan, de amelyet az ipari, kereskedelmi s az alsó- és középfokú értelmiségi pályákról szakszerű felvilágosításokat adni hivatott hasonló célú intézményekkel alátámasztani, illetve kiegészíteni, azok, akikre viszont az ily intézmények szervezése tartoznék, mind e mai napig elmulasztottak. Pedig e kiegészítés nélkül a pályatájékozottság terjesztésének hivatásetikai, közgazdasági és szociálpolitikai szempontból egyaránt fontos és a művelt külföld által egyre jobban értékelt ügye kellőképpen nem szolgálható s a Főiskolai Tanulmányi és Pályaválasztási Tájékoztató Intézet, még a maga sajátos munkájában s még majd akkor is csak féleredményeket fog elérhetni, ha munkájához azokat a ma még nélkülözött fedezeteket is megkapnia sikerül, melyeknek segítségével programmba vett, de eddig meg nem valósíthatott külső organizációját, a középiskolánál megbízandó tanácsadó-közégek beállításával, kiépítése sikerül.

S amíg az értelmiségi elemekben való túltermelés megelőzése terén egyelőre nem sok eredménnyel dolgozunk, addig a másik oldalon azt a törekvést, mellyel egyesek minden áron mennél magasabb kvalifikációk megszerzésére s ez alapon mennél magasabbrendű társadalmi elhelyezkedésre igyekeznek, közvetve szinte kikényszerítjük. Egészen bizonyos pl., hogy ha — mint ez ma tényleg történik — azokat a pályákat és élethivatásokat, melyek az előismereteknek és iskolázottságnak valamely kisebb fokával is kifogástalanul elláthatók, pusztán azért, mert fölös számban rendelkezésre állanak, rendszeresen és előszeretettel oly magasabb képzettségű munkaerőkkel telítjük, kiknek intelligenciáját a rájuk bízott munkakör nem hogy igényelné, de tán meg sem bírja, — nemcsak drágábban termelt munkaerőket alkalmazunk, mint szükséges lenne, hanem még azokat az egyéneket is, akik a maguk ambíciói és körülményei szempontjából eredetileg valamely szerényebb iskolázottsággal s ehhez mért szerényebb elhelyezkedéssel is beérnék, a favorizált magasabb képzettségűek versenyé folytán, ugyancsak a magasabb képzettség megszerzésére s e képzettséggel aztán a nagyobb igényességre is rákényszerítjük.

A kritika, mellyel az értelmiségi túltermelés szociális veszélyeivel szemben tanúsított eddigi passzivitásunkat, teljes tárgyilagosságra törekedve, jellemeznünk kellett, részben ugyan már rámutatott arra, amitől a szóbanforgó túlprodukció további megelőzése érdekében tartózkodnunk, illetőleg amit a túltermelés elhárítása végett tennünk kellene, a megelőzés célszerű remediumainak teljes sorát azonban ki nem merítette. Részint a már elmondottak konklúzióiképen, részint azok kiegészítéséül, több ily utat és eszközt lehet és kell még kiemelnem.

Így, mivel annak a túlzott feltörekvésnek, mely a szellemi proletariátus veszedelméhez vezetett, hatásai, mint láttuk, már a közép-

iskolai tanulók létszámviszonyaiban is jelentkeznek, a középiskolák pedig éppen a magasabb szellemi kiképzés előiskolái, a maturás és diplomás elemek számának a mainál egészségesebb alakulása érdekében, bizonyos preventív intézkedések már a középiskolai oktatás körében is alkalmazandók lennének. A középiskolai törvénynek (1924. XI. t.-c.) az a rendelkezése (17. §.), mely a középiskolákban a tanulók létszámát osztályonként 40 főben irányozza elő, a párhuzamos osztályok jelenlegi számának csökkentő revíziója mellett, mennél sürgősebben végrehajtandó lenne s a tanulók osztályonkénti országos létszámába a mindenkori magántanulók is betudandók lennének. Ettől függetlenül is a középiskolákba történő felvételek, az egyetemi és műegyetemi beiratkozások felvételeit módosító 1928. évi XIV. t.-c. 1. §-ának helyes szellemében, a felvételt kérők tanulmányainak eladdigi eredményeire tekintettel s a mondott törvény repartíció és arányosító intencióinak oly értelmezésével lennének eszközrendő, hogy a különféle foglalkozási ágakhoz tartozó szülők gyermekei az egyes foglalkozások értelmiségi jelentőségének megfelelő arányban juthassanak be középiskoláinkba. Mert bármennyire elismerésreméltó és etikus következménye is az emberi méltóságban való egyenlőség keresztényi nagy eszméjének a modern társadalmakban az a lehetőség, hogy az egyesek valamely alacsonyabb társadalmi osztályból magasabba emelkedhetnek s bármennyire kívánatos is, hogy a társadalmi kapillaritásnak ez a lehetősége minden arra érdemes egyén számára ne csak elvileg, hanem tényleg is, mennél nagyobb mértékben nyitva álljon, a felemelkedésnek etikai jogosultságát és szociálpolitikai helytállóságát nyilván csak azokra nézve lehet elismerni, akiknél az ily felemelkedésre egyedül érdemesítő erkölcsi és szellemi kiválóság ugyan adva van. Amily teljes erkölcsi alappal igényelhetik, nézetem szerint, minden társadalomban s bármily nehéz viszonyok között is, az egyes társadalmi osztályokba tartozó szülők azt, hogy gyermekeiket, amennyiben ezek a szülők társadalmi hovatartozásának megfelelő értelmi, erkölcsi és jellembeli követelményeknek legalább minimumával rendelkeznek, ugyanannak a társadalmi osztálynak anyagi és kulturális nívójában nevelhessék fel, tarthassák meg és helyezhessék el, amelyhez maguk a szülők tartoznak, époly kevéssé lehet a társadalommal szemben támasztott olyan pretenziókat méltányolni, melyekkel csak átlagos, vagy ennél is gyengébb kvalitású utódok, minden áron magasabb társadalmi szférába akarnak felemelkedni, vagy éppen mások anyagi támogatásával felemeltetni, mint amelyben szüleik élnek. Meg kell értenie a magyar társadalom minden rétegének, hogy azokban a súlyos időkben, melyek ránk szakadtak s melyeket csakis egyéni érdekeink és igényeink fegyelmezésével és mérséklésével tehetünk, legalább utódaink számára jobbakká, kinek-kinek

örvendenie kell, ha átlagos vagy ennél is gyengébb kvalitású gyermekét abban a társadalmi státusban látja megmaradhatni és érvényesülni, amelybe beleszületett. Annak a reáhatásnak tehát, mely a gyermekeiket iskoláztatni akaró szülők e szándékát egészséges irányba terelni van hivatva, arra kell irányulnia, hogy már középiskolai végzettségre is, de méginkább főiskolaira, *a kiváló kvalitású egyének minden lehető támogatással*, a csak átlagos vagy éppen minimális mértéket megütő egyének ellenben csakis oly esetekben törekedjenek, amelyekben az ily végzettség az érdekeltre nézve a szülők társadalmi osztályában történő megmaradhatásnak elengedhetetlen feltétele.¹

Érthető, ha a szelekciónak azt a gondolatát, melyet a középiskolai felvételeknél az előbb elmondottak szellemében alkalmazandónak vélünk, nemcsak a tanulók előzetes kiválogatására, hanem későbbi megrostálásukra is vonatkoztatjuk.

Ezt a különben következetes kívánalmat amiatt látom szükségesnek külön is megemlíteni, mert még azok a nem részletes statisztikai adatok is, melyek idevonatkozólag rendelkezésre állanak, azt bizonyítják, hogy bár a tanulók bukási százaléka középiskoláinkban általában nem alacsony (15—16%), az elégtelen osztályzatú tanulók arányszáma tekintetében az egyes középiskolák idevágó viszonyai között elég nagy eltérések vannak. így pl. az 1927/28. tanévről rendelkezésemre állott adatokból azt lehetett megállapítanom, hogy az elégtelen osztályzatot kapott középiskolásoknak, mondott évi 15.7%-os országos átlagával szemben, a hivatalos statisztika részéről iskolafenntartók szerint kimutatott középiskolai csoportoknál, lefelé 7.8%-ig, fölfelé pedig 20.5%-ig történt eltérés s hogy a csak egy tárgyból bukott egyéneknek arányszámái 5.7 és 11.3%, a két tárgyból bukottakéi 1.3 és 7.2%, a kettőnél több tárgyból bukottakéi pedig 0.7 és 5.6% között ingadoztak.² Minthogy ezek, a tanintézeteknek — mint említettem — csakis egész csoportjaira (mint pl. az állami, vagy a községi, vagy a különféle felekezeti tanintézetek összeségére) vonatkozó százalékatlagok, már maguk is alappal engednek arra következtetni, hogy az egyes tanintézetekben a tanulók szorgalmának, illetve képességeinek lemérésére eltérő mértéket használnak, a megítélés mértékének eltérősége viszont, a tanintézetek közötti választás teljes szabadsága mellett, a szükséges és helyes sze-

¹ Ennek a szociálpolitikai szempontból manapság különösen megokolt gondolatnak, a Magyar főiskolai ifjúság válsága c. dolgozatomban, már 1926-ban is kifejezést adtam.

² Az 1928—29 tanévről idevonatkozólag közzétett statisztikai adatok a fentinel már előnyösebb képet mutatnak. A bukások országos átlaga valamivel magasabb ugyan, az átlagtol elütő szélsőségek azonban kisebbek.

lekció érvényesülését merőben illuzóriussá teszi, de igazságtalan is, — az arra illetékeseknek gondoskodniuk kellene arról, hogy középiskoláink az ifjúság tudásának elbírálásában mennél egységesebb mértéket alkalmazzanak. S e mérték kellő egységesítésének szükségességével felmerül az az itt csak érinteni kívánt kérdés, hogy a jelenlegi, tisztán csak tanulmányi osztályozás mellé nem lenne-e célszerű a tanulók egész egyéniségének alakulását szemmel tartó, pszichográfiai megfigyelést és jegyzékelést is bevezetni.

A középiskolai tanulók létszámát szabályozó intézkedések egyébként nemcsak a főiskolai hallgatók számának alakulására hatnának ki előnyösen s nemcsak a középfokú oktatást tennék alaposabbá, hanem a ma visszafejlődést mutató polgári iskolákba is életet lehelnének¹ s ezen iskolatípus felvirágzásának következményeként azok a középfokú szakiskolák is (tanítóképzők, ipari, kereskedelmi és gazdasági szakiskolák), melyekre a polgári iskolai előtanulmányok is kvalifikálnak, inkább megtelnének tanulókkal, mint megtelnek napjainkban.

A középiskolai tanulók létszámának szabályozásától függetlenül is azonban a főiskolai numerus clausus revízió alá lenne veendő s az egyes tanszakok részére megállapítandó létszám az egyes szakokkal összefüggő életpályák felvevőképeségének alapos mérlegelésével lenne meghatározandó. Ennek a szociálpolitikai szempontból megokolt kívánalomnak különben minden oly tanintézet tanulóinak létszámviszonyaira alkalmaztatnia kellene, amely intézetek valaminő sajátos szakképzettséget adnak. Azoknak a merőben technikai nehézségeknek, melyek az egyes életpályák telítettsége mértékének megállapítása terén fennforognak, a szukreszcencia-túltermelés megelőzését époly kevésbé lenne szabad meggátolniuk, mintahogy elhibázott lenne valamely tanszak tanulóinak létszámát amiatt nem szállítani le a szociálpolitikailag igényelt mértékre, mert ezáltal egyes tanintézetek országos szempontból esetleg feleslegessé válnának. Az egyes életpályák mindenkori telítettsége s az egyes pályákon szükséges utánpótlás mindenkori mérve nagyon is meghatározható valamik s a munka észszerű szervezésének és a munkaerők racionális kihasználásának és elosztásának szempontjából országos érdek is, hogy a munkaalkalmak és a munkakinálat egymáshoz való viszonylata egyszer már az egész vonalon számbavéttessék. A fölöslegessé váló intézmények megszün-

¹ A vonatkozó statisztikai adatok egybevetéséből megállapítható, hogy a polgári iskolai tanulók száma 1924—25 óta feltűnően csökken. Míg ez a létszám az 1924—25. tanévben 90.776 volt, 1925—26-ban már 87.161-re, 1926—27-ben 83.792-re, 1927—28-ban 78.998-ra, 1928—29-ben pedig 72.113 főre apadt le.

tetése, vagy más időszerű és produktív célokhoz adaptálása sem megoldhatatlan valami, különösen ha az ily intézmények törlésével vagy átalakításával egyidejűleg a kebelükben eladdig működött egyének existenciáját is megsemmisíteni nem törekszünk. Amily érhető emberileg, hogy azok, kik valamely intézmény sorsához a maguk existenciáját is kapcsolva látják, az intézmény fennmaradásáért, a saját existenciájuk érdekében minden módon és sokszor a köz hátrányára is harcolnak, annyira bizonyos, hogy nélkülözhetővé váló intézményeink a bennük alkalmazott egyének minden komoly küzdelme és ellenállása nélkül lennének megszüntethetők, ha a megszüntetés a megélhetésükben általa érintett egyesek existenciális érdekeinek megóvásával vitetnék keresztül.

A főiskolai numerus clausus eddigi keretei egyébként nemcsak szociálpolitikai szempontból, hanem kultúrpolitikai érdekből is igényelnék a revíziót. A mai keretek, az egyes főiskolák ül. karok közötti reparciálásuk aránytalanságával, azt a szelekciót, melyre ép a főiskolai felvételeknél és a főiskolai oktatásban lenne leginkább szükség, nagyon megnehezítik.

Nem lehet céлом itt a részletezés, tény azonban, hogy míg pl. a budapesti tudományegyetem, a részére megállapított zárt szám és a felvételt kért egyének száma közötti erős feszültség folytán, az I. féléves hallgatókat, a múlt 1929/30. tanévben is, úgy válogathatta ki, hogy soraikban az egyszerűen érettek csak 32.1 %-ot tettek, a jelesen érett egyének ellenben 33.4%-ot, a jól érettek pedig 34.5%-ot, addig többi tudományegyetemeink a részükre aránylag magasan megállapított zárt szám mellett annyira nem gyakorolhattak szelekciót, hogy új hallgatóik sorában az egyszerűen érettek 59.2%, ül. 66.5%-al, a jelesen érettek ellenben mindössze 12.2%, ül. 14.6% és 16.3%-al szerepeltek.¹

De nemcsak a főiskolákra történő felvételeknél lenne szükség megfelelő szelektálásra, hanem a főiskolai tanulmányok folyamán is. Arra t. i., hogy a főiskolákra felvett egyének csak mennél egységesebb mértékkel elbírált s mennél komolyabb tudás alapján jussanak diplomához. Amint e tekintetben a statisztika már a középiskolákat érintőleg is azzal a figyelmeztetéssel szolgál, hogy a mérték egyenlősítésére megfelelő intézkedések volnának teendők, nem kisebb mértékben utalnak erre azok az adatok, melyek az azonos tanszakú főiskolai karok vizsgaeredményeit évről-évre összehasonlítólag táblázzák.² Az

¹ Az adatokra nézve I. Asztalos Józsefnek «A főiskolai hallgatók újabb adatai» c. már idézett tanulmányát.

² Ez adatok részleteire nézve I. a Magyar Statisztikai Évkönyv évről-évre megjelenő kötetek az egyetemi vizsgák és szigorlatok eredményeit feltüntető táblás kimutatásait.

a tény, hogy az egyező tárgyú vizsgák sikerének esélyei, egyetemünknek éppen leglátogatottabb karain, egyetemek szerint jelentősen eltérő szélső határokat mutatnak, minden mellékkörülménytől függetlenül is kívánatosná tenné, hogy a szelekció egységességének megővésére az érdekelt egyetemi karok gondoljanak.

A diploma-túltermelés megelőzésének hatékony útja lenne az is, ha az egyetemek mellett fennálló diákjóléti intézmények támogatásában csakis az igazán szorgalmas, jellemes s az átlagosnál minősültebb tanulmányi eredményeket felmutató szegénysorsú főiskolások részesíttetnének.

Azok az idők, melyek e téren egykor elsősorban a humanitárius szempont érvényesítését ajánlották, sőt szükségessé is tették, a «hadviselt» és a «menekült» főiskolások kategóriáinak eltűntével, immár elmúltak. A diplomás egyének mai nagy száma mellett, jótétemények kilátásbahelyezésével s tényleges támogatással csakis olyanok lennének a főiskolákra vonzandók, kik istenadta talentumukban és lelki tulajdonaikban, a nemzet számára, az átlagosnál nagyobb emberi értékek ígérését hordják magukban.¹

Felvethető lenne s tudtommal fel is vettetett az a gondolat is, hogy a főiskolai hallgatóság száma a tanulmányok idejének, illetőleg költségeinek fölemelése révén mérsékeltessek.

Kétségtelen, hogy akár a tanulmányok idejének, akár azok költségeinek emelése, a kettő együtt pedig különösen is apasztólag hatna a főiskolai ifjúság létszámára. El kell ismerni azt is, hogy amely szakokon a kellő kiképzésre az eddigi időtartam nem elegendő, ott ezt az időtartamot, a szükséges mértékig, tisztán gazdasági szempontokból föl nem emelni époly hiba lenne, mint a felsőbb tanulmányok költségeit merőben a népoktatás ingyenességének szemszögéből elbírálni akarni. Mindezek ellenére mégis azon a nézeten vagyok, hogy a tanulmányi idő kiterjesztése, vagy a tanulmányi költségek fokozása alig lennének célszerű útjai a diplomák száma és az elhelyezkedési lehetőségek közötti összhang biztosításának. Ha a tanulmányi idő vagy a tanulmányi költségek általánosan emeltetnének, a munkaerőtermelés gazdaságosságának követelménye is sérelmet szenvedne s burkoltan a vagyoni cenzus is beiktattatnék az értelmiségi pályák elérhetésének feltételei sorába. Mint részlegesen, azaz csak a túlsúlyoltág által leginkább érintett szakokra alkalmazandó preventív eljárás viszont a tanulmányi időnek, vagy költség-

¹ A diáksegélyezés terén a tisztán humanitárius szempont érvényesítésének hibájára nem alaptalanul utalt Magyary Zoltánnak az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában készült s már idézett Emlékirata.

geknek emelése csak eltolná, de meg nem oldaná a tulajdonképeni problémát, mert a túltermelést nem mint kívánatos lenne általában, hanem legfeljebb csak egyes irányokban s ezekben is csak azzal a következménnyel mérsékelné, hogy ugyanakkor más irányokban túlprodukciónak idézne elő.

A tanulmányi idő és költségek emelésének gondolatával rokonértékű az a terv, mely az értelmiségi pályák túlsúlyosságával szemben az egyes értelmiségi hivatások előfeltételeiül eddig megkívánt előképzettségnek, a kvalifikációnak szigorításával vél védekezhetni.

Nézetem is az, hogy az értelmiségi pályák eddigi kvalifikációs követelményei revízió alá volnának veendőek és minden pályán a mai viszonyok által ott igényelt tudás mértékével lennének összehangba hozandók. Kétségre kell azonban vonnom azt, mintha ennek a revíziónak az egész vonalon csakis az eddigi kvalifikáció megszigorításával lehetne és kellene végződnie. Vannak igen is értelmiségi pályák és hivatások, melyekre nézve az ott eddig megkívánt előképzettség emelendő lenne. Ha azonban összehasonlítást teszünk más és pedig a mi kultúránkkal legalább is versenyző nyugateurópai államok idevágó viszonyai és a mi viszonyaink között, megállapítható, hogy mi, szemben más, gazdaságosabban gondolkodó nemzetekkel, akárhány pályán máris oly magas kvalifikációt kívánunk meg, aminőt az illető pályák kifogástalan elláthatása nem igényel feltétlenül. Ez pedig azzal egyenlő, hogy mi az értelmiségi pályák több ágazatában máris költségesebben kitermelt, magasabb igényű és költségesebben is fizetett munkaerőkkel dolgoztatunk, mint a minőket ugyanazokban a munkakörökben más nemzetek alkalmaznak s mint aminőkre nekünk magunknak is valójában szükségünk van.

Amily hátrányos lenne nemcsak kulturális, hanem minden más szempontból is az, ha az életpályákat a szükségesnél alacsonyabb képzettségű alkalmazottakkal telítenénk, ökonomikus szempontokból annyira nem előnyös és a hivatás odaadó ellátását sem feltétlenül biztosító rendszer az, ha az egyes pályákra magasabb előképzettséget írunk elő, mint aminőre azokon tényleg szükség van. A kvalifikációs feltételeknek tárgyi szükség nélküli felfokozása nem eredményezi a hivatás jobb és odaadóbb betöltését oly bizonyossággal, mint aminővel az, magának a kellő ok nélkül megkívánt magasabb előképzettségnek súlyát, tekintélyét, sőt eredeti belértékét is devalválja. Ezt a tételt bizonyos, tekintélyben és tartalomban egykor igen magas címek és grádusok mai sorsa és jelentéktelensége nagyon is igazolhatja. Az előképzettség ok nélküli formai emelése, a szükségesnél hosszabb tartamú iskoláztatás révén, a munkaerők termelési költségeit is szükségtelenül fokozza s az egyeseket abban is hátráltatja, hogy mennél korábban a produktív munka terére léphessenek.

Az értelmiségi szukkreszcencia jövőjének biztosítása kérdésében többen arra is gondolnak, hogy az értelmiségi pályákra törekvő ifjúság lehetőleg a nemzetközi értékkel bíró tanulmányok, az orvosi, a mérnöki és gazdasági szakok felé lenne irányítandó s az ily szakokban kiképzett egyéneknek itthon elhelyezkedni nem tudó többlete külföldön lenne megélhetéshez juttatandó. Gyakran és nem is alaptalanul történik hivatkozás e tekintetben különösen a németiségre, mely a maga értelmiségi fölöslegét megfelelő exportálás révén igyekszik levezetni.

Nem is igen férhet szó ahhoz, hogy ha ennek az értelmiségi kivitelnek kérdése és ügye kellő körültekintéssel organizáltatnék, ha ez organizáció révén a kitelepítendő diplomások megélhetése kellőképpen biztosítható lenne és biztosíttatnék, ha megfelelő gondoskodás történnék arról, hogy kivándorló értelmiségünk a nemzetre végleg veszendőbe ne menjen s ha ifjúságunk a külföldi érvényesülésnek nemcsak gondolatára, hanem erős feltételeire is, főleg az idegen nyelvek elsajátítása iránti hajlandóságra kellőképpen ráneveltetnék,—nem egy arravaló magyar ifjú találhatná meg átmeneti boldogulását a külföldön s később a gondtalan megnyugvást itthon. Ha azonban azokra a nehézségekre gondolunk, amelyek az ilyen értelmiségi export sikerének nálunk úgy a megfelelő szervezés, mint a kitelepítendőek részén nélkülözhetetlen előfeltételek szempontjából tényleg útját állják, a külföldi elhelyezkedés tervét, érdemi megoldásul, legalább egyelőre számításba még alig vehetjük. Sőt ha majd az a sok feltétel, melytől a terv megnyugtató eredményei függenek, mind adott valósággá válik is, mérlegelendő lesz, hogy értelmiségi értékállományunkról, mint igen nagy költséggel kitermelt nemzeti vagyonról, mily mértékben lehet és szabad a magunk szegénységében idegenek javára lemondanunk.

Akármifélekép fognak is azonban az arra hivatottak az értelmiségi túltermelés ellen védekezni, minden intézkedés, mely pusztá preventív cézzal csak a jövőre irányulna, a szellemi proletariátus veszedelmének ma már csak részleges elhárítása lenne és lehetne. Mit sem számolna t. i. azoknak az értelmiségi elemeknek társadalmunkban máris erősen felgyülemlett tömegével, kik a maguk szellemi képzettségének megfelelő alkalmazáshoz jutni nem képesek. Ezeknek az elemeknek sorsa semmivel sem kisebb jelentőségű probléma, mint a munkanélküli fizikai munkásoké s a kielégítő megoldást nem kevésbé sürgeti, akár az utóbbiak helyzete.

Nem érzem és nem is érezhetem magam hivatottnak arra, hogy azokkal a lehetőségekkel, melyek az értelmiségi elemek munkanélküliségét megszüntetni alkalmasak, egész komplexumukban s a részletekbemenőleg foglalkozzam. Bizonyos remediumok azonban, me-

lyek szélesebb körzetben hatnának és nagyobb nehézségek nélkül alkalmazhatók is lennének, annyira közel fekszenek, hogy a részletekbe való elmélyedés nélkül is felismerhetők.

Ilyen lehetne mindjárt és pedig az összes közszolgálati hivatások eddigi befogadóképeségének lehetséges megóvására az, ha az államot és köztisztviselőket ma kétségkívül igen súlyosan érintő nyugdíj terhek, mint ezt a gondolatot tudtommal már meg is pendítették, alkalmas tranzakcióval a jövő generációkra is áthárítatnának s e révén az állam abba a helyzetbe hozatnék, hogy amikor alkalmazottjainak ú. n. normálstátusát akarja, egyébként helyénvaló céllal megállapítani, e státus kereteinek meghatározásában ne a mindenáron való pénzügyi megtakarításnak egyoldalú s valójában nem mindig gazdaságos szempontját, hanem azt a tényleges szükségletet vehesse és vegye alapul, melyet a közfeladatok kifogástalan ellátása munkában és munkaerőben valóban igényel.

Az állami nyugdíjterhek említett áthárítása annak a tarthatatlan, mert a jövő generációkra is méltánytalan és a közvetlenül érdekeltek szerzett jogait is érintő tervnek is útját szeghetné, mely a közalkalmazottak eddigi szolgálati idejét felemelni s a nyugalombavonulást korlátozni akarja. Az a kíváncsi, hogy a közalkalmazottak munkaerejét szolgálatképességük határáig teljes mértékben igénybe kell venni s hogy a kellő alap nélküli nyugalombavonulásokat meg kell akadályozni, nagyon helytálló. Az államnak mégis, a mai nehéz szociális viszonyok között, nem célszerű az annakidején úgyszólván már alapos pénzügyi mérlegelés nyomában megállapított szolgálati idő tartamát, pillanatnyi és csak látszólagos pénzügyi előnyök miatt, kiterjesztenie s a jó szolgálatok után kellő címen nyugalomba vonulni akarókat visszatartania. Sőt a fenyegető szellemi proletariátus elhárítása éppen azt követelné, hogy azok az egyének, kik szolgálati idejüket betöltötték s így addigi illetményeikkel egyenlő összegű nyugdíjra szereztek jogot, a tényleges szolgálat kötelékében még az esetben se tartassanak vissza, ha maguk ott visszamaradni óhajtanának. A szolgálati idő teljes tartama (35, illetve 40 év) a közszolgálatban éppen elég hosszú arra, hogy azoknak munkaerejét, kik szolgálatukat teljes odaadással látják el, megroppantsa s napjainkban, mikor az állás- és kenyérnélküliség a dolgozni akaró tanult emberek százait teszi öngyilkosokká, meg sem állapítható számukat viszi bűnözésbe, vagy a legjobb esetben eredeti hivatásuktól távol álló munkákra kényszeríti, melyek energiájukat időnap előtt felőrlik, ideáljait s reményeiket lerombolják, elégületlenségüket fokozzák, bárkinék is csak oly pozícióhoz szabad ragaszkodnia, melynek megtartását valamely, etikailag is helytálló magánérdek vagy csakugyan komoly közérdek támogatja.

De nemcsak az állami takarékoskodás túlzásaitól való tartózkodás révén lehetne az alkalmazás nélkül álló értelmiségi elemeket foglalkozáshoz juttatni, hanem az ú. n. beruházásokra előírányzott fedezetek megfelelő felhasználása útján is.

Hány fiatal orvos, mérnök, ügyvéd és okleveles gazda vergődik ma nálunk sorsa felőli kínzó reménytelenségben amiatt, mert hiányzik az a minimális tőkájük, mellyel a hivatásuk megindításához szükséges első berendezkedés költségeit fedezhetnék s az önállósulás kezdő nehézségein magukat átsegíthetnék. Nem kételkedem benne, hogy nagyon meg lehetne találni a minden idevágó szempontot kielégítő módját annak, hogy azok a magasképzettségű egyének, kiket produktív természetű foglalkozásuk beindításában ma a tökehiány akadályoz, hivatásuk megkezdéséhez akár az államtól közvetlenül, akár az állam garanciája mellett másoktól s akár egyénileg, akár szövetkezéseiken keresztül méltányos feltételű kölcsönben részesülhessenek. Az ily kölcsönök a köz szempontjából is csak előnyös beruházások lennének, mert anélkül, hogy az államot állandó és nagy, dologi és személyi költséggel terhelnék, önálló existenciákat teremtenének meg s a jól adózó alanyok számát gyarapítanák. Sőt az ily igazán existenciális értékű kölcsönakciók nemcsak a szellemi proletariátus mérséklésére s nemcsak állampénzügyi előnyök fokozására lennének felhasználhatók, hanem egyéb, szociál- és gazdaságpolitikai kívánalmaknak is szolgálatába lennének állíthatók. A magukat államkölcsönrel önállósítani kívánó orvosokkal szemben pl. célszerűen lenne a kölcsön egyik feltételül kiköthető, hogy az orvosokban még ma is szegény vidéken, ne pedig az orvosoktól máris túlzottan ellepett városokban tartozzanak letelepedni. A mérnökök és gazdák kölcsön-iránti igényléseinek teljesítése könnyűszerrel lenne függővé tehető attól, hogy tervezett vállalkozásuk az adott viszonyok között közgazdaságilag leginkább ajánlott termelési helyeken s a leginkább kívánatos termelési ágak szolgálatába szegődjék.

A közhatalom különben, a rendelkezésre álló anyagi lehetőségeken kívül, impériumának erkölcsi és jogi kényszerével is igen hatékonyan előmozdíthatná a szellemi proletariátus tényében fekvő súlyos társadalmi probléma megoldását. A közalkalmazottak körében a materiális háttérű álláshalmazások korlátozása, a mezőgazdasági üzemekben az ú. n. gazdatiszti kényszernek, az iparvállalatoknál pedig az ú. n. mérnöki kényszernek¹ imperatív szigorítása, bizonyára nem

¹ A mérnöki kényszer kiterjesztésének megokoltságára s ettől függetlenül is, sajátosan a magyar mérnökök érdekeinek kívánatos védelmére, tanulságos adatokkal mutatott rá Szily Kálmán 1929—30. tanévi műegyetemi rektori Megnyitójában.

amiatt kerültek a szociális bajok posztulált gyógyszereinek listájára s részben már pártprogramokba is, mintha a mondott területeken minden egészen rendben lenne s mintha maguk az említett eszközök a társadalmi ellentétek s az értelmiségi munkanélküliség csökkentésének csak egészen jelentéktelen remediumai lennének. Sőt azt hiszem, hogy ugyanolyan alappal és ugyanoly szociális és gazdasági előnyt ígérőleg, mint aminővel a gazdaszti vagy a mérnöki kényszer szigorításáról beszélünk, szólhatunk a községek orvostartási s az egyének orvoshívási kötelezettségének kiterjesztéséről, a vidéken kellőszámu gyógyszeráraknak, ha másként nem, hatósági felállításáról és fenntartásáról, a községekben állandó gazdasági szaktanácsadók alkalmaztatásáról, a jogi zugírászat káros következményeinek leküzdése érdekében pedig, méltányos díjszabás megállapítása mellett, az ügyvédi kényszernek kiterjesztéseiről is.

Egyoldalúság lenne azonban azt gondolnunk, hogy az értelmiségi szukkreszcencia válságos helyzetének jobbrafordításában csak az államra s a kultúr- és szociálpolitika hatósági irányítóira hárulnak feladatok és kötelességek, maga a társadalom ellenben s a válságba jutott értelmiségi rétegek minden aktív közreműködés nélkül is elérhetik az intelligens proletariátus megszűnéséhez kapcsolódó nagy érdekeik valósulását. Ha ez érdekek szempontjából az egészséges társadalmi ideál az, hogy minden dolgozni tudó és akaró egyén számára kvalitásainak mennél megfelelőbb munkakör és munkája után mennél emberibb megélhetés biztosíttassák, úgy e követelmény valóra válításának a hatósági beavatkozás és támogatás, bár legelső és nélkülözhetetlen, de csak egyik feltétele lehet. A másik valami, amire itt még szükség van: igaz keresztény szellemben a kölcsönös és praktikus emberszeretet. Amíg társadalmunk beati possidentesei azt az etikai elvet, hogy a vagyon és a vele járó társadalmi hatalom mások és a köz bajainak megértésére és enyhítésére sokkal inkább köteleznek, mint amennyire azok a merőben egyéni előnyök keresésére jogosítanak, kellőképen át nem értik és tettekre nem váltják, az impérium a társadalmi bajok orvoslására csak félintézkedéseket fog tenni és tetheti.

De nem remélhetik helyzetük gyökeres javulását a válságban levők akkor sem, ha sebeiket vagy eltakarják, vagy a gyógyítás közérdekű szükségességéről való tárgyilagos érvelésnek önértetes, de békés útja helyett a fenyegetődzések terére lépnek. A fenyegetés a birtokban levőket inkább elzárkózásra és védekezésre, mint megértésre és engedékenységre szokta indítani. S ha az intelligens magyar ifjúság válságos helyzetének méltánylása terén a legnagyobb bajt abban a negatívumban kell megjelölnünk, hogy értelmiségi szukkreszcenciánk kétséges jövőjével azok, kik tényleg segíthetnének is, szinte

semmit sem foglalkoznak, úgy ez a sajnálatos tény, azt gondolom, nem kis mértékben tulajdonítható azoknak, kik társadalmunk korosztályai közé meggondolatlanul éket vernek s a fiatalabb generációt nem a bajoknak és problémáknak meggyőző feltárására s a bajok orvoslására, formában és tartalomban, higgadt szorgalmazására intik, hanem a birtokban levő idősebbek ellen a tettek útjára sarkalják.

S ezzel zárom is azt, amit intelligens ifjúságunk jövőjéről, a legmegfoghatóbbakra szorítkozva, mondani lehet.

Ezért a jövőért azonban, hogy megnyugtató legyen, nem mondani, de tenni kell valamit. Tenni, legelőbb és legalább annyit, hogy értelmiségi szukkreszcenciánk megfelelő elhelyezkedésének a nemzet sorsát nagyon is érintő kérdésével egyszer már komoly feladatként törődjünk. Mert törődés és cselekvő előrelátás még végzeteket is feltartóztathatnak, a passzivitás minden életet megdermeszt.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Dr. Hornyánszky Gyula elnök hozzászólása:

Társulatunk beváltotta azt, amit ezen előadássorozat megkezdése előtt elnöki megnyitóban ígértem. Hallgatóinknak módjukban volt három egymásra következő alkalommal értelmiségünk válságáról, ennek kiterjedéséről és okairól világos képet szerezni és ellenszereiről is hallani egyet-mást. Nem is vállalkozom most — a megbeszélésekre szánt negyedik estén — arra a szükségtelen feladatra, hogy elnöki minőségemben egyszerű összegezést adjak a már elmondottakról. Hozzátennivalóm sincs ahhoz a sötét rajzhoz, amely a tényleges helyzetet tárta elénk, s azon társadalmi és gazdasági tényezőkről is hiába elmélkednénk tovább, amelyek a mai helyzetet megteremtették. A gyakorlati szempontból legfontosabb kérdéshez, az *ellenszerek* kérdéséhez szeretnék hozzászólni, mintegy kiegészítésként annak, amit előadókink azokra vonatkozólag fejtettek ki és hoztak javaslatba.

Természetesen nem gondolom, hogy van egyetlen, biztosan ható remédium az értelmiségi osztály nagy bajai ellen. Ilyen nincs és nem is képzelhető. Hallottuk, hogy a bennünket érdeklő jelenség sokkal jobban összefügg az adott társadalmi és gazdasági viszonyokkal, ezekben — hogy úgy mondjam — sokkal mélyebben be van ágyazva, sem hogy nélkülük, lényeges megváltoztatásuk nélkül szanálható lenne. De e sajnós körülmény még nem teszi okvetlenül szükségessé, hogy az «ölbetett kéz politikáját» kövessük; hogy minden beavatkozástól tartózkodva reméljük, hogy a «kínos» kérdés majd magától

megoldódik. Ha gyökeresen nem is tudunk a bajon segíteni, ha tán csak bizonyos részletekre és bizonyos mértékig hozhatunk is könnyebbulést, a kísérletet meg kell tennünk s meg kell elégednünk azzal, hogyha a több oldalról összegezhető eredmény *kultúrpolitikánk*nak némi sikerét mégis csak jelenti.

A *túlzsűfolttságot* az értelmi pályákon egy magában véve örvendetes tény idézi elő: az emberi lelkek mélyén lefektetett vágy az emelkedésre, a magasabb kiképzés és társadalmi pozíciók elnyerésére. Innen a középiskoláknak és egyetemeknek az az újabb keletű megrohanása világszerte, amelyet előadónk (elsősorban Kornis Gyula) ijesztően nagy számok adataival mutattak be. Ezen alapjában véve demokratikus irányzat ellen nem is emelhetünk kifogást, ha két olyan feltételnek megfelel, melyet kultúrívónknak megőrzése érdekében kénytelenek vagyunk felállítani: nem szabad ez irányzatnak lehetőségüknél, előzetes képzettségüknél fogva *nem-kívánatos elemeket* a magasabb iskolákba csődítenie és nem szabad itt a nagy szám kedvéért a *tanulmányok szintjét* leszállítania. Sajnos, mindakét eset bőségesen megtörténik. Manapság uralkodó iskolapolitikánk hibáját ép abban látom, hogy nem a kultúrívó követelményeiből indul ki s nem ez alapon szabja meg a tanulmányi rendet, hanem hogy ellenkezőleg, ama követelmények gyakori eljétségével tesz túlzott engedményeket a sokszor oly illetéktelenül követelődző életnek.

Elsősorban az iskolák *szigorától* lehetne itt a korrektívumot várni, a kérdéses intézetekbe nemvaló tanulók könyörtelen eltávolításától. Amily hatástalan a buktatás a legmagasabb fokon, az egyetemen, annyira eredményesen alkalmazható az alsóbb és középső fokokon (az érettségig bezáróan). Ott, ahol túlságosan nagy a pályázóknak száma, ott a minőségre való törekvés szükségképen segít a bajon, a túlságos nagy számon. A quantum-nak a qualitas a természetes és biztos ellensége. Egyébként *felvételi korlátokra*, vizsgákra is lehetne gondolni. Ilyesmi az elemi iskolák elvégzése után, a középiskolákba történő átlépéskor — a tanulók zsenge, fejletlen korát véve számba — még időelőtti lenne. De semmi akadályát nem látnám annak, hogy a középiskolák negyedik osztálya után szigorított selekció döntse el, hogy kit lehet jó lelkiismerettel magasabbrendű iskoláztatásra bocsátani.

Egyik előadónk (Laky Dezső) azon a véleményen van, hogy nem kell félnünk azoktól, akik fölös számban kerülnek ki a magasabb műveltséget közvetítő intézetekből, feltéve hogy egy részük a művelt emberekben úgyszegény *gazdasági életben* helyezkedik el. Nos, magam is kívánatosnak tartom, hogy kultúránk szintje minden téren, társadalmi osztályban és foglalkozási ágban emelkedjék. Kultúrívó «megőrzéséről» szólottam azelőtt, mert a középiskolákban,

amelyekre a szót vonatkoztattam, a hanyatlás veszedelme forog fenn. De csak természetes, hogy a sztagnálással sehol sem érhetjük be; hogy a haladás mindenütt a műveltség folytatólagos emelkedését követeli. E szögből nemcsak azt az állapotot fogjuk sajnálatosnak tartani, hogy iparosaink és kereskedőink intelligencia tekintetében a nyugati nagy államok iparosai és kereskedői mögött messze elmaradnak, de azt is, hogy munkásaink még mindig csak négy vagy hat elemi osztály ismereteivel lépnek ki az életbe, holott külföldön (részben a Balkánon is) már nyolcosztály a kötelező elemi oktatásnak tartama és tartalma.

Azután abban is teljesen egyetértek Laky Dezső barátommal, hogy fontos szociális feladat: magyar ifjúságunkat — a mintegy veleszületett ellenkezés legyőzésével is — a gazdasági életre szorítani. De midőn a mi esetünkben arról van szó, hogy ifjaink, kik tán a legmagasabb képesítések birtokában vannak, elhelyezkedési lehetőség hiányában kénytelenek tudásuknak és szellemi nívójuknak meg nem felelő munkára vállalkozni (az ügynököknek, kishivatalnokoknak, esetleg rendőröknek, kalauzoknak vagy postásoknak beálló egyetemistákra gondolok), e kényszerűségekkel szemben nem hallgathatom el azon aggályomat, hogy tán mégsem az a helyes foglalkoztatása diplomás embereinknek, hogy azt végezzék, amire nem készültek, amit nem szeretnek, ami mélyen alatta áll tudásuknak és ambíciójuknak s amit megfelelő módon bizonyára el sem tudnak majd végezni. Mert aki jó egyetemi tanár, az eo ipso rossz elemi iskolai tanító lesz. A több itt nemcsak hogy nem foglalja a kevesebbet szükségkép magában, de többnyire szembehelyezkedik vele. És attól a középiskolai tanári pályára készült ifjútól sem várhatom el, hogy a maga műveltségi többletét szívesen és hasznosan gyümölcsoztesse valamely magánüzlet irodájában. Ennyit a *szellemi deklaszifikálódásról*, amely nem okvetlenül, de a legtöbb esetben *társadalmi deklaszifikálódás is*.

Tehát diplomás embereink nem tudnak tisztességes kereset-
hez jutni, megfelelő módon elhelyezkedni. Azok a legilletékesebb helyről azt a jóakaró tanácsot kapták, hogy már a pályaválasztásnál tartsák szem előtt a lehetőséget, hogy szükség esetén — mint mérnökök vagy orvosok — *külföldön* kaphatnak majd alkalmazást. Ezen elvi magasságba emelkedő gondolat ellen, amely a diplomához rögtön a vándorbotot is mellékeli, a leghatározottabban protestálunk. Magyarország sem anyagi, sem szellemi javakban nem annyira gazdag ország, hogy versenyképes intelligenciát szállíthasson a külföldre. Ezt a luxust már egy kis ökonómiai számvetés sem engedi meg. Akiket drága pénzen mi taníttattunk ki, azoknak itt a hazai földön, a nemzeti élet keretei között kell a javukra befektetett tőke kamatait lefizetniök, ha tán kivételesen elő is fordul — de ez csak kivétel

maradjon — hogy egyesek tudásukkal és teljesítményeikkel külföldön szereznek a magyar névnek becsületet. Viszont egyik előadónk (Szandtner Pál) — úgy hiszem — nagyon egészséges gondolatot hozott szóba annak keresgélése közben, hogy miként lehetne okleveles ifjaink egy részét a kezdet nehézségein átsegíteni. Amiként iparosaink a foglalkozásukhoz szükséges szerszámok beszerzéséhez hitelt kapnak a Nép-jóléti minisztériumtól, kapjanak kezdő ügyvédeink és orvosaink is *nyilvános hitelt*, hogy irodájukat vagy rendelőjüket berendezhessék. Sajnos, ez az expediens a diplomás ifjak nagyon szűk körének jelentene csak segítséget.

Már sokkal többet lehetne várni az elhelyezkedések lehetőségét illetőleg attól az eljárástól, amely komolyan és becsületesen igyekezettel akarná meggyógyítani társadalmi életünk két rákfenejét (pedig közülük egy is sok): az *álláshalmozást és a mammut-fizetéseket*. Manapság sok szó esik mindakettőről; de nem lehet róluk, amíg el nem tűnnek, elég sokat beszélni. Szigorú revíziót kérünk annak ellenőrzésére, hogy kik és minő körülmények között töltenek be egynél több állást és akadályozzák meg ilyformán másoknak megélhetését; hogy egy háztartáson belül — minő családi terhek viselése mellett — mit keres a férfi és nő külön-külön; hogy foglalnak-e el hivatalokat olyan egyének is, akik előnyös vagyoni helyzetüknél fogva az elsőbbséget inkább másoknak engedhetnék át? Ami meg a mammut-fizetéseket illeti, ezeket több joggal Moloch-fizetéseknak nevezhetnők. Mert nem egyikét állást nyelnek el, hanem igen sok állás lehetőségét nyelik el, megakadályozza a terjeszkedést, a további szervezés művét az olyan intézményekben, melyekben nélkülük gyarapodásra és ezzel együtt új munkahelyekre kínálkoznék alkalom. Mint már ankétünk bevezetőjeként mondtam: nem a most pillanatnyilag fönnálló társadalmi berendezkedésnek szemszögéből szabad csak értelmiségünk válságát néznünk; nem az elsorvasztásnak, a minden áron való leépítésnek, ma úgyis mondják, hogy: racionalizálásnak célkitűzésével; hanem a fejlődésnek, egy szebb jövőnek reményeit hordozva magunkban. Álláshalmozás és mammut-fizetések ép e fejlődésnek, e szebb jövőnek állanak útjában. Ne szolgálakat és kishivatalnokokat tessék elbocsátani, hanem az itt szóba hozott visszaéléseket megszüntetni.

Az értelmiség válságán gyökeresen bizonytalannal az sem segítene, ha mindaz megtörténnék, amit felszólalásomban követeltem. De nagy dolog a nagy bajon egy kevéssé is segíteni.

Kun Zsigmondnak, a Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesülete titkárának hozzászólása.:

Az értelmiség válsága nem különálló probléma. Organikus zavarok dúlnak az egész földön, különösképpen a világháborút és következményeit sínylő Európában, melyet megéreznek nemcsak a munkavállaló, hanem a munkaadó rétegek is. Kétségtelen, hogy a szellemi munkásság elhelyezkedése mindinkább megnehezül, de megnehezül legalább is ugyanolyan arányban a fizikai munkásságé is. A válság olyan arányokban mélyült el, hogy egy társadalmi kategória keretein belül, de még egy ország határain belül sem lehet megszüntetni. Bármily nehézségekkel kell is megküzdenie az értelmiségnek — intellektuális felkészültsége is kötelezi erre — az alapvető kérdésekhez kell közelednie. Az értelmiség gazdasági válsága tehát nem speciális, speciális azonban gondolkodásának a megváltozott körülményekhez lassan hozzáigazodó átalakulása. Hova tekintsen, merre haladjon az értelmiség?

Az első előadó azt mondta, hogy a géptechnikán felépülő társadalom deklasszifikálja a szellemi munkát és felemeli a fizikai munkát. Ennek ellenkezőjét látjuk, mert a gép elsősorban éppen az ú. n. azelőtt igen megbecsült és jól megfizetett szakmunkát teszi mindinkább feleslegessé, tehát éppen a fizikai munkát deklasszifikálja.

A gép a szellemi fejlődés szempontjából nem jelent veszélyt, mert felszabadítja, illetőleg felszabadíthatja az embert a robot alól és így fennmaradó energiája forrása lesz, illetőleg lehet új meg új tudományos és művészeti értékek kitermelésének.

A mai kornak a technikai kultúra hatalmas fellendülése mellett a gazdasági és társadalmi szerveződés a jellemzője. A nemzetközi gazdasági szervezetek kiépülését nyomon követi a különböző társadalmi kategóriák előbb országokkint, majd nemzetközi szerveződése, aszerint, hogy a különböző társadalmi kategóriáknak milyen ideológiai gátlásokat kell leküzdeniök. Így természetes, hogy legelőször is a fizikai munkásság, még pedig az ipari munkások léptek a szervezkedés útjára. Az értelmiség ilyen irányú orientációja csak a legutóbbi időben tapasztalható jelenség.

A nemzeti államok kialakulásai forradalmi tempóban lökték előre az európai népek gazdasági és kulturális fejlődését. Ma már ezek a keretek a termelés további fejlődésének többé-kevésbé akadályozói. Egyrészt egész sereg igen drága — egyáltalán nem gazdaságos — üvegházi ipari és mezőgazdasági üzem létesült a vámhatárok védőszárnyai alatt, másrészt a nemzeti jövedelmek óriási százalékát költik improduktív célokra, főképpen fegyverkezésre. Európa csak akkor tud kilábolni a mindjobban elhatalmasodó válságból, ha gazdasági erőit

minél teljesebb mértékben összefogja. Egy európai kooperáció felépítése az értelmiség ilyen irányú orientációja nélkül elképzelhetetlen.

Az értelmiség ideológiája a nemzeti állami berendezkedésekben gyökerezik, hiszen ellátottsága ezen intézmények intaktságában látzott biztosítottnak. Ha most már ezek a keretek — mint a termelés fejlődésének akadályai — a társadalom, így a szellemi munkásság ellátását, foglalkoztatását nem tudják biztosítani, akkor önként adódik a megoldás kulcsa abban, hogy az értelmiség mentalitása a válság arányában formálódik s így fokozatosan feloldódnak azok a gátlások, melyek az előző állapot biztonságában gyökereznek.

Most az értelmiség egész Európában válaszúthoz érkezett. Értelmisége nívójának, szelleme frissiségének erőpróbája, hogy milyen tempóban tud a fejlődés irányvonalához igazodni, sőt tudatos munkájával a kibontakozás tempója élénkítéséhez, zökkenőinek csökkentéséhez hozzájárulni. Új orientációját nagyban megkönnyíti annak a ténynek megvilágosodása, hogy a nemzeti kultúrák mindig, minden időben virulnak, — legfeljebb sallangjaikat veszti el — a különböző népek gazdasági együttműködésében.

Ami a magyar értelmiség speciális problémáit illeti, erre vonatkozólag a következőket vagyok bátor megjegyezni. A magyar tragédiának egyik oka, hogy a magyarság soha nem tudott történelme folyamán a korszerű problémákkal zavartalanul szembekerülni. így komplikálódott: a reformációval jelentkező kapitalizmus megalapozódása a török-német megszállás zűrzavaraival; az 1848-as polgári forradalom a nemzeti önállóság küzdelmével; a háború előtti évtizedekben mindinkább előtérbe nyomuló közgazdasági és szociális problémák — köztük a földkérdés és a nemzetiségi kérdés — az ú. n. közjogi harccal, a háború utáni helyes orientáció kikeresése Trianonnal.

A magyar értelmiség helyzete talán a legnehezebb egész Európában. Mégis, meg kell találnia lelki egyensúlyát, munkalehetőségeit egy szabadabb, racionálisabban vezetett, gazdagabb, harmonikusan együttműködő, egymás erőit nem emésztő Európa felépítésében. A magyar probléma kulcsa itt van elrejtve.

De Európa ma már nem jelenti az egész világot. Ha fel nem eszmél, akkor lezüllik az egész európai termelés és kultúra s könnyen meglehet, hogy a racionálisan megszervezett Amerika, esetleg más kontinensek összefogása visszavetik az emberi kultúra nagy zászlóvivőjét. Degradálják: Ázsia félszigetévé.

Ennek nem szabad bekövetkeznie! Európa népei nem állhatnak tovább egymással szemben, mint ellenségek. A kölcsönös segítség elve, mint természettörvény, kell, hogy áthassa Európa népeit. Meg kell találniuk az egymáshoz vezető utat, mint egyetlen lehetőséget

a katasztrófa elkerüléséhez. Az efelé vezető utat a szellemi munkáságnak kell megterveznie és megépítenie.

Dr. Asztalos József miniszteri osztálytanácsos, a Központi Statisztikai Hivatal kultúrstatistikai osztályának vezetője:

Örömmel állapítom meg, hogy az ankét során tartott rendkívül nívós és a kérdés minden oldalát megvilágító előadások újabb és erős tanújelét adták annak, hogy a szóbanforgó társadalmi jelenségek vizsgálatához elsősorban a *statisztikai* ismeretek szolgáltatják az alapot. A statisztikai adatok nemcsak az adott nehéz és szomorú helyzetre mutatnak rá, hanem sok tekintetben támpontot nyújtanak a szellemi munkások viszonyainak jövőben való kialakulására nézve is. Ez a kép a mostaninál még sötétebb és aggasztóbb. Kétségtelen, hogy a statisztikai megállapítások leszögezésével a reánk váró feladatoknak csak részben tettünk eleget. Az adatokból szigorúan le kell vonnunk a következtetéseket és a szellemi munka súlyos válságának a megoldására nézve a tevékenységet meg kell indítanunk. Evégből elsősorban a *pályaválasztási tanácsadás* intézményét kell továbbfejlesztelnünk és ezzel kapcsolatban a *kiválasztás* kérdését is megoldanunk; ennek a megoldásnak a szellemi pályákra lépők számának a helyesen mérlegelt *korlátozásával* együttesen kell történnie. Ahogy ipari téren és más, a társadalmi életben kevesebb súlyt jelentő foglalkozásoknál — különösen Németországban — már többé-kevésbé sikerült keresztülvinni az *alkalmasság* szerint való kiválasztás rendszerét, úgy meg kell tennünk ezt a tulajdonképeni szellemi foglalkozásokra nézve is. Ennek a kiválasztásnak azonban már a *legfiatalabb kortól kell kezdődnie* és figyelemmel kell kísérnie a tanulót egészen a pályaválasztás megtörténteig. Ezek alapján a már fennálló Pályaválasztási Intézet újjászervezését és kibővítését tartanám szükségesnek olyanformán, hogy az intézetnek tulajdonképen három osztálya lenne és pedig 1. statisztikai, 2. alkalmasságvizsgáló és 3. tanácsadó osztálya. A művelt nyugati államok már sok tekintetben megvalósították ezeket a terveket s nekünk is, ha eredményeket akarunk elérni, ezen az úton kell elindulnunk.

Dr. Áfra Nagy János tanár hozzászólása:

A Magyar Társadalomtudományi Társulat által rendezett ankét anyaga általában két részre tagolódik: egyrészt a magyar értelmiség válságáról szóló *diagnózis* minél behatóbb megállapítására, másrészt e válság *orvoslásának* különböző módjaira. Az első problémacsoportot a kitűnő előadók gazdag statisztikai adatgyűjtéssel és széles látó-

körrel nagyon világosan kifejtették. A magam részéről ehhez a diagnózishoz hozzá szeretném fűzni, hogy a magyar értelmiség mai súlyos existenciális válságának felidézésében igen jelentős szerepe van annak, hogy a XIX. század vége óta a magyarországi zsidóság egyre növekvő arányokban lepte el az egyetemek és a főiskolák padjait, olyannyira, hogy a háború kitörése előtt némely egyetemi fakultáson a hallgatóságnak már 40—50 százalékát zsidók képviselték. Ez a zsidóság, amely a háború előtti években nagy tömegekben szerzett főiskolai diplomát, olyan mértékben telítette az értelmiségi pályákat, hogy a háború után végzett magyar ifjúság egyszerűen nem tud elhelyezkedni miattuk. Ezek a háború előtt végzett zsidó értelmiségi foglalkozásúak ma még munkaerejük teljességében szívósan tartják az egyszer megszerzett pozíciókat, hiszen ma még alig 40—50 évesek s így nem csoda, ha a numerus clausus törvénye, amely a háború után igyekezett kiszorítani a zsidóságot a főiskolai tanulmányokból, — ami részben sikerült is — egyáltalában semmit sem tudott segíteni a háború után végzett magyar ifjúság elhelyezkedésének előmozdítása tekintetében. Néhány statisztikai adat elég annak megvilágítására, hogy a jelenleg állásban lévő, illetőleg aktív működést kifejtő értelmiség soraiban milyen nagyarányú a zsidók száma. Míg a vármegyékben mindössze 9.8 százalék a zsidó értelmiségi foglalkozásúak aránya, addig a városokban arányszámuk több mint 25%-ot, Budapest székesfővárosban közel 30%-ot képvisel. Országos átlagban az értelmiségi foglalkozásúaknak több mint 18%-a volt zsidó az 1928. évi összeírás szerint, ha azonban foglalkozásuk szerint is megvizsgáljuk a zsidók arányszámát, úgy azt találjuk, hogy az ügyvédeknek közel 50%-a, az orvosoknak és a magánmérnököknek mintegy 40%-a, az állatorvosoknak 30%-a, a hírlapíróknak 25%-a és a gyógyszerészeknek 20%-a volt zsidó, holott a magyarországi zsidóság népességi arányszáma legfeljebb 5—6 százalék.

Ezekre az arányszámokra rá kell mutatni akkor, ha azt kutatjuk, miért nem tud álláshoz jutni és egzisztenciát teremteni magának a háború után végzett keresztény magyar ifjúság. De nemcsak a magyarság fiai, a keresztény egyetemi és főiskolai ifjúság szenvednek ez arányszámok miatt az állásnélküliség gondjától, hanem még a zsidó értelmiségi ifjúság is súlyosan érzi ezt a háború előtti időkből származó konkurrenciát, amit eléggé mutat az az adat, hogy az 1928. évi összeírás szerint a munkánélküli szellemi munkások között nem kevesebb mint 30% volt zsidó.

A másik szempont, amelyre a diagnózis megállapításával kapcsolatban utalni kívánok, az a jelenség, hogy a háború alatt elmaradt születések erősen megritkították azoknak az évfázatoknak a sorait, amelyek a közelmúlt években jelentkeztek a középiskolákba való

felvételre. Ennek figyelembevételével még nagyobb arányúnak kell találnunk a középiskolák felé való özőnlést, mintha a beiratkozó tanulók számát akár a háború előtti számokhoz, akár a háború utáni népességhez vagy éppen az elemi iskolai tanulók számához viszonyítjuk. Egészen helyes mértéket ugyanis csak akkor kaphatnánk a háború utáni generáció középiskolákba túdulásának megnövekedett arányairól, ha azt számítanók ki egészen pontosan, hogy a 10—18 éves korú ifjúság közül hányan jártak a háború előtt, a háború alatt és a háború után a középiskolákba.

Rátérve az ankét anyagának másik részére, annak a kérdésnek vizsgálatára, miképpen kellene segíteni a mai értelmiségi ifjúság válságos helyzetén, a már diplomához jutott, tehát már végzett ifjúság sorsának javítása tekintetében én sem tudok más kiutat ajánlani, mint amelyekre Szandtner Pál professzor rámutatott. Sajnos, ez az ifjúság kétségtelenül itt van, elhelyezkedést keres és türelmetlenül dörömböl bebocsátásért azokon az ajtókon, amelyek elzárják előle a munkatermekhez, az irodák asztalaihoz, a hivatalok aktáihoz vezető utat. Részben azonban maga ez az ifjúság is felelős azért, hogy most nem tud magas végzettségével elhelyezkedni, hiszen eleget figyelmeztették mind a kormányzati tényezők, mind a társadalom és a közvélemény részéről annak idején az értelmiségi pályák felé való túdulás előrelátható szomorú következményeire. Mindenesetre meg kell tenni mindent, amit csak lehet ez ifjúság sorsának jobbrafordítása érdekében, hogy legalább annak legértékesebb rétegei megtalálják érvényesülésüket és elhelyezkedésüket ama kiváló gyakorlati érzékkel megmutatott remediumok útján, amelyekre Szandtner professzor utalt.

Nem kívánok a már *végzett* értelmiségi ifjúság problémájával bővebben foglalkozni. Inkább a *következő generáció* sorsára óhajtok rámutatni. Ennek a most növvő, most készülődő ifjúságnak jövendő élethivatását és pályaválasztását illetőleg minden tekintetben csatlakozom Laky Dezső dr. műegyetemi professzor úr tanácsához és útmutatásához, hogy t. i. ez az ifjúság igyekezzék az előttejáróknál sokkal nagyobb arányokban elhelyezkedni a gazdasági életpályákon. Arra az ellenvetésre, hogy nem lehet túlságosan drágán termelt munkakerőket beállítani úgynevezett «alacsonyabb» munkakörök ellátására, amit az egyetemet végzett ifjúság egy részének a gazdasági pályákon való elhelyezkedése némelyek szerint jelentene, megjegyzem, hogy a magam részéről ebben a tekintetben is a Laky Dezső professzor úr által képviselt állásponthoz csatlakozom és kérdezem: akkor válik-e valóban értékké a nemzet életében ez a magasabb előképzettségű ifjúság, ha nagyobb tudásával, szélesebb látókörével igyekszik elhelyezkedést keresni a gazdasági életpályákon, ha iparosnak, kereskedőnek, vagy egyéb gazdasági gyakorlati vállalkozónak megy, avagy

akkor, ha éveken át munkanélkül ödög és reménytelen kísérleteket folytat arra nézve, hogy valami «képesítésének megfelelő» munkakörhöz jusson.

Am legyen igaza részben annak az álláspontnak is, amelyet Szandtner professzor úr képviselt, hogy t. i. az ilyen módon túlságosan drágán termelt munkaerő nem lenne rentábilis a nemzeti gazdaságban, akkor azáltal segítsünk ezen a bajon, hogy csökkentjük a gazdasági pályákra irányítandó munkaerők termelési költségeit és pedig olyan módon, mint erre Hornyánszky Gyula elnök úr öméltósága is rámutatott, hogy korlátozzuk a középiskolába induló, illetőleg a középiskolai érettségi bizonyítvány felé törekvők számát és kevesebb előképzettséggel tereljük az ú. n. «alacsonyabb» gazdasági élet-hivatások felé a most és a közel jövőben felserdülő ifjúságot. Ne termeljünk tehát annyi drága munkaerőt, hanem szelektáljuk bizonyos erősebb követelmények felállításával a középiskolásokat, sőt ha mégis többen jutnak érettségihez, ennek dacára is, mint ez a szellemi élet-hivatások utánpótlására szükséges volna, igyekezzünk megkedveltetni minden eszközzel az érettségizett magyar ifjúsággal is a gyakorlati életpályákat.

Ma még távol állunk attól Magyarországon, hogy a szellemi munkásság, illetőleg a középfokú előképzettséggel bíró ifjúság, tényleges *elproletarizálódásáról* beszélhessünk, ha szórványosan előfordul is, hogy a munkásosztály soraiban a statisztika magasabb előképzettségűeket talál. A székesfővárosi Statisztikai Hivatal 1929. december hó 15-iki munkásügyi felvétele például 73.000 férfimunkás között csak 0.14%, számszerint 104, állítólagos főiskolai végzettségűt talált és 30 ezer budapesti munkásnő között éppenséggel csak egyet, ez is alighanem csak tévedésből került ide. A munkásosztály túlnyomó része és pedig a férfiaknak 72, a nőknek 78%-a — csak elemi iskolai osztályokat járt, IV. középiskolánál magasabb képzettsége a férfimunkások 1.32%-ának (abszolút számban 959-nek), és a nők 0.23%-ának volt csupán és a 103.000 főnyi munkástömegben csak 367 olyan egyén akadt — tehát mindössze 3.6%-a — aki nyolcosztályos középiskolai végzettségről tett vallomást.

De nem beszélhetünk a magasabb előképzettségű magyar ifjúság elproletarizálódási folyamatáról akkor sem, ha a kereső munkára most induló, az iparos pályákra most készülők munkásifjúság soraiban kutatjuk a magasabb előképzettségű, intelligens ifjúságot. Ugyancsak a fővárosi Statisztikai Hivatal mutatja ki azt is, hogy 12.346 budapesti iparostanonc között mindössze 1.6% olyat talált a múlt év májusában megejtett tanoncstatisztikai felvétel, aki négy középiskolánál magasabb előképzettséggel indult iparos pályára. Nyolcosztályos előképzettséggel bíró mindössze 68 akadt a 12.346

fiú iparostanonc között, tehát 10.000 között mindössze 55, a leánytanoncok között pedig éppenséggel csak három, illetőleg 10.000 tanonc között 30. A képesítéshez kötött ipari pályára készülő ifjúság 70%-a tehát ezidőszerint még csak elemi iskolát, legfeljebb egy-két középiskolai osztályt végez, tehát még attól is nagyon távol vagyunk, hogy iparososztályunk utánpótlása nagyobb részben legalább nyolc alsó osztályos előképzettséggel, vagy ennek megfelelő műveltséggel induljon az életnek, mint ahogy ez Németországban és a haladotabb nyugati államokban általában van.

Nagyon is elkélne tehát még az ú. n. «gyakorlati» pályákon, ha az arra törekvő ifjúság a mostaninál valamivel magasabb műveltséggel bírna, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy igenis, errefelé kellene irányítani az értelmiségi pályák csalóka fénye után törő ifjúság egy részét és pedig elsősorban azt a részt, amely nem tud megfelelni a középiskola felfokozott követelményeinek. Ez nem jelenti azt megint, hogy újra csak a bukott diákokat küldjük iparostanoncnak, hanem azt jelenti, hogy a képesítéshez kötött ipari pályákra készülő ifjúságtól is magasabb előképzettséget kívánjunk meg, mint jelenleg. Hiszen tudvalevő, hogy mialatt Európa haladotabb államaiban már ott tartanak, hogy még a nyolcosztályos előképzettséget is kevésnek találják és a *kilencedik* iskolai évet akarják beállítani kötelező tanulmányként az ipari pályákra készülő ifjúság számára, addig nálunk még a *negyedik* elemi osztály elvégzését sem kívánják meg kötelezően attól az ifjútól, aki iparosnak indul. Nagyon jól elférnének tehát ezeken a gyakorlati pályákon nemcsak a négy, hanem még a nyolc középiskolával bíró ifjak is, ha megfelelő pályaválasztási tanácsadással és különösen az iparosifjúság szociális viszonyainak, nevelés- és oktatásügyének korszerű fejlesztésével és átalakításával megszüntetnék azokat az okokat, amelyek miatt igen sok jobb szülő ma még vonakodik attól, hogy iparosnak vagy kereskedőnek adja gyermekét. Inkább tovább taníttatja abban a reményben, hogy mire tanulmányával végez, e magasabb előképzettség birtokában talán könnyebben fog elhelyezkedni és ilyen módon akaratlanul is növeli a szellemi munkanélküliek számát, ahelyett, hogy gyermekét már korábban, kevesebb előtanulmánnyal a gyakorlati pályára küldte volna.

Még *nemzeti* szempontból is nagyon kívánatos lenne a magyar ifjúságnak a gazdasági pályák felé való irányítása. Nem akarja ismétetni azt a sokszor hallott vádat, vagy rágalmat, hogy a vérbeli magyar ember megveti az ipart vagy a kereskedelmet, de rá kell mutatnom arra, hogy *ennyivel nagyobb arányú az ipari munkásság, az iparos- és kereskedőosztály soraiban nemcsak az idegen anyanyelvűek, de még az idegen honosságúak száma is, mint a többi társadalmi rétegekben.* A magyarságtól idegen emberek beszívargását és lábvetését az ipari

és kereskedelmi pályákon nemcsak azok az adatok igazolják, amelyeket a fővárosra nézve az illetőségi ügyosztály nyilvántartása tartalmaz, amely szerint 1929. szeptember 15-én több mint 9000 idegenhonos családfő és Önálló kereső rendelkezett a főváros területén lakhatási engedéllyel, akik családtagjaikkal együtt több mint 18.000 letelepülőt jelentettek, hanem azok az adatok is, amelyek a székesfővárosi Statisztikai Hivatal említett 1929. december 15-iki felvételéből az ipari munkásság idegen nyelvtudásából rendelkezésünkre állanak. Nem lehet ugyanis feltenni azt, hogy ipari munkásságunk iskolai előképzettségénél vagy műveltségénél fogva sajátította el az idegen nyelveket, ehelyett sokkal reálisabb feltevés, hogy *eredeti* anyanyelvük volt az «idegen» nyelvtudás, ami viszont az illetők faji származásának idegenségét kétségtelenül bizonyítja.

Talán elég megemlíteni erre azt az adatot, hogy a 103.000 budapesti munkás között csak mintegy 70% volt olyan, aki nem tudott idegen nyelven, tehát teljes bizonyossággal magyarnak, magyar származásának minősíthető. A többi 30% közül több mint 25.000 iparos beszélt egy idegen nyelven, 9539 kettő, 1024 három és 208 négy idegen nyelven beszélt. Ha ezt a 30%-nyi részt nem is zárhatjuk ki a magyarság soraiból, mert valóban lehetnek közöttük idegen nyelven tudó magyar munkások is, mégis igen magasnak kell tartani ezt a redukált arányt, ha meggondoljuk, hogy a Csonkaország lakossága 90%-ban magyar anyanyelvű.

Az idegen honosságú, illetőleg idegen fajiságú ipari munkásoknak, ipari és kereskedelmi és egyéb gazdasági pályákon működő alkalmazottaknak kiszorítása a gazdasági pályákra törekvő magyar ifjúság által, igen jelentős mértékben megkönnyítené ifjúságunk elhelyezkedését és egzisztencia-teremtését.

De lehetne négy vagy nyolc középiskolát járó ifjúságunk részére olyan módon is elhelyezkedési lehetőségeket teremteni az ipari és kereskedelmi pályákon, hogy csökkentjük, illetőleg korlátozzuk ezeken az életpályákon az alacsonyabb előképzettségűek munkakínálatát. Ez a csökkenés a legközelebbi években részben természetes népesezési okok révén is beáll, annál fogva, hogy 1931—1934-ben kerülnek a kereső korosztályok soraiba a háború miatt meg nem született gyermekek, akiknek elmaradása következtében a legközelebbi három négy esztendőben mintegy 300.000-rel kevesebb lesz a 14—18 éves produktív korú ifjak száma. Ezek munkahelyét a termelés zavartalanságának biztosítása érdekében valakinek mindenesetre el kell látni. Itt tehát olyan elhelyezkedési lehetőség kínálkozik a legközelebbi években a 6—8 középiskolát végzett magyar ifjúság számára, amely jelentősen tehermentesíthetné a főiskolai előképzettségű ifjúság válságos helyzetét.

A másik mód az alacsonyabb előképzettségűek munkakinálátának csökkentésére azon az úton kínálkozik, amelyre Németország, Hollandia és Anglia a fiatalok növekvő munkanélküliségének elhárítása vagy legalább mérséklése céljából éppen mostanában akarnak rálépni, hogy t. i. az iskoláztatási kötelezettséget a mostani nyolcosztályos elemi iskolán túl egy kilencedik kötelező iskolai év beállítással felelőjék. Ilyen módon ezek elől az alacsonyabb előképzettségű ifjak elől átmenetileg elzárhatnók az ipari és kereskedelmi pályákat, hogy az ilyen módon előálló munkahelyeket mesterséges úton is biztosítsuk a magasabb előképzettségű, 6—8 középiskolát végzett ifjúság számára. Hogy azonban ez sikerüljön, ahhoz szükséges lenne megváltoztatni a magyar iparos és kereskedőtanoncok mostani szociális viszonyait és teljesen szakirányúvá kellene fejleszteni az ipari és kereskedelmi oktatást.

Dr. Laky Dezső válasza:

őszintén sajnálom, hogy egyéb elfoglaltságom miatt csak elkésve jelenhettem meg ankétünk mai megbeszélésén. Az előttem felszólaló urak megjegyzéséből tehát csak azok egyikére-másikára tehetek észrevételt, azokra, amelyekről közvetve szerezhettem tudomást.

Úgy érzem pl., hogy az Elnök Úr ömeltósága, noha nem ismerem pontosan felszólalásának szövegét, talán félreértette azt az álláspontomat, mely szerint az értelmiségi pályára törekvő elemek számának növekedéséből magam részéről nem vonok le hátrányos következtetést. Elnök Úr ömeltósága — azt hiszem — meg kívánná akadályozni azt, hogy magasabb műveltségi fokot jelentő diplomákkal alacsonyabb élethivatást töltsenek be népünknek bizonyos rétegei. Természetesen én is a legnagyobb mértékben szerencsétlen fejlődésnek tartom azt, ha olyan kirívó példák mutatnak rá értelmiségi fiatalágunk kilátástalan jelenére, mint amikről oly sokat és jogosan hallunk beszélni. De bízom benne, hogy ezek az esetek tényleg szórványosak maradnak — s éppen ezeknek az eseteknek kiküszöbölése végett voltam bátor előadásomban hangot adni annak a felfogásomnak, hogy az ország gazdasági kultúrájának növelése érdekében nagy-szerűen fel lehetne használnunk azt az intelligencia-pluszt, amely lakosságunkban felhalmozódik. Azok a javaslatok, amelyek az intelligencia válságának érdekében egyéb irányokban emitt is, amott is felhangzanak, alapjában csak toldozás-foldozás számba mehetnek. Az igazi megoldás csak szerves lehet s a gazdasági életben kínáló lehetőségekhez simuló.

A kérdés azonban, melyet tárgyaltunk, roppant komplikált. Ezer ága-boga van s ugyancsak könnyen elsiklik az ember a részle-

tek kutatásánál, ha nem a legnagyobb körültekintéssel jár el. Ezért kell pl. a figyelmet felhívnom arra, hogy bármennyire is sokra becsülöm azt a lelkes munkásságot, melyet nemrég még tanítványom, dr. Áfra Nagy János úr kifejt szociális problémáink tárgyalása körül, két pontot illetőleg sem tudnám osztani mai felszólalását, mely különben egyéb részeiben hozzájárult a probléma tisztázásához.

Áfra dr. éles szavakkal kikelt azért, hogy a Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának közlései szerint nagyszámú, több ezer főnyi idegen honos munkás dolgozik a székesfőváros ipari üzemeiben s azoknak kvázi kiutasítását követelte a hazai munkaerők érvényesülése érdekében. Valóban meg tudom érteni a hazafias fellángolást, mely őt felszólalásában vezette, noha az orvoslásnak az a módja, melyet felvet: az értelmiség válságának kérdése szempontjából nem sok gyakorlati jelentőséggel bír. De figyelmeztetnem kell őt arra, hogy az éremnek itt is van másik oldala, melyet alaposan meg kell vizsgálnunk, mielőtt a kérdést illetőleg javaslatokat terjesztünk elő. A Budapest iparában dolgozó idegen munkaerők, ha külföldi állampolgárságuk is van, nem minden esetben olyanok, amikhez érdemileg semmi közünk sincs. Köztük nyilván nem csekély azoknak a száma, akik talán a körülmények véletlen találkozása folytán nem vehették fel a magyar állampolgárságot az ú. n. optálás révén, holott Nagy-Magyarországnak állampolgárai voltak.

De függetlenül ettől az elgondolástól, az idegen állampolgárságú munkásság egyéb részeiben sem tekintendő feltétlenül olyannak, amely a hazai munkásságtól elveszi a kenyeret. Aki az idegen állampolgárságú budapesti munkásságnak iparágak szerint való elhelyezkedését figyelmesen vizsgálja, íziben látja, hogy elsősorban olyan ipari munkásokról van itt szó, amelyek a világháború vége után nagy lendülettel megindult fejlődés során bontakoztak ki nagyobb arányokban (célzok itt a textiliparra). Ha tehát a nagy francia Colbertnek nem lehetett szemrehányást tenni azért, hogy olasz és flammand munkások betelepítésével vetette meg alapját a francia textiliparnak, nem lehet nekünk sem egyoldalú nézőpontok latbavetésével mérlegelnünk ezt a fontos kérdést.

S ne feledjük el azt sem, hogy a mérleg, amely a Magyarországon dolgozó idegen, másrészt a külföldön dolgozó magyar munkások száma tekintetében mutatkozik, nyilván csak abban az értelemben kedvező a magyar munkásságra nézve — ha azt kedvezőnek mondhatjuk —, hogy több magyar munkás dolgozik idegenben, semmint külföldi nálunk. Roppant kétséges tehát, hogy az akció, melyet Áfra dr. ajánl, nem visszafelé sülne-e el; nem járnánk-e rosszabbul azzal, hogy a külföld represszáliákat alkalmazna velünk szemben.

A másik mozzanat, ami megragadta a figyelmemet abból a szép

felszólalásból, melyet Áfra dr.-tól hallott a vita-ülés, a munkaerőknek a század harmadik évtizedének végén és a negyedik évtized folyamán vélelmezett csökkenése. Boldog emlékü tanítómesterem, Buday László dr., fejtette ki gyönyörű munkájában, melyet a megcsonkított Magyarországról írt, azt, hogy az elmaradt háborús születések következtében 1928—30 tájától talán 1940-ig bezárólag a produktív korú munkaerők tekintetében nagy hiány fog Magyarországon mutatkozni. Nyilván ezt a felfogást tette magáévá Áfra dr. is, amikor mondani-valóit kifejtette. Legyen szabad azonban rámutatnom arra, hogy felejtethetetlen mesterem következtetéseit az események nem teljes mértékben igazolták. Nem igazolták pedig olyan okok következtében, melyeket akkor, mikor ő munkáját 1920-ban megírta, nem ismerhetett. A háborús születési hiányt részben kiegyenlítette a megszállt területekről való beözönlés. Ez okozta azt, hogy a háború véres veszteségei ellenére Magyarország népessége jelentős mértékben gyarapodott a háborús évtized folyamán. Sokkal fontosabb eltolódást jelentett azonban gazdasági életünk egész berendezésében az a struktúra-változás, mely azáltal is jelentkezett, hogy lényegesen kiterjedt az a tartalék, melyből a munkapiac a munkakínálatot meríthette.

Köztudomású az, hogy a női munka milyen mértékben elterjedt már a háború alatt. A női munka aránya Csonka-Magyarországon sem mutat csökkenést s így esik, hogy a munkapiacra ugyanakkor a kínálat fokozását láthatjuk, mikor teoretikusan régebben a kínálat csökkenését várhattuk volna. Nem kétséges, hogy az ipari munkanélküliségnek egyik okát az imént jelzett körülményekben találhatjuk meg. S éppoly kevésbé kétséges az, hogy az értelmiség válságában, amint különben azt ma egy hete előadásomban kifejtettem is, a döntő ok az, hogy merőben új elemek jelentkeznek az értelmiség munkapiacán — olyanok, amelyekre, illetőleg amelyeknek tömegére előbb aligha gondolhattunk.

Meg vagyok győződve különben arról, hogy az a nagy iparkodás, mely a főiskolai hallgatók nagy számában mutatkozik, a jövőben sem fog ellanyhulni s azok a számítások pl., amelyeket egyéb munkálataim során arra vonatkozólag végeztem, hogy miként alakul a jövőben a magyar egyetemi hallgatóság száma, azzal a meglepő eredménnyel jártak, hogy az 1931—35., s másrészt az 1940—45. években ismét olyan magas lesz a főiskolai ifjúság száma, mint már jó néhány éve nem. A probléma tehát, ebből is látszik, állandósul s fölmerül a kérdés, helyes volna-e ilyen nyilvánvaló fejlődési tendenciákkal szemben erőszakos eszközökkel lenyomni a főiskolai hallgatók számát, csökkenteni azokét, akik magasrendű tudományos kvalifikáció birtokában kívánják az életben megtalálni boldogulásukat.

Most sem mondhatok mást, mint az előadásomban. Most is csak azt állítom, hogy nem származhatik a nemzetnek kára abból, ha fiai és leányai sokkal többet fognak tudni a jövőben, mintsem a múltban. Ha a kis, de gazdag Dániában nem átalják az emberek azt, hogy főiskolai vagy az ott kivételszámba menő doktori diplomával a zsebükben mint kispapok a traktorokhoz menjenek és tejjgazdaságban végezzék a munkájukat; ha a svéd fiatalságnak jelentős tömegei azért foglalkoznak filozófiai tudományokkal vagy természettudományokkal, hogy a kereskedelmi életben hasznosítsák többlettudásukat, a magam részéről semmi kivetni valót nem találnék abban a gazdasági és kultúrpolitikában, mely az értelmiségi munkapiacon fölgülemllett nagy tudáskomplekszumot akár modern farmgazdaságok létesítésére, akár pedig ipari szövetkezetek megalakítására használná fel. Az a szellemi erőtömeg, amely ma nyugtalanságot okoz: az ország közgazdasága érdekében fejthetné ki így hatását és szerezne boldog megélhetést az egyén, a magános vállalkozó számára is.

FIGYELŐ

ÚJ NEMZEDÉK — ÚJ FELADATOK.

Trócsányi György kitűnő cikke¹ a magyar társadalmi gondolat nemzedékéről, az aktualitást nyert «harmincévesek»-ről a kérdést elsősorban szellemtörténeti alapon látja meg és a problémának politikai vonatkozásait csak érinti. Azt hiszem, abban igaz és helyes Trócsányi meglátása, hogy egy nemzedék újat elsősorban szellemi értékekben produkál, teremtő aktivitása itt jelentkezik s a közlekedési forradalom¹) önmagában is üdvös jelenség. A teremtés, az alkotás könnyű a szellemiekben, de nehéz a politikában. Éppen ezért, ha alapjában elfogadjuk is Trócsányi hármas politikai feladatát: a belső demokráciát, a környező államokkal való életlehetőségek megteremtését, a társadalmi kérdés megoldását, azt azonban a következőkben határozottabban és világosabban kívánnók meghatározni. A Trócsányi három feladata tulajdonképpen kettő, mert a belső demokrácia megteremtése és a társadalmi kérdés megoldása, a nemzeti kultúra hozzáférhetésének automatikussá tétele ugyanegy feladat; az egyik kizáróan politikai oldalról, a másik pedig az alapvető politikai elv szükségképeni következményeként előálló kultúrpolitikai oldalról nézi a kérdést.

A politikai feladatsort én akként fejezném ki, hogy van egy külpolitikai probléma, van egy társadalmi (szociális) probléma és van egy közgazdasági probléma, mindhárom— egy a nemzedékektől független és azon felülálló — nemzetpolitikai alapon. Az kétségtelen, hogy a nemzet — még politikailag is — elsősorban szellemtörténeti, sőt azontúl állóan spirituális jelenség és csak azután, a megismerés folyamán tudatosul konkrét életté aktuális problémákkal és feladatokkal. De a nemzet a maga konkrét formájában már jórészen adott tény, nagy és végzetes determinációkkal és a politikai feladatsor sokkal a szellemtörténeti adottságok után következik a szellemiekben, de sokkal a szellemtörténetiek előtt az élet élő valóságában. Egy nemzedék különálló politikai értékét a nemzeti élet végső szempontjaiból nézve az határozza meg, hogy mennyiben tud a nemzet örökké élő spiritualitásának az adott viszonyok között, azon időben és azon korban minél több valóság tartalmat adni, miként látja és érzi az örökkévalóság

¹ Trócsányi György: A magyar társadalmi gondolat nemzedéke. Társadalomtudomány 1930. évf. 411—420. oldal.

és a változó idő feladatai között az összefüggést, miként és milyen mértékben tudja ezt az összefüggést fenntartani? Eppen ezért nemzedékünk politikai feladatsora nem nagyobb, de nem is kisebb, mint a XVI. és XVII. századforduló vagy XIX. század második harmadának nemzedékéé volt. A nemzet spirituális lényegéből és a konkrét valóság tartalmából, hogy szemléltetőbbé tegyem előadásomat, e két nagy nemzedék legnagyobbjai fejeztek ki legtöbbet, Bethlen Gábor és Széchenyi István. Bethlen Gábornál nagyobb volt a valóság tartalom, Széchenyinéél a spirituális megérzés. A politikai feladatsor elsője, a külpolitikai probléma, a legnagyobb és a legmélyebb, inkább hasonlít a XVII. századéhoz, de konkrét feladatában a XIX. századéhoz áll közelebb. A XVII. század magyarsága is az ország területi egységét akarta helyreállítani, de a megvalósítás módjában kettészakadt, Kelet és Nyugat napjainkig is elhatoló nagy politikai módszerbeli különbségére. A XIX. század második felére eldőlt a kérdés, mert a Kossuth dunai konföderációs tervével, mely a régi keleti politikai elgondolás módosult és átformált alakja volt, a Széchenyi-Deák nyugati koncepciója győz a kiegyezésben. A kiegyezést sokáig, egész tartama alatt csak mint egy közjogi problémát látta a nemzet és — sajnos — az ezentúl emelkedő nagy jelentőségét megérteni nem tudta, az ehhez szükséges politikai érettséget kényszeríteni kellett. Pedig a kiegyezés elsősorban külpolitikai jellegű volt, a nemzet viszonyának politikai és jogi szabályozása Európával, a környező kis nemzetekkel és a kis nemzeti államokkal szemben. Ma nézve a kérdést, a helyzet az volt, korlátozott nemzeti jogokkal bíró integer magyar államtest vagy független csonkaország; az kétségtelen, hogy a két szembeállítás között a lehetőségeknek hosszú sorozata állott, de végső következtetésben ezt a szembenállítást approbálta a történelem. Eppen ilyen rendezést, ha nem is közjogi értelemben, de mindenesetre politikai értelemben kell e nemzedéknek végrehajtania. Megint elhelyezni Európában a nemzetet, az elhelyezkedés biztosítására olyan politikai szövetségeket találni, melyek ezt saját érdekükkel is egyezőnek találják. Minden jel arra mutat, hogy ma «revíziós»-nak nevezett, inkább belső propagandánk tulajdonképpen egy nagy külpolitikai orientációt jelent azon hatalmak felé, amelyek a jelenlegi európai statusquo megváltoztatására törnek. Nagy és később tárgyalandó közgazdasági érdekek egyre jobban tolnak a felújítandó német szövetség felé, melyben egy négyszáz éves nagy gravitáció éled fel újra. Nagy politikai bölcseséget, a nemzet nagy önuralmát követeli majd a kérdés okos rendezése. Eppen ezért nem hiszem, hogy nemzeti feladatot képezzen Trócsányi külpolitikai tétele, a környező államokkal való életlehetőségek megteremtése, mert velük — a lefolyt 12 év bizonyíték erre — semmiféle modus vivendit találni nem lehet súlyos, nagy nemzeti érdekeink sérelme nélkül, ellenben annál fontosabb és annál nagyobb, sorsdöntő feladat a történeti Magyarország területén élő nemzetekkel az együttélés lehetőségének megteremtése. Tehát mi életlehetőséget nem Cseh-

Szlovákiával, hanem a tót és rutén néppel; nem Romániával, hanem az erdélyi románokkal, szászokkal és bánáti svábokkal; nem Jugoszláviával, hanem a horvát nemzettel, a bácskai bunyevácokkal kívánjuk megteremteni. Ennélfogva a magyar külpolitikának kettős iránya van: destruálni ezen államok belső egységét és nemzetközi pozícióját, de ugyan akkor konstruálni ugyanezen államban élő népek számára egy új Hungáriában való együttélésnek lehetőségét. Legnagyobb politikai feladat, mely a honfoglalás óta a nemzet előtt állott. Addig is, míg a történelem pillanata e politika valóra váltására elérkezik, hangsúlyozottan aláhúzzuk Trócsányi tételét a határontúli magyar kisebbségekkel a lelki egység megtartásáról. Jancsó Benedek utolsó nagy gondolata, hogy van egy faji (kulturális) integritás és van egy politikai (területi) integritás, valóban a «teendők sorában» szerepel. Itt két technikai kérdés is megoldandó — a politika technikájának nemzedékünk részéről való elhanyagolására igen helyesen figyelmeztet Acsay Tihamér¹ — ez diplomáciánk gyökeres átszervezésének feladata, mely egy társadalmi és politikai előítéletektől mentes, nem bürokratikus és snob diplomáciát, hanem a nemzetproblémát közvetlenül érző és cselekvő rutinnal bíró diplomáciát kíván. Tehát nem ballplatzi tradíciókra, hanem az erdélyi fejedelmek, a szabadságharc és az emigráció küzködő, gyötrődő, önfeláldozó diplomatáira van szükség. De szükség van revíziós propagandánk helyes, okos megszervezésére is, az ezzel foglalkozó társadalmi egyesületeink együttműködésére.

A második a társadalmi (szociális) kérdés. A szociális probléma Magyarországon kettőt jelent: az egyik a kérdésnek politikai része, melyet a szociáldemokrata párt jól szervezett, tudatos agitáció ja idézett fel, mely ellen nem hatalmi intézkedésekkel, hanem egy egész generáció élettartamát meghaladó szisztematikus, szívós ellenpropagandával lehet védekezni. A munka szabadságának törvénybeiktatása nélkül azonban ezt a munkát megkezdeni sem lehet. A másik a kérdésnek valóban szociális (társadalmi) része, mely a társadalom szegényeinek, elhagyottjainak ápolását és a nemzet élő szervezetébe való bekapcsolását parancsolja. Talán nem abban a formában, amint a Társadalombiztosító megalapításával történt, mikor a közgazdaságilag produktív társadalmi rétegek oly mértékig vétettek igénybe, amily mértéknek ellentétében nem a szociális gondozás a maga keresztényi közvetlenségével áll, hanem egy óriási intézmény a maga nagy bürokrácia] ával, melynek szociális feladata eddig csaknem az önmaga fenntartásában merült ki. A társadalomgondozás konkrét feladatain túl ide tartozik azonban a politikai és társadalmi demokrácia nagy kérdése is. Egyik nagy bajunk az, hogy mi körülbelül 50 évvel hátrább vagyunk a politikai intézmények konstituálásában az európai államok nagy részénél s mikor azok már egy más fejlődési stádiumban vannak, mi csak akkor érkezünk el a

¹ Társadalomtudomány 1930. évi. 6. sz.

megelőző fokhoz. Így vagyunk a demokráciával is. A demokrácia kezdi kifutni a maga pályáját Európaszerte s adott eredményei már a cselekvő élet részévé váltak és sok helyen már helyét egy reá épülő szintézisnek kezdi átadni, amikor mi itt még a megvalósításának előestéjén állunk. Már pedig a dolgok természete az, hogy a politikai fejlődésben etappokat kihagyni nem lehet, mert a szakadatlanul hullámzó erők azt mutatják, hogy a fokozatos fejlődés törvénye örök. Ennélfogva a nemzet erőinek szintézisére, egy tényleges társadalmi demokrácia, mint a nemzet helyes szervezésének feltétele nélkül gondolni sem lehet. Ez a demokrácia, ha helyes alapjain megmarad, nagy nemzeti erőtényező lesz, de abból a demokráciából, melyet mai baloldali pártjaink egyfelől, akár parasztmozgalmaink másfelől képviselnek, nem kérünk, mi Magyarországot akarunk történelmi hivatással és nem magyar népköztársaságot vagy turáni-szláv parasztállamot. Mindannyiunknak, kik demokráciát akarunk megvalósítani, azért legnehezebb a feladatunk, mert míg egyfelől helytelennek tartjuk az adott politikai rendet, mentalitást s azt megváltoztatni akarjuk, addig a jelenben létező viszonyok megbontása azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a nemzet ezeréves épülete rombolóinak leszünk munkatársai s nem lesz elég érnök megállni ott, ahol kellene s tovább haladni összeomlás veszélye nélkül nem lehet. Így az aktív politikai cselekvés helyett sokáig csak a szellemi meggyőzés eszközeivel élhetünk, pedig az idő nem múlik nyomtalanul. A demokrácia nagy alapelvén túl azonban ide konkrét gyakorlati feladatok is tartoznak. A bürokrácia kérdése egyike a legsürgősebben és haladéktalanul megoldandó feladatainknak. A baj kettős, mert intézményesítve van a bürokráciánk azáltal, hogy újabb jogalkotásunk mind több és több területet von állami szabályozás és intézkedés hatáskörébe és bürokráciánk szellemében. Mindinkább öncélúvá válik hivatalos intézkedéseiben, «az államgépezet holt súlyának emelkedése» (Tisza István) nehezíti meg állami életünket, nincs kapcsolata a gyakorlati élettel s mintha a régi bürokrácia emelkedett tisztességérzete is eltűnőben volna. Kevés a felelősségérzete s nincs is a helytelen intézkedésekért intézményesen biztosított felelősségrevonás. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy újabban mindinkább kasztvá merevül, mint tisztviselőtársadalom, azt hisszük, hogy egy olyan problémakört vetettünk fel, melynek megoldása éppen az ifjabb nemzedék tisztviselőitől várható.

De egy nemzet nemcsak szellemi jelenség, nemcsak politikai egyéniség, hanem ma már közgazdasági egyéniség is. Szilárd közgazdasági szervezetet kell adni a nemzetnek s a politikai (állami és kulturális) autarkijája mellé vissza kell szerezni a nemzetgazdasági autarkijáját is. Itt két feladatsor van: az egyik, mely konkrét és aktuális, a jelenlegi krízis, melyből a kivezetőút megtalálása nem e nemzedék feladata. A másik azonban e nemzedékre tartozik s ez egy nagy, rendszeres, öntudatos munka, mely a nemzet számára kívánatos közgazdasági szervezetet megalkotja.

A magyar nemzeti vagyon tekintélyes hányada immobiltőke s az aránytalanul kisebb értékű mobiltőke aránytalanul nagyobb jövedelmet, aránytalanul nagyobb politikai és jogi védelmet élvez, mint a nemzetalkotó rétegek tulajdonában levő ingatlanvagyon. Az egyik feladat — s ez elsősorban jogászai munka lenne — kereskedelmi és váltótörvényünkben az ingótőkének a megengedett határokon túl biztosított védelmének leépítése s így egy olyan kereskedelmi jogrendnek a megalkotása, mely figyelemmel van arra, hogy ezt a törvényt egy agrárállam lakosságán s már bizonyos kialakult társadalmi és gazdasági életrenddel bíró társadalmon hajtják végre. E sorok írója, mint gyakorló ügyvéd, a mindennapi életben napról-napra látja azokat a károkat, amelyeket e két törvény a gazdátársadalomnak okoz. A következő feladat — és ez teljesen egyidejű az előbbivel — a magyar társadalom autonóm hitelszerveinek kiépítése, megszervezése és megerősítése. Tőke nélkül nincs gazdasági élet, de tőke nélkül nincs teljes nemzeti élet sem s egyik legsúlyosabb bajunk, hogy nincs nemzeti tőkénk. De nincs mit kezdenünk — a nemzetpolitika nagy szempontjaiból — jelenlegi nagybankrendszerünkkel sem, mely nincs szerves kapcsolatban a nemzeti élettel s amely pl. megszállott területeinken azonnal megtalálta a kapcsolatokat az ellenséges nacionalizmusokkal, de a magyart sohase értette meg. Éppen ezért csak agrárpolitikát csinálhatunk, a mezőgazdaság rentabilitását kell megoldanunk s ezért kell külpolitikailag is a regionalis gazdasági egyesüléseket előmozdítanunk. Ha a nemzet olyan jogi rendet teremt, olyan belső szervezettséget hoz létre, melyekkel céljait szolgálhatja, egy generáció munkája által mindazt, amit Széchenyi óta mulasztottunk, helyreépíthetjük.

Ez a hármas feladat, mely nemzedékünk előtt áll, lesz megoldandó, ha nem is generációs alapon, hanem egyetemes nemzeti feladatként. Mint «harmincévesek»-nek nincsenek feladataink, csak a nemzetnek vannak aktuális és megvalósítandó feladatai.

Az adott konkrétumokon túl azonban van két kérdés, mely generációs feladatnak lenne nevezhető. Az első, egy alapvető s a nemzet etikáját érintő nagy feladat, helyreállítani a magyar közélet régi, nemes és tisztaságú erkölcsi világát. Kemény, meg nem alkuvó bátorsággal kell kiszorítani a magyar közéletből mindenkit, kinek létalapja nem a «tisztaságú erkölcs». Mondhatni, hogy egy aszkéta puritanizmus kellene. A másik, helyreállítani a közéletben a szavak és emberek igazi értelmét és arcát, mert lehetetlen, hogy az egyetemes nagy nemzeti ügyet szolgálni, magyar nemzeti politikát inaugurálni jcsak bizonyos társadalmi beigazítottóságokon át lehet, hogy egy politikai, iránynak mindig egy társadalmi osztály-helyzetben előfeltétele legyen. A hatalom felé a mágnás, a gentry és az álgentry, a népi tömegek felé a kiscgazda, álkiscgazda és agrárdemagóg; a baloldali irányzatok felé intellektuel vagy zsidó, a szociáldemokrácia felé pedig munkás vagy zsidó piarcában lehet csak közeledni.

Korlátozott erőkkal és aránytalanul nagy nemzeti feladatokkal bíró nemzet számára nem lehet nagyobb cél, mint a nemzeti erők szintézise, osztályokfeletti nemzet, osztály- és generációs öntudatnélküli nemzeti öntudat.

Albrecht Ferenc.

AZ OTTHONTALAN BUDAPEST.

A nagyvárosi nyomor lemérésének egyik, ha nem is végigvezető útja az albérlők és az ágyrajárók statisztikai számbavétele. Budapest székesfőváros még 1927-ben összeírta az e két kategóriába tartozó családfőket. Ha a kérdőív nem is volt minden tekintetben szerencsés, annál sikerültebb volt a begyűlt anyagnak (32.017 albérlő és 24.850 ágybérlő egyéni lapja!) feldolgozása és ismertetése, amelyet Laky Dezső műegyetemi professzor irányított, illetőleg írt. E hatalmas és szép munka a szociálpolitikának igyekszik kezére járni s eredményei valóban nem egy vonatkozásban igen érdekesek és tanulságosak. Laky gazdag anyagpublikációján és finom elemzésein épül az alábbi szociográfiai vázlat.¹

Budapesten, az ipar és kereskedelem, a hivatalok és a szabadfoglalkozások milliós városában 10 ember közül 9-nek van rendes, állandó, *saját* otthona, minden 10-ik tehát albérlési lakásban vagy bérelt ágyon húzódik meg. 90.000-nél népesebb tehát az a tömeg, amely számára a «saját fészek» pusztán illúzió, vagy még az sem. E szomorú tömeg távolról sem egységes összetételű. Még a közös jellemvonásnak kínálkozó *szegénység* sem illik az egészre, mert az albérlők között minden harmadik olyan, akinél a főbérleti lakás hiánya nem jelent nélkülözést s albérlési lakásában szerény, de tisztos polgári életet él. De még mindig 50.000 körül van azok száma, akiket a nyomor fosztott meg a saját otthon nyugalmától. Ezek fele ágybérlő, vagy a pesti nyelvhasználat szerint ágyrajáró. Ha a polgári életvitelhez megkívánjuk — már most a használati jogalap megkülönböztetése nélkül — a biztonságos lakást, amely a munka utáni pihenést és a lelki felüdülésre szükséges atmoszféra-változást nyújtani képes, akkor megállapíthatjuk, hogy ez a félszázezer ember már csak lakásínsége miatt is *alatta* (s felerészében mélyen alatta) él a polgári létminimumnak. Nem vigasztaló, hogy a lakásnyomor nem ér véget az albérlési lakásoknál, mert százezrével vannak Budapesten a zsúfolt, a polgári életszint alsó vonalának sem megfelelő főbérleti lakások is. Egy társadalmi válság esetén tehát, amelyben a polgári kultúra és a családi otthon forogna veszedelemben, a *pro ara et focis* harcoló tábor nemcsak az ágyrajárók és a nyomorgó albérlők tömegét találná magával szemközt, hanem legalább ugyanekkora tömegét a főbérleti nyomortanyák lakóinak is, akiket nyomoruk, társadalmi kivettségük sodorna a nemzeti kultúra oltára és a családi tűzhely ellen támadók táborába.

¹ Az albérlők és ágybérlők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. A székesfőváros statisztikai hivatalának kiadása. Budapest, 1929. 290 lap.

Ez azonban korántsem jelenti, hogy az ágybérlők és az albérlők csupa forradalmi szellemtől áthatott elégedetlen elem. Szó sincs róla. Maga az a körülmény, hogy e tömeg $\frac{4}{5}$ -öd része nem budapesti születésű, hanem a vidékről, főleg az ország falusi lakosságából került a fővárosba, mutatja, hogy az ágy- és albérleti rendszer az individuális-liberális gazdasági rend szükséges intézménye a kiélt és fejlődésében megbénult falusi lakosság városba menekülő, minden életigényét a végsőkig leszorító elemei számára, hogy ezek itt minden életerejüket a pusztá létfenntartás biztosítására szentelhessék még, vagy felküzdik magukat a polgári létminimum szintjére, vagy elpusztulnak, de mindenképpen helyet adnak e két legalacsonyabb lépcsőfok előtt egyre gyülekező frissebb falusi tömegeknek. Ellepik a főváros pesti oldalának proletár negyedeit, elsősorban a József-, az Erzsébet-, és Teréz-város körüton kívüli részeit s ott szoronganak hárman-négyen az összerakott harminc-negyven pengőn bérelt szobában, vagy a négy-öt pengő heti ágybér ellenében (minő uzsora!) nyomorúságos, sokszor *csak* éjjel vagy *csak* nappal igény be vehető vackaikon. Mennél többen vannak, annál jutányosabb. Nem ritkák a 6—8 lakójú albérleti szobák s a bérelt ágyak szobáiban is csak 2232-ben alszik egy személy, a számbavett albérlők 9%-a. 17.936-an alusznak férfiak s nők vegyesen, 12.719-en pedig úgy, hogy kettőnél több férfi és több nő alszik ugyanabban a szobában. Ez így megy fel 15—20 személyig, sőt tovább, ami nyilván mutatja, hogy az ágybérlők életszínvonalán a nemek különbségéhez fűződő igények nem eshetnek az erkölcsi mérlegelés körébe. E társadalmi rétegben egyébként is ritkább a házasságkötés, jó kétharmadrészükhöz vadházasságban él.

A városba menekülők többségét teszik e két szomorú néprétegnek. Erre mutat, hogy legnagyobb részük az ipar, a kereskedelem segédszolgáltatásban működik, vagy napszámosmunkát végez.

Az ágy raj árok jelentékeny része egy év leforgása alatt albérlővé lesz. Három közül kettőnek sikerül 5 éven belül jutni e kedvezőbb helyzetbe, minden ötödik azonban még 10 év alatt sem éri ezt el. A férfiak száma természetesen mind a két kategóriában lényegesen nagyobb. (78—79%-a.) Itt tükröződik az a jelenség, hogy míg a fővárosba szivárgó női munkakereső nagyrésze cselédnek szegődik, tehát lakáshoz jut (ami ugyan ritkán jelent igazi *otthont* is számára), addig a férfielemnél a lakásgond az első kemény problémája.

Talán legszomorúbb rétege e szomorú népcsoportnak az a városi elem, amely a család szétzúllása, vagy anyagi tönkremenetele miatt vált otthontalanná. Az élet e hajótöröttjei között a nő hányada jelentékenyen magasabb. Az ágy bérlők műveltségi viszonyait feltüntető adatok szerint 3% nem járt iskolába, 73% csak elemi iskolát, 9% néhány középiskolát, 9% négy középiskolát, 4% teljes középiskolát járt s 1.9% főiskolát is végzett. Tizenöt-húsz százalékra tehető így az ágyrajárók tömegének az a része, amelynél szomorú állapotuk egyben kulturális és talán legtöbb esetben erkölcsi zuha-

nást is jelent. Az elproletarizálódás jelensége ez, szomorú mementó ma, amidőn középosztályunk értelmiségi része annyi szívóssággal, mint reménytelenséggel küzd, hogy saját társadalmi szerepét gyermekei számára is biztosítsa.

Pakodi Pál.

A GAZDATÁRSADALOM MEGSZERVEZÉSE.

Mélyreható gazdasági depresszióknak és társadalmi kríziseknek, a sok kár és szenvedés mellett, amit okoznak, meg van az a kétségtelen hasznuk is, hogy élesebben világítanak reá a társadalmi organizmus betegségeire és fokozottabb erő kifejtésre ösztönöznek a betegségeket előidéző okok felkutatásában és azok lehető megszüntetésében.

Nem lehet vitás, hogy a magyar társadalom szociális és gazdasági betegségeinek első és legfőbb oka a trianoni katasztrófa. A végső és teljes értékű orvoslása ezeknek a bajoknak-tehát nem is lehet más, mint ennek az oknak a kiküszöbölése, másszóval a revízió. Bár ennek a tételnek alapigazsága ma már lassan-lassan a világ közvéleményében is utat tör magának, nem térhetünk ki annak megállapítása elől sem, hogy vannak problémáink, amelyeknek megoldását a revíziótól függetlenül tisztán szociális és gazdasági megfontolások határozzák meg. E problémák közül egyik legfontosabb a gazdatársadalom kooperatív organizációk útján való megszervezésének a kérdése.

Ha vizsgáljuk azokat az okokat, melyek dacára az ország megcsonkításának és a világszerte uralkodó gazdasági depresszióknak, ezek természetes hatásain túlmenő súlyos zavarokat okoztak a magyar gazdatársadalom termelő- és fogyasztókétségében, úgy ennek okát első és legfontosabb mértékben az agrártársadalom csaknem teljes gazdasági szervezetlenségében kell megjelölnünk.

A mai szervezetlenség, a kooperatív együttműködéstől való teljes idegenkedés már a múltban is súlyos károkat okozott a magyar gazdatársadalomnak, amely szervezetlenségnek és az ebből eredő károknak eredménye, az agrár társadalomnak, mint politikai és gazdasági tényezőnek, a tisztára kapitalisztikus tényezőkkel szemben való visszaesésében, már a háborút megelőző időkben is kimutatható volt. Pedig nyilvánvaló, hogy ha a termelő gazdatársadalom nem akar elpusztulni, úgy mai helyzetéből csak akkor kerülhet ki, ha a szervezett ipari és kereskedelmi érdekeltségekkel szemben maga is organizációkba tömörül. Ha ezek az organizációk helyesen vannak felépítve, biztosíthatják számára a szükséges erőt és a termelés és értékesítés közötti egyensúlyt.

Amilyen nyilvánvaló azonban ennek a konklúzióknak igazsága, sajnos, olyan nehéz annak a köztudatba való átvitele s talán még ennél is nehezebb ezeknek az organizációknak a gyakorlatban való megvalósítása. Pedig hogy a felvetett probléma szempontjából csakis ez az egyetlen célra-

vezető út, annak igazolására legyen szabad egy igen tekintélyes helyről jövő megállapításra utalnom.

A pár évvel ezelőtt Genuában tartott Nemzetközi Gazdasági Konferencia a világ legkiválóbb gazdasági szakértői által egyhangúan elfogadott határozata az alábbi megállapításokat tartalmazza:

«Az egyes országok mezőgazdái saját életstandardjuk feljavításához és az általános jólét emeléséhez azzal járulhatnak hozzá a maguk részéről leginkább, ha fokozottabb mértékben élnek a kooperáció minden formájával: kooperatív beszerzési szövetkezeteknek — akár technikai, akár házi szükségleteik — beszerzése: kooperatív értékesítő organizációknak terményeik rendszeres értékesítése; termelői kooperatív organizációknak a termelt nyersanyagok kész piaci árukká való feldolgozása és végül kooperatív hitelszövetkezeteknek a szükséges tőke beszerzése céljából való létesítése útján. Kooperatív intézmények ilyen módon fokozzák a mezőgazdaság vásárlóerejét úgy termelői, mint fogyasztói minőségében, ugyanakkor pedig előmozdítják az általános gazdasági fejlődést, egyrészt a termelőképesség fokozása és a minőségek feljavítása, másrészt a föld fő- és melléktermékeinek fokozottabb hasznosítása útján, végül elősegítik a piacok organizációját azáltal, hogy a minimumra csökkentik az értékesítés költségeit».

A határozat a továbbiakban kiemeli a termelő- és fogyasztószövetkezetek együttműködésének, a standard és specifikált árak termelésére való törekvésnek fontosságát; végül utal arra, hogy a piaci árak stabilitását, mely a mezőgazdaság produktivitásának és rentabilitásának egyik legfontosabb tényezője, csakis ezúton, a felesleges közvetítő kezek kikapcsolásával lehet eredményesen biztosítani.

Más azonban az elmélet és más annak a gyakorlatban való megvalósítása. A kooperációra való törekvés, mint olyan, a gazdasági társadalom feladat körében nem új keletű valami. Nem ismeretlen valami ez a mozgalom a magyar gazdasági társadalom körében sem. Meg kell azonban állapítanunk, hogy azok a szövetkezetek, melyek nálunk gyökeret tudtak verni, aránylag kis számúak és a gazdasági társadalom arányaihoz és érdekeihez mérten jelentéktelenek. Amellett csaknem kizárólag fogyasztói szövetkezetek. Olyan gazdasági organizációkról, melyek a fenti elméleti megállapításokban megjelölt célok érvényesítését célozzák, a magyar agrártársadalom esetében alig beszélhetünk.

Holott az agrártársadalom gazdasági irányú megszervezését csakis az olyan organizációk valósíthatják meg, mint pl. a Canadian Wheat Pool, a Californian Fruit Growers Exchange stb., melyek sikereiket nemcsak hatalmas méreteiknek, de első és legfontosabb mértékben annak köszönhetik, hogy organizációjuk kiépítésében a termelő agrártársadalom egyetemes megszervezését és ezen az úton produktivitásának fokozását tűzték ki elérendő és megvalósítandó cél gyanánt.

Bár ezek a hatalmas organizációk értékes példakul szolgálhatnak, tévedés volna a magyar agrártársadalom gazdasági megszervezésének megoldását külföldi példák egyszerű lemásolásában keresni. Egy kooperatív gazdasági organizáció kiépítése és végső sikere sok tényezőtől függ. Ezek a tényezők mélyen az illető társadalmi organizmus természetében gyökereznek. Egy gazdasági organizáció kiépítése nemcsak egyszerű elhátározás, hanem kultúra kérdése is. És nem véletlen vagy kizárólag faji tulajdonságok következménye az, hogy azok a nagy organizációk, amelyekre mint példákra utaltunk, elsősorban oly gazdasági társadalmakban tudtak kiépülni és érvényesülni, melyek relatíve magas gazdasági kultúrával bírnak.

De bár — mint már előbb említettük — külföldi példák egyszerű lemásolása a sikert önmagában nem biztosíthatják, ezek a már meglévő és prosperáló organizációk alkalmasak arra, hogy lerögzítsük azokat a princípiumokat, amelyeken ezek felépültek és amelyek hasonló organizációk kiépítésénél sehol figyelmen kívül nem hagyhatók.

Elsősorban két alapelvet kell leszögeznünk.

Az egyik, hogy a probléma gazdasági és nem politikai.

A másik, hogy minden bárminemű organizációra való törekvésnek magából az agrártársadalomból kell kiindulnia és annak aktív közreműködésén kell felépülnie.

A kooperatív gazdasági organizációk jelentősége a probléma megoldása szempontjából lényegében abban áll, hogy a labilis és heterogén kereskedelem helyébe érdekeinek védelmében egy szolid és homogén organizációt építsen ki, hogy azt a funkciót, amelyet eddig a kereskedelem látott el, annál egyenletesebben és rendszeresebben lássa el.

A fenti alapelvek előrebocsátása után a probléma megoldásaként javasolt gazdasági organizációk gyakorlati megvalósíthatóságának szempontjából a legfontosabb annak a két elvi kérdésnek a tisztázása, hogy mi képezheti célszerűen egy kooperatív gazdasági organizáció tárgyát és hogy milyen alapon épüljenek ezek ki?

Ebben a vonatkozásban különbséget kell tennünk a tisztán fogyasztói és beszerzési céllal alakult, másrésztől a termelői, illetőleg értékesítési organizációk között.

Az előbbieknél a szervezés tárgyát személy szerint maga a fogyasztó képezi. Ezzel szemben a termelői és értékesítési organizációk csak akkor funkcionálnak jól, ha azok tárgyát nem a gazdasági egyén vagy annak gazdasága, hanem a termelt, illetőleg értékesítendő termék (áru) képezi.

Ezt az elvet, mint említettük, az a tapasztalati tény igazolja, hogy különféle egymástól természetben messze eső áruk értékesítése gazdaságosan egy keretben nem végezhető, mert az egyes termények, illetőleg áruk termelését, kezelését, osztályozását és piacrahozatalát annyira más és más szempontok és tényezők irányítják, az organizációt ténylegesen

vezető szakemberektől oly különleges ismereteket és tapasztalatokat kívánnak meg, hogy azok egy keretbe össze nem foghatók.

Maga a gazdasági organizáció részben technikai, részben belső szervezeti kérdés. Hogy egy bizonyos gazdasági organizáció kitűzött célját megvalósíthassa, ahhoz bizonyos mechanizmusra van szüksége, mely ellátja és végzi azokat a funkciókat, melyeket az organizáció tárgyának, tehát a terménynek, illetőleg árunak a termelőtől a fogyasztóig való kezelése és eljuttatása, annak minden közbeeső fázisában megkíván. Egy ilyen mechanizmus sem különbözik egy magánkereskedelmi organizáció mechanizmusától.

Ami már most a kooperatív gazdasági organizációk belső szervezeti felépítését illeti, ez — eltérőleg annak mechanizmusától — már lényegében is teljesen eltér egyéb gazdasági organizmusok szervezetétől. Ezt az eltérést éppen azok kooperatív jellege adja meg.

Lényegében egy kooperatív gazdasági organizáció nem egyéb, mint keret, melynek tartalmat azok a szabályok adnak, melyek az organizációban tömörült tagok jogait és kötelességeit szabályozzák. Az organizáció mechanizmusa és annak belső szervezete közötti állandó kapcsolatot pedig egy szerződés biztosítja. Ez a szerződés a közös értékesítés vagy beszerzés céljából alakult kooperatív organizáció legfontosabb pillére, ezen nyugszik az organizáció eredményes működése.

Ezeknek a szervezeti szabályoknak és szerződéseknek a kitűzött célnak legjobban megfelelő és a kooperáló tagok gazdasági kultúrájához és felkészültségéhez mért kidolgozásán és megállapításán fordul meg tulajdonképen egy kooperatív organizáció belső szervezeti kiépítésének, tehát végeredményben a felvetett probléma megoldásának is a kérdése. Ezek azok a szabályok és szerződések, amelyeket más adottságú gazdasági társadalomban kiépített organizációktól egyszerűen átvenni nem lehet. Mint két fontos alapelvet azonban — s ezeknek minden esetben irányadóknak kell lenniök — leszögezhetünk ennek a szerződésnek a kidolgozásánál.

Az egyik, hogy ilyen szerződésnek okvetlenül meghatározott és lehetőleg hosszú időre kell szólnia, a másik, hogy egy kooperatív organizáció eredményes működése csak oly szerződés mellett biztosítható, mely a tagok által vállalt kötelezettségek teljesítését pönáléval egybekötött szankciókhoz köti.

A kooperatív gazdasági organizációk kiépítésének a fentiekben ismertetett alapelvei nagy vonásokban felölelik mindazokat, melyeket a már működő és hasonló céllal alakult organizációk példáiból, mint bevált és alkalmazott elveket, levonhatunk. Nem mulaszthatjuk el azonban annak hangsúlyozását, hogy a fenti alapelvek figyelembe vétele sem biztosíthatja még önmagában egy kooperatív organizáció sikerét, ha belső működéséből hiányozni fog az a szubjektív energia, aminek egy kooperatív organizációban csakis a tagoknak állandó érdeklődése, a választott vezetők

iránti bizalom és végül annak munkájában és ellenőrzésében való aktív közreműködés képezheti csak az igazi forrását.

Men and not mesures — emberek és nem intézmények az a végső tényező, mely minden emberi alkotás sikerét eldönti. És ha áll ez a szabály minden intézményre, úgy még fokozottabb mértékben kell, hogy álljon egy kooperatív szervezetre, melynek struktúrája a gazdasági társadalom fejlődésében a gazdasági tevékenység legfejlettebb formáját képviseli.

Kemer Zoltán.

FONÁL MENTÉN.¹

Fonál szalad tőlem és tőled.

Pókok vagyunk s ez a világ egy mérhetetlen háló,

Hol mindnyájunkat összebogoztak s jaj, nem lehet mozdulni anélkül,

Hogy meg ne rántsд valamelyik társad.

Függés az életünk ... ha sóhaj röpül ki ajkadon,

Ha ebédelsz, sétálsz, olvasol, csak húr leszel egy ismeretlen kézben,

Míg megpendül s rezeg a nagy hangszekrény,

A mindenség utána.

Vigyázz a szóra, — mások hallják.

Vigyázz kezedre, — mások nézik.

Vigyázz léptedre, — mások mérik.

Nem vagy magad, a nagy hálón, hogy ne hullj,

Fonál mentén kell élni.

Tamás Lajos (Felvidék).

¹ Ez a költemény a *Magyarság* 1930. évi dec. 28-iki számában jelent meg. Érdekes alapgondolata miatt, amely az ember társaslény-mivoltának költői intuícióról tanúskodó eredeti kifejezése, bemutatjuk folyóiratunk olvasóinak.

A szerkesztő.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Dr. Mihelycs Vid: *Az új szociális állam.* Budapest, Szent István-Társulat, 1931, 195. 1.

21 háború utáni alkotmány, az olasz Carta del Lavoro és a testületi organizációról szóló spanyol törvény tartalmi elemzéséből a jog- és állam-szemlélet jellegzetes megváltozására következtet a szerző. A jogi világnak ez a megváltozása abban áll, hogy a jogállam helyére a *társadalmi kiegyenlítés és a közösségeszme szociális állama lép* (38). *Az államban már nem öncélt, hanem eszközt látnak* (161). Az új alkotmányok, az állami apparátus technifikálása mellett, az egész társadalmi életet szervezni kívánják (160), hogy biztosítsák azt a *szociális homogeneitást* (26), amely a *demokrácia* válságának — ami tulajdonképpen csak a *mechanikus egyenlőség eszméjének* válsága — egyetlen ellenszere.

M. könyve, szerény alcíme szerint, az új alkotmányok *társadalom-politikai és gazdasági rendelkezéseiről*, sokkal igényesebb főcíme szerint, az *új szociális államról* szól. Gazdag részletezéssel fejti ki ennek az új szociális államnak az ideológiáját. Nem áll ellentétben a demokráciával, sem az individualizmussal. Csak a szabadságnak a gazdasági szabadsággal való azonosítása ellen emel szót. Az új államszemléletben a szabadság fogalma a gazdasági szabadságról a teljes erkölcsi szabadságra terjeszkedik ki. Azt tartja, hogy a helyesen értelmezett szocializmus nem más, mint a helyesen értelmezett, logikus individualizmus. A magántulajdonba való beavatkozás jogcíme és korlátja a relatív közhasznúság, a *nagyobb hasznúság* (55), viszont a *kezdeményezési szabadság* nélkülözhetetlenségét világosan bizonyítja a szocializálási kísérletek kudarca (91). Végre azután a munka is «alkotmányt» követel a maga részére s a *szakszervezet a jövő fejlődésének s a szociális államnak az alapja* (116). Az új szociális állam magáévá teszi az *érdekképviselési elvet*, mert hiszen már a parlamentarizmus immanens kritikája mutatja, hogy a *lakosság nem általános politikai irányelvek, hanem érdekek szerint szervezkedik* (151). Az új állam *közellenőrzés* alá helyezi a termelést, anélkül, hogy maga közvetlenül termelni kívánna (165).

M. könyvét jelentékeny és igen figyelemreméltó könyvnek gondolom. Jó tollú szerzője ért ahhoz, hogy bonyodalmas kérdésekben hogyan kell a lényeg megragadni. Világosan és fegyelmезetten gondolkodik. Cseppet sem rokonszenves ugyan a sok közvetett idézet, viszont ügyesen használja

azokat s őszinte arányosság van a sok idegen s a rájuk épített saját, önálló gondolatok között.

M. műve sok tekintetben a kezdő munkája. Mértéktelenül dicsér másod- vagy harmadrendű munkákat. *Dacey-t* Kaas Albertből idézi, *Spann-t* Horn József ismertetéséből. *Kelsen* felfogását másokból idézi, magát *Kelsen-t* saját munkájából egyetlenegyszer, de akkor is csak azért, hogy belőle — *Kautsky-t* idézze! *M.* tehát a közvetett idézésből úgyszólván rendszert csinál, ami tudományos pontosság, alaposság és módszeresség szempontjából nem kívánatos nyomokat hagy tehetséges munkáján. Ellenmondások is akadnak. Ha «az egyenlőség és a szabadság egymást teljesen kizáró fogalmak», akkor hogyan képzelhető, hogy az «egyenlőség feltételeit megteremtő» «szociális igazságosság hozza meg mindenki számára az igazi szabadságot»?

Két szempontból kívánok hozzászólni *M.* gondolatmenetéhez. Nem követ-e el hibát, amikor az alkotmányokban tükröződő ideológiát a jog és állam ideológiájával azonosítja? Nem téved-e, amikor az általa kedvezően értékelt új állameszmét az utilitárius ideál szemszögéből előbbre helyezi a kapitalista és kommunista állameszmével szemben és az új állam-ideált az értékelméleti kritika alapján formulázza?

A Common Law ideológiája stb. c. munkámban igyekeztem kifejteni, hogy «az ideológiai vizsgálatra hatalmas szerep vár a jogszociológiában» (28). Különbséget téve a tágabb és szűkebb értelemben vett jogalkalmazás és a jogalkotás ideológiája között magam is azt mondtam, hogy «a magyar bírói ideológiát vagy a törvényhozás ideológiáját meg lehetne írni a döntvénytárak és a törvénytár immanens elemzése alapján» (29). A legnagyobb örömmel kell tehát üdvözölnöm *M.* kísérletét, aki ennek a programnak a megvalósításán dolgozik, amikor az új alkotmányok immanens elemzése alapján megírja az új szociális állam ideológiáját. Megnyugtató az a széleskörű indukció is, amelyre *M.* az új államszemléletet felépíti. Mindazonáltal figyelmeztetni kell arra, hogy az alkotmány «szelleme» még nem a jog vagy az állam «szelleme». És mivel *halvaszületett* jogszabályok ideológiája senkit sem érdekel, nem egészen megnyugtató *M.*-nek az a kijelentése, hogy «az alkotmányoknak ez a nagy nevelő hatása sokkal értékesebb mozzanat, mint az a körülmény, hogy mennyire váltották valóra az egyes államok a deklarált elveket» (159). De ha az alkotmányok ideológiája talán csak *maszkja* és *dekorációja* végső céljaikból egy jöttát sem engedő s magát az alkotmányt pillanatnyi kompromisszumnak tekintő erőknek, akkor az alkotmány szövegéből talán mégsem lehet megbízható következtetést vonni az új szociális állam valóságára. Amilyen merész jóslat lenne, hogy a vérszemet kapott kommunizmus vagy az imperialista kapitalizmus vagy nacionalizmus le fognak mondani végső céljaikról az «új szociális állam» «egy tál lencséjéért», oly valószínű, hogy hatalmas társadalmi erők dolgoznak olyan állameszmékért is — a kommunista, az imperialista-kapitalista,

a nacionalista államért — amelyek az új alkotmányokban nem tükröződnek. Az az alkotmány-ideológia, amelyet *M.* leleplez, esetleg maga is csak leplező ideológia, amely alatt az új állam teljes színképében még leplezett ideológiákat s az alkotmányideológiával merőben ellentétes tényeket találhatunk. Amikor a kath. egyház feje szükségesnek tartja az Úr átkát kérni arra az államra, amely a háborút ismét felidézti, nem lát-e *M.* némi ellentétet annak az «új szociális államnak» ideológiája és valósága között, amely az általános leszerelés kérdésében legyőzhetetlen akadályokra bukkan, hallatlan áldozatokat hoz — «társadalompolitikai és gazdasági» céljainak rovására — a titkos fegyverkezés és a mechanizált hadviselés céljaira és gáztámadásra készül, tankokat, repülőflottát és tengeralattjárót épít lázasan, miközben nosztalgiasan vágyódik a világbéke után? Csak aki az *alkotmány* ideológiáját a *jogalkalmazás* ideológiájával összehasonlítani, deríthetné fel, hogy a *leplezett* ideológiák mily fokig érvényesülnek a *leplező* alkotmányideológia oltalma alatt s juthatna el az *élő jog* ideológiájához s az «új szociális állam» teljes valóságához. Mindez nem változtat *M.* munkája értékén, csak annak teljességén. Az «új szociális állam» valóság, csak nem az egész és talán nem is a legerősebb valóság. Lehet, hogy a történelem inkább a kíméletlen osztályérdekek és nemzeti törekvések ritmusára dübörög, mint a «társadalmi érdekkiegyenlítés» vértelen kultúrideáljának ütemére, amely a kulturális középosztály szemszögéből esetleg a leghelyesebbnek látszik.

Az értékelméleti kritika eredménye attól függ, vajjon képes-e *M.* kimutatni, hogy «az emberek boldogabb és igazságosabb életének» és a (lelkes kultúregyén felszabadításának) végcélját az «új szociális állam» inkább alkalmas megvalósítani, mint a liberális vagy a kommunista állam. Ezt *M.* nézetem szerint sikeresen bizonyítja. Más véleményen csak az lehet, aki hajlandó a liberális államot a szabadságnak a gazdasági szabadsággal való azonosításában követni vagy a kommunizmussal az egyenlőségért feláldozni minden szabadságot: az állam mindentudásában és mindenhatóságában bízva feláldozni minden egyéni kezdeményezést. Ép az utiliárius ideál és az «új szociális állam» koncepciója közötti logikai szükségszerűség szabatos levezetése *M.* könyvének a fénypontja. Nincs bizonyítva természetesen, hogy a végső ideál helyes. De hogy a «társadalmi kiegyenlítés» értékeszméje inkább szolgálja azt, mint a liberális vagy a kommunista ideál, az bizonyítva van. Ennél többet azonban tudományosan igazolni nem is igen lehet.

Ennek a helyes felismerésnek birtokában azonban *M.* az új szociális állam eszméjét mégsem helyesen formulázza. Mert akár végső értéknek tekintjük a mindenki boldogságát, akár az egoista és altruista elv egyenlő erejűségéből vezetjük le azt, az utilitárius elv csak addig sértetlen, amíg a saját és a mások boldogságának *egyenértékűségét szigorúan* fenntartjuk. «*Felsőbbrendűvé tenni a közérdeket*» — az egyén jogaival szemben, — «az

államnak adni a legfőbb jogot» — az államon belül alakult szervezetekkel szemben — azonban annyit jelent, mint a «funkcionális» szemlélettel ellentétben — amely csak «eszközt» láthat az államban — alárendelni a *saját* boldogságát a *másokénak* (vagy megfordítva). Mert «*mindenki javáért*» — mint *M.* mondja (166) — aligha lehet *felsőbbrendűvé tenni* a közérdeket s az államat *velem szemben*, ha a «*mindenki javában*» az »*én jóm*« nincs benne. Ha *radikális ellentét* lehet az érdekek között, akkor az egyik soha sem *fogja* elismerni, ha nem lehet, akkor *felesleges* elismernie a másik »*felsőbbrendűségét*«. Ha *M.* azt vallja, hogy a «*delkes egyén felszabadítása*» a végcél, akkor az én szabadságomnak korlátja csak azok szabadsága lehet, akiknek ez a szabadsága korlátot talál az én szabadságomban. Minden más «*egyenlőség*» számomra értéktelen. És itt nem szabad harmadik korlátozó faktorként beállítani a «*felsőbbrendű közérdeket*». Ez a jog perszonifikálására, az állam szubsztanciális felfogására vezet vissza, holott az állam és a jog nem «*delkes egyén*», akit «*felszabadítani*» kellene. A közérdek, az összakarát, az államszemélyiség, az organikus állameszme nevében követték el a «*delkes egyén*» szabadsága ellen a legtöbb merényletet. A megszemélyesített, szerves lénynek tekintett, objektív szellemnek, az erkölcs teljességének nevezett, boldoggá avatott állam apoteozisa felszívta a «*delkes egyén*» minden szabadságát. Holott a közérdek csak abban az egyetlen esetben lehetne *felsőbbrendű* az egyén érdekével szemben, amikor annak legteljesebb érvényesülését teszi lehetővé: amikor tehát annál — mint annak eszköze — *ex definitione* nem lehet «*felsőbbrendű*». A közérdeket szembeállítani a magánérdekkel a hypostazáló, simbolizáló, az organizmus, államszemélyiség, objektív szellem fogalmaival operáló kódos állammetafizika egyik műfogása, amelynek célja és eredménye mindig az — mert más nem is lehet — hogy *bizonyos* magánérdekek *más* magánérdekek rovására érvényesülnek.¹ Reméljük, hogy *M.* *nem ezt* akarja. Magyar gondolkodónak, elhivatottsága mellett, erős gátlásokkal is kell megküzdenie, amikor annak az alapgondolatának következéseit akarja levonni, hogy az állam végcélja a (*delkes egyén*) szabadsága. De Kossuth országában mindenképp örvedetes, ha a szabadság fénysugaras gondolatának jog- és államelméleti jelentőségét végre a dolgok gyökeréig nyomozzuk. Ennek a tikkadt földnek a

¹ Erészben figyelmébe ajánlom a szerzőnek *Ginsberg* korrekt formulázásait: «There is no virtue in mere collectivity or even wholeness . . . the good of the whole... must consist in something intrinsic to personality, in something that enhances individuality . . . if individuals do not attain it, neither does the whole . . . The good of the whole cannot be something distinct from and opposed to the good of the members who in successive generations constitute that whole: and history shows that whenever this distinction has been sharply drawn, it was in order to make demands and claim sacrifices from the people, which a reference to real personal values would not have justified». *The Psychology of Society*, 3 48—49. 1., 1928.

népe végre megérdemli, hogy mélyebb, éltetőbb kortyokat ihasson a szabadság italából. Meg kell tanítani arra is, hogy mint a tulajdon, a szabadság is «kötelez» és közhellyé kell válnia ezen a földön is Nevinson gyönyörű gondolatának: a szabadság olyan mint a szerelem, naponta kell küzdenünk érte, mert mindennap veszítünk belőle. *Horváth Barna.*

Kisléghy Nagy Déés: *Az emberi munka bölcselete.* (Közgazdasági Könyvtár. X. kötet.) Bpest, 1930. 143 l.

Régi törekvés a közgazdasági irodalom körében, hogy tárgyát szűkíteni, sőt szinte lezárni megkísérelje, önmagát kerek egészé formálja. Mindinkább kiderül ennek lehetetlensége. A jelesebb kutatók fokozatosan tisztán átlátják, hogy munkásságuk közepett legalább is kétféle irányban kell tájékozódniuk: lélektani és szociológiai irányban, az utóbbi irányú szintetikus törekvés Spann Otmár munkáiban már a legszebben látható és tudatosossá is vált. Természetes, hogy az ily, szélesebb és elvi síkokra kívánczó közgazdasági munkák szívesen és joggal veszik fel címükbe a bölcseleti szót.

Ennek a szintetikus törekvésnek újabb példája áll előttünk Nagy Déés könyvében is. Az emberi munka fogalma valóban nem korlátozható közgazdasági körre, sőt szinte egyetemes társadalomfilozófiai fogalom. Az ily messzeterjedő problémának minden oldalról való vizsgálata jelentékeny készséget, logikai biztonságot, soknemű érzéket és tudást követel; konstatálhatjuk, hogy szerző ezen a hatalmas tárgyon öntudatos elvek alapján vezet végig az olvasót. Lélektani vizsgálatainak alaposágát felülmúlja szociológiai tudása. Sokat köszön a legjobb francia szociológiai kutatásnak, de önállóan formálja s illeszti tárgykörébe. Szerző a szociológiai szempont alkalmazásában a mi közgazdasági íróink sorában jelentős helyet foglal el nemcsak a szociológiai vonatkozások megtalálásában, hanem ezeknek a szociológiai tárgyrészeknek finomtollú megrajzolásában is. Ez a különleges érdeklődése sokszor oly térre is vezet, minő a «munka és kultúra» fejezet, mely ezen, főképp közgazdasági célú munkaelmélet szempontjából, előttünk mellőzhetőnek látszik.

Legfontosabb fejezetei, a tőke, a munkamegosztás, a csere és piac, vállalkozás és tőkeképződés mellett bizonyára a társas munka és típusai, valamint a munka és osztály problémakörében találhatók meg. E téren sok tény megvilágítása nemcsak jól feltett problematikát érint, hanem szellemesen és érdekesen megírt fejezetben áll előttünk. A marxi tanokkal kapcsolatban a sokat megtárgyalt és felvetett bírálati szempontokhoz újakat csatolt, amelyek jól mutatják a marxi tanoknak a munka és érték viszonyára vonatkozó hiányosságait vagy végzetes egyoldalúságait.

A jól tagolt előadás közepett egy helyen hiányosságot érzünk, mely a rendszertani struktúrához, úgy hisszük, hozzátartozik: a munkanemek értékranisorának megvilágítása ez. A bécsi iskola sokat tett e téren. Nem

alkotott véglegesen elfogadható elméletet, de a legdöntőbb kérdésekre, főképp a világosan feltett problematikára vonatkozólag máris igen sok értékes tételt hozott felszínre. Ez különösen annál a szerzőnél, ki egyébként szívesen tért ki nagy témája közben azokra a mozzanatokra, amelyek a mai szociológiát érdeklik, bizonyára máris munkában van, amint arról műve nem egy helye tanúskodik. S talán ezen a ponton utalhatunk arra is, hogy a munkaelméletek általában a bécsi iskolában felmerült kérdések után sem térnek át tárgyalás közben, holott ez szükségesnek mutatkozik, *társadalomfilozófiai* síkra. Csupán felemlíthetjük itt, hogy a *munkaegyesülés* elmélete rendszerint technikainak, mintegy üzeminek tétéleztetik fel, holott az ennél több. A társadalmi munka «egyesítése» nyilván végeredményben társadalomfilozófiai síkra fogja terelni a kérdés egy részét, talán lényeges részét. Ez azonban még a jövő zenéje. A magunk részéről máris öröndetesnek látjuk azt, ami megvan, itt és így együtt van. Mutatja szerzője széleskörű olvasottságát, módszeres felkészültségét, érdekes problémaszövegét egyaránt.

Dékány István.

A szellemi munkások összeírása 1928. Szerkeszti és kiadja a M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 79. kötet. Bpest, 1930.

A tudományos célon és érdeken túl szociálpolitikai szempontból is igen nagyfontosságú volt annak az adatgyűjtésnek megejtése, amelynek eredményeit a Magyar Statisztikai Közlemények 79. kötetében tette közzé nem régiben a Magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal.

A Statisztikai Hivatal a jól ismert s a gyakorlatban ki nem küszöbölhető nehézségek miatt lemondott arról, hogy elméletileg kifogástalan fogalommeghatározását keresse a «szellemi munkásnak» és egyszerűen számbavette mindazokat, akik a középiskola VI-ik osztályát elvégezték, bevonva a megfigyelés körébe még azokat is, akik 4—5 közép vagy csak elemi iskolai osztályt végeztek ugyan, de saját vallomásuk szerint szellemi munkát teljesítettek. Az adatgyűjtés tehát nem szorítkozott a szoros értelemben vett szellemi munkásokra, hiszen nem azt kellett az összeírással eldönteni, hogy valaki szigorú elméleti szempontból tekintve «szellemi munkás»-e s hányan vannak ilyenek, hanem az volt a cél, hogy a magyar társadalomnak azt az egyre szélesülő rétegét, amely akár magasabb műveltségénél, akár munkakörénél fogva élesen elkülöníthető a pusztán fizikai munkájuk után élők tömegétől, demográfiai és szociális szempontból minél behatóbban megismerjük, illetőleg e réteg növekvő munkanélküliségének okairól és mérvéről áttekintő képet kapjunk.

Ilyen elgondolással összesen 277.343 egyénről gyűjtött adatokat a Hivatal, akiket feldolgozásnál három nagy csoportra osztott: *a)* a tényleges szellemi munkát teljesítők, *b)* a hat középiskolát végzett, de nem tulajdon-

képpen szellemi munkát végzők és *c*) a munkanélküli szellemi munkások csoportjára. Az *a*) csoportba 192.910 (az összeírtak 69.6%-a), a *b*) csoportba 74.399 (26.8%) és a *c*) csoportba 10.034 (3.6%) egyén soroztatott a feldolgozás alkalmával. Mind a három csoportot *nemek* szerint külön is részletezik a kiadvány táblázatai, amelyek foglalkozások szerinti csoportosításban törvényhatóságoként is összefoglalják az adatokat.

A három csoportban összeírt egyéneknek 423%-a a fővárosban lakott, 43.1%-a a vármegyékben, 14.6%-a városokban. *Magában a fővárosban tehát alig 2000-rel kevesebb szellemi munkás él, mint az ország többi községeiben — a városokon kívül — együttvéve.* Az ország egész területén összeírt magasabb műveltségű egyéneknek, az ú. n. «szellemi munkásoknak» alig egyharmadrésze lakik a községekben és a megyei városokban. A tulajdonképpen szellemi munkásoknak 53%-a, a hat középiskolát végzetteknek 55%-a, a munkanélküli szellemi munkásoknak pedig közel háromnegyedrész (73.3%-a) a fővárosban és Pest vármegyében zsúfolódik össze. A községekben természetesen kisebb így a szellemi munkanélküliség is, mint a városokban, amelyekre a hat középiskolát végzettek 65%-a, sőt a nőknek 71%-a jut. Ez utóbbiaknak kereken a fele Budapesten dolgozik.

Ezek a számok mutatják, milyen nagy szerepet játszik a csonka ország Budapestre koncentrálódó gazdasági és kulturális élete abban, hogy a szellemi munkanélküliség a háború óta a fővárosban és közvetlen környékén olyan nyugtalanító arányokat öltött, hiszen itt halmozódik fel az országban elhelyezkedést nem találó, állástalan intelligenciának közel háromnegyed része.

A tulajdonképpen szellemi munkát végző egyéneknek 49%-a, a nyugdíjasokkal együtt 62%-a *közszolgálati alkalmazott és szabadfoglalkozású szellemi munkás.* Feltűnő, hogy az aktív közszolgálati alkalmazottak és szabadfoglalkozásnak csoportjára kevesebb esik a férfi szellemi munkások, mint a nők közül.

A *b*) csoportbeli szellemi munkások között a férfiak 53%-a, a nők 18%-a *tanuló és egyetemi hallgató,* tehát ezért nem végez még kereső szellemi munkát. Az idetartozó nők legnagyobb része, 74%-a háztartásbeli (feleség, leány), a férfiak 31%-a az ipar és kereskedelem körében foglalkozik. *A 10.034 főnyi munkanélküliből 22% olyan, aki tanulmányai befejezése után még nem jutott álláshoz.* A nők aránya itt is magasabb (27.4%). Akik már alkalmazásban voltak, *negyedrészben* a közszolgálati és szabadfoglalkozású pályákon veszítették el állásukat, harmadrészben pedig az ipar és kereskedelem körében váltak feleslegessé.

A nőknek a szellemi munkapiacon való erős munkakínálatát mutatja az az adat, hogy míg a gazdasági pályákon működő hat középiskolát végzetteknek csak 17%-a, a szellemi munkásoknak csak 22%-a volt nő, a munkanélküliek között 32%-kal szerepelnek. Ez is igazolja, hogy *a szellemi pályákon a növekvő munkanélküliség egyik legfőbb forrása a női munka-*

keresők idetódulása. A tanulmányaik befejezése óta alkalmazáshoz nem jutottak között például közel 40%-os a nők aránya.

A tulajdonképpeni szellemi munkások főképpen a fővárosban és környékén csoportosultak. Az írók, szerkesztők és hírlapírók, a festők és szobrászművészek, ének- és zeneművészek, színészek túlnyomó része Budapesten él. Az összeírt 8822 orvos közül 4094 lakott Budapesten és Pest vármegyében, 5787 gyógyszerész közül 3040. *A női szellemi munkásoknál ez a területi koncentráció még erősebben észlelhető.*

A *korcsoportok* vizsgálatából kiderül, hogy a férfiaknak csak 24%-a, a nőknek ellenben 45%-a volt 30 évnél fiatalabb. A fiatalabb korosztályú szellemi munkások soraiba egyre nagyobb arányokban nyomul be a női munkaerő, amit eléggé igazol az a két szélső adat, hogy a 70 évesnél idősebbek között 6.3%, a 16—17 évesek között 80% volt nő. Különösen erős a 20—30 év közötti nők arányszáma az ipari, kereskedelmi, hitel- és biztosításügyi pályákon, a bírósági tisztviselők és díjnokok, a művészek és színészek között.

A női szellemi munkásoknak 67%-a hajadon, a férfiaknál a *házások* aránya majdnem ennyi (65.5%) és csak 31% a nőtleneké. A nők $\frac{2}{3}$ -a tehát nem tart el keresetével családot, bár kisebb számmal lehetnek a hajadonok között is olyanok, akiknek keresetére egy egész család támaszkodik. *A hajadon* szellemi munkások magas arányszáma eléggé megmagyarázza alacsony munkabérigényüket, amellyel mindjobban leszorítják a családos férfiak jövedelmét is, azonkívül hogy mind nagyobb arányokban foglalják el előlük a munkahelyeket.

Nagyon érdekesek a kiadványnak a *családos* (nős, özvegy, elvált) szellemi munkások házasságának gyermekáldására vonatkozó adatai. «Családos» volt általában a férfiak 69%-a, akik közül kereken 75%-nak született gyermeke és 58.5% tartott el családjában élő gyermeket.

A vidéken a tisztviselőcsaládokban is nagyobb a gyermekáldás. A kisebb városokban és községekben pl. csak 22.2% a gyermektelen családosok száma, a fővárosban lakóknál 30%-ra emelkedik ez az arány.

Legtöbb a meddő házasság az irodalommal és művészettel foglalkozók (32.4%), különösen a családos színészek között. Ezek 52%-ának nem született a házasságból gyermekük. Legtermékenyebbek viszont az elemi iskolai tanítók házasságai. Ezek 84%-ából született gyermek. A közjegyzők és a lelkészek családjában hasonló termékenység észlelhető. A szellemi munkások 97.5%-a magyarajkú. A férfiak 1.9%-a, a nők 2.1%-a vallotta magát *német* anyanyelvűnek. Általában 56.9% római katolikus, 18.2% (!) izraelita, 15.6% református, 7.4% evangélikus, 1.1% gör. kath. és 0.8% másvallású volt a szellemi munkások között.

A tulajdonképpeni szellemi munkások közül 31.9% végzett főiskolát, 41.3% érettségizett, 25.6% négy-hat középiskolai osztályt, 1.2% csak elemi iskolát járt. A legtöbb főiskolát végzettet nem Budapesten,

hanem Debrecenben, Kecskeméten, Sopronban és Baján találjuk. A főiskolát végzetteknek közel egyharmada (31.9%) *jogi fakultást* abszolvált. Orvosi fakultáson 12.1%, műegyetemen 11.1% végzett. Budapesten még kiemelkedőbb a jogászok aránya (36.3%), de a mérnökök is 16.8%-kal szerepelnek. *A női szellemi munkásoknak csak 11%-a járt főiskolára.* Legtöbbjük (43.7%) csak négy középiskolai osztályt végzett, 31.5% érettségizett. Ezek a tanulmányi adatok némileg talán rávilágítanak arra a «szellemi» munkakörre is, amelyet az összeírtak előképzettségük alapján ellátnak, illetőleg el tudnak látni. Érdemes megemlíteni, hogy az összeírt 192.910 szellemi munkát végző egyén között csak 61.604 volt főiskolai előképzettségű, 79.569 tett érettségit, míg a többi 51.737 a nyolcosztályos középiskolai előképzettségig sem jutott el, 2322 pedig éppen csak elemi iskolát végzett. A szellemi munkások több mint fele 10 évnél régebb idő óta üzi foglalkozását. A nőknek 10.2%-a *egy évnél rövidebb idő óta állott csak alkalmazásban*, míg a férfiaknak csak 6.2 %-a esett ezekre a frissen elhelyezkedett munkaerőkre.

Legszegényesebb tájékoztatással a szellemi munkások szociális és gazdasági viszonyaira, jövedelmére, keresetére vonatkozólag szolgál ez az 1928. évi összeírás. Ezt azzal indokolja a kiadvány előszava, hogy célszerűnek látszott a szellemi munkások munkajövedelmét *nem kérdezni*, mert *megbízható* adatokra nem mindenütt lehetett számítani és félő volt, hogy ennek a kényes kérdésnek a feltevése az adatgyűjtés sikerét veszélyezteti. Megelégedett tehát annak kérdésével, hogy az adatszolgáltató kizárólag, túlnyomó vagy kisebb részben él-e a szellemi munkája után kapott keresetéből. A válaszokból kiderül, hogy az összeírtak *84'8%-a kizárólag, 8.1%-a túlnyomóan, 7.1%-a csak kisebb részben el a saját munkája után kapott keresetéből.* A nőknél 14.8%-ra emelkedik ez az utóbbi arányszám, a valóságban azonban ennél jóval magasabb lehet. Az összeírt szellemi munkások 21.2%-ának (58.842-nek) volt birtokában valamilyen közforgalmú értékpapír (hadikölcsön, záloglevél, községi kötvény stb.). A valóságok szerint az összeírtak tulajdonában lévő magyar hadikölcsönkötvények névértéke 2.4 milliárd korona volt, míg a többi koronára és forintra szóló értékpapírok 2.1 milliárdot, vagyis a koronaértékek együttvéve 4.5 milliárd papírkoronát képviseltek. Az adatgyűjtésnek ez az adata a Hivatal megjegyzése szerint is bizonytalan értékű. Kár, hogy az értékpapírbirtoklás helyett nem kérdezték, hogy az összeírtaknak *van-e életbiztosításuk vagy kárbiztosítási kötvényük* s hogy hányan bírnak közülük *ingatlan vagyonnal?* Érdekes lett volna kutatni a szociális viszonyok szempontjából a szellemi munkások *lakásvizonyait is.*

A hat középiskolát végzett nem tulajdonképpeni szellemi munkát teljesítő demográfiai és egyéb viszonyai lényegileg alig térnek el az előbbi csoporttól. A magyar anyanyelvűek száma itt valamivel alacsonyabb, különösen a háztartásbeli alkalmazottak, a háztartási nők és az ipari

foglalkozásuk között. A *vallás felekezeti adatokból* említést érdemel, hogy ebben a hat középiskolás csoportban az *izraeliták arányszáma sokkal magasabb* (26.4%), mint a tulajdonképpeni szellemi munkások között (18.2%). Főleg az ipari, kereskedelmi, hitel- és biztosításügyi pályák felé törekszik, — talán kényszerűségből — az egyetemi tanulmányok akadályozottsága miatt a fiatalabb zsidó generáció. Az üzött foglalkozás időtartamát tekintve, azt látjuk, hogy ebben a csoportban általában alacsonyabb, a 10 évnél régebb idő óta elhelyezkedettek arányszáma, mint a szellemi munkások között, ami arra enged következtetni, hogy ezek a magasabb előképzettségűek újabban helyezkednek el a tulajdonképpeni szellemi foglalkozások köréből való kiszorulásuk miatt a nem tulajdonképpeni szellemi pályákon.

A *munkanélküli szellemi munkások* közül 6792 férfi és 3242 nő. A kiadvány 11 foglalkozási főcsoportra osztva részletezi ezeket a számokat, amelyek szerint a *legtöbb munkanélküli a kereskedelmi foglalkozásokra esik*. Az ipari foglalkozások idefoglalásával azt látjuk, hogy a munkanélküli szellemi munkások 40%-át az ipari és kereskedelmi foglalkozásokat különösen sújtó válságos gazdasági helyzet tette kenyértelemné. A tulajdonképpeni szellemi munkásoknak csak 19%-a dolgozott az ipar és kereskedelem körében, tehát még feleannyi sem jut erre a foglalkozási csoportra a szellemi munkások közül, mint a munkanélküliek kategóriájában. A közszolgálati alkalmazottak és szabadfoglalkozásuk csoportjára általában jóval kevesebb munka- és állásnélküli szellemi munkás esik (19.8%), mint tulajdonképpeni szellemi munkás (49.2%). A nők csoportjában ez az arányszám valamivel magasabb (24.2%), ami azt mutatja, hogy a *közületeknél folyó elbocsátások, illetőleg alkalmazáskorlátozások elsősorban a női munkaerőket teszik feleslegessé*. Ha a közszolgálat és szabadfoglalkozások köréhez tartozó munkanélküliek számát összevetjük az alkalmazásban állók abszolút számával, mindössze 2.1% a munkanélküliek aránya, míg az összes szellemi munkások tekintetében 5.2% ez az arányszám, ami tehát azt jelenti, hogy *19 alkalmazásban álló szellemi munkásra esik átlag egy munkanélküli szellemi munkás*. A most lezajlott népszámlálás tudvalevőleg a népességnek 2.6%-át találta munkanélkülinek. Ehhez viszonyítva tehát a szellemi munkások munkanélküliségének arányszámát, azt éppen kétszer nagyobbának találjuk. *Különösen erős a szellemi munkanélküliek száma az irodalom és művészet, a tudományos és egyéb közérdekű társulatok és a külön meg nem nevezett szabadfoglalkozások munkásainak körében*.

A kiadványban arra nézve is találunk adatokat, hogy a munkanélküliek 88%-a, a nőknek 92%-a teljes mértékben egészséges s mint ilyen munkaképes lenne, mindössze 7.9% beteg, a férfiaknak 5.6%-a hadirokkant. Az összeírt szellemi munkások 9.5%-a több mint öt év óta volt már munkanélkül, főleg az irodalom és művészet munkásai között, de igen magas az okleveles tanítók és tanárok között is a hosszabb idő óta alkalmazás-

nélküliek száma. Kor szerint leginkább a 20—39 évesek — a «harminc-évesek» — soraiból rekrutálódik a legtöbb szellemi munkanélküli (73.7%). A női munkanélkülieknek már 83.1%-a esik erre a korcsoportra.

Iskolai előképzettség szerint a szellemi munkanélküliek 18.4%-a végzett főiskolát, 45.4% érettségizett, 15% hat és 21.2% négy középiskolát járt. A munkanélküli férfiak 57%-a volt nőtlen és 39%-a házas. A nők között 81% a hajadonok és csak 9.1% a házások aránya. Itt is súlyosabb tehát a munkanélküli férfiak helyzete, akiknek 43%-a volt családos és 37%-a tartott el családtagot — *kereset nélkül* —, bár a gyermektelenek száma valamivel magasabb köztük, mint az alkalmazásban állók között.

A szociális «szervezettségre» vonatkozó adatokból látjuk, hogy mennyire erőtlén még nálunk a szellemi munkával foglalkozók gazdasági önvédelemre törekvő szervezkedése, hiszen 85%-uk egyáltalában nem tartozik semmiféle gazdasági vagy szociális érdekképviselőhez, vagy társadalmi biztosítóintézethez. A munkanélküliek túlnyomórészen *eltartóik keresetéből élnek*, a nőknek 74%-a olyan, akiről a családfő vagy más családfenntartó gondoskodik munkanélkülisége idején. 14.5% szórványosan üzött mellékfoglalkozásból, 11.5% segélyből, 8.3% vagyonából, megtakarított pénzéből él. A nőknél általában alacsonyabbak ezek az arányszámok az eltartottak magas százaléká miatt.

A magyarországi szellemi munkások fentismertetett statisztikai összeírása *egyik legértékesebb munkája* a Központi Statisztikai Hivatalnak. Különösen a *demográfiai* viszonyok felderítése tekintetében nyújt ez a kiadvány a tudományos és gyakorlati szükségletek számára jól használható, hálás *adattárt*, amelyből azonban egy széleslátókörű szociális középosztálypolitika is *igen sok hasznos útmutatást meríthet*.

Áfra Nagy János.

Két könyv az új magyar nemzedék problémáiról

1. *Az új magyar generáció problémái.* Az Országos Széchenyi Szövetség előadássorozata. 1930 február—március. Budapest, 1930, 129 lap.

Hat igen különböző értékű előadás. *Vass József* pompázó retorikával, de kevéssé meggyőző dialektikával a mai közélet bírálatában igyekszik az Ifjúságot mérsékelni. *Schandl Károly* a gazdasági radikalizmus veszedelmeit ismerteti s főképpen a földreform követelésétől iparkodik visszatartani az új generációt. *Kuncz Ödön* hivatkozik Magyary Zoltán adataira, amelyek szerint hazánkban 16.338 jogi diplomához kötött állással szemben az ily diplomával bírók száma 30.000 körül van s e diszparitás egyre növekszik. Vigasztalást lel azonban egyéb pályák zsúfoltságában s a gazdasági élet jövő megszervezését várja az új jogásznemzedéktől. *Milotay István* az újságírói pályáról rajzol képet nagy erkölcsi komolysággal és sok finom megfigyeléssel. *Verebély Tibor* az orvosi pálya bajait

ismerteti. A gyógyítás eszközzé süllyed az orvostudomány szolgálatában, pedig fordítva kellene lennie. Az orvosi krízis oka a nagy orvosi túltermelés és a szabad orvosi pályán kezelhető betegek számának rohamos csökkenése. Erősebb szelekciót, a rátermettség fokozottabb követelését, alaposabb orvosképzést s szigorúbb orvosi etikát követel. *Weis István* az ifjúság visszaszorítását hanyatló korunk jellemző tünetének látja. Ismerteti a magyar falu és tanyavilág reménytelen helyzetét s hiszi, hogy az ifjúság megtalálja végre kapcsolatát a faluval s küzdeni fog annak felemeléseért.

2. *A magyar értelmiség válsága*. Egyetemi nyomda. Budapest, 1931. 167 lap.

Az előszó szavai szerint «a magyar holnap nevében tömörült új politikai nemzedék» 1930 tavaszán tartott ankétjáról számol be ez a munka. Négy előadás és az ankét megállapításainak pontokba foglalt vázlata.

Rajniss Ferenc «Az értelmiség nemzetpolitikai szerepe és helyzete» címen sok mindent összehord rapszodikus gondolatmenettel, olykor meglepő ellentmondásoktól sem menten. Társadalmi funkciója szerint való új értékelését kívánja az értelmiség egyes elemeinek s hirdeti, hogy mind a föld népe, mind pedig az értelmiség sorvadását csak új, erőteljes szervezkedés állíthatja meg. Előadásában, amelyből lépten-nyomon kicseng bizonyos naiv elégedetlenség a hazai közép- és felsőoktatás rendszerével, komoly jóakarattal, itt-ott helyes megfigyelés keveredik sok kritikátlansággal és a kiforratlan társadalomszemlélet tévedéseivel. Nem volt szerencsés elméleti kiindulás az új politikai nemzedék értekezlete számára. *Trettina Jenő* gazdag statisztikai táblákkal ismerteti az értelmiség számbeli túltengését s rámutat arra a pazarlásra, amelyet ilyen viszonyok között a 20.000 pengős tőkeberuházásnak megfelelő diplomák túltermelése jelent. Utóbb kijelenti, hogy nem tart e túltermelés káros hatásától. Megelőző szervet javasol a szellemi munkakereslet és kínálat szabályozására, csökkenteni kívánja a közigazgatás beavatkozásait, helyet kér az új nemzedéknek és a szellemi munkások szövetségét sürgeti. *Mandorff Emil* hol közhelyeket variál, hol pedig komolytalan eszméket vet fel, «az értelmiség válságának okai» címen tartott előadásában. Figyelemre méltó *Acsay Tihamér* tanulmánya az értelmiség új munkaterületeiről. Világosan látva a válság gazdasági gyökereit mindenek előtt intenzív termelést kíván párhuzamosan a jövedelemelosztás szabályozásával. Az előbbit jobb gazdaságstatisztika, demokratikusan értékesített konjunktúravizsgálat, a mezőgazdasági üzemek jobb szervezése, falunevelés (gazdatitkárok) és agrokémikus mérnökök foglalkoztatása szolgálhatná, míg a jobb munka- és jövedelemelosztás a nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknak a cégbíróságtól kiküldött hivatalos revizorok útján eszközzendő komoly ellenőrzésével, a kirszvényesek védelmével s a gazdasági élet demokratiszálásával volna elérhető. Kívánja az embertelenül kihasznált magántiszt-

viselők munkaidejének korlátozását, majd az egyes hivatási ágak körében javasol egyben közérdekű reformokat. Új hivatalnoki fizetésrendszert s a tisztviselők jobb hitelszolgálatát tartja szükségesnek.

A könyv Tételek és javaslatok c. függelékében is akadnak megvitátásra érdemes gondolatok.

Szombatfalvy György.

Dr. Schneller Károly: A magyarországi protestáns népesség demológiai sajátosságai. Miskolc, 1930. 110 lap.

Nehéz feladatra vállalkozott Schneller, mikor a protestánsok demológiai sajátosságaira kívánt a magyar hivatalos statisztika adatainak felhasználásával fényt deríteni. Mert igaz ugyan, hogy a vallási statisztika terén talán a magyar hivatalos statisztika nyújtja a leggazdagabb anyagot, de, amint azt a szerző a mű bevezetésében maga is kifejti, az egyes felekezetek nem mennyiségileg kifejezhető, hanem immensurabilis tulajdonságokban különböznek egymástól s az egyes hitfelekezetek tagjai is igen fontos tulajdonságok, így elsősorban magának a *hitéletnek intenzitása* tekintetében lényeges eltéréseket mutatnak fel. De ha az írónak általában nem is sikerült az egyes megállapított jelenségek s a hitfelekezethez tartozás közötti *okozati* összefüggést megállapítani, tanulmánya mégis számos érdekes adatot nyújt nemcsak a protestáns, hanem valamennyi számottevő csonkaországi hitfelekezet egyes sajátosságainak megismeréséhez. A tanulmány 13 fejezetben a protestáns népességnek az integer és a mai Magyarország területén való számerejét, annak változását, azután a foglalkozásoknak, nemek arányának, kormegoszlásnak, családi állapotnak, műveltségnek, házasságkötéseknek, születéseknek, halálozásoknak, a házasságok termékenységének felekezeti szempontból való analizését nyújtja.

A két protestáns felekezet (a reform, és az evang.) számaránya, amióta pontosabb statisztikai felvételeink vannak, átváltandó-évtizedre lassan *csökken*. Így volt ez az integer ország területén (ahol 1869—1910 közt arányuk 23.33-ról 21.81-re esett) s ezt konstataálta az 1920. évi népszámlálás a mai területre vonatkozólag is (1910: 27.8%, 1920: 27.2% prot.) s a népmozgalmi adatok, valamint az elemi iskolába járó tanulók statisztikája alapján (1928-ban 26.1% prot.) az idei népszámlálásnál a protestánsok arányának újabb, még az előző évtizednél is érzékenyebb csökkenésével kell számolnunk. Ennek a kedvezőtlenebb fejlődésnek több oka van, a legfontosabb azonban mégis a születések alacsonyabb aránya. Tudvalevő, hogy a mai Magyarországon az ú. n. *egyke* — a valláskülönbőség nélkül egykéző városi műveltebb rétegektől eltekintve — specifikusan a protestáns falusi lakosságnál otthonos. Az egyke kérdéssel egyébként a szerző itt nem foglalkozik s csak arra mutat rá, hogy az egykéző reformátusok a hazai reformátusságnak egyre jelentéktlenebb részét alkotják s így egyre kisebb szerepet játszanak a reformátusok szaporodási arányának kialakításában (1,670.144 ref. közül csak 124.925 lakik Baranya, So-

mogy és Tolna megyékben, amelyekben tíz év alatt számuk 12.678 fővel csökkent).

A születési arányok tekintetében a két protestáns felekezet nem jár egy úton. Az evangélikusoknak amúgyis kedvezőtlenebb natalitása még tovább romlik, míg a reformátusoké kedvezőbb, mint az integer országban volt s évről-évre közeledik a katolikusok színvonalához, úgyhogy — *az elterjedt közfelfogással élénk ellentétben* — a szerző szerint a *reformátusok születési aránya néhány éven belül valószínűleg teljesen eléri a katolikusokét*. Az evangélikusok kedvezőtlen natalitásának oka az, hogy a keresztyén felekezetek között az evangélikusok a legműveltebbek, közöttük foglalnak el aránylag legnagyobb helyet a középosztálybeliek és sporadikus elhelyezkedésük folytán legnagyobb (41—42%) a megegyezések folytán nagy veszteséggel járó vegyesházasságok száma.

Több szempontból érdekes, hogy városainkban a protestánsok hogyan vannak képviselve s képviselőik milyen irányzatot mutat. A szerző behatóan foglalkozik ezzel a kérdéssel, de nézetünk szerint elhibázott alapon. Látja ugyan, hogy városaink közt nagy különbség van s külön vizsgálja a protestánsoknak a valóban városi, a vegyes s az östermelő jellegű inkább csak névleges városokban való érvényesülését, de elmulasztja a városok lakosságából a külterületeket levonni; már pedig nem egy városban jelentékeny eltérés van a bel- és külterületi lakosság felekezeti összetételében. Így pl. Szegeden az egész lakoságnak 4.6, a belterületinek már 6.57%-a reform., Kiskunhalason 33.9% ref. van, a külterületen csak 23.7%. Nagykőrösön 62% ref., a tanyákon azonban 42.7%. A protestánsok közül általában több lakik a városokban (100 közül 29.23) mint kath. (100 közül 28.26), viszont a fejlettebb városokban a kath.-ok vannak jobban képviselve, de ezekben az utóbbi évtizedben a protestánsok nagyobb arányban szaporodtak, ami alighanem a jelentékeny részben protestáns menekülteknek a városokban való letelepedésével van kapcsolatban (Szegeden pl. ahol a ref.-ok aránya 3.4-ről 4.6-ra, az ev.-oké 1-ről 1.5-re szökött fel, egész bizonyosan a menekültek okozták e hirtelen szaporulatot).

A gazdag anyagból még csak a *foglalkozásokra* és a *műveltségre* vonatkozó néhány érdekesebb adatot szeretnék kiemelni. A felekezetek között a két szélső pólust a zsidók és a gör.-kath.-ok foglalják el. A zsidóság a mai ország területén mindinkább a nyugati zsidóság lényeges jegyeit mutatja: már csak az északkeleti részen vannak egyszerű viszonyok közt élő, szaporodó, falusi elemei; egyébként 72.6%-a városlakó s a fele Budapesten s környékén lakik. A zsidóság statisztikai adataiból egy jól szituált társadalmi osztály körvonalai tűnnek elő, amelyek demológiai sajátosságai teljesen elütnek a többi hitfelekezetétől. Viszont a gör.-katolikusok az ország legszegényebb, legelmaradottabb népe.

Csak néhány jellemző adatot ragadunk ki a nagy ellentét illusztrálására:

Száz kereső közül önálló volt általában 42.8%, gör.-kath. 37.6%, izr. 53%. Száz kereső közül tisztviselő volt általában 6.1%, gör.-kath. 3.2%, izr. 22-8.%

Száz 12 éven felüli közül 6 elemít végzett gör.-kath. 29.7, izr. 74.7. Száz 24 éven felüli közül főiskolát végzett gör.-kath. 1.5, izr. 9.8.

Ezer lélekre jutott elveszülött 1921—25-ben általában 29.4, gör.-kath. 40.9, izr. 15.1. Ezer lélekre jutott halálozás 1921—25-ben általában 19.9, gör.-kath. 22.6, izr. 13.6.

A szegény, igen vékony intelligens réteggel bíró gör.-kath.-ok szaporodása a legkedvezőbb az országban (1921—25-ben az országos átlagnak — 9.5 — majdnem a kétszerese), a zsidóságnál viszont a szaporodást 1925 után már az állandó, lassú fogyás váltotta fel.

A foglalkozási és műveltségi adatok egyaránt azt mutatják, hogy a keresztény hitfelekezetek között az *evangélikusok vannak a legkedvezőbb helyzetben*. A középbirtokosok és a 20—100 holdas kisgazdák, valamint az önálló iparosok közt valamivel kedvezőbb ugyan a reformátusok képvisellete (a katolikusoké valamennyiében jóval gyengébb), de az evangélikusoké is jóval közelebb áll hozzájuk, mint a kath.-okéhoz. Az *értelmiségi* pályákon egészen más a három felekezet sorrendje. Meglepően magas az evangélikusok képvisellete; utánuk következnek a katolikusok s a reformátusok, akik pedig a legjelentékenyebb foglalkozás, az östermelés terén, *sőt* az önálló iparosok között is vezetnek (de csakis a sokszorosán kedvezőbb arányokkal dicsekedő zsidók után), az utolsó helyre szorulnak.

Érdemesnek tartjuk az erre vonatkozó adatokat közölni, mert megcáfolja azt a közfelfogást, amely az értelmiségi pályákon a reformátusok nagy fölényéről tud.

Valamennyi foglalkozást összefogva:

	100				
	r.-kath.	ev.	ref.	izr.	összesen
	kereső közül volt tisztviselő				
	5.3	6.8	4.1	22.8	6.1
a közszolgálat és szabad foglalkozásuk közül pedig:					
	rk. és gör.-kath.	ev.	ref.	izr.	
	64.5	6.8	18.2	10.5.	

Ugyanezen felekezeteknek az egész népességben elfoglalt aránya a fenti sorrendben 66.9, 6.2, 20.9, 5.9. — Az állami tisztviselők között 8.4% ev., 17% ref., a tanügyi személyzet között ev. 8.5, ref. 15.6, rk. 64.2. — Az östermelés és ipar terén alkalmazott tisztviselők között is az evangélikusok mutatják a legkedvezőbb, a reformátusok a leggyengébb arányokat.

Ugyanilyen sorrendet találunk a három felekezet között a magasabb műveltségük között is. Az írni-olvasni tudók és a 6 elemít végzetek között a reformátusoknak némi előnyük van ugyan még a katolikusok

fölött, de ez az előny is csak a magasabb korosztályokban mutatkozik. A. 70—79 évesek között 100 kath. közül 55, 100 ref. közül 71-4 tud írni-olvasni, de már a 30 éven aluli korosztályokban a rkath.-ok megelőzik a ref.-okat.

Száz oldalt jelzett vallású közül

	6 éven felüli	20 éven felüli	24 éven felüli
	ír, olvas	8 középiskolát végzett	főiskolát végzett
r.-kath.....	83.5	5.1	2.5
g.-kath.....	69.6	3.4	1.5
ref.	85.9	4.5	2.4
ev.....	91.6	7.8	4.2
izr.....	95.6	23.3	9.8

E számok azt mutatják, hogy az evangélikusok a keresztyény felekezetek között a legnagyobb gondot fordították népük művelésére; a r.-katholikusok kedvezőtlenebb gazdasági helyzetük dacára erélyesebb ütemben pótolták a nagy hiányokat, mint a reformátusok, akik már csak a gör.-katholikusokat előzik meg. Ezen nagyon érdekes jelenség okainak felderítésével a szerző nem foglalkozik s csak annyit jegyez meg, hogy az arányszámok kialakításában valószínűleg településföldrajzi és foglalkozási okok játszanak közbe. Ha hivatalos statisztikánk a külterületi lakosságról összefoglaló demográfiai adatokat bocsátott volna rendelkezésünkre, erre a kérdésre talán nagyobb világosság derülne. Valószínűnek kell azonban tartanunk, hogy a külterületeken, ahol az analfabéták aránya igen magas, a reformátusok aránylag kevesebben vannak, mint a katolikusok; az is tény, hogy a reformátusoknak a belközségekben, ahol elegendő számmal vannak, mindenütt volt iskolájuk, míg a katolikusok az utolsó évtizedben belközségekben is nagy számmal voltak kénytelenek iskolákat állítani.

Schneller helyesen mutat rá arra, hogy az evangélikusok még ott is, ahol nagyobb számban laknak a tanyákon, kedvező műveltségi arányokat mutatnak fel; a reformátusok kedvezőtlen arányának enyhítése céljából az állami iskolaépítési akcióval kapcsolatban kívánja a tiszántúli ref. tanyavidékek felkarolását. Ez az eddigi akció keretében meg is történt s az égető hiányok jelentékeny része már orvosoltatott. Jellemző, hogy míg a főleg evangélikus lakosságú Békéscsaba, Szarvas és Nyíregyháza tanyáin már 1918-ban jelentékeny számú elemi iskola volt (Békéscsabán 2284 tankötelesnek 16, Szarvason 1938 tankötelesnek 16 és Nyíregyházán 2413 tankötelesnek 23 iskolája volt s e 3 község tanyáin az iskolák száma tíz év alatt héttel még gyarapodott is), addig a szegénynek éppen nem mondható református városok közül Hajdúböszörmény 1346, Hajdúnánás 572, Hajdúszoboszló 539, Karcag 792 külterületi tankötelesei számára 1918 előtt *egyetlen tanyai iskolát sem állítottak* (jelenleg a 4 város tanyáin 12 iskola van). E városokon kívül is volt több református község, amelyek tanyáin 3—400 tanköteles nélkülözte az iskolát. E nagy analfabéta telepek

iskolaszükséglete az utóbbi öt év folyamán jórészt kielégítést nyert s így remélhető, hogy az 1940. évi népszámlálás a tiszántúli ref. lakosság írni-olvasni tudó %-ának gyors javulását fogja már megállapítani.

Schneller tanulmánya sok értékes megfigyelést tartalmaz s nélkülözhetetlen kalauza lesz mindazoknak, akik a hazai felekezeteknek erőviszonyait az állami és társadalmi életben nem közkeletű jelszavak, hanem a tények alapján kívánják megismerni.

Benisch Artúr.

M o l n á r K á l m á n: *A jogfolytonosság helyreállításának jogelvi szükségessége és lehetősége.* Pécs. 1930. 42 lap. (A Szent István Akadémia kiadása.)

Amióta közjogi provizóriumunk fennáll, a magyar alkotmányjogi problémák valamennyijének tengelykérdése: a jogfolytonosság lett. Aránylag elég hosszú időt vett igénybe, míg maga a jogfolytonosság fogalma tisztázást nyert. Molnár Kálmán, aki az elmúlt évtized alatt számos értekezésében maga is hozzájárult ehhez, most megjelent tanulmányának bevezetésében mintegy összefoglalja mindazt, mondván, hogy «a jogfolytonosság lényege nem más, mint az, hogy a jogszabályok alkotása, változtatása és eltörlése csupán csak az alkotmány értelmében *arra hivatott* tényezők által eszközölhető».

A közjogi provizórium jogi természetének a meghatározása ezzel szemben már egy lépéssel való előrehaladását jelenti. Abból a tényből kiindulva, hogy az állam életműködése nem szakadhat el, kísérli meg a régi rend elismert jogszerűsége mellett az új rend — sokak által vitatott — jogszerűségét¹ bebizonyítani, amit azzal ér el, hogy a közjogi provizórium eredetét szokás jogi jogalapra vezeti vissza. Már nem volnánk «közjogi nemzet», ha ez az álláspont egyedül állna. Ugyanis a vele szemben álló, legkitünőbbben Reiner János által kifejtett nézet, a közjogi provizórium eredetét szükségjogi jogalapra helyezi.

Molnár Kálmán azonban mind ezzel nem elégszik meg s tanulmányának utolsó fejezetében a jogfolytonosság helyreállításának kérdésével foglalkozik. Ha e századbeli közjogi provizóriumunkat összehasonlítjuk történelmünknek valamely más epochájával, úgy a múlt századbeli közjogi provizórium kívánczik a compareálásra. S miként ott, úgy itt is szükséges előbb a közjog gordiusi csomójának a kioldása, amelyhez ezúttal Molnár Kálmán nem kevesebb bátorsággal, mint szakértelemmel nyúl, még pedig a szent korona tanának az útmutatása alapján. Végző következ-

¹ E vitához hozzászólt Pollner Ödön is, ki az új rend jogszerűségének kétségbevonhatatlanságát bizonyítja úgy, mintha a közjogi provizórium nem ideiglenes, hanem végleges államberendezkedés volna. (Jelenlegi alkotmányos jogrendünk ideiglenességének kérdése. Jogállam. 1931. évi január—februári száma.)

tetéseivel gyakorlatilag még talán túl korai volna foglalkozni; elméletileg azonban már időszerű lehet. S ez adja meg az ismertetett tanulmánynak kimagasló értékét.

t. p. a.

Böhm Károly ifjúkori önéletrajza. Kéziratból kiadta és bevezetéssel ellátta Joó Tibor. — Egyetemi Bethlen Gábor Kör (Kolozsvár-Szeged) kiadványai: 8.— Szeged, 1931, 8°, 29 oldal; a budapesti Stúdium bizománya.

Ez év tavaszán húsz éve Böhm elhunytának; tanítványainak második nemzedéke e kis füzetrel emlékezik meg róla. Ezzel a kiadó elismerést érdemlő szolgálatot tett. A komoly és szakszerű Bevezetésen kívül a füzet tartalma: a Böhm fogalmazta baráti szerződés, amelyet ötödmagával kötött 1866-ban mint pozsonyi teológus, meg a baráti emlékkönyvbe, 1867-ben írt önéletrajz. A szerződés egészen egyéni, de mégis jellemző ama korszak evangélikus papjelöltjeinek, legalább is a pozsonyiak javának gondolatvilágára; az életrajz pedig igen közvetlen vallomásokkal mutatja Böhm filozófiai irányának kialakulását. A Bevezetés írója természetesen ezért tartja fontosnak s igaza is van. De a filozófus fejlődését megvilágítják, tehát becsesek a családi életére és iskolai tanulmányaira vonatkozó részletek is, nemkülönben ifjúkori «kilengései». Mindezeknek a mozzanatoknak Böhm gondolkodásában fellelhető nyomait nyilván csak olyan aprólékos elemzés mutathatná ki, amilyenre nem elég a tanítvány, hanem csak gyermekkorának és filozófiájának egyaránt alapos ismerete tehetne valakit képessé. Éppen azért volt jó kiadni ezt a kis önéletrajzot, mert közelebb juttat bennünket Böhmhöz. Akik csak teljesen megállapodott korában, az egyetemi katedráról ismerték meg s emberi jellemének némelyik, kemény vonásán el-eltűnődtek, azoknak ezek a feljegyzések sokat mondanak. Megérthetik, hogy aki a maga alakulását ilyen tudatosan ellenőrizte és irányította, annak elveiből engednie nem lehetett s aki ilyen tisztán látja magát és — hacsak barátai előtt is — ilyen határozottan mond véleményt magáról, az emberekről alkotott ítéletét sem csereberélhette. — A füzet kiadását nemcsak azért üdvözöljük örömmel, mert Böhm alakulására világot vet, hanem azért is, mert amit Joó Tibor Böhmnek s Windelband és Rickert meg Dilthey és Spranger irányának (miért Rickerti és Sprangeri irány?!), összevetésére vonatkozóan mond, azt úgy fogjuk fel, mint Böhm eleven iskolája tudományos munkatervének bejelentését.

I. S.

Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. Első sorozat. A fiatal képviselő 1888 február 3—1903 november 3-ig. Bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel ellátta barabási Kun József egyetemi ny. r. tanár. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 1930. 764 l.

Tisza István gróf politikai pályájának első felében elmondott beszédeit kapjuk e kötetben, a Tisza-kultusz valódi hivatásához híven, az élő

Tisza Istvánt, aki a maga tetteivel, gondolataival és érveivel küzd a maga igazságáért a történelem ítélőszéke előtt. A kötetben első beszéde, melyet 1888-iki költségvetés vitájában mondott el a földművelésügyi tárcával kapcsolatban, még nem mutatja azt, akivé ő pályája folyamán fejlődik, ekkor még csak Tisza Kálmán miniszterelnök fia, a kötet utolsó beszéde az, melyet a szabadelvű párt 1903 október 28—30-i értekezletén a kilences bizottság programjával kapcsolatosan mond el, mint deignált miniszterelnök. Közben 15 boldog magyar év suhan el az ország felett, de a 67-es kiegyezés felkelte nagy haladás ez években kapja az első léket, a politikai élet a megoldandó nagy problémákat pedig már nem ott keresi, ahol azok valóban vannak és csak szunnyadnak, hogy 25—30 év múlva a nemzet sorsdöntő kérdéseivé váljanak. Tisza István e 15 év alatt sokat fejlődik és sokat halad, állam és társadalomszemlélete évről-évre mélyül, nincsenek már apodiktikus teóriái, hanem egyre jobban látja és felismeri a magyar politika gyakorlati exigenciáit. A kötet első beszédeiből azonban Tisza belső lelki fejlődésére kapunk érdekes magyarázatot. Az az antipátia, mondhatni még a holt betűkből is kiáradó rosszindulat, mellyel a baloldal Tisza Istvánt fogadja, megértet Tisza politikai lényéből sok mindent. Később, atyja bukása s ezzel kapcsolatosan sok személyi gyűlölség lángrobbanása, egyre zárkózottabbá és merevebbé teszik. Fegyelmezett és guvernementális gondolkozású politikus és atyjával együtt megmaradt két — naplói szerint — rossz szabadelvű párti kormányt (Bánffy és Széli) támogató közkatonának. De egész politikai gondolkozása annyira azonosult a 67-i kiegyezést magyar nemzeti érdekből fenntartani kívánó iránnyal, hogy bár egyik kormány politikai módszerével se ért egyet, ezen nagy szempont érdekében megmarad a szabadelvű pártban, melynek valaha atyja volt vezére s amelynek ez időben csak egy részét, az ó-szabadelvűeket vezeti.

A sok beszéd — összesen 103 — anyaga, a maga tárgyi tartalmával s azokhoz fűzött kitűnő bevezető jegyzetekkel, ma már csak történelem, főleg jog- és gazdaságtörténelem. Érdekes, hogy a négyszázéves nemzeti küzdelem egész gravaminális lendülete a 90-es években kulminál, a magyar politika egész problematikáját kizárólag közjogi teóriákban kiélő politikusokban. Tisza is közjogászcodik, de hol van ő Apponyi Albert vagy Szilágyi Dezső finom nüanszeitől és formuláitól. Tisza csak annyiban közjogász, hogy a 67. XII. t. c-t nagy nemzeti érdekből fenntartani kívánja s a korona és a nemzet közti bizalom megtartását tartja a magyar politika kardinális alaptételének.

Tiszát ebben az időben főleg államháztartási problémák foglalják el s a magyar állam pénzügyeinek rendezését s az akkor folyton javuló közgazdasági helyzetet figyeli. Lehet, hogy képviselőházi beszédei azért foglalkoznak ezzel, mert a Bánffy és Széll kormányok alatt kényszerű passzivitásban volt s az aktuális politikai kérdések helyett a polémiát

kizáró témák érdekelték. Ez az évtized az, melyben a magyar nemzet ereje kulminált, politikai és közgazdasági téren egyaránt. Érdekes, hogy Tisza István, ki közgazdasági elméleteit illetően szociális érzékkel korlátozott dogmatikus liberális volt, magát a hitelszövetkezeti eszmét éppen ez érzéséből kifolyóan pártolja s első parlamenti felszólalásában is e kérdéstről beszél. Mélyen sajnálhatjuk, hogy gróf Tisza István — a kiegyezési korszak legnagyobb politikai energiája — nem állott ennek a hitelszövetkezeti mozgalomnak az élére, hanem e helyett a mobil-kapitalizmus bankjaiban és vállalataiban tevékenykedik. E miatt állandó támadásokban van része, főleg mióta a néppárt a parlamentbe bekerült. Ha ebben az évtizedben, mikor már a mobil-kapitalizmus a magyar nemzet életében azt a feladatot betöltötte, melyet betöltenie kellett és arra a feladatkörre szorítkozik vagy szoríttatik vissza, mely őt egy agrárállam gazdasági szerkezetében megilleti s a Károlyi Sándor—Zselénszki Róbert-féle agrárius mozgalom, nem az marad, amivé a liberális gazdasági rend kényszerítette, hanem egy Tisza István vezérletével egy nagy gazdasági reformmunkává szélesedik ki — melyhez most, 40 év után kell hozzálátnunk — a magyar szövetkezeti mozgalom, Tisza István valóban altruisztikus eszmevilágától áthatottan s az ő cselekvő, parancsoló és lenyűgöző energiájával azzá lesz, amivé lennie kellett volna és még ma is lennie kellene, gróf Tisza István politikai pályájának ez a korszaka őt Széchenyi István utódjává avatná.

Mégis Tisza közgazdasági politikája, eltekintve eme gyakorlati vonatkozásaitól, az ő politikai elvi koncepciójának lényegét nézve, a kiegyezés változatlan fenntartását kívánva e téren is, helyes volt. Beszédeinek számadatait nézve látjuk, hogy a közös vámterület a búzát a 90-es években 1 forint 60—2 forintra védte, de a nagy világverseny, Amerika a magyar gazdát még nem érintette. A kiegyezés valódi értéke, mint most utóbb kitűnt, nemcsak politikai, hanem közgazdasági jellegű is volt.

Tisza István azonban a kor uralkodó politikai kérdései mögött vagy mondhatnám azok dacára, meglátott már ekkor három nagy problémát: a nemzetiségi, a szociális és a bürokrácia kérdéseit. Míg az aktuális kérdésekben (egyházpolitika, ex-lex, obstrukció, véderő) pártjának elsőrangú debattere és bátor harcosa, látása akkor lesz mélyebb, a történeti kritika számára érdekesebb és politikai egyénisége értékesebb, mikor e problémákat veti fel. 1893 szeptember 20-án mondja el Bihar vármegye közgyűlésén országos feltűnést keltett nagy beszédét, melyben a román nemzetiségnek a magyar nemzettel való érdekazonosságát és a belső conciliáció szükségét hirdette. Ugyanily értelemben beszél a Ház 1893 október 10-i ülésén, majd később 1900 február 8-án. Sajnáljuk, hogy a kötetből kimaradt az 1899 augusztus 1-én Goldis József aradi gör.-kel. püspök beiktatásán mondott nagy pohárköszöntője, mely Tisza román politikájának egyik jellegzetes cselekedete. A szociális problémát elsősorban érzi, nincs is egész pályáján a szociális kérdés megoldására intézményes pro-

grammja, mégis egyéniségének lényegét ez a nemes szociális érzés alkotja, mely a régi magyar földesúr patriarchalitásából fakadt. Aki a gazdasági munkás- és cselédpénztárról és a birtokos és a gazdatiszt közti jogviszony szabályozásáról szóló törvényjavaslatok vitájában tartott (1900 június és október) beszédeit olvassa, erről meggyőző tapasztalást nyerhet. Ha a mai társadalomszemléletünk szerint nem is tekinthetjük Tisza szociálpolitikáját modernnek, mégis abban a korban s azon politikai viszonyok között az ő felfogása volt szociális téren a legmesszebbmenő. Végül a bürokrácia kérdését — 1899 március 16-án — így látja: «. . . nagy veszedelmet látok feltűnni, egy nagy veszedelmet, amelyre utaltam már tavalyi beszédemben is, tudniillik az állami gépezet holtsúlyának, az állami gépezet meddő zakatolásának emelkedését. Ebben az országban egy oly egyoldalú, olyan félszeg bürokratizmus fejlődik ki, amely akkora ólom-súllyal nehezedik nemcsak a központi államszervek működésére, hogyha ezzel a kérdéssel a legradikálisabban, a legmesszebbmenőén foglalkozni nem akarunk, pénzügyileg és adminisztrációnk jósága szempontjából is meg fogja magát bosszulni. . . Méltóztassék megengedni, átvitt értelemben véve a dolgot, de én nagyon sokszor látom, hogy papirosból etetjük és kalamárisból itatjuk a magyar népet és a magyar állami tevékenység nem az ügyek elintézésére, nem érdekeknek a gyakorlatban való gondozására, de tintának és papirosnak kolosszális mennyiségben való fogyasztására irányul. . . » Csak bevezető és jellemző szavait idéztem egy nagy beszédnek, melyből azonban a probléma világos meglátása kiolvasható.

Joggal feltehető az a kérdés, ha mindezt tudta és látta Tisza István, a «nagy ember» — tehát miért nem oldotta meg? Az okadatolt felelet a következő kötetekben meg lesz. Tisza ebben az időben még nem felelős államférfi, csak a többségi párt egyik árnyalatának vezére, a miniszterelnökök több-kevesebb animozitással viseltetnek irányában s mikor kormányra kerül, először alig másfél évig (1903 november—1905 január), másodszer alig egy évig (1913 június—1914 augusztus), tehát összesen két és fél éve lett volna — a történelmi felelősség súlya alá tartozóan — e kérdések megoldására. Állíthatja-e valaki, hogy a magyar belpolitikai élet akkoriban bármily alkotó munkára alkalmas volt? Annak a nagy reorganizációnak szükségét, mely már a 90-es években aktuálissá vált s amely ma is még megkezdetlen, Tisza István érezte a legjobban. De hiába, sunt certi fines.

Végezetül ennek kapcsán egy Tisza-problémát kell felvetnem. Fájdalommal látom, hogy a harmincévesek nemzedéke — nem utolsó sorban a Tisza-kultusz szólomainak hatása alatt — egyre jobban távolodik Tisza István történelmi arányokat öltött nagy magyar alakjától. Minden kultusznak baja, ha az megmerevül s csak a hivatásos papok serege hirdeti. Tisza István nemcsak mártírhálálával jelent nagy erkölcsi értéket a magyar nemzet etikájában — ez az, amit mindenki elismer és bámul — hanem olyan

államférfiúi értékei is vannak, melyeket éppen a kultusz miatt ez a nemzedék nem láthat. Tiszának egyetemes, nagy magyar eszményei s azok valóra váltására alkalmas gyakorlati politikája volt, ez van ebben a kötetben is s az élő Tisza a maga igazságaival, beszédeivel, tetteivel a halottnak legigazabb kultusza. Ezért illeti hálás köszönet a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy ezt a könyvet ennek a nemzedéknek is a kezébe adta. Az élő Tisza pedig a maga világos értelmével, nagy probléma-meglátásaival száz beszédnél jobban meg fogja védeni a maga igazát és ki fogja küzdeni egy utána jövő nemzedék háláját és elismerését.

Albrecht Ferenc.

Dr. Szádeczky-Kardoss Tibor: Adalékok a budapesti ipari munkabérek statisztikájához. A Főváros Stat. Közl. 59. kötete. Budapest, 1930. 351 l.

Szádeczky-Kardoss e munkájában, mely a dolog természeténél fogva túlnyomólag adatpublikáció, elvi álláspontja szerint kizárólag a testi bér-munka anyagát dolgozta fel. A tisztviselői fizetések más szempontok szerinti tárgyalást kívánnak s így a szerző ezekkel itt nem kívánt foglalkozni. Szűkített feladatkörében is roppant anyagot mutat be.

A gazdasági szemponton túlmenő társadalomvizsgáló érdeklődésére a munka bevezető fejezetein kívül, amelyekben a hazai munkabérstatisztika eddigi eredményeiről, történetéről kapunk összefoglaló tájékoztatást, főleg az ú. n. reálmunkabérek életszínvonalat tükröztető adatai, továbbá a munkanemek s ezzel a foglalkozási csoportok értékelési különbségei tarthatnak számot. Alapos és találó kritikát mond a szerző a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal életstandard-vizsgálatának módszeréről. Kívánatos volna, hogy Szádeczky-Kardoss nagy szorgalomra és hozzáértésre valló statisztikai munkája után most már a szellemi munkások bérkataszterét is feldolgozza s a kettő alapján vizsgálja meg a munka értékelésének szociális tanulságait.

Sz. Gy.

Csikay, Paul de: L'Europe Centrale, Économique et Sociale. Préface par Charles Gide. Librairie Félix Alcan, Paris, 1931. IX+160 l.

Bárminő csekély publicitásra is számíthat egy magyarországi viszonyokat idegen nyelven tárgyaló könyv, mégis örvendetes jelenség, mert rendszerint azt lehet tőle remélni, hogy néhány olvasóját felvilágosítja a magyarországi viszonyok felől. Különösen örvendetesnek látszik, ha egy ilyen könyv előkelő kiadónál s oly világhírű tudós előszavával jelenik meg, mint amilyen Charles Gide. De Cs. könyvénel restelkednünk kell, hamis adataival kompromittálja Magyarországot és a magyar ügyet s azt a látszatot kelti, hogy egy reménytelen gazdasági viszonyok között sínylődő ország vagyunk. A kisebbik baj, hogy a könyv zavaros felépítésű. A magyarországi gazdasági helyzet, a békeszerződés által okozott veszteségek, a pénzügyi rekonstrukció ismertetése után egy hosszú fejezet a magyar

iffúság helyzetével foglalkozik, mely főként a numerus clausus törvény indító okait tárgyalja s Budapest kozmopolitává válásáról, idegenek beözönléséről, Ausztria és Lengyelország szomorú példáiról beszél. Egy fejezet *Heller* Farkas munkásságát ismerteti, egy másik a közgazdasági univerzalizmus kérdésével foglalkozik és annak magyar képviselőiként megemlíti Hóman, Kornis, Bálás, Kovrig, Heller, Surányi-Unger nevét. Ugyancsak hosszú fejezet a társadalombiztosítás magyarországi szervezetét ismerteti, az utolsó fejezet a magyar jóvátétel kérdését tárgyalja.

Látnivaló, hogy a könyvnek nincs határozott célkitűzése. De ennél nagyobb baj, hogy a közölt adatok nem csak megbízhatatlanok, hanem sokszor egyenesen hamisak s arra is alkalmasak, hogy kedvezőtlen színben tüntessenek fel bennünket. Csak stiláris, de mégis súlyos hiba, hogy számos eseménynél elmulasztja az időpont megjelölését, úgy hogy az olvasó a leggyászosabb időkből való események elreferálásánál könnyen abba a tévhitbe eshet, hogy azok mostanában történtek. így például — számos hasonló példa volna idézhető — a 29. és a 35. lapon a népszövetségi ellenőrzésről úgy ír, mintha még fennállana. A 38. lapon a pengőt, mint új magyar pénzegységet ismerteti, stb.

A sok hamis adat közül csak néhány álljon itt, mutatóban. A 10. 1. szerint, de a 33. lap szerint is Magyarország nem remélheti kereskedelmi mérlegének mezőgazdasági termékek kivitelével való kiegyensúlyozását, mivel például 1920-ban búzából, lisztből, cukorból, stb. behozatalra szorult. 1928-ban, mely évet Cs. kivételesen kedvező évnak tüntet fel, szerinte 679.992 q búzát exportáltunk (a valóságban 2,843.864 q-t, ami azonban kevesebb volt, mint az 1927. évi 3,112.608 q-ás, vagy az 1929. évi 4,846.071 q-ás és az 1930. évi 3,470.738 q-ás export — pedig búzalisztexportunk is tekintélyes). — A 15. 1. szerint a békeszerződések eredményeként Magyarország többek közt elvesztette volna szénbányáinak nagyobb részét úgy, hogy «c'est un fragment infinitesimal qui lui reste de ses gisements de charbon». (A valóságban Nagy-Magyarország feketeszen bányászatának 72.8%-a, barnaszén bányászatának pedig 71.2%-a maradt meg Csonka-Magyarországnak, ami aligha mondható infinitezimálisan kevésnek.) — A 23. 1. szerint a magyar ipar sínyli, hogy az ipari nyersanyagok magas vámjai azok behozatalát megakadályozzák (a valóságban ezek vámmentesek). — A 48. 1. szerint az állami és magántisztviselők csupán tizedrészt annyit fizetést kapnak, mint a háború előtt! — Az 55. 1. szerint a francia nyelv a leelterjedtebb idegen nyelv Magyarországon s e megállapításához — egy külföldi számára érthetetlen módon — hozzáfűzi: «Cependant la langue allemande n'a cessé d'avoir son importance accoutumée» (56. 1.).

A hasonló példák felsorolása végnélkül folytatható volna. De érdekes a könyv azon megállapítását is idézni, hogy a magyarországi szociálbiztosítási reform fő érdeme az, «qu'elle s'adapte parfaitement aux velleites et au caractere de la race». (123. 1.) Hogy ez a frázis mit jelent,

nem tudom. A megadott magyarázat a következőként hangzik: «La méthode suivie par l'Office Royal Hongrois de Statistique a facilité le relèvement des données convenant aux postulats ci-mentionnés qui ont toujours été observées dans la rédaction de la loi des assurances sociales. C'est grâce à cette méthode que les exigences et les desiderata spéciaux hongrois ont toujours été remplis; c'est grâce à elle que l'on donna suite aux principes énoncés plus haut». (U. o.) Varga István.

Pethő Sándor: Görgey Artúr. Genius. Budapest 1930. 499 l.

Monográfia-irodalmunkban, az irodalomtörténetiben és a történelmi-ben egyaránt, alig találunk igazi, mélyreható *pszichográfiai* ábrázolást. Az emberi élet és egyéniség felszínén mozgó biográfiáink valóban csak a külső élet felületes rajzai maradnak, többnyire meg sem kísérlük, hogy mélyebbre hatoljanak. Nem is lehet rossz néven venni szerzőiktől, akik sivár, természettudományos pszichológiai készségükön túl, mely époly kevéssé világhathatta meg a való lélektani tényállást, mint akár a minerologia az architektúra lényegét, a szellemtudományi alkat-lélektanhoz, karakterológiához már nem jutottak el. S minthogy többnyire nem tartoznak a szellemtörténeészt előlegező művész-tudós típushoz, amelyben a természet elkeverte, de el nem vesztette a tények és adatok száraz és lelketlen materiáján áthatoló művészt, nem is képesek megragadni és ábrázolni az individuum ineffabilet.

Pethő Sándor már a *Viharos emberöltő-ben* megmutatta, hogy az intuitíve lényegét megragadó és ugyanakkor az egyéniséget gyökeréig analizáló, majd dramatizálva megjelenítő és élénk elevenítő jellemzés mestere. *Görgey Artúrról* írt könyve is bizonyítja, hogy az a mély, benső rokon-szenv amit hőse iránt érez és amely az író minden rideg, fölényes, szkeptikus attitűdénél jobban képesíti egy embersors s azon keresztül a nemzet-sors egy etappejének megértésére és felmutatására. S mert a művész-tudós író típus mély beleérezőképesége, mely legyőzi az ellentétet zárt egyéniségű, sokszor száraz józanságú, minden lírától és retorikától ment hőse és az író között, sok kérdést fölényesen és nagy művészettel meg tud oldani. Ahogy könyvének elején *Görgey* vérségi leszármazására néhány plasztikus és pragmatikus mondatban rámutat, abban a *Soner—Nadler-féle* «Blut und Scholle» misztikus vér- és röngjátékát elemző német irodalomtörténeti módszer minden eredménye öntudatlanul benne van.

Mesteri a fiatal *Görgey* fejlődése belső dinamikájának megéreztetése, mely a könyv folyton növekvő lázas iramában is benne lüktet s melyben drámai elevevénnyel bontakozik ki előttünk az is, amit *Péterfy* átható lélektani érdeklődése úgy vágyott megismerni, hogyan élt *Görgey* távol hazájától még a forradalom előtt, mik voltak vágyai, tervei, hogyan fejlődtek személyes tulajdonságai, mennyire érdekelték őt már előbb a politikai élet fordulatai, hogy nézte magát és a világot stb., mielőtt a szintéren mint kész ember oly meglepő eréllyel megjelent. Ezek nem a léha kíváncsiság kér-

dései, mert csak fejlődését megismerve tudunk igazán számot adni arról, hogyan vált Görgey egyénisége ellenségei képzelmében olyan torzképpé, mely már első pillanatra magán viseli a valótlanság bélyegét.

Kétszeres lélektani ingerrel hat e rész azért is, mert Görgey előkészületi éveinek, lelki fejlődésének megrajzolásával felel közvetve a szerző arra is, amire oly nehéz válaszolni: milyen lelki alkat, milyen Széchenyi és Kemény Zsigmond-i egyéniség predesztinálja nemzetünk legjobbait már eleve a magyar *Gironde* tragikumára. Mert a Görgey-könyv hőse és szerzője egyaránt a magyar középreszorítottak súlyos sorsát hordozza; az író történelmi rokonszenvében és politikai szemléletében egyaránt magyar girondista volta, természetesen a szónak nem forradalomtörténeti, hanem átvitt történetbölcséleti és lélektani értelmében, köti hőiséhez. Miért tragikus ez a típus már önmagában, miért kell a diadal mámorea nélkül szembenézniök a balcsillagú nemzet fátumával s — mint Deák Ferenc mondotta — kötelességüket teljesíteni remény nélkül? Talán az életben meg nem állható, a tömeggel szemben mindig elbukó kiválóság, a sors vak véletlenében sohasem érvényesülő szellem és tudás avagy a magyar nemzetlét mindig csak pusztá létezésért küzdő reménytelensége szimbolizálódik legjobb fiainak sorsában. Görgey alakja, akiben a magyar katona eszménye valósult meg, mindenesetre ezirányban is nagyszerű adalék egy magyar «*National-typologie*»-hoz is.

«Ha magyar ember tiszta lélekkel népszerűtlen dolgot véd, akkor mindig valami kemény igazság rejtőzik abban», írja Péterfy Jenő 1885-ben Görgey István könyvéről, majd így folytatja: «Mi tagadás benne, a könyv hőse, Görgey Arthur igen népszerűtlen, a nagyközönség felőle ködben tapogatódik, a «szerényeknek» még nincsen saját nézetük és a «rögtönítélőknek» szerencsére vak lármája még mindig a leghangosabb». E sorok megjelenése óta egy félszázad telt el s — fájdalom — még ma sem mondhatjuk el teljesen az ellenkezőjét. Hiába sajgott a legnemesebb és leggondolkozóbb magyarok lelkiismerete a «tiprott hős» megrágalmazása miatt, hiába sürgették a bűnbak-legendával való végleges leszámolást, nem csupán az objektív történeti igazság érdekében, hanem azért is, mert érezték, hogy nemzetük benső, lelki megigazulását mi sem akadályozza jobban, mint az ilyen történelmi vád-áthárítás, ők sohasem hittek a vitális hazugság éltető erejében és tudták, hogy a nemzet számára illúziókból új élet nem születhet. Görgey erős és nemzetének megbocsátani akaró férfilelke vizsgáltathatta magát ezzel, de ők mélyen érezték, hogy a nemzet érdemtelennek bizonyulna arra, hogy ilyen fiai szülessenek, ha elfogadná ezt az áldozatot. Ezeknek a nagyoknak lép most örökébe Pethő Sándor, aki Görgey-könyvével végleges nyugvópontra vitte ezt a kérdést.

Katona Jenő.

E. S. Gosney-P. Popenoe: *Sterilization for Human Betterment.*
Macmillan Co. New-York, 2 dollár. 1929.

Propagandamunka, amely a felvilágosítás és minden oldalról való megvilágítás segítségével akarja megnyerni a közvéleményt az eugenetikai szempontból kívánatos sterilizáció elvének.

A faj átöröklési érdekeit nemcsak az elmebetegek és azok továbbplántálása sérti, hanem a gyengeelméjűek és azok továbbszaporodása is, talán sokkal nagyobb arányban, mint gondolnánk. Los Angelesben például, az iskolásgyermeket átvizsgálva, azt találták, hogy azoknak 4%-ánál a normális intelligencia 75%-a található csak meg. Konzervatív becslés szerint ez a százalékos arányszám az Egyesült Államok lakosságánál mintegy 6,000.000 gyengeelméjűt jelentene. Ezeknek mindössze 1%-a van zárt intézeti kezelés alatt, akiknek évi ellátása fejenként átlagban 500 dollárba kerül, tehát összesen évente 30,000.000 dollárba. Amerikai becslés szerint a civilizált világ évente 5,000.000.000 dollárt költ elmebetegügyre.

Az elmebetegségek átöröklődésére szomorú példát mutat annak a néhány, generációról-generációra figyelemmel kísért családnak a leszármazási története, akik között első helyen kell említeni a *Juke-családot*, ahol hat generáció 1200 gyengeelméjűt produkált, azután a *Nam-családot*, akik közül 90% gyengeelméjű volt.

A gyengeelméjűség fokát, az irodalomban való egységes elbírálás érdekében, az úgynevezett intelligencia-quotiens-szel fejezik ki (I. Q.), még pedig úgy, hogy a normális képességű egyén I. Q.-ét 100-nak veszik, azon például 12 éves gyermekét, akinek képességei nem haladják meg a normális hatéves gyermek képességeit, 50-nek a 12 évesét, aki nem fejlettebb szellemileg, mint egy normális 9 éves gyermek, 75-nek veszik.

Az Egyesült Államokban 1880 óta a gyengeelméjűek arányszáma az összlakossághoz képest az akkorinak háromszorosára emelkedett, mely emelkedést csak kis részben tudhatjuk be a pontosabb és biztosabb diagnózisoknak, amelyben feltétlenül része van korunk humánus attitűdjének a csökkentértékűekkel szemben.

A társadalom mostani nívóját veszélyezteti a csökkentértékű elemek korlátlan továbbszaporodása. Ezt a veszedelmet már régen is felismerték, többek között adataink vannak arról, hogy Palesztinában már a tizenharmadik században kasztráltak tolvajokat, nehogy azok magukhoz hasonló, a társadalomra káros elemeknek adhassanak életet. 1779-ben Johann Péter *Frank* német orvos és filozófus sürgette a faj érdekében való sterilizációkat. A kilencvenes évek elején Kansas államban 58 gyengeelméjű fiatalokot sterilizáltak *Pücher* kezdeményezésére, 1899-ben pedig dr. Harry *Sharp* végez Indianában, egy fegyházban sterilizációkat, már jóval egyszerűbb és veszélytelenebb technikával, de törvényes felhatalmazás nélkül. Az első erre vonatkozó törvényt Pennsylvania hozza 1905-ben, majd Indiana állam

1907-ben. Svájcban ugyancsak 1907-ben négy sterilizálást végeztek, a páciensek saját és a hivatalos tényezők beleegyezésével, azonban itt is törvényes felhatalmazás nélkül.

A legpontosabb adatok Kaliforniából állanak rendelkezésünkre, ahol 1929. I. 1-ig 6255 sterilizációt végeztek, mindig csak akkor, ha fennállott a csökkentértékű utódok világrahozásának a veszedelem. Tehát sohasem alkalmazták fegyencekkel szemben mint büntetést, csakis mint a faj érdekében szükséges beavatkozást. A sterilizáció jogosultságát, mai átörökléstan ismereteink mellett is, jogosulttá teszi az, ha bizonyos betegségekről biztosan megállapítható az, hogy átöröklés útján terjed. Feltétlenül ide-sorolandók az *idiotia amaurotica*, a Huntington-féle *chorea*, a *haemophilia*, a siketnémaság, hacsak valami különleges tehetséggel nincsenek párosulva, ami igen ritkán szokott csak előfordulni. Ugyancsak a kiküszöbölésére kellene törekednünk az úgynevezett serdülési elmezavarnak (*dementia praecox*) és a mániás-depressziós elmezavaroknak is.

Az eugenetikai sterilizáció ellenfelei azzal szoktak érvelni, hogy tekintve, hogy az említett bajokban szenvedőknek nem minden utódjuk öröklő a bajt, ilyen módon számtalan tehetséges gyermek születését akadályozzák meg. Teljesen megdől ez az érv a gyengeelméjűek esetében, ahol sohasem fordul elő az, hogy tehetséges gyermekeket hoznának a világra. Egyébként pedig azt jegyzi meg a közvetlen szerző, hogy évente millió és millió tehetséges gyermek születése marad el a különböző, igen elterjedt anticoncipienszek használata következtében éppen a társadalom legintelligensebb elemeinél, ami mellett a sterilizáció következtében elmaradó születések vesztesége teljesen elhanyagolható. Meggyőződése, hogy ilyen módon csak az emberi nyomorúságot csökkentjük. Szerinte pusztán szociális okokból is meg kellene akadályozni az utódok születését olyan helyeken, ahol a születendő gyermeknek nem lehet kilátása normális nevelésre és életlehetőségre.

Az Egyesült Államokban elég nagy számban végeztek sterilizáló műtéteket a magánpraxisban is különböző okokból. Ezekről is sikerült elég szép számmal adatokat beszerezni és az eredmények, egybevetve a törvényes felhatalmazásra végzetekével, kielégítő képet adnak. Szerző elsőrendű fontosságot tulajdonít a mind szélesebb körű felvilágosításnak, mert ilyen módon nem is lesz szükség a törvényes kényszerre, a páciensek vagy rokonaik jórésze önként beleegyezik a műtétbe.

A törvény végrehajtási utasítása olyan tág latitudo-öt enged az egyéni mérlegelésnek, hogy erkölcsileg igen magas színvonalon álló orvosi kar kellett ahhoz, hogy egyik-másik esetben kellemetlen kilengések ne történjenek.

A könyv érdekes, nekünk újszerű. Talán az európai fülnek különös a leplezetlen propagandaiz, a reklámszerűség, amely azonban Amerikában valószínűleg megokolt. Észre akarja vetetni magát. Mindenesetre gondolkodóba kell hogy ejtsen minket is.

Dr. Mádi Kiss Mária.

World Conference on Adult Education. Cambridge 1929. World association for adult education 16 Russel Square, London, 1930. 556 lap.

A felnőttek művelésének világszövetsége 1918-ban alakult meg Londonban. Alapítója és jelenlegi vezetője Mansbridge Albert. Nemes idealizmus hatja át működését és a népművelés világhivatásába vetett hit irányította eddigi munkásságát. A Szövetség támogatni és fejleszteni akarja a népművelés ügyét az egész világon. Törekvéseik, amelyeket a nemzeti sajtóságok tiszteletben tartásával kívánnak elérni, nem nemzetköziek, hanem nemzetfelettiek. Kezdetben, a világháború után egyes nemzetek, így a németek, távol tartották magukat a Szövetségtől, amelynek díszelnöke az első két évben Massaryk volt, de a leköszönése óta eltelt nyolc év alatt a Szövetség tisztultabb felfogásának és politikamentes működésének következtében valódi világszövetséggé lett.

Évtizedes munkája után 1929 augusztusában Cambridgeben világkongresszust tartott. A föld legkülönbözőbb nemzetei képviseltették magukat. A cseh köztársaságot 6 tag képviselte s ott voltak Jugoszlávia és Románia küldöttei is. Magyarország nem volt képviselve s így a szépen fejlődő magyar népművelés nem került szóba az egy héti tartó kongresszuson.

A beszédekről beszámoló e hatalmas kötetben sok tanulságos s nem egy maradandóbb becsű tanulmány olvasható. Legnagyobb részben azonban a magyar népművelés is ismeri az ott felvetett kérdéseket és gondolatokat.¹ A szociális érdeklődés vetette fel a felnőttek művelésének problémáit. Az állampolgári nevelés és a kölcsönös segítség készségének kiterjesztése, a társadalmi szolidaritás, az egységes nemzeti szellem szükségé, a helyes közvélemény kialakulása, az egyéni és csoportönzés fékezése, mindez az érdek nyilvánvalóvá tette fontosságát népével. Egymást fejlesztő és nevelő közösségekre van szükség. A demokratikus eszme sok államban törvénybe iktatja a népművelést, amelyre a demokráciának a tömegek közéleti szerepe miatt is különösen szüksége van.

Ilyen értelemben beszélt az elnök és Mastermann püspök is. Kilpatrick, az amerikaiak egyik főképviseelője nagyszerű rajzát adta a mai kultúra válságának. A mai gyorsan haladó kultúra egyik követelménye, hogy a népoktatást népművelés egészítse ki. Thorndike amerikai pszichológus kísérletei alapján kimondja, hogy még a 45 éves ember is könnyebben tanul, mint a 15—20 éves. De nem is a kor, hanem az érdeklődés, az akarat, a szabadidő és a tehetség a fontos. A felnőttek művelése csak akkor értékes, ha intenzíven s egymást művelő közösségekben folyik. A módszerről a német Flitner W.-nek «Az intenzív és extenzív

¹ Lásd Fekete Józsefnek most megjelent szép könyvét «A magyar népművelés körvonalairól.

népművelésről» szóló előadása mondott legtöbbet. Változó hallgatóság előtt csak extenzív népművelés folytatható. Hasznos lehet ez, ha tömegpropagandára, vagy egyes ismeretek gyors elterjesztésére van szükség. A mai kor inkább intenzív munkát kíván és az osztály-, hivatáscsoport s az élet-szükséglet igényeihez alkalmazkodik, az élethivatást s a közérdeket együtt kívánja szolgálni. Az egymást művelő közösségekben folyó népművelési munka a vezető egyének gondos kiképzését kívánja, az intenzív népművelés tehát állandó intézményeket követel.

A németek intézményei között a főiskolai otthonok tarthatnak számot figyelemre. Ma már nem világnézettől mentes népművelést, hanem a harcoss tömegek képzését tekintik feladatuknak, úgy azonban, hogy minden hivatáscsoport megértse a vele szemben állók felfogását és törekvéseit. A nemzeti egység is szerintük az öntudatos egyéniségek kölcsönös megértéséből és az egymásra-utaltság érzéséből fejlődhetik ki.

Figyelemre méltó, hogy a csehek a kongresszuson ugyancsak kivették a részüket. Maga a Szövetség elnöke a cseh szokol-egyesületeket a dán népfőiskolákkal egyenértékű (?) népművelői intézményeknek tartja. Nyíltan elismerik, hogy eddig náluk a népművelés a politikai pártok kezében volt. Jelenleg azonban inkább a népművelői törvények keretében dolgoznak. A törvény biztosítja minden kerületben és községben a megfelelő szervezetek fenntartását. A cseh népművelésnek nagy nehézségekkel kell megküzdenie, mert új államukban öt nemzetiség él együtt. E bajon mindenáron segíteni akarnak. E célból teremtették meg a Massaryk-intézethet a népművelés központi szervét. Ez egyesíti az összes hasonló célú egyesületeket és tervszerű együttműködést kíván közöttük biztosítani. A Massaryk-intézet egy *népegyetem*et is alapított, amely a nép könyvtárak, pedagógiai filmek, népművelői rádió-előadásoknak, a nép művészi kiképzésének, a műkedvelői színpadi előadásoknak, a bábjátékoknak és a népművelői pedagógiának középpontja. A csehországi németek is szépen kifejezett szervezetekkel dicsekednek. Sajnos, a magyarok megfelelő szervezeteiről nem volt szó. A nemzetiségek szervezeteinek azért is nehezebb a helyzetük, mert a népművelés törvényes szervezete hathatósan támogatja a csehek kultúrpropagandáját. A szerzett tapasztalatok alapján hangsúlyozzák, hogy a népművelés csak akkor tudja a célját elérni, ha nyilvános népkönyvtárak támogatják. A csehek különben már a világháború előtt foglalkoztak a népkönyvtárak ügyével és a már 1919-ben megalkotott nyilvános könyvtárakról szóló törvény előírja, hogy minden község köteles nyilvános könyvtárt fenntartani. A cseh kiküldött büszkén hivatkozik arra, hogy 1927-ben a cseh községeknek csak 1.8%-a nem tett eleget a törvénynek. Minden 10.000 lakosságú, vagy ennél nagyobb község köteles kellő számú könyvtárosi állást is szervezni. A könyvtáros hivatásszerű kiképzésben részesül és egyedüli feladata az olvasás elterjesztésén dolgozni. 2885 cseh nyilvános könyvtár mellett 458 német van is. A magyar könyv-

tárakról sajnos, megint nincsen szó. A nyilvános könyvtárak és a népművelés egyéb szervezetei között minél erőteljesebb kapcsolatot igyekeznek teremteni, úgyhogy egyesült erővel dolgozzanak a cseh művelődési egység megeremtésén. A *románok* szerényebbek voltak a cseheknel. Jelentéseikben elismerik, hogy nekik mily sokat kell pótolniuk. De büszkén hivatkoznak arra a nagy munkásságra, amit még a világháború előtt és alatt J o r g a tanár Astra-nevű egyesülete végzett Erdélyben és amelynek a magyarságra veszedelmes működésére J a n c s ó B e n e d e k hiába hívta föl a figyelmet. A világháború után a *kolozsvári* egyetem lett a román népművelés (az university extension) középpontja. 49 egyetemi tanár vett részt e munkában. Rendszeres terv alapján minden szombaton és vasárnap öt év alatt 900 előadást tartottak. Vonaton még a legtávolabbi községekbe is eljutottak, hogy a román nemzet történetéről és kultúrájáról szóló ismereteket mindenhol elterjesszék. Minden ilyen előadásért 84—98 P útiköltséget kaptak. Ezekre az előadásokra még a kis falvak és tanyák parasztjait is becsodították. A városokban a középiskolai tanárok folytatják a működést. Itt helyi szervezetek vannak alakulóban. A falvakban a tanítók végzik a megfelelő román propagandát. így akarják kiépíteni a népművelés országos rendszerét, hogy a jövőben az egyetem lassanként csak a szellemi vezetést tartsa meg, a többi népművelési munkát a középiskolai tanárok és tanítók végzik.

Cambridgeben a Világszövetség új, egyetemesebb szervezetet kapott. A németek nagyobb szerephez jutottak és ezzel a Szövetség közelebb jutott hozzánk is. Kívánatos, hogy a következő kongresszuson a magyarság érdekei is szóhoz jussanak.

A cambridgei kongresszus résztvevői azzal a meggyőződéssel oszlottak szét, hogy ma már a *nemzet életében a népművelés a népoktatással egyenrangú jelentőségű közügy* és ezért törvényes rendezése, állami támogatása, állandó népművelői intézmények és nyilvános könyvtárak létesítése elengedhetlen követelménye a fejlődő nemzeti életnek.

Lechnitzky Gyula.

Gróf Andrássy Gyula műveinek bibliographiája. Összeállította: Dr. K e r t é s z J á n o s. Budapest, Attila-nyomda rt., 1930. 8°, 8 p. Műmellékletként Andrássy arcképével.

A szerzőt az a cél vezeti, hogy «a magyar hallhatatlanok [így!] pantheonjába» bevonult államférfiúnak önállóan megjelent köteteit könnyebben hozzáférhetőkké tegye a személye és munkái iránt érdeklődők számára. Amilyen a kis füzet első bekezdésének előbb jelzett hallatlan sajtóhibája, olyan pontatlan és megbízhatatlan az egész vállalkozás, amelyből teljességgel hiányzik a bibliográfustól annyira megkívánt szakavatottság és utána-járás.

Mindenekelőtt hiányzik *Andrássy Gyula* gróf önállóan megjelent

munkái közül a következő három: «Russland och Serbien». [Oroszország és Szerbia.] Stockholm: Aftonbladets tryckeri 1915. — «Wer hat den Krieg verbrochen?» Leipzig: Hirzel 1915. 98 p. — «Diplomatie und Weltkrieg.» Berlin, Ullstein 1920. VIII, 349 p.

E hiányokkal szemben felvesz a szerző oda nem tartozókat, miután bevezetésében kijelenti, hogy *Andrássy* cikkeit és a róla írt műveket, illetve cikkeket külön bibliográfiában fogja összeállítani. Hogyan kerül akkor ide *Andrássy* neve alá «A Désy—Lukács-pör», amelyet *Fábián Béla* rendezett sajtó alá s csak a XII lapnyi előszóval látta el *Andrássy*? Hogyan a «Magyarország címeres könyve», amelyhez *Andrássy* csak egy pár lapnyi bevezetést írt (7—12. p.)? Hogyan cikke az angol parlamentarizmusról a *Nyugat* 1912. [és nem 1922.] V. évfolyamában (377—392. p.)? Hogyan «Széchenyi eszmevilága», amely két kötetes gyűjteményes munkába *Andrássy* csak egy cikket írt «Széchenyi politikája» címen (I. k. 120—174. p.)? Emellett a mű I. kötete nem 1922-ben, hanem 1912-ben (a II. 1914-ben) jelent meg. Hasonlóképen indokolatlan ide fölvenni «A bolsevizmus Magyarországon» című művet, amelyről a szerző nem tudja, hogy azt nem *Andrássy* írta, hanem *Gratz Gusztáv* szerkesztette, s az I. könyv harmadik cikke *Andrássytól* «A tanácskormány, külpolitikája (93—126. p.). Hogyan kerül ide a «Profile» című könyv, amelyet nem *Andrássy*, hanem *Vidor Naumann* írt, s a «30 Portrait-Skizzen aus den Jahren des Weltkrieges nach persönlichen Begegnungen» közt *Andrássyé* is előfordul? Viszont szükséges lett volna, hogy a különnyomatoknál megnevezze a szerző az illető folyóiratot, amelyben a cikk eredetileg megjelent. Aztán a nem nyugat európai nyelvű címeknél szögletes zárójelben meg kellett volna adni a magyar fordítást. Végül pontosan kellett volna feltüntetni a könyvcimeket, így «Az 1867-iki kiegyezésről» [szerzőnél hiányzik az «Az»], «A háború és [a] társadalom» stb.

Jellemző a szerző hanyag munkájára, hogy a tőle feltüntetett 45 mű közül 11 esetben nem közli a munka lapszámát, jóllehet fölemlíti, hogy azok melyik budapesti könyvtárban található fel. A szerző tehát kézzelfoghatólag annyi fáradságot is sajnált, hogy személyesen megvizsgálja a bibliográfiájába fölvetett köteteket. Ugyan mit várhatunk munkája folytatásától, amelynek *Andrássy* számtalan folyóirat- és újságcikkét kellene tartalmaznia?

A szerző hanyagsága odáig megy, hogy *Andrássy* életének főművét, «A magyar állam fönmaradásának [nem fennmaradásának] és alkotmányos szabadságának okai» címűt, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia nagy díjával koszorúzott, egykötetesnek tünteti föl 1905-ből, anélkül, hogy lapszámát megadná. Ezzel szemben a munka három kötetből áll: I., 1901, 445 p.; II., 1905, 270 p. és III., 1911, 459 p. — Ugyancsak hiányzik e nagy mű angol kiadásának a lapszáma (VIII., 465 p.), továbbá hibás alcímében a for [e helyett írom]; kiadója pedig Kegan Paul. — «*Andrássy Gyula* választóihoz 1898 dec. 16-án intézett levele» lapszáma 3 p. — Egy másik

nyomtatványnak helyes címe és hiányzó évszáma a következő: «Andrássy Gyula beszéde a gálszécsi választóktól. . . Andrássy Tivadar gróf tisztele-
tére rendezett díszében». 1905. — Két tót nyelvű munkájának tévesen
közölt eredeti címe és hiányzó fordítása következő: «Rec Andrássyho o
národnostej otázke». [Andrássy beszéde a nemzetiségi kérdésről.] — «Govor
grofa Andrássyja o norodnosnom pitanju.» [Andrássy gróf a nemzetiségi
követelésekről.] Ez 12 [és nem 14] p. — Az országgyűlési képviselők választásáról
szóló törvényjavaslatának helyes, illetőleg hiányzó bibliográfiai ada-
tai így szólnak: Pesti könyvnyomda, 151, 160, VI p. — «A városok állami
segélyezése» című füzetét Nagyváradon a Boros-könyvnyomda készítette
és 24 p. terjedelmű. — «Zrínyi Miklós, a költő» című tanulmánya a Franklin-
Társulat kiadásában jelent meg az *Olcsó Könyvtár* 1521—22. számaként. —
«Drei Reden über auswärtige Politik» című munkája megjelent Wien:
Seidelnél is. — A «Bosznia okkupációjáról» című a Franklin-Társulat ki-
adásában látott napvilágot és terjedelme 132 p. — «A jó béke céljai» két
helyen is megjelent: az *Olcsó Könyvtár* 1768—69. számaként 51 p. és a
Hadi beszédek 25—26. számaként ugyancsak 1915-ben a Könyvkereskedő
r.-t. kiadásában 32 p. terjedelemben. — A «Kinek büne a háború?» című
munkáját a Franklin-Társulat adta ki. — «Interessen-Solidarität des
Deutschtums und Ungartums» című könyvének, amely különnyomat az
Annalen des Deutschen Reichs című folyóiratból, bibliográfiai adatai a
következők: Schweitzer, 33 p. — A «Die Friedensfrage» Leipzigben is meg-
jelent Quelle und Mayer kiadásában. — A «Bismarck, Andrássy and their
successors» nem Fischernél, hanem Unwinnél jelent meg. Utóbbinak a
lapszáma nem 763, hanem VII, 463. — «Diplomácia és világháború» című
kötete 1921-ben második kiadásban is megjelent. «Bismarck und Andrássy»
című kötetének németországi képviselője Leipzigben Pleischer, és lapjai-
nak száma nem 139, hanem 159. — «Considérations sur les Origines de la
guerre» című tanulmánya a *Revue Politique Internationale* különnyomata-
ként Lausanneban nem 1925-ben, hanem 1915-ben jelent meg és nem 66,
hanem 68 p. terjedelmű. — «A világháború előzményei» II. kötete 1926-ban
jelent meg. — Végül még csak annyit, hogy a «budaörsi [és nem «Budaörsi»]
eseményeket» is tárgyaló «A királyné kíséretében» című könyvet nem egye-
dül *Andrássy Gyuláné* grófné írta, hanem annak társszerzője *Boroviczény
Aladárné*, és az nem 127, hanem 156 lap terjedelmű.

A hiányok és hibák e felsorolása talán arra fogják ösztönözni a szer-
zőt, hogy tervezett bibliográfiai munkáját *Andrássy Gyula* gróf cikkeiről
és a róla megjelent művekről, illetve cikkekről nagyobb gondnal és foko-
zottabb megbízhatósággal készítse el. A munkát csak így lehet használható.

Csekey István.

Vitéz Nagy Iván: *A nemzetiségi törvény a magyar parlament előtt 1861—1868.* Magyar Külügyi Társaság kiadványa. Budapest, 1930. 43 l.

Nagy Iván pontos adatgyűjtés alapján tömören ismerteti az 1868. évi XLIV. t.-cikk előzményeit, keletkezését. Tisztán látja és lelkiismeretesen megvilágítja az 1861-i majd az 1865 és következő évek politikai gondolkozását a nemzetiségi kérdésben, mindazt az államiság messzetehtető érdekeinek mérlegelésére kedvezőtlen körülményt, amely a nemzetiségi kérdés helyes megoldását késleltette, sőt utóbb meg is hiúsította. A tanulmány tárgyilagos és hű foglalata a két országgyűlés e vonatkozású tárgyalásainak s feltárása ma a múlt hibái tükrében a magyarság jövő hivatásának felismerését mozdíthatja elő. P. P.

Kaán Károly: *Az Alföld problémája.* Budapest, 1929. 116. l.

E munkájában Kaán Károly azokra a kritikai megjegyzésekre teszi meg általánosságban tartott s minden konkrét reflexió nélküli észrevételeit, amelyek két évvel ezelőtt a «Magyar Alföld» c. munkáját lapokban és folyóiratokban kísérték. A füzet új mondanivalókban sem szűkölködik. Érdekesek Széchenyi alföldi terveit ismertető lapjai, az Alföld öntözésére, fásítására vonatkozó nézetei, végül az alföldi nép, különösen a tanyai lakosság elszegényedésére vonatkozó adatai és fejtegetései. P. P.

Dr. Erdey Ferenc: *Egy fejezet a középkori sportetika történetéből.* *A sport kérdése Aquinói szent Tamásnál.* Az Orsz. Testnevelési Tanács XLIV. 1. kiadv. Budapest, 1930. 49 lap.

A középkori életfelfogásnak, ha nem is jelentékeny, de érdekes vonatkozását találjuk Erdey tanulmányában. Thomasius átveszi Aristoteles, Cicero és Ambrosius tanítását, de továbbfejlesztve olvasztja azt bele életbölcseletébe és erkölcsi rendszerébe. A testmozgás és a játék a test örömét szolgálja, amelynek az emberi élet összhangja érdekében megvan a maga jogosultsága. A testnek, hogy mennél jobban szolgálhassa a lelket, meg kell adni az életfeltételeket. Ezért a testmozgás és a játék teljes megvetése véték, viszont az észszerű, illedelmes, szenvedélytől mentes torna és játék erény. Erdey Ferenc sok tamásidézettel kíséri érdekes kutatásának kissé itt-ott messzemenően magyarázott és modernizált eredményeit. P. P.

Bíró Lajos Pál: *A Nemzeti Színház története 1837—1841.* Budapest, 1931. Pfeiffer. 145 l.

A Nemzeti Színház alapításának s első éveinek története, mely függetlenül közli a színház Péchy Gyula által összeállított naponkinti műsorát is 1841 április 3-ig.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. Mai—Juin 1930.

G.-L. Duprat: *Structures sociales et Démographie.* (Társadalmi alkat és népleírás.)

A szociológia feladata az individuális és kollektív lelkület teljes és kimerítő tanulmányozása, kiterjeszkedve a társadalmi orgánumokra, a kollektív élet típusváltozatainak szociális okaira és következményeire. A társadalmi alkat megismerésénél ugyan a statisztika is hasznos lehet, általában azonban csalóka megállapításokat eredményez, mert adatai olyan számlálásokból származnak, amelyeknek bizonyos előre meghatározott külső ismérvek szerint tagolt tömegek a tárgyai. Helyesebb tehát a társadalom alkotó elemeinek kölcsönös függőségét megállapítani, az érzésközösséget meghatározni, a kollektív lelkületet analizálni s a társadalmi lélektan alapján eképen meghatározott struktúrákat szembeállítani a megszámlált tömegekkel. Az ilyen tanulmány nehézségei (de egyben vonzóereje is) onnan származnak, hogy a társadalmi struktúráknak nincsen szükségképen látható architektúrájuk. Vannak ugyan látszólag változatlan keretek, az évszázadok folyamán azonban ezek is gyökeres változásokon mentek át. De meg a molekulák és sejtek különbözősége miatt egy és ugyanazon élőlény több organizmusnak is részese lehet, pl. olyan vallási és politikai szervezeteknek, amelyek egymástól tökéletesen függetlenek és elkülönültek. Ennélfogva egy bármilyen kevésbé heterogén népesség is a kölcsönös társadalmi függőség különféle fajait képviselheti (példaképen a zsidóságot említi fel). Téves tehát az emberi közületeket a biológiai organizmusokhoz hasonlóknak tekinteni. Hiszen amikor a szociológia csupán a családot veszi vizsgálat alá, már akkor is mennyire szembeszöknek a házasélet belső alkatának, módozatainak különbözőségei, amelyek a hivatalos demográfia leegyszerűsített kutatási metódusainak figyelmét elkerülik. Végző sorban a társadalmi struktúrák problémája a legszorosabban hozzákapszolódik a szociális morfológiához, amely a kollektív lét ismert alakjait megkülönbözteti, osztályozza és meghatározza. Tipikus társadalmi struktúra nincs.

A demográfiának a társadalmi struktúrák meghatározásánál való alkalmatlansága a szociális tagozódásoknak, valamint a társadalmi funkcióknak analizálása útján mutatható ki a legvilágosabban. A társadalmi struktúrák változata rendkívül nagy és annál nagyobb, minél előrehala-

dottabb a civilizáció: az ókori város sokkal inkább volt struktúrája szempontjából egységes, mint a modern nagyváros, amelynél azonban a mai kisváros természetesen ismét egységesebb.

A különféle társadalmi összetételeknek alapját ugyan az életszükséglet, az életmód is megszabhatja, alakjukat, jellegzetességüket azonban általában a különféle babonás, vallásos vagy erkölcsi meggyőződések határozzák meg. A házi, családi közösségeken (tömörüléseken) alapuló (elemi) struktúrák maguk is mélyreható átalakulásokat mennek keresztül az évszázadok folyamán és végtelenül különböző formákkal jelentkeznek egyetlen időszak keretén belül. A vallási struktúrák jellegét lényegileg nem a hívők száma, vagy a papság hatalma határozza meg, hanem az összetartó erő, a fegyelem, a tradíciók s az egyházak tagjainak kollektív hite. A katonai szervezet, mely a békés időkben elmosódottabb, mint a fenti univerzális és állandó jellegű társadalmi alkotók, háború esetén nagyra növekedett fontosságával az emberi lét minden más szervezetének, struktúrájának fölébe kerül. A politikai tagozatok a legbensőbbben hozzáfűződnek a közéleti élet szervezetéhez s osztályokon vagy pártokon, más szóval csoportokon és csoportszövetségeken épülnek fel. A politikai struktúrától függ a jogi struktúra, mely a társadalmi és politikai élet, az eszmék és az erkölcsök befolyása alatt gyakran és könnyen módosul. A gazdasági struktúra a primitív népeknél még nagyon kezdetleges és csak a kultúra haladásával párhuzamosan válik bonyolultabbá. A technikai fejlődés gyökeresen megváltoztatja a termelés eszközeit és módozatait s egyben a gazdasági élet egész építményét, berendezéseit is. Így jönnek létre a gazdasági organizmus újabb alakulatai (trösztök, szövetkezetek), eszmeáramlatai (racionalizálás, standardizálás). Még a kollektív intelligenciának, az érzelmi életnek, a nyelvnek és az erkölcsöknek is meg vannak a társadalmi alkotókat létrehozó képességei, különleges funkciói. Ezenkívül azonban mesterséges struktúrák is megállapíthatók; például a közigazgatási tagozódások, ezek azonban ritkán emelkednek valódi társadalmi életre, hiszen p. o. a városoknak városrészekre, negyedekre osztása az ilyen kerületek népességében még nem ébreszt olyan érzésközösséget, melyből társadalmi egység alakulhat ki, a közlekedési eszközök, a posta és a távbeszélő is hiába egyesítik egy város lakosait ugyanazon (külsőleges) hálózatban, lényegileg egységes társadalmi élet kialakítása általuk még sem érhető el. Franciaország közigazgatási központosítása is csak látszatra eredményezett erős nemzeti struktúrát s ugyancsak kérdéses, hogy az olasz fascizmus és az orosz szovjet azon törekvései, amelyekkel egy egységes (bár egymástól merőben elütő) gazdaságpolitikai, etikai, nevelési, intellektuális és technikai organizáció teljes rendszerét akarják ráerőszakolni állampolgáraikra, vajjon eredményesek lesznek-e. A társadalmi konstitúciók közös nehézségeihez néhány államban még azok a nehézségek járulnak, amelyek a faji kisebbségek létével és helyzetével függenek össze. Jellemző erre, hogy az

etnikai kisebbségek eloszlása az újonnan alkotott, vagy megváltoztatott, többé-kevésbé önkényes területgyarapodással gazdagodott szuverén államok hosszú sorában nyilvánvalóan a legkedvezőtlenebbül befolyásolja a valódi nemzeti struktúrák kialakulását avagy akár csak fenntartását, olyannyira, hogy bennük csupán mesterséges, közigazgatási csoportosulások fejlődhetnek ki.

E társadalmi struktúrák jellegének sokfélesége és örökös minőségi hullámzása eredményezi azután azt, hogy a szociológia feladata nem merülhet ki a népesség egyszerű statisztikai — demográfiai — leírásában, hanem annak a lelkületnek az analizálására kell irányulnia, amely a végtelenül összetett és változékony társadalmi struktúrájának alapja. Hiba volna ezért más módon törekedni a nagy nemzetek társadalmi fiziológiájának kikutatására, mint az elemi struktúrákból kiindulva s innen haladni fel lépésről-lépésre a különleges csoportok egyre komplexebb kölcsönös függőségei felé. Az egyéni és kollektív lelkület alapvető határozatlansága miatt nincs tere a szociológiában a társadalmi struktúrák megállapításánál és kutatásánál a valószínűségi számításnak sem, mely a természet állandósága folytán a mechanikában és fizikában annyira eredményes. S tovább menve, szó sem lehet kétségtelen, vagy akár csak olyan biztos szociológiai prevíziók lehetőségéről, mint az asztronómiában. A szociológia inkább a meteorológiával egyezik abban, hogy megállapításaihoz óvatosság kell. Th. L.

U. ott: 1930, Novembre—Décembre.

L. P a g é s: *Le sentiment de la responsabilité morale dans les procédés contemporains de la défense sociale.* (Az erkölcsi felelősségérzet és a társadalmi védekezés.)

A szerző lélektani vizsgálat alá veszi az erkölcsi felelősségérzetet s rámutat ennek nagy fontosságára nemcsak a büntető eljárásban — ahol ez igen fontos —, hanem a társadalmi védekezés egyéb rendszerében is.

A társadalmi védekezés ma az erkölcsi felelősségre támaszkodik. A törvényszék felelősnek nyilvánítja a vádlottat, ha az elmeorvos szakértők nem találják örülnék, viszont nem vonja felelősségre büntettségért az örültet és azt, akit bizonyos pathologikus okok szabad elhatározásában, akaratában gátoltak. A szabad elhatározásnak és az örülségnek ilyen kapcsolatba hozatala azonban helytelen, a bíróság már sokszor hozott miatta téves ítéletet. Mert nem minden lelkibetegnél, vagy örülnél marad el szükségképen az erkölcsi felelősségérzet. Egy őrzőgő fiatal leány pl. azt hajtogatta: «X. úr tudomásomra hozta, hogy feleségül akar venni, azonban mást vett el s ezt rosszul tette, mert ezzel engem megcsalt. Meg fogom magam bosszulni, megölöm őt!» Ez az örült leány, kit 1923-ban az *Asile de Leyme-ben* gyógykezelték, teljesen tudatában volt annak, hogy ez a bosszú, ez a gyilkosság ellenkezik vallásos és erkölcsös nevelésével. «Én ezt mind nagyon jól tudom, — mondotta — de meg akarom magam bosszulni.»

Nem ritkák az ilyen esetek, sőt az is gyakran előfordul, hogy az örültek nemcsak azzal vannak tisztában, hogy rosszat tesznek, hanem éppen azért csinálnak valamit, mert az rossz, sőt gyakran azért követnek el valami büntetett, mert ebből hasznuk van. Tehát ellenállhatatlan lelkikényszer nem zavarja ítélőképességüket. Egy anya pl. abban a rögeszmében szenved, hogy meg kell ölnie gyermekét. Az elmeorvos tudja, hogy ilyen esetekben, ha a beteg elég intelligens és erkölcsös, akkor ellent tud állani a kísértésnek. Ezekből a példákból is látszik tehát, hogy az örültséget és az erkölcsi felelősségérzet hiányát nem szabad feltétlenül kapcsolatba hozni egymással.

Az a kérdés is tisztázásra szorul, vajjon az orvosok által beszámíthatónak talált bűnösöknél jelen van-e mindég az erkölcsi felelősségérzet? Ha a bíróság logikus akar maradni és az erkölcsi felelősségérzetre kívánja ítéletét alapítani, akkor csak azt büntetheti meg, aki maga is bűnösnek érzi magát. Ezt a büntudatot azonban sokféle körülmény befolyásolja, sőt nemcsak lelki, hanem fizikai okok is, Ilyen külső ok pl. az ittasság, a morfium hatása, a tuberkulotikus betegek eufórikus állapota. Sőt szervezetünk működése is befolyásol bennünket. Így néha ugyanazt a tettet másképen ítéljük meg az elkövetéskor, mint később, másképen ha éhezünk s megint másképen jóllakott állapotban. Ha a büntudat egyes esetekben meg is felel a pszichológiai realitásnak, ez nincs mindig így s nem ismerjük a kritériumát annak, ami szerint megítélhetnök, mennyiben felel meg annak s mennyiben nem. Az igazságszolgáltatás tehát, amidőn nem a bűn nagysága, hanem a bűnös büntudata szerint ítél, olyan alapra helyezkedik, amelyet maga sem ismer.

A másik lehetőség, hogy a társadalmi védekezés nem helyezkedik az erkölcsi felelősség alapjára, hanem a bírák a társadalomnak okozott kár nagysága alapján ítélkeznek. Ez a büntudat elhanyagolása s nem vezethet igazságos ítéletre, mert ugyanazon büntetettért ugyanúgy sújtja azt, aki teljes tudatában van bűnének, mint azt, akinek sejtelve sem volt róla, hogy büntetett követett el. Ha a bíróság a büntetés helyes mértékét akarja megtalálni, tudnia kell értékelni az erkölcsi felelősségérzetet. Erre azonban, sajnos, nem képes. A társadalmi védekezés tehát bármily alapra helyezkedik is, sérti az erkölcsi felelősségérzetet s lényegében zavarja meg az ember erkölcsi felfogását. Sz. E.

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1930, 4. évf 6. sz.

Henry de Jouvenel: *Le projet de fédération européenne.*
(Az európai szövetség terve.)

A volt francia miniszter, jelenleg szenátor, a Briand-féle kezdeménnyezéssel kapcsolatban abból a szempontból vizsgálja az európai államok szövetkezésének kérdését, hogy az ilyen szövetség javára válnék-e 1. Európának, 2. a Nemzetek Szövetségének és 3. Amerikának. Ami az elsőt illeti,

a szerző szerint egyedül az európai szövetség csökkenthetné le az országhatárok jelentőségét és biztosíthatná a termelés gazdaságosságát. A helyzet ugyanis az, hogy amíg a világháború előtt az országhatárok körülbelül tizenháromezer kilométert tettek ki, addig most tizenhatezer kilométert, ugyanannyi vámhatárt, ami mesterségesen drágítja Európában a megélhetést. Hozzá a növekvés mind olyan határookra vonatkozik, amelyeket bizonyos nemzetek ellenségesen tekintenek s ez az ellenségeskedés új háborúkkal fenyeget. Szemben azonban azzal a tétellel, hogy a politikai szövetséget gazdasági szövetséggel kell bevezetni, a szerző úgy vélekedik, hogy a gazdasági megszervezésre csak akkor kerülhet sor, ha a politikai szövetség már létrejött. Azok a termelési ágak ugyanis, amelyek védővámok és szubvenció nélkül nem állhatnának fenn, az autarchia érdekében nyomást gyakorolnak a kormányra s a kormány ez elől nem térhet ki, mert az állam, külső konfliktus esetén, rá van utalva ezekre a termelési ágakra. A mesterségesen táplált termelési ágak nem léphetnek európai kartelbe, mert kimúlás terhe alatt kénytelenek nacionalistának lenni, az állam viszont nem áldozhatja fel őket, még a többi állam részéről történő kártalanítás mellett sem, hacsak nem akarja feláldozni saját biztonságát is. Így jut el szerző arra a következtetésre, hogy a legelőször megoldandó probléma a biztonság kérdése, a kívánt és tervezett európai szövetségben tehát a politikum kérdése. Utóbbinak megoldását abban látja, ha sikerül érvényre juttatni azokat az elveket, amelyek a Nemzetek Szövetségének alapokmányát és a Kellogg-szerződést sugalmazták. Lehetetlenné kell tenni a háborút. Az ilyen, háborút kizáró szövetségben helyet lehet adni Oroszországnak és Törökországnak is, ha ezek szintén csatlakoznak a döntőbírósi szerződések rendszeréhez. A Nemzetek Szövetségének érdekeltiségre vonatkozóan a szerzőnek az a meggyőződése, hogy egy európai szövetség rendkívül megkönnyítené a genfi intézmény működését. A legkényesebb és legnehezebb feladatok elvégre éppen a létüket féltő európai államok részéről hárulnak a Nemzetek Szövetségére. Ha ezek a feladatok az európai szövetség kebelében nyernének megoldást, akkor a Nemzetek Szövetsége fórummá válhatnék, amely a kontinensek között tenne igazságot. Ennek folytán azután az Egyesült Államoknak is minden érdeke az volna, hogy csatlakozzék a Nemzetek Szövetségéhez, ami annál könnyebben történhetnék, mert immár nincs kitéve annak a veszedelemnek, hogy a Nemzetek Szövetségének munkájában együtt dolgozva, belesodródhatik Európa belső konfliktusaiba.

Samuel McCune Lindsay: *Le chomage, probleme International.* (A munkanélküliség, mint nemzetközi probléma.)

A szerző, ki a newyorki Columbia-egyetemen a szociális törvényhozás tanára, mindenekelőtt megállapítja, hogy a munkanélküliség több, mint egy-egy nemzet gazdasági problémája, mert belejátszik a nemzetközi

politika egész sereg tényezője, így például az adók, a vámtarifák, a kereskedelmi szerződések s a külpolitikai szövetségek. Az okokat és ezek terjedelmét azonban lehetetlen már csak azért is pontosan megállapítani, mert a munkanélküliek számáról s a munkanélküliség hullámzásairól sincs megbízható statisztikánk. Ilyen statisztikai felvételeknek ugyanis előfeltételük a munkanélküliség elleni biztosítás jól kiépített rendszere s köztudomású, hogy ilyen biztosítási rendszerrel csak Németország rendelkezik. Az adatok pontatlansága miatt azonban, vélekedik a szerző, nem érdemes túlságosan nyugtalanodni, mert ennél sokkal nyugtalanítóbb az a tudat, hogy mennyire költséges az ilyen biztosítás. Az Egyesült Államok kormánya távol is áll attól, hogy lépést tegyen ebben az irányban, s ami eddig történt, az teljesen a magángazdaság kezdeményezésére és annak keretén belül folyik. Így például az általános villamossági részvénytársaság az alkalmazottak és a vállalat egyenlő befizetéseiből alapot tart fenn, amelynek munkanélküli-biztosítás jellege van. A nagy vállalatokon kívül a munkások szakszervezetei is hasonló irányban tevékenykednek, működési alapjuk azonban sokkal keskenyebb, semhogy hozzásegítene a munkanélküliség egész problémájának megoldásához. Hasznosságuk így főként abban rejlik, hogy a gyakorlati tapasztalatok nagy tömegét gyűjtik össze arra az esetre, amikor az állam rá fog kényszerülni a munkanélküli-biztosítás intézményesítésére. A körülmények ugyanis az Egyesült Államok kormányát is rásodorják a szociálpolitikának erre az útjára. A munkanélküliséggel kapcsolatban legutóbb már három törvényjavaslatot nyújtott be a kongresszusnak: az egyik munkaközvetítő irodák létesítéséről és finanszírozásáról szól, a másik a munkanélküliek statisztikai nyilvántartásáról, a harmadik a közmunkák észszerű elosztásáról és szükségmunka jellegű közmunkák indításáról. Ezek a javaslatok, mondja a szerző, előkészítik a kötelező biztosítás életbeléptetését. Newyork állam kormányzója, Rooseveltt, máris kötelezte magát, hogy ezirányban törvényjavaslatot terjeszt be a parlamentnek; ha a javaslat keresztül megy, akkor az Egyesült Államok többi államai is előbb-utóbb kénytelenek lesznek követni a legnagyobb ipari állam példáját. Számítások szerint az Egyesült Államokban évi egy milliárd dollárba kerülne a munkanélküli biztosítás s miután ez az összeg csak valamivel több, mint a nemzeti jövedelem két százaléka, a közzgazdászok egész sora száll síkra mellette.

Tanulmányának második részében a munkanélküliség nemzetközi leküzdéséről szól a szerző. Itt a legnagyobb szerepet a nemzetközi munkahivatal ama törekvésének juttatja, amely a munkások életstandardjának egyenlősítését célozza. Megemlékezik a szerző azokról a nemzetközi egyezményekről és ajánlásokról is, amelyeket a munkanélküliség enyhítése céljából a nemzetközi munkaügyi konferenciák elfogadtak (kölcsonös statisztikai szolgálat, munkaközvetítés rendezése, biztosítás, közmunkák szabályozása). Azt az egy pontot kivéve, hogy a nemzetközi munkahivatal

tagállamai elfogadták elvben a biztosítás gondolatát, az Egyesült Államok szociális törvényhozása párhuzamosan halad a nemzetközi munkahivatal ténykedésével. Ebből arra következtet a szerző, hogy a világgazdaság fejlődése előbb-utóbb együttműködésre fogja készíteni az Egyesült Államokat a nemzetközi munkaszervezettel, lényegét tekintve: Európával, ami a szerző meggyőződése szerint nélkülözhetetlen feltétele a termelés biztonságának s egyszersmind a munkanélküliség csökkentésének.

U. OTT. 1931. január 1., 5. évf. 17. sz.

Nicholas Murray Butler: *L'individu et la collectivité.*
(Az egyén és a közösség.)

A szerző, aki a newyorki Columbia-egyetem elnöke és a Carnegie-bekealapítvány igazgatója, a klasszikus liberalizmus és a marxizmus tárgyalása után odakövetkeztet, hogy ma is a liberalizmus az az elv, amely legtökéletesebben biztosítja az egyén boldogulását és a társadalom érdekeinek kielégítését. Minden politikának arra kell irányulnia, hogy ne távolodjék el a liberalizmus alapjaitól, de azért küszöbölje ki mindazokat a kísérőjelenségeket, amelyek jogos kritikára adnak okot a kommunista irányzat részéről. A «laissez faire» immár elavult tétel, mert a liberalizmusnak is akként kell ellenőriznie és vezetnie a társadalmi és gazdasági erőket, hogy a liberalizmus lényegéből folyó alapkövetelmények, a boldogulási kilátások egyenlősége minden egyén számára és az általános jólét ne váljanak egyszerű formulákká. Az ideális állam szerinte nem Plató gondosan hierarchizált köztársasága, sem Marx és Lenin kommunista tanácsrendszere, hanem szabad társulása azoknak az egyéneknek, akik az angol Bili of Rights értelmében cselekszenek, értelmi képességük szabad kifejtésével, de erkölcsi célzattal és a társadalmi szolidaritás szellemében. Egyedül ez a liberalizmus egyeztetheti össze az egyén és a közösség érdekeit, előmozdítván ugyanakkor mindkettő érdekeit.

Clyde Eagleton: *La révision des traités est-elle nécessaire?*
(Szükséges-e módosítani a békeszerződéseket?)

A cikkíró amerikai állampolgár, a newyorki egyetem magántanára, s így azt állítja, hogy teljesen elfogulatlanul vizsgálja ezt az aktuális kérdést. Mindenekelőtt azt fejt ki, hogy a békeszerződések természetesen nem örökéletűek s módosításuk nagyon is a lehetőségek körébe tartozik. Hosszasan foglalkozik Németországnak a törekvésével, hogy töröljék a versaillesi szerződésből a háborús bűnösség deklarálását. Szerinte ennek semmi akadályja sincs, sőt meg is kell történnie, ha Németország a bűnösség elejtése után is vállalja szerződéses kötelezettségeit. Bár a szerződésből arra lehet következtetni, hogy Németországra csak bűnössége miatt róttak terheket, a szerző ezt szövegezési hibának mondja, mert hiszen ilyesféle deklaráció nélkül is megáll a békediktátum. Cikke további részében annak

a véleményének ad kifejezést, hogy a jelenlegi határok semmiféle módosítása sem keltene általános megnyugvást. Minthogy pedig a világ legnagyobb érdeke a béke fenntartása, kerülni kell a népszövetségi paktum 19. §-ának segítségül hívását, mert bármilyen lépés ezen paragrafus alapján, egész Európát felkavarná. Nem is valószínű, hogy a revíziót kérő államok sikert érnének el, mert egyetlen egy állam elutasító szavazata is megghiúsítana minden kibontakozást. Szerinte helyesebb a revízió céljából a paktum 11. §-át igénybe venni, amely kötelességévé teszi a Nemzetek Szövetségének, hogy őrkdjék a béke fenntartásán. Ha tehát a szerződések valamely rendelkezése veszélyeztetné a békét, a Nemzetek Szövetségének bármely állama ezen paragrafus alapján kérhetné egy-egy konkrét rendelkezés módosítását. Annál is inkább, mert ezen paragrafusnál vitatható, hogy szükség van-e egyhangú határozatra.

André Tibal: *Les tendances actuelles des mouvements minoritaires.* (A kisebbségi mozgalmak jelen törekvései.)

Terjedelmes és tárgyilagosságra törekvő tanulmányát három részre osztja a szerző, aki egyébként a nancyi egyetem tanára és a párisi Carnegietanszék előadója. Vizsgálja 1. az egyes nemzeti kisebbségek és az államok konkrét viszonyát, 2. a kisebbségi kérdés megoldására vonatkozóan felmerült elméleteket, 3. a Nemzetek Szövetségének magatartását és az előtte eddig lefolyt kisebbségi vitákat. Társadalomtudományi szempontból bennünket a tanulmány középső része érdekel. Ebben ismerteti az asszimiláció körül folyó harcokat s odakövetkeztet, hogy a kisebbségek elutasítják ugyan a politikai asszimilációt, de vezéreik immár kilátásba helyezik az állampolgári lojalitást, ha ennek fejében az államhatalom tiszteletben tartja nemzeti egyediségüket. A német theoretikusok — s ezek a hangadók az egész kisebbségi mozgalomban — revízió alá akarják venni az állam fogalmát a nemzeti kisebbségek szempontjából, éppenúgy, mint annak idején revízió alá vették azt a vallás szempontjából. Amint eltűnt a felekezeti állam, úgy kell eltűnnie a nemzeti államnak, a múlt század és a világháború ezen bálványának. Az államot nem szabad azonosítani az uralkodó nemzettel, hanem nemzeti állam helyett a «nemzetiségek államával» kell számolni. Így alakulnának ki a «kultúrközösségek», amelyek révén az országhatárok «láthatatlanná» válnának s nem is lenne szükség revíziójukra. A kisebbségek bennmaradnának az államban, de az állampolgári lojalitás korlátain belül élnék a maguk külön életét. A gyakorlati megoldásra vonatkozóan a kulturális autonómiáknak az a rendszere áll előtérben, amelyet az 1925. évi észt törvény létesített. Tanulmánya végén rövid néhány sorban foglalja össze a szerző a maga saját véleményét. Nem hisz a kulturális autonómia és az állampolgári lojalitás öszinteségében s nem hisz abban sem, hogy a kisebbségek lemondanak a határok revíziójáról. *M. V.*

A KULTÚRPOLITIKA KÉT ÚTJA.¹

A porosz államot megcsonkító tiltsiti béke után a porosz királynak első dolga volt megerősíteni a berlini egyetem alapszabályait. Körülbelül így vagyunk mi a trianoni béke után: a kultúrpolitikát toljuk első helyre, elhelyezzük menekült egyetemeinket, iskolákat építünk stb. Maurice Barrés,² a franciák jelestollú és leghangosabb szavú nacionalistája könyvet írt teli panasszal; a franciák éheztetik tudományos intézeteiket. A gazdag franciákat *megelőzte* a szegény Magyarország tudományos intézetek talpraállításában. Van ebben ösztön és van belátás. Az élni és fejlődni akaró magyarságnak ösztönei arra az útvonalra lyukadnak ki, ahol tetszés szerint kiélhethi magát, maximális erő kifejtésének a sötét európai szerződések nem állják útját. De tudatos, elvszerű hangok is megszólaltak, melyek figyelmeztették a «jogász» nemzetet arra, hogy a kultúrpolitika elsőrendű *hatalmi tényezők* megnyitására való. Nem merő véletlen az, hogy a kultúrpolitikai feladatok öntudatos kezelése terén csonka országunk az elsők között van.

Mindamellett a kultúrpolitikai öntudatosságnak minden nemzet a kezdetén van ma. Minden korban foglalkoztak azzal, mikép lehet irányítani a szellemi életet, mikép támogatható tudomány, irodalom, művészet, de csaknem mindig a pillanat, a politika érdekeit s nem a századok (a társadalomélet) parancsait nézték: a kultúrpolitika órája gyakran mutatta a másodperceket, de nem volt rajta óramutató.

Általában tanulságos megfigyelni, minő élénk mohósággal szívta fel közönségünk az új «kultúrpolitika» credo-it. Szinte egyszerre feltártult előttünk 1918 után, minő veszély lehet a kultúrpropaganda enerválódása. Egyben azt is megláttuk, hogy szomszédaink sokáig megvetett s lebecsült agitatív «aknamunkája» mögött volt bizonyos szívós akarat, sőt céltudatosság.

Egy másik, erősen világitó külpolitikai tény az, hogy a magyarság ma ismét egy középkelet európai *válságos kulturális övezet* (Kjellén:

¹ Részletek egy felolvasásból, melyet szerző a Tudományos Társulatok és Intézmények orsz. szövetségének közgyűlésén tartott.

² *Pour la haute intelligence française.* (Plon.) 1925.

«Kritische Zone») határszélére jutott. Miként egykor a török világ-hatalom fegyverei fenyegették e kis országot s állni kellett a harcot, most — közlekedéstechnikai szempontból — már közelről tekint ránk az az ország, melyet a vörös téboly fanatizmusa kerített hatalmába s ennek az új ellenségnek fegyvere egy új szellem. Országunknak meg kell küzdenie — ismét a szellem fegyvereivel — azzal az újszerű állampolitikai problémával: hová lehet e leláncolt Prometheusnak eljutni elsősorban számbavehető kényszerítő hatalmi eszköz, fegyver *nélkül*.

Minden kor és minden társadalom a *maga* formáját mintázza ki a kultúrpolitikában, a mai kor a mai társadalom lelki alkatához képest választja meg kultúrpolitikai irányzatait. Művészek tudják, hogy művük alkotásánál számolni kell anyaguk sajátos természetével, így a kultúrpolitika a társadalom «anyagával» kénytelen számolni. (Általában minden «politika» a tiszta érték és az értékmentes valóság *között* van s részben egyikre, részben a másikra tekint.)

Hálás feladat lesz a kultúra szociológiája (illetve szociográfiája). Ami van, az a talaj. Csak erre lehet építeni. De a talajból vesszük az épület anyagát is.

Ma egy adottság feltűnő a szociológus előtt: szétomlóban vannak régi közösségek s ma mind több feladatot vesz át — ha tudja, ha nem tudja — az állam. Ily módon — nálunk — a kultúrpolitika merőben *etatista alapon* indul ki; egyetlen kérdés: mit tehet az állam kulturális téren. *Holott ez kevesebb, mint kultúrpolitika*. A kultúrpolitika ugyanúgy, mint a gazdaság- és társadalmi politika *mindennemű szervezetnek* — nemcsak az államnak — feladatkörével foglalkozik. A kultúrpolitikának nem szabad azzal a hipotézissel elindulnia, hogy van állam, ennek pénze és (kényszerítő) hatalma van, lássuk mit tudunk ezzel alkotni, vezetni, rendezni a szellemi élet világában. Sőt hamar meg lehet arról győződni, hogy az állam kultúrpolitikai erejének *határai* vannak s az állam nagyon sokszor két kézzel csak a külsőségeket ragadja meg, az igazi szellemi teremtést félkézzel sem vezeti, nem ura, hanem szolgája a kor hangulatának.

Közönségünk az utóbbi években kultúrpolitikáról nem minden vonatkozásban hall. Felteszi, itt egyedül az állam a főszereplő, autonóm társadalomkulturális szervek nincsenek, vagy csak kéregetők. Végül arra is ritkán eszmél, minő kétféle útja van a kultúrpolitikának: az egyik külső, a másik belső.

I.

Kétféle alapformát találunk szociológiai szempontból a kultúrpolitika terén, egy régiebb s egy modernebb formát. Az egyik, a régiebb forma a *személyes* érintkezések világát hordozza arcán, a másik forma

személytelen,¹ az új *tömeges* társadalomé. Egyben kétféle *kor* is áll előttünk, midőn kétféle *alapformát* választunk szét. Kétféle stádium az, de amely *együtt* van, a régít nem szorítja ki és nem is szoríthatja az új.

Az újabb kultúrpolitikát *szervezetű* vagy «intézményes» kultúrpolitikának mondjuk, amennyiben *társulati* (kollektív) életet, intézményes kereteket teremt. A régiebb kultúrpolitika középpontjában egyes teremtő *egyének* állanak, egy élő szellemerő *perszonalisztikus*, személyjellegű, azaz «közvetlen» hatása mutatkozik meg benne. Célszerű lesz ezt az előbbi *szervezeti* kultúrpolitikával szemben *személyiségközpontúnak* (perszonalisztikusnak) mondani.² Az előbbi kultúrpolitika teremtő szellemét «intézmények» létesítésében tükrözteti ki: iskolaépületeket emel, szervezeti szabályzatokat dolgoz ki, gondoskodik múzeumok, laboratóriumok felszereléséről s kellő dotálásáról. Nem hagyja számításon kívül az emberek adminisztrálásának kellekeit, ami természetesen szükséges arra, hogy egy intézmény működése normális legyen. Szervezeti szabályzat, «utasítás», tanterv stb. kérdésében sokan szkeptikus állásponton vannak, holott a szervezet egészének, az összességnek is megvannak a maguk követelményei, a tömeg, az átlag nem lehet meg nélkülök. Semmi kétség az iránt, hogy a «szervezeti» kultúrpolitika nagy feladatot tölt be; elsőrangú diplomáciai, jogászai, sőt pénzügyi nézőpontokból kiinduló *szervező elme* gondoskodik a rend, a szabályos, nyugodt kultúrmunka feltételeiről, melyet a kultúrtermő egyén elé visz, hogy ereje akadálytalanul érvényesülhessen. Nézetünk szerint minden kultúrpolitika — ma — ezzel kezdődik. A szervezeti elem a kultúrpolitikában az első, lényegi aktusból, a *szervező racionalitásból* ered s oly jogászai, diplomáciai, és pénzügyi képességeket tételez fel, amelyek nélkül minden kultúrpolitika a korai elsovadásnak, avagy legjobb esetben a bizonytalanságnak volna kitéve.

Intézményszerűség s jogászai szervezethez nélkül egy kultúrpolitikai szervezet épüget nem működhetnék, mint ahogy a test sem csontrendszer, csuklók, ízületi szalagok nélkül. Maga az idegrendszer,

¹ E terminológia nyomán könnyen úgy tűnik fel, mintha a «személyesnek» pusztá ellentéte és tagadása volna a «személytelen». A *perszonális* és *imperszonális* nem egymást kizáró ellentétek, hanem két sajátos jellegű viszonyfaj s az utóbbi nem pusztán negatív vonásokkal jellemezhető.

² Ha az elsőt *külső* kultúrpolitikának mondhatnók, mert a kultúrmunka külső kereteit adja meg, a másodikat *belsőnek*, mert a keretben működő belső tartalom szellemi hatóerő, e szóhasználat, bár nézetünk szerint egyes vonatkozásokra fényt derítene, legalább is elkésett. Külsőnek a *külföldi* kultúrpolitikát mondják a németek (mint ahogy a M/politikát így nevezik), belsőnek a kulturális *belpolitikát*. Lehetne *objektív* kultúrpolitikáról is szólni, ha ellentéte nem lenne eo ipso «szubjektív».

bárminő finom struktúrájú, nem hozhatná létre azok nélkül izmaink összehúzóásával testünk rugékonyságát s előrelendülő mozgásait.

A másik kultúrpolitikai alapforma a lelket akarja megragadni, személyiségtől személyiségre hat át, «*perszonalisztikus*». Átütő erejű lélek hatása ez, megragadó és irányító. Ez a perszonalisztikus kultúrpolitika nem nézi az intézményt, mint keretet, melyben működni kell, mely hivatáskörét kiteszi. Sajátos lendítő erejével az embert *közvetlenül* keresi fel, hogy reá hasson a maga nemcsak tudásbeli, hanem *akarati* és *érzelmi* sugárzó erejével. Hiszen a tudás mögött is éthosz áll. Ez a kultúrpolitikus mint típus, szinte kizárólagosan közvetlen személyiségügynek érez mindent. Sürgető s elsőrangú problémának kizárólagosan azt érzi: hol az ember, az alkalmas, alkotó egyén, kiben sarjad, éled az új jövő. Az ily személyiség-kereső — tehát lényegében szelektív — kultúrpolitikus minden időben jobban hat a közönség képzetére: egy Sokrates, egy Platón típusa, akiben a tudós valaminő arányban egyesül a próféta lélekformájával.

A kétféle kultúrpolitikus típusának végleteit mutattuk be. Két pólus, amelynek hatáskörében a kultúrpolitika állandóan ingadozik s hol a szervező diszpozíció, hol a perszonalisztikus áthatás diszpozíciója kerekedik fölül. Milyen okoknál fogva áll be a váltakozás az *organizatorius* kultúrpolitika s a *perszonalisztikus* kultúrpolitika között?

A kultúrpolitika, mely természetesen a munkakvalitás kultúrájának él, állandóan kétféle feladattal foglalkozik szociális vonatkozásban: i. az alkalmas kultúregyének felkutatásával (szelekció), azaz feladata kiválasztás (pozitív) s az alkalmatlanok mellőzése (negatív); foglalkozik 2. a kiválasztott élite munkába állításával, célszerű s állandó foglalkoztatásával. A perszonalista kultúrpolitikának láthatólag az első a természetes domíniuma: állandóan keresi a személyiségek speciális rezonanciaképességét, ebből a rezonáló, gondolatgyökerező képességből ítél az illetők jövőbeli önálló fejlődőképességét illetően. A szervező kultúrpolitika viszont az *élite-alakítás* után az *élite-hasznosítás* kérdésével foglalkozik: the right man a the right place a fő gondja. A munkába állítás végett gondoskodik a kellő munkamillieu vagy egyszerű munkahely kijelöléséről.

Az imént úgy találtuk, hogy a szervezet az első, második a személyi tartalom. Most úgy találjuk, hogy a személyi kiválasztás az első kultúrpolitikai aktus, a második a szervezetbe állítás. A kettő nincs ellentmondásban egymással, sőt arra a folytonos körbenforgásra figyelmeztet, a kultúrpolitikai vénák és artériák kapcsolatára, mely itt természetesen előáll. De kérdezhetjük, vajjon mit ér a kiválasztás önmagában? Nem önellentmondás, vagy meddő dolog-e a kiválasztás aktusa anélkül, hogy az, aki kiválasztatott, *kész* munkaszervezetet találna? Ez a *laisser-faire*-es kultúrpolitikának kardinális

hiányára mutat. De fordítva is áll a dolog: ha kész munkaszervezet, intézmény áll előttünk megfelelő kiválasztottak nélkül, úgy az intézmény erőtlén, érverése kihagyó. Mindenképp kiemelkedik az, hogyha a szervezeti kultúrpolitika egyáltalában nem működik, úgy a perszonalisztikus kultúrpolitika — tárgyaltalan.

Látjuk azonban azt is a kultúrpolitika két alapformájából, hogy a kettő *külön feladatot* jelent, külön problémát old meg s egyik a másik nélkül el nem gondolható. Ámde mert — mint említettük — szociális vonatkozásban *külön problémakört* jelent egyik is, másik is, külön problémája egy *kornak is*.

A társadalomtudományi elemzés egyik újabb eredményei közé tartozik annak kidomborítása, hogy a kultúraátadás (tradíció, mint folyamat) lényegesen különböző az átadó milieu szerint. A régi milieu *személyes és intim milieu*. Jellegzetes sajátossága a kölcsönhatásban lévő személyek teljes áttekintése. A mester ismeri tanítványai lelkét, érzületét, személyi múltját, mint jövőképzeteit egyaránt. A mester s köréje gyűlt tanítványok érintkezésének formái e személyes milieu bensőségével adódnak. Az ily közeli ismeretségen alapuló társadalom képe ma is előttünk van: körénk hozza képét az irodalom, mely a múlt század elejéről, sőt közepéről azokat a viszonylatokat rajzolja meg s hozza egyre új és új formában elénk, amelyek az ily *kisebb* életkörökben voltak láthatók.

Ez a milieu szoros szellemi érintkezésénél, intenzív együttélési formáinál fogva *intenzív szellemi milieu*.

Bárminő kellemes gondolat is az, hogy ezt a szűk és mélyen társas jellemmel felhangolt milieut konzerváljuk, előttünk van a társadalom új alakulása: a «tömeg», aminek következtében sok minden már lehetetlen. A modern társadalom: tömeges társadalom, milieuje már lazább összetételű: *anonim tömeges milieu*, melyben kiemelkedik a tömeg *ismeretlen* összetétele s az ezzel — érintkezésben — együttjáró anonimitás. Ily körülmények közt alig van és lehetséges több, mint személytelen viszony az érintkezésben s ez a viszony a személyes érintkezés sajátos jellegét ha teljesen nem is zárja ki, de nagy mértékben elhalványítja, mert egyszerűsíti és gyorsítja. Mi az, ami ma hiányzik? Mindenekelőtt a milieu személyes áttekinthetősége. Az a berlini vagy lipcsei professzor, ki ezer hallgatót «kap» egy félévben, már pillanatnyilag sem gondolhat arra, hogy csak felével-harmadával megismerkedjék; a tömegből ott van előadásán néhány száz, javarészeben ismeretlen «arc».¹ Az ily hatalmas tömeg nem

¹ A nálunk legutóbb látogatást tett Driesch Hans lipcsei tanár említette azt a szokatlan tény, hogy az ottani egyetem «auditorium maximumából» is kiszorult s filozófiai előadásait egy közeli hangversenyteremben tartja. (Húsz éve úgy láttam még Wundt, avagy Lamprecht hallgatósága is elfért az egyetemen.)

táruhat valódi, benső mivoltában tudományos vezetője elé. Gátak emelkednek az érintkezés kapcsán, a bensőség hiányozni fog szükségkép.

Hiányzik az érintkezés keresése (terhes ez, bármennyire kívánatos is), s az érintkezés bősége; hiányzik a kölcsönös és állandó figyelem. Mindez szűkebb viszonyok mellett lehetséges, a tömegek megjelenése azonban immár lehetetlenné tette.

Igen világító példát találunk a mai megtömegesedett főiskolákon arra, mikép kerül egymás mellé a kétféle: személyes és anonim milieu és mikép rontja meg — teszi lehetetlenné — amazt ez utóbbi.

Nem utolsó sorban az egyetem a tömegek elől menekülve igyekezett az elmúltat mesterségesen pótolni, vagy feltámasztani: a tömeges auditorium mögött keresett kisebb, személyes milieukat. Ezek volnának a szemináriumok. Az ilyen szűkebb érintkezéskörrel már bizonyos személyes vonás vele jár, de hiába mesterkedtünk — még mindig nem varázsolódik elénk ama régi személyes milieu áttekinthetősége és bensősége; a mai személytelen és anonim nagy milieu közepébe beleplántált személyes kis milieu, mint kultúraátadó közeg, mesterséges valami és sokban tagadhatatlanul disszonáns, hiszen *egy anonim világ kellős közepébe ültetve köröskörül anonim hatásokat felvenni s a tömeges környezettel számolni kénytelen*. Ily körülmények közt hogyan érvényesülhet a perszonális kultúrpolitika, hogyan a személyes hatást kibocsátó kultúrtermő alany?

A régi kultúraátadás jellegzetes képviselője az a tudós, teológus, orvos, vagy filozófia-professzor, ki a maga szakjába belső, lelki kényszer folytán lép sajátos *elhívás tudatával*. E küldetéstudat legbensőbb mozgatója az, hogy az illető imperszonális eredetű *mandátum* birtokosának érzi magát. Személyisége heteronóm normát tett magáévá s e heteronóm eredetű «küldetés» lelkesíti, tölti el problématudattal. Köréje «személyes» tanítványai gyülekeznek, kikkel szemben lelke mélyét tárja fel, «vall», ezért «professzor». Mester és tanítványai közös diapazonnal «iskolát» alkotnak — mindennek szociális alapfeltétele a személyes és intim milieu lehetősége és valósága. Kell ide szervezethez? Szinte teljesen nélkülözhető; tulajdonkép organikus jellegű «közösség» alakul magától intenzív élmény behatása alatt («Erlebnisgemeinschaft»: Vierkandt), amely külső szervezeti formát is kaphat, mely azonban nem lényeges.¹ Uralkodó a kis kultúrmilieu-

¹ Ismeretes, hogy Miletosban már a Kr. e. VII. században alakul ily «iskola» s az ókorban utána sok más az akadémiákon keresztül, amelyek tulajdonkép nem *iskolaszervezetek* (organizációk), hanem *iskolaközösségek*; az egész egyéni életet magukba ölelik, nem a tudás fájának pusztá intellektuális gyümölcsei fűzik össze a tagokat. Az ily iskola *életközössége* nem csupán tudásterjesztő műhely. E kérdés — ama speciális milieuk természete — még várja a mélyreható szociológiai analízist.

ben — s ez személyes milieuban éppen természetszerű — a szóbeliség: az előadás, a dialógus, illetve vita szinte mindent kimerít. Nincs szükség valaminő kiterjedt tudós apparátusra, felszerelésre, intézetre, elégnek látszik ama *perszonális* kultúrpolitikai véna, a személyes lelkesítő hatalom, mely a maga fényét emanálja tanítványaiba — közvetlen közelről személyes milieuban.

A személyes milieu kicsinységének mai szempontból tragikus vonása az, hogy nem tudja befogadni a tömegeket; a személyes és intim kultúrmilieu, a régi, személyes hivekből alakuló «iskola» nem tud berendezkedni *tömegek gyorsütemű átvonulására*. A mester, kinek kiemelkedő mozgatója ama belső missziótudat, mely őt mélyen elkötelezte szakja művelésére, ma kénytelen egyre inkább átalakulni, hogy tágabb körre sugározza erejét s a régi személyes milieu «intim vallomás»-tévője: «professzora» most szinte «kulturális tömegvezetővé» kénytelen átstilizálódni. Tudományos-kutató szelleme egyben kénytelen megbirkózni új feladatával: mikép lehet a tömegeket megismerni disszertációk, kollokviumok, tömeges vizsgálatok özöne közegett s mikép lehet egyesekről így is véleményt mondani: új feladat, melyet a régi tanár nem ismert. Új azonban az is, hogy speciálisan kutató feladatra nevelvén, szintén *tömegek* jelentkeznek. Mikép lehet problémákat adni — ismeretleneknek? Mikép lehet irányítani tudományos fejlődésükben százakat és százakat?

Mindez okok bemutatják, hogy a mai tudománypolitikában a régi perszonális milieuk előnyeit, sajnos, jórészt kénytelenek vagyunk nélkülözni s miután a perszonális milieu ma már — átlagosan — nincs és nem lehet meg, a társadalom modern, tömeges jellege folytán a perszonális kultúrpolitika háttérbe lép, nem *jelentőségét*, hanem egyre inkább *lehetőségeit* vesztí el s így *előtérbe jut a szervezeti kultúrpolitika* a maga organizatórius erejével, mely már a tömeges társadalom kulturális tömegszükségleteivel számolni tud. A mester és híveiből alakuló speciális «iskolák», mint amorf *«élményközösségek»*, «szellemi organizmusok» helyébe kénytelenek vagyunk szervezett *intézményeket*, «organizációkat» kreálni; s míg a régi, perszonális milieu sugárzó középpontja s egyetlen igazi kapcsa egy hatalmas, élményadó egyéniség melege s tudása, a modern organizációk már nem bízhatók ily perszonális kultúrateremtő véna esetlegességeire, hanem igen egy imperszonális, szervező racionalitásra, azaz előrelátó s állandó szervezethez, mely amaz intézménynek szabályos működési lehetőséget ad.

A szociológiai kutatást messzemenően érdekli a főiskolákon létesült (intézetek) szervezett munkája. Számos feladathoz nagyszámú munkatársra van szükség. Aki figyelemmel kísérte, mikép tudta Sombart bámulatos adattömegét összehozni a modern kapita-

lizmusra vonatkozólag, látja, minő messzemenő szervezettséget kell teremteni százak munkájában.

Elég arra gondolnunk: a magyar társadalom szociográfiája ezer kérdőjellel áll előttünk. Hatalmas személyzet dolgozik statisztikai hivatalokban. Eredmény szűkkörű: csak addig terjedhet, ameddig *számok* beszélhetnek a társadalom — lényegében — *kvalitatív* életéről. De az is bizonyos, hogy a statisztikus, mihelyt *magyarázni* kezd számok alapján, már nem leíró feladattal foglalkozik, hanem ad hoc fellépő, sokszor dilettáns szociológus. A szociográfiai kutatás egy tizedrész személyzettel beérné. De hol vagyunk ettől?

II.

Nagyon sajátos kép tárul elénk, ha megfigyeljük, kik, minő típusok szerepelnek ma a tudományos kutatás terén. Általában kétféle jellem nyilatkozik meg: az egyik kutató inkább részletekben vizsgálódó, elemző elme, a másik inkább az összegezés, a szintézis felé hajlik. Mindkettő természetesen lehet «specialista», mert szakirányban dolgozik, de az egyik specialista egy «irány» specialistája, a másik egy «terület» (szak) specialistája. De abban is van nagy különbség, hogy az egyik elme inkább *intellektuális*, a másik inkább *értékelő* típus.

Honnan van e kettőnek eltérése? Kétségtelenül meglátszik rajtuk a milieu anyajegye. Ma *kétféle* szellemi környezet nyomja rá bélyegét a kialakuló kultúregyéniségre. Az egyik milieu egy *sokoldalú* életet élő szellemi «közösség», ma egy nemzet és ezentúl egy kultúrközösség, mely mindig egy kulturális *egészet* hordoz. A másik egy-egy speciális környezet kitermelte speciális egyén, kinek egész szellemi iránya s tudása hasonlóképp speciális. A személyes milieu hasonló egy szerves *közösséghez*, úgyhogy a belőle kikerülő alanyt *közösségi* kultúralanynak» mondhatjuk. E közösségi alany arányos egész, olyan mint egy jól összehangolt zenekar; benne él a közösségi élet emocionális ereje: értéktradíciója s egész *értékskálája* hangzik ki belőle.

A személytelen (anonim) milieu ellenben — amennyiben valaminő arányban átment szervezésen, — hasonló egy gépies organizációhoz; a belőle kikerült alany már nem közösségi, hanem «*szervezeti* kultúralany»-nak mondható. Ez már nem összehangolt, *integrált* egész, hanem ellenkezőleg *differenciált* rész, kiből állandóan kihangzik a szülő organizáció *alapgondolata*, racionális tényezője, úgy hogy e differenciált *rész* már nem «summás» *értéktradíció* hordozója, hanem egyirányú intellektus, mondhatni speciális «intellektus-műszer» mindig speciális kutatási irányba beállíthatólag.

A mai kultúrpolitikának mindkettőre szüksége van, úgy a közösségi, mint a szervezeti kultúralanyra; de itt ki kell emelnünk

azt a szempontot, hogy amíg a tradált *értékösszeség* csak kevésszámú vezéregyéniségben domborodik ki — ezek vezető «közösségi» kultúr-alanyok, — addig a speciális «szervezeti» kultúr-alanyok — százféle irányú «intellektus-műszerek» — igen sokféle variációban szükségesegek, erre a mai kultúrstádium már mint tömeges szükségletre mutat rá.

Mint ahogy a mai tudományos intézetek felszerelik magukat ezerféle speciális műszerrel, folyóirattal és könyvvel, hogy különleges céljaikat elérhessék, úgy a mai kultúrpolitika éppen mint *szervezeti* kultúrpolitika gondoskodik arról, hogy a tevékeny és alkotó kultúra megtalálja a maga speciális irányú «intellektus-műszereit» az egyes *organizációkból* kikerült szervezeti alanyokban. így tehát a mai kor ismét a szervezeti kultúrpolitika *aktuális primátusára* mutat reá.

Ebből negatív következik az, hogy ahol harmonikus *érték-hordozó* egyéniségre van szükség, ez egyéniségek a maguk integrált-ságában nem egyes speciális *organizációk*, hanem organikus *életközösségek* produktumai. Amit nem tehet meg egy organizáció, megtehet egy közösség. (Csak arra utalunk, hogy egy nemzeti irodalom harmonikus értékbírálatára nem nevelhetne egy speciális nemzetközi irodalmi *kutatóintézet*; sőt egy hazai szeminárium sem, *ha* az irodalomnak már egész szelleme magával nem hozná a közösségi értékkomponensek egész özönét.) Viszont azt is mondhatjuk, hogy a közösség — pl. nemzeti közösség — ereje is korlátozott s organizációkra igenis rászorul. Téved tehát az, ki kultúrpolitikai ötletét oly formába öltözteti, hogy mindenekelőtt nincs szükség «kultúrpolitikára», hanem «nemzetpolitika» kell. E kettő közül egyik sem alárendelt fogalom, hanem hol az egyik a magasabb, hol a másik, mert amit pusztá közösség útján nem érhetünk el, elérjük racionális organizációval és viszont.

III.

Midőn a szervező kultúrpolitika fontosságára mutatunk reá, kétféle szervezőmunkára utalunk: 1. *egy* szervezetek létesítésére, 2. *organizációk* szervezett *kapcsolatának* szükségére. Honnan induljon ki a legmagasabb szervezés munkája? E téren végezetül szabad legyen a mai korhelyzetre utalnunk egy vonatkozásban.

Hegel mondotta egyik munkájában, hogy a világtörténetben minden kiemelkedően nagy egyéniség *kétszer* fordul elő. Ez a megállapítás bizonyára igen meglepő, mert hiszen ép a nagy egyéniségeket szoktuk egyedülállónak tartani. De ha meggondoljuk, hogy a ^{nagy} egyéniség azért nagy, mert vállalt *problémája* nagy s korszakos súlyú, könnyen elfogadhatjuk, hogy a korokban található *ellenállás* oly nagy és sokféle, hogy még a nagyember sem képes azt teljesen leküzdeni s a probléma fennmaradván, egy másik nagy ember veszi

fel programjába annak megoldását. A korok, mint a tudományok is szinte kivételesen hoznak *teljes* megoldásokat, marad mindig reziduum, amely miatt a problémát *újra* fel kell venni a probléma természetéről részében vagy egészében.

Hegel tételét kollektíve is elképzelhetjük; minden oly nagy probléma, mely egy egész kort foglalkoztat, kétszer fordul elő, mert olykor *egy kornak* valósító ereje sem elegendő arra, hogy egy problémát teljességében megoldjon. Ha jelenleg a kultúrpolitika problémáját tekintjük, hasonló dimenzióban ma — másodszer találjuk fel. Először a népvándorlás kora vetette fel, amidőn friss, félbarbár népzón zúdult az antik kultúrára. S mint ismeretes, az könnyen megsemmisült, illetőleg végtelenül devalválódott volna, ha már — idejekorán — egy bámulatos organizáció: az Egyház nem állott volna fenn, mely mint szellemi organizmus hatalmas lelki erejével be nem tudta volna olvasztani a pogány lelkeket az ember legmélyebb motívumának, Istenhívésének felkeltésével s megnemesítésével.

A másik kultúrpolitikai korszak — bár bizonyára paradoxonként hangozik — a XIX. század. A XIX. század s a népvándorlás kora szinte kiáltóan ellentétesnek látszanak s mégis van szociális értelemben közös elem bennük. Ama régi népvándorlás új tömegeket hozott keletről, a XIX. század tömegeket hozott alulról. A XIX. század legnagyobb ténye: népvándorlás fölfelé, a magasabb igényű életszívnál s pozíciók felé. Ez az a probléma, amit a racionalizált államszervezet szabadságeszménye s demokratikus alap gondolata felszínre hozott, — akkor, amidőn a XVII. s XVIII. században még nem voltak meg hozzá (sit venia verbo) a fiziológiai tömegek. Most új stílus vonult be az állampolitikába is s ezzel új kultúrpolitikai kor is következett, új stádium, melyet az angol szóhasználat *the advent of the demosnak*, a néptömeg beérkezésének mond. Most már láthatjuk, mit jelenthetnek új tömegek. Már láthatjuk a közel keleten, minő új népvándorlási krízis keletkezhetik. Láthatjuk, hogy a kultúrafenntartó szervezetekre nézve a vallás, a művészet, az irodalom, a tudomány értékvilágának pusztaság megőrzése sem lesz éppen könnyű feladat. Minő, hogy úgy mondjam, nagy és viharálló szervezetnek kell a főakciót lefolytatni? Kétségtelenül az államoknak s a kultúrpolitikának állami vezetés alatt.¹

Ha a XIX. század liberalizmusa egy állam pusztaság rendteremtő

¹ Vonzó probléma az államszociológus számára az, hogy a fennálló államszervezet minő erőket fejlesztett ki, melyek (bürokrácia, kényszerítő tényezők) nem alkalmas eszközök a mélyebb kultúrpolitika terén (az állami kultúrpolitika *határainak* kérdése). Viszont minő új funkciók lehetségesek állami tömegapparátus dacára.

Nachtwächterstaat elegendő voltára gondolt s *éppen* a kultúrpolitikában egy Humbold elégnek tartotta azt, hogy az állam *támogatja* a kultúrát, de *be nem avatkozik*, mert ott vannak azok a kultúregyéniségek a maguk teremtő hatalmával, akik maguktól *mindent* megfognak tenni, tehát mai nyelven elég a perszonalisztikus kultúrpolitika, úgy ma átbillent a mérleg a másik oldalra: ahol tömegek jelennek meg, oly nagyarányú kultúrszervezetekre van szükség, mint az Egyház s az állam. A népvándorlás korát sem bírták volna ki apró szekták. A XX. század népviharait, kultúrválságait sem bírják ki kisebb társulatok, vagy egyes kultúregyének. Nemcsak ellenálló, hanem szervezőerejük is korlátozott.

Így a kor, a jelen stádium lépteti előtérbe a pusztán szabadságok fölött örökdő állam helyén, a laissez-faire-es állampolitika helyén — a mélyre nyúló szociál- és *kultúrpolitikai államot*.

A kultúrpolitikának két útvonala van: az egyik a kultúra *hatalom* által akar előbbre jutni, a másik a hatalom akar *kultúra* által előbbre jutni. A szabadságeszmék kultuszában felnőtt közönség sokáig nem vette észre azt, hogy miközben az előtérbe nyomuló étatizmus ellen prédikált, ép a gazdasági szabadverseny s a politikai szabadság érája alatt oly tömegek nőttek fel s jutottak előtérbe, amely tömegek vezetésére *nem kisebb* szervezet szükséges, mint éppen állam.

A kultúra, mint hatalom, szinte imponderabilékből áll, a maga egészében mégis impozáns hatalom, mely olykor megdöbbentő hatásokkor csendül össze. Macaulay nem minden ok nélkül állította fel paradoxonát: Angliának többet használt irodalma, mint hadiflottája. S talán abban is van mélyebbre mutató vonás, amit egy levelében a hisztorikus Lamprechtnek írt egyszer egy katona-állam tapasztalt államférfia, Bethmann Hollweg: «Talán túlságosan bizunk naiv módon a hatalomban s kevésre becsüljük a finomabb eszközöket s még nem tudjuk, hogy amit a hatalom *megszerez*, azt egyedül a hatalom sohasem tudja *megtartania*»

Dékány István.

HÁBORÚ ÉS BÉKE.

I.

Nem lehet London utcáin barangolni anélkül, hogy az embernek a háború, a világháború ahogy mi nevezzük, a nagy háború, ahogy itt nevezik, újra és újra eszébe ne jusson. A *Westminster* apátság templomában, ahol államférfiak, költők, tudósok és királyok nyughelye van, ott pihen az ismeretlen katona, a nagy háború igazi hőse is. A fegyverszünet emléknapját, november 11-ikét a *Cenotaph* előtt ülik meg,

amelyik alig pár lépésnyire magaslik a parlamenttől, minisztériumok palotái között az úttest közepén. És akárhová, akármerre menjünk is Londonban, mindenfelé háborús emlékszobrok, itt a helyi ezred halottait, ott a tüzéreket, amott a repülőket, másutt meg a haditengerészeket, aztán a kereskedelmi tengerészeket és így tovább, és így tovább örökítik meg márványba vésve, ércbe öntve, járókelők szemébe meresztve. Az egyik napilap *Foch* marsall emlékiratait közölte most, a másik Sir John *French-ét*, a harmadik *Remarque* újabb regényét adta, a negyedik egy londoni bennszülött háborús naplójával táplálta olvasóit. Januárban a brit egyetemek első nemzetközi kongresszusán vettem részt Glasgowban, amely amolyan miniatűr világbékekonferencia volt. A londoni mozgófényképszínházakban egymást kergetik a háborús filmek, a *Journey's End*, az *Im Westen nichts Neues*, a *Hell's Angels*. Felszakadnak a régi sebek . . . Üldözik az embert a háborús emlékek. Nem volt és nem lehetséges oly földi esemény, mely mélyebb emléket hagy az ember lelkében, mint amikor szemben áll a halállal, ép testben ép lélekkel. Lehet az embernek megnyugtató a halál, amikor megváltás egy nyomorúságos, elviselhetetlen ételtől, amikor a test már elvégezte a maga feladatát és csak a halállal tudna hadakozni tovább, de azt is reménytelenül. Lehet megnyugtató a halál, ha az embernek az ideje terhelte, a haladó világ túlnőtt az ember feje felett, a kortársai már elmaradoztak, új, idegen arcok veszik körül, új, idegen eszmék. Amikor az ember kezdi már helyét nem találni ezen a világon s amikor a fejlődés titokzatos nagy törvényének érdeke, hogy friss vér keringjen a régi elalvadt helyett. A világ legtüreletlenebb, legmohóbb forradalmára reakcionárius az élet rohanó iramával szemben, amikor visszasírja elveszett, visszahozhatatlan fiatalkorát s amikor a relativitás forradalmi tanából is dajkamese lehet száz esztendő múlva... Igen, így, az embernek az ideje letelik s a fejlődés ára és érdeke, ahogy *Huxley* mondotta volt, hogy meghaljunk és ne álljunk megcsontosodott nézeteinkkel, megmerevedett idegeinkkel és inainkkal a haladás útjában. De a harctéren szembenállani a halállal, ez egészen más. A legerősebbeket és a legegészségesebbeket választják ki erre a feladatra. A legfiatalabbakat. Azokat, akik az életet még maguk előtt látják s az emlékeik csak: sok, sok reménykedés és bizakodás a jövőben. Szembenállani a halállal azoknak, akik még szembenállanak az étellel, akik még csak most indulnak neki az életnek, ez a legnagyobb, legmélyebb élmény, amire ember képes lehet.

Nem tudja az igazán megérteni az, aki nem volt frontkatonája és annak, aki frontkatonája volt, nem kell magyarázni. A közös szenvedés emléke egy láthatatlan nagy testvériségbe vonta össze mindazokat, akik frontkatonák voltak. Nem lehet megtagadni a közösségünket mindattól, ami a háborúval összefügg. A «civil» talán már unja a hábo-

rús témákat, de a frontkatona nem tud vele betelni. Azzal a hatalmas nagy élménnyel szemben, amelyet a világháború jelentett, a világirodalom minden produkciója még mindig csak szánalmas dadogás, annyi «jó» háborús regény jelent már meg s a háború nagy regénye még mindig nincs megírva. Nem is hihető, hogy egy regény eléggé reprezentatív lehessen. Egy egész irodalom is csak gyöngye visszhangja lehet annak, ami a háború tényleg volt s ami a modern háború egyáltalán lehet az érző, szenvedő emberiség számára.

De a háború nemcsak irodalmi téma. A háború szociológiai probléma is. A háború szociológiájának van egy elsőrangú feldolgozása is, Rudolf *Steinmetz* amsterdami professzor könyve, *Die Soziologie des Krieges*. Ennek a könyvnek megvan az a nagy előnye is, hogy nem tisztára a világháború hatása alatt íródott, mert egy háború előtti könyvnek, amely *Die Philosophie des Krieges* címet viselte, az átdolgozása, tehát mintegy a háború előtti eszmékkal is kontaktusban van s a háború utáni eszmevilág hatása alól természetesen nem tudta kivonni magát. Előnye a könyvnek, hogy olyan ember írta, aki a világháborúban, mint semleges állam polgára, érdektelen volt, de ez egyben hátránya is. Talán azért is tudja olyan könnyen kimondani azt a keserű igazságot, hogy a háború elkerülhetetlen rossz és még inkább ezért tudja felsorolni türelemmel a háború jó hatásait, amelyekért oly drága bért kell fizetni. Talán ezért is tudta szerzőnk egyáltalán megírni a háború szociológiáját, mert igen nehéz tudományos szenvtelenséggel írni annak, aki a háborút végigszenvedte. Talán éppen azért a lehetségesen legjobb könyv a Steinmetz könyve, mert aki jobbat írhatna, nem tudja megírni, nem írhatja meg, mert nem tud úrrá lenni az érzésein, az énjén, az emlékein. Rudolf Steinmetz megértette a háborút, amennyire csak olyasvalaki, aki nem vett benne részt, megértheti. Nagy érdeme, hogy nem embertelenül cinikus, mint ahogy a militaristák szoktak lenni és nem idegbetegen hisztériás, ahogy ehhez hozzá szokhattunk pacifisták részéről. Van mértéke a háború megítélésére és van mértéke a háború elítélésére. A háború ma még elkerülhetetlen rossz. A háború nagy tettek szülője is: πόλεμος πατήρ πάντων. Nem szabad soha feladni a reményt, hogy a jót megmenthetjük s a rosszat elkerülhetjük. Nem lehet a háborútól való félelem oly nagy, hogy a békével való minden visszaélést igazolni lehessen. És nem lehet a háború vágya oly nagy, hogy a béke könnyelmű kockázatására vezessen. Kétségtelen, hogy a háború önbíráskodás és ez a háború legnagyobb elítélése. De másrésről a háború önbíráskodás olyan kérdésekben, amelyekben nincs elfogulatlan bíró. És ez a háború legnagyobb védelme.

A háborúról írván, persze sok minden mondanivalónk lehetne s egy bizonyos kiválasztásra szükségünk van. Steinmetz hétszáz oldalon

írta meg a háború szociológiáját s akár hétezer oldalt is írhatott volna. Mi nem szándékozunk itt Steinmetz könyvének ismertetését adni. Nem szándékszunk az ő gondolatmenetét követni. Nem szándékszunk vele vitába szállni. Ez az első önkorlátozás, amelyet alkalmazunk. Témánkat három csoportba kívánjuk osztani. Az első a világháborúval kapcsolatos néhány megjegyzés. A második csoportban az egyének, a harmadik csoportban a társadalomnak a háborúhoz való viszonyát fogjuk szemügyre venni.

II.

A világháború okainak és okozóinak kutatása kimondottan történettudományi feladat. Nem lehet teljes bizonyossággal állítani, hogy az összes szükséges adatok a kérdés eldöntéséhez már rendelkezésre állanak-e, a kérdés elhomályosítására alkalmas memoárok pedig még mindig ömlenek. Vannak azonban bizonyos kérdések, amelyek az aprólékos történettudományi bírálattól úgyszólván függetlenek. Vannak bizonyos tények, amelyek úgyszólván letagadhatatlanok. Vannak lényeges szempontok, amelyeket a részletvizsgálat szem elől téveszthet, de meg nem cáfolhat. Ilyen mindjárt az, hogy a világháborúnak számos oka és okozója volt és durvább meghamisítása alig képzelhető el az igazságnak, mint a békekonferenciának az a beállítása, mintha a háboni okozói egyszerűen a legyőzöttek lettek volna. Dean *Inge-nek*, a londoni Szent Pál székesegyház dékánjának Glasgowban mondott szavai, hogy a világháború kitörésében valamennyien kivétel nélkül bűnösök vagyunk, olyan beismerés, olyan szociálpszichológiai ténymegállapítás, amelyet okmányok forraságaival soha megcáfolni nem lehet. Ilyen egyszerű, rusztikus tény az is, hogy a világháború nem az első «puskálövéssel», már mint nem az első hadüzenettel kezdődött, amint, sajnos, a brutális párisi békével virtuáliter be nem fejeződhetett. A lelkek békéje nem volt meg a háború előtt és nincs meg a háború után. Hogy nem volt meg a lelkek békéje németek és franciák között, azt a franciák a legkevésbé jogosultak kétségbevonni. Az ő propagandájuk Elzászért nem volt békepropaganda. Hogy nem volt meg a lelkek békéje németek és angolok között világpolitikai okokból, ép oly kevéssé lehet tagadni. Hogy az angolok a németek expanziójától világgazdasági pozíciójukat féltették, egészen kétségtelen. Nyilvánvalóan nem volt meg a lelkek békéje a monarchia és szomszédai között s amint a balkáni háború nem volt védelmi háború Törökország ellen, úgy nem lehet a monarchia szétrobbantására irányuló háborút védelmi háborúnak nevezni a monarchia szomszédai részéről. Nem lehet belátni, hogy miért lett volna védelmi háború az Elzász meghódítására irányuló francia háború. Nem lehet belátni, hogy miért lett volna védelmi háború a monarchia szétrobbantására irányuló háború. A győ-

zelmi tribunál ítélkezése csak azt bizonyítja, hogy világpolitikai kérdésekben mennyire nincs elfogulatlan bíró. Az elfogult bíró ítéletével hódítottak, mondjuk «vérző szívvel» hódítottak, de a hódítás ténye egyben elítélésük. Az elfogult bírói ítéletek, hódítások védelmére alakult népszövetség már ennél fogva jogosulatlan magát világbékeszövetségnek nevezni. A békeszerződések mindenre alkalmasak lehetnek, csak a lelkek békéjének megteremtésére nem. Nincs meg a lelkek békéje németek és franciák között és nincs meg németek és lengyelek között sem. Nem lehet meg a lelkek békéje Magyarország és szomszédai között. Szovjetországnak politikája mindennek nevezhető, csak a lelkek békéjét előmozdító politikának nem. És *Mussolini*, aki-ben van valami *Bismarckból*, de van valami *Vilmos* császárból is, aligha szolgálja a világbékét örökös expanziós terveivel. Egyszóval a világbéke garanciái ugyanúgy hiányoznak a mai Európából, mint ahogy hiányoztak a háború előttiből.

Amennyire nem teremtettek igazi, tartós békeállapotot a békeszerződések, annyira nem volt a győztesek győzelme igazi, nagy győzelem sem. *Foch* marsall, az ántánt győztes hadvezére, akit a franciák hajlandók *Napóleonnal* összehasonlítani, a fegyverszünetet közlő napi-parancsában a következőket írta: «Vous avez gagné la plus grande bataille de l'histoire et sauve la cause la plus sacrée: la liberté du monde». Ez persze azt jelenti, hogy ő, *Foch* marsall, megnyerte a világháború legnagyobb csatáját és megmentette a világszabadság legszentebb ügyét, de már az angolok sincsenek vele egy véleményen. Maga *Foch* mondja el a memoárjaiban, hogy az angol fővezér, *Sir John Haig*, sokkal enyhébb fegyverszüneti feltételeket javasolt, mint amilyenek a *Fochéi* voltak, mert szerinte a németek korántsem voltak leverve és az ő hadseregük sem volt érintetlen. Még jellemzőbbek magának *Foch*nak kijelentései, aki október 31-én, tehát a monarchia összeomlásával egyidőben képes azt megállapítani, hogy «a szövetségesek harc-téri helyzete egyre kedvezőbbé válik». Ez nem egy igazán győztes hadsereg helyzetéről való beszámoló. Hogy a fenségéstől a nevetségességig mennyire csak egy lépés a távolság, mutatják *Foch*nak azok a kijelentései, amelyeket a Rajna átlépéséről tesz, mikor még mélyen Franciaországban hadakoznak, majd később a Berlin felé való előnyomulásról beszél, holott még a fegyverszünet is francia területen találta őket. Ugyancsak a dolog mulatságos oldalához tartozik *Clemenceau* türelmetlen levele, amelyet az amerikai csapatok lassú előhaladása miatt *Foch*hoz intézett. Ez az ismételten megnyilatkozó francia mohóság a tetőfokát éri el *Foch* fegyverszüneti feltételeiben, amelyben a párisi békeszerződések minden átka már benne van: a megszállások, a reparációk. Ha el lehet mondani, hogy a békeszerződések igen rossz munkát végeztek, akkor el kell mondani, hogy *Foch* emberi nagyságában alapos

okunk van kételkedni, mert legalább is politikusnak nagyon rossz politikus volt. Emlékiratainak politikai hatása sem volt a legszerencsésebb. Az 1914. évi yperni csata leírása parázs ellentmondásokat váltott ki angol részről s a *Morning Post*, amely az emlékiratokat közölte, tekintélyes megnyilatkozásokat hozott annak bizonyítására, hogy az angoloknak a csata sikeréhez nem volt Foch biztatására szükségük. Az egyik tiltakozó levél egyenesen rámutat az emlékiratok tendenciájára, hogy minden angol sikert is a franciák javára akar írni s ez nem veszít semmit bizonyító erejéből azzal, hogy ez a beállítás a francia háborús irodalomban általános jelenség. A Foch memoárokból bántóan üt ki az a tendencia, hogy a memoáriró magát milyen igen nagy embernek tartja s mennyire ő az, aki minden helyzetben a hazát és az emberiséget megmenti. De talán mivel sem lehet Foch és memoárjait jobban jellemezni, mint a *Sunday Times* március 8-iki számában megjelent bírálattal, mely a memoárokat «egyoldalú történet»-nek nevezi s miután megállapítja, hogy Foch 1914-ben egynehány nagyon is szerencsétlen hadműveletet vezetett, rámutatott arra, hogy a memoárok megjelenése után is kétséges marad, vajjon Foch csakugyan a nagyszabású hadvezérek közül való volt-e vagy pedig éppen csak elég szerencsés volt ahhoz, hogy fővezérséghez jutott akkor, amikor Németország összeomlott és a győzelmet csak meg kellett ragadni. Sokan fognak igazat adni a *Sunday Times* kritikusanak, amikor véleményét a következőkben foglalja össze a háború győztes hadvezérééről:

«Opinions may differ on the merits of the combinations that led to the final defeat. Quite possibly others might have shaped them with equal ingenuity; possibly, too, at that stage of the war it did not need a great military genius to complete the German overthrow. Foch was the man for the task, not so much on account of supreme intellectual genius as because he alone had the character and personality that were even more important for success. For that reason everyone, after reading this book, will find himself turning back to the foreword in which Foch writes of his early life. The man himself was greater than the soldier».

De a politikus még kisebb volt Fochban, mint a katona, aki eszerint nagy ember marad igazi nagy katonai és politikai erények nélkül. Igazában ő csak a háború nagy manager-e volt.

A világháború nagy győzelme is igen szomorú, szegény győzelem volt s ebből a százalmas győzelemből származtak a százalmas békék, a remegő győztes kegyetlen békéi (gyöngeség és kegyetlenség mindig együtt jár) s egy lappangva megmaradó háborús állapot, a lelkek békéjének teljes hiánya.

És a világszabadság? Foch említi fegyverszüneti napiparancsában ezt a szegény világszabadságot, amely annyi háborús emlékre rákerült

s az angol világirodalom megvédése, az angolok indiai uralmának megvédése, Elzász meghódítása, a német kolóniák elvétele, Magyarország feldarabolása, új vegyes nemzetiségű államok teremtése egyértelmű lett a világszabadsággal. Valahányszor India mozgolódik az angol uralom ellen, lehetetlen kárörvendezés nélkül szemlélni. A Glasgowban tartott kongresszuson nem a legenyhébb vádak hangzottak el egyiptomiak és hinduk részéről az angol uralom ellen s látható volt, hogy a népek önrendelkezési joga csak akkor kellemes az angoloknak, ha a monarchia feldarabolására vezet, de nem akkor, ha az angol világbirodalmat veszélyezteti. Az angol koloniális politika lehet igen liberális ott, ahol angol «legionáriusok» laknak, de Egyiptomban és Indiában már csak érvényesül a *divide et impera* hagyományos kormányzati elve, semmivel se különb a Habsburgok politikájánál. Nem lehet kétségbevonni, hogy India a fokozatos önállósodás útjára lépett és elszakadása az angol birodalomtól csak idő kérdése. India pedig az angol világbirodalomnak több mint kétharmadát jelenti. A világszabadság tehát valóban útban van, de annak nem volt szüksége a compiégne-i fegyverszünetre.

III.

A háború és az egyén viszonyának vizsgálatánál az átlagember, a «man of the street» álláspontjára kell helyezkednünk, aki elolvassa a napi újságját, elmegy a napi munkájára s elmondja a maga társaságában, amit az újságjából olvasott. Négy vagy öt évenként elmegy szavazni, néha egy politikai gyűlésre is betéved, de a világ folyása nagyon távoliesik tőle s a befolyása az eseményekre valóban minimális. Csak tömegben van súlya — és ez a tömeg észrevétlenül formálódik — egymásról alig tudnak, egymásra alig hatnak, sok apró hatásból tevődnek össze, a családi és iskolai nevelés, a helyi és foglalkozási környezet, a templomi szószék, a kaszinó, a kocsmá, a sportklub, ezernyi apró elem egy nagy vegyületben, melynek alapszínét egy örökség adja meg, amely ősök kezén, vérében formálódott ki. Lehet ezt a tömeget egészen az akarata ellenére kormányozni? Bizonyára nem. Lehet egészen az akarata szerint kormányozni? Megint csak nem. Vezetők és vezetettek kölcsönhatásban vannak egymással. A vezetőknek persze nem lehet vezetettekkel válniok. ők nem lehetnek csak a köz szolgái. Övék az első szó, a tanács és az övék az utolsó, a határozat. A kettő között van a tömeg megnyilatkozása, a vélemény. A tanács nem dönti el, de befolyásolja a vélemény sorsát. A vélemény nem formálja meg, csak irányítja a határozatot. Nagy eltérés a három fázis között nem lehet, különben meg kell változnia a vezetők és vezetettek viszonyának. Ha erre szükség nincs, akkor a tényállás az, hogy van egy tanács, amelyik lokalizálható a vezetőknél, van egy vélemény, amelyik szétfolyik a

tömegben és van egy határozat, amelyik megint lokalizálható, a vezetőknél. A látszat tehát az, mintha a vezetetteknek semmi szerepük sem volna s ezt a látszatot erősíti minden embernek megokolt tudata, hogy az ő befolyása úgyszólván semmi. De olyan ez az eset, mint a folyvást hulló vízcseppeké, egy cseppnek a hatása semmi és valamennyi mégis kivájja a legkeményebb követ. Vannak nagyobb és vannak kisebb cseppek, erősebb és gyöngébb személyiségek. Vannak kormányzott vezetők és vannak kormányzó vezetettek. Az egyes ember nem veszi észre, hogy mihez járult hozzá, amikor egyszer az asztalra csapott a kocsmában, de elégedetten dörzsöli a kezét, ha a vezetők is az asztalra csapnak. Ha a csapkodás rosszul végződik, nem érez felelősséget, mert ugyan mit számít, hogy ő elragadtatta magát, de a vezetőknek több eszük lehetett volna. A vezető tehát tarthat tőle, hogy elcsapják és a történet előről kezdődik új vezetőkkel. A modern alkotmányok törvénybe iktatják, hogy a király személye szent és sérthetetlen, mert ez szükséges. Nem iktatják ellenben törvénybe, hogy a tömeg felelőtlen, pedig ez kétségtelenül így van. Azt tartják, a felelős kormány a király tetteiért felelős, aki maholnap már semmit sem csinál. Fontosabb, hogy a felelős kormány a tömeg szeszélyeiért felelős, a tömeg mai szeszélyeiért felelős a tömeg holnapi szeszélyeinek.

Így válik világot mozgató határozatok részesévé mindenki, anélkül, hogy észrevenné. A maga részét senki se veszi észre s megdöbben a következményektől, amelyeket segített előidézni, anélkül, hogy tudott volna róla.

Nehéz volna összeállítani mindazt, amiből egy átlagember jelleme kialakul, míg eljut odáig, hogy világokat mozgató határozatok részesévé lehet. Politikai elhatározások kialakulásában nagy szerepe van az iskolai történelemtanításnak. Mély hatást gyakorol mindenkire, amikor az ősök példáiról hall, irigyli a hősi korszakokat, amelyekben élnie tőle megtagadtatott, lelkesedik a haza szent ügyéért, amelyért oly szívesen adná oda az életét. Hall az ő népe nagy erényeiről, amelyekhez hasonlókcal egy nép se dicsekedhetik, hall az ő hazája nagy dicsőségéről, mely minden mást a történelemben elhomályosít. Azt hiszi, hogy nincs szentebb feladat, mint meghalni a hazáért, mert a történelem csak háborúk történelme s az emberiség legnagyobb jótevői a hadvezérek voltak. Azt hiszi, hogy nincs könnyebb, mint meghalni a hazáért, az ember csak egy hurrát kiált, aztán vége, vagy élünk vagy halunk, pedig a hős feladata ennél sokkal több, mindenekelőtt a szenvedés és kitartás, mint erre Clausewitz oly tanulságosan figyelmeztet.

A fiatalember tele van ideálokkal, illúziókkal, ambíciókkal. Aztán jön a munka hétköznapija. A csillagokról át kell szállni a helyi vicinálisra s a tej útról be kell térni valamelyik taposó malomba. Megkezdődik az egyhangú élet a maga végeláthatatlan ismétlődéseivel. Még a

szomszéd várostól is elszakadunk s a pegazusból igavonó gebe lesz. Egy kis kalandvág्य mindegyikünkbe szorult, csak a mindennapi kenyér kényszere odanyom a munkapadhoz és nem tudunk nekivágni a bizonytalan és végtelen messzeségnek. El vagyunk szigetelve, magányos, gazdátlan emberi gépekké merevedtünk.

És ekkor jön az életünk nagy pillanata: a háború! A háború, amelynek előiskoláját már végigjártuk katonaeveinkben, amikor némi fegyelmi áldozatok árán sok gondtalansághoz és sok szabadsághoz jutottunk hozzá. Mert a katona gondtalan és szabad. Gondtalan, mert az állam gondoskodik a kenyéréről, a ruhájáról, a szállásáról. Szabad, mert a civilhatóságok nem parancsolnak neki s a civiltársadalom sokat elnéz neki, amit különben nem engedne meg. A kaszárnyában belénevelik, hogy ő csakugyan több is holmi civilnél és a nők ezt éreztetik is vele. Egyszerűen hiába jelent a hadsereg fegyelmet és alárendeltséget, a katonai állapot egyidejűleg szabadságot, felszabadulást is ad, ami kárpótlás és vigasztalás, sőt éppen kielégülés. Ennek a kielégülésnek, a felszabadulásnak, a mozgalmasságnak, a kalandvágynak, a hősi cselekedeteknek nagy, felfokozott alkalmát jelenti ez a szó: háború. No meg aztán nem minden golyó talál és miért éppen nekünk kell a harc téren maradnunk?

Rudolf *Kjellén*, a politikai irodalom ismert svéd munkása, a világháború elején írt egy könyvet 1914 eszméiről s azt fejtegette, hogy a németiség egy oly eszmekört testesít meg, amely szöges ellentétben áll a francia forradalom eszméivel s a világháborúban leszámolást látott ezekkel a forradalmi eszmékkel. Azt hisszük, 1914-nek csakugyan volt egy külön eszmevilága, amelynek azonban nagyon kevés köze van ahhoz a mondvascinált ellentéthez, amelyet *Kjellén* vélt felfedezni. Amire mi gondolunk, közvetlen élményeinkből, tapasztalatainkból származik, abból az időből, amikor tüntető tömegek járták a városok utcáit s a háborút éltették. Nem lehet ezeket a tüntetéseket elintézni azzal, hogy meg voltak rendezve. Próbált volna valaki olyanokat tíz év előtt, a század elején megrendezni, vagy ma, amely utóbbinak bizonyára nincs nagy bizonyító ereje, mert a háború tanulságai még túl közel vannak hozzánk. Azoknak az utcai tüntetéseknek mélyebb értelmük volt. Az egyik az, hogy az emberek, akik *együtt*, egymás *mellett* éltek s elmentek mindennap egymás mellett anélkül, hogy egyik a másikat észrevette volna, emberek, akiket elválasztott a vagyoni, az osztálykülönbség, a képzettség és érdeklődési kör, egyeknek érezték magukat egy gondolatban, testvéreknek, összetartozóknak érezték magukat, egyenlő embereknek, egy nép fiainak, egy kötelesség hordozóinak, egy hadsereg katonáinak, akiket ugyanaz a halálveszély fenyeget, akiket ugyanaz az elszántság hevít. Ha az ellenség emlegetése elő is fordult, ha az egymáshoz tartozás örömebe az ellenség gyűlölete bele is

vegyült, azt hiszem, talán még a franciáknál sem ez volt a fődolog, hanem az, hogy emberek, egyenlő emberek, testvérek lehettünk. Ha a francia forradalom eszméi valaha áthatották a világot, talán soha annyira, mint éppen a háború elején, ha mindjárt csak minden nemzetben belül is, külön-külön. Az a felháborodás, amit a szarajevói gyilkosság miatt mindenkinek éreznie kellett Középeurópában, sőt éreznie kellett volna az egész művelt emberiségen belül, abban a pillanatban vált másodrendűvé, amikor megmozdult az ország, a város és jól öltözött urak, meg kendős asszonyok együtt lelkesedtek, egyazon gondolatnak a szolgálatában. Soha többet így az ország meg nem mozdult, mert a forradalmak megbontották az országokat, a háború kitörése ellenben egyesítette a nemzeteket, a forradalmak egymás ellen vonultatták fel a társadalmi osztályokat, a háború ellenben *egyesítette* a politikai pártokat. Ez az eszmevilág, amely ezekben a nemzeti egységekben életre kelt, ez az egység, amelynek csak negatívuma irányult kifelé, de volt egy pozitívuma is befelé, ez adja meg azt, amit igazában 1914 eszmevilágának kell nevezni. Ez az eszmevilág pusztító volt a maga negatív kihatásában, de értékes és nemes volt a maga pozitív belső sugarában. Ezt a pozitív belső hatást a háború értékes hatásai közé kellene számítani, ha maradandó lehetne, de sajnos, ép az ellenkező túlzásba, a társadalmi ellentétek fokozásába csap át.

A testvériségnek ez a nagy lendülete keveredik a kalandvággyal, találkozik a felszabadulás, a változatos, lendületes élet reményével, egy kis hajtóvadászat, egy kis sport, egy kis romantika és egy hősi eposz, ez mind beleszeng ebbe a szóba: háború. Így kerekedik fel egy nemzet, a nemzet és mire szembetalálkoznak, szembentalálják magukat a szürke valósággal is. A hadsereg vasfegyelme elfojtja a felszabadulást, a kalandvágyat, a romantikát és a golyók úgy röpködnek, hogy nem minden golyó talál ugyan, de még mindig jut bőven elég egy-egy emberre. Megkezdődik a megerőltetések, a nélkülözések, a szenvedések hosszú sora, a halállal szembe kell nézni napokon, sőt éveken át, a testvériség egyenlősége korántsem jelentkezik az áldozatok egyenlőségében, sőt vannak, akik a háborúból hasznot húznak, szemben a szenvedő emberek állnak, a nemzetek belső egysége megbomlik s a nemzetek ellentéte csökken. A hadszerencse is forgandó s a háború értelme és célja kezd kétségessé válni.

Sohasem fogom elfelejteni azt az emberi élményemet, amikor egy kárpáti éjszakában egy déltiroli olasz szabadkőműves magyarázta a háborúnak szerinte elképzelt okait. Másnap éjjel kiszökött az árokból, hogy a front közelében levő házból egy kis enivalót szerezzen és két ház között középtávolságon találtuk haslövessel holtan, körülötte szertegurulva a zsákmány, néhány szem krumpli. Azon a kárpáti harc-vonalon, hófedte terepen a felkelő nap vérvörös korongja rávilágított a

Magas Tátra csúcspontjára, persze a lengyel oldalról nézve. Az én olasz szabadkőműves katonatársam a kék olasz égről beszélt nekem, a nápolyi öbölről, pálmákról, kaktuszokról, citromfavirágról. Beszélt nekem tüzes fekete olasz lányokról, pezsgő borról és dallamos zenéről. Pergő táncról álmodozott szegény, miközben a hófedte Kárpátokat nézte, a vörösen izzó napról neki Itália kék ege jutott az eszébe. Éghajlatok, népek, kultúrák nagy ellentétei és egyéni szépségei elevedtek meg ott a Kárpátok havában, az embernek éreznie kellett, hogy milyen szép, széles, nagy, kiterjedt a világ és mi egy kis ponton, folton verekszünk egy barázdáért, miközben a nagy világról semmitse tudunk, a nagy világból alig ismerünk valamit. Soha az állam, a felsőség, a hatalom, a szervezet ekkora nyomással nem nehezült az emberre, a legnagyobb gép legkisebb csavarjának több önállósága és nagyobb jelentősége van, mint egy nagy hadsereg egyetlenegy emberének.

A frontvonalban tehát, nem kell ismételni, a nézetek egész sorának revíziója megy végbe s ez az egyénnek a háborúval szemben való beállítottságát lényegesen megváltoztatja. Az ember elmegy egy rövid kalandra, de nem akarja szétrombolni a bázist maga mögött, mint ahogy a hosszantartó háború szükségképen odavezet, hogy a frontarcos elszakad az otthonától, a családjától, a foglalkozásától, az alkalmazásától. Megváltozik a világ mögötte és megváltozik ő maga is. Két külön világ keletkezik s a háborút csak az tartja életben, hogy könnyebb volt megindítani, mint megállítani.

Egyáltalán nagy kérdés, hogy a mai kultúremler élethabitusával mennyire fér össze és meddig férhet össze az az életmód és az az idegfeszültség, amelyet a háború megkíván. Nem lehet benne kétség, hogy a háború az életszínvonal mély leszállítását jelenti általában, de a frontkatona nélkülözése még így is magában álló. A frontkatona életszínvonala egy primitív, ősi színvonalra való leszállás, ahol nem is a gyöngö táplálkozás, a fizikai megerőltetés a főbaj, hanem a tisztaság hiánya. A harci erények jelentkezése is különböző formákat ölthet. Az igazi hősiesség valóban a kitartás, de vannak olyan hősi típusok is, akikre jobban ráillik a Hübele Balázs jellemrajza. Egész más kívánalmak azok, amelyek a frontkatonát díszítik és egész más kívánalmakat támaszt a polgári élet. Az egyének értékelésének bizonyos aránytalanságai származhatnak ebből is. Csak egy kirívó példát akarok említeni. Egy borsodi falurossza büszkén emlegette, hogy békében ülnie kellett a biciskázásért, most pedig vitézségi érmekeket kap érte. A háború utáni átmenetnek nem kis kellemetlensége származik abból, hogy az életét kockára tett frontkatona a hozott áldozattal arányos elismerésben nem részesülhet, mert hiszen a polgári élet kívánalmai egészen mások, mint amilyeneknek neki kellett megfelelni.

Van benne valami jellemző erő, hogy különböző népek fiai egyé-

nileg mi fő problémát láttak a háborúban. Reprezentatív regényekből kiindulva az amerikaiak az egyéni szabadság hiányát, az angolok a katonának a polgári élettől való elszakadását, a franciák a katonák idegörlő szenvedéseit, a németek az általános nyomort emelik ki, amennyire nyers általánosítással mondani lehet. A háborúnak annyira emberi képe volt minden fronton, minden hadsereg számára, hogy ami az egyikre áll, az a többire is igaz. Semmi kétség, hogy a háború az egyént megsemmisíti s ép azért egy egyéniség számára a hosszú háború elviselhetetlen. Az egyén szempontjából a háború csak áldozatot és önfeláldozást jelenthet, igazi teljes jutalmazás és kárpótlás nélkül. Egykor a harc a természetes kiválasztódás egyik eszköze volt az egyén szempontjából is és ezen az úton-módon az emelkedésnek nagy alkalmá is. Ma a sorozás elve folytán a kontraszelekció eszköze, mert a gyöngéket kíméli s az erőseket pusztítja. Ma a gépharc idején az egyén egyre jobban ágyútölteléké válik, amikor alárendelt szerepben mindent odaadhat. S miközben az emberéletnek nincs becse és ára, gazdasági szolgálatok konjunktúrákat élveznek s a tény, hogy egyesek életük veszélyeztetése nélkül a háborúból hasznot húzhatnak, csak annál elviselhetőlenebbé teszi azok helyzetét, akik csak egy tömegsír, testi rokkantság, bomlott idegek és végnélküli szenvedés között válogathatnának, ha nem volnának tisztára sorsuk játékszerei. A háború az egyén szempontjából felmérhetetlen tragédia.

IV.

Emberfölötti feladat, hogy az egyén mindig a társadalmat lássa maga előtt, amikor a háborút megítéli. S abban az ellentétben, amely az egyén háborúszemlélete s a háborúnak a társadalom szempontjából való jelentősége között van, csúcsosodik ki teljesen a háború tragikumá. Az egyén hajlandó a társadalomban csak egyének összességét látni s ha ebben igaza van, akkor a legnagyobb gonosztett, hogy az egyik ember a másíknak pusztá eszköze lehet, hogy az egyik csak azért hozzon áldozatot, hogy a másíknak jobb dolga lehessen. Ebben rejlik a háború legmélyebb szociológiai problémája. A türelmetlen civil, mint annak oly jellemző példája a Foch-hoz intézett levél tartalma szerint Clemenceau, valósággal természetes munkamegosztást lát abban, hogy a társadalom egyrésze harcol és meghal, másik része pedig él és dolgozik, egyik része sürgősen meghal, hogy a másik győztesként élhessen. Mennyi felesleges keserűséget okozott a türelmetlen civil néhány tapintatlan megjegyzése a katoná lelkében! Valahogy úgy kellene intézni a háború sorsát, hogy minden civilt be lehetne szorítani valami próbaháborúba, hadd legyen valami fogalmuk róla s nem ártana, ha egypár közülök el is esne. Gondoljuk csak el a háborúra izgató «szívvajos» újságszerkesztőt egy hétig rókaljukban élve! Vagy a százkilós monok-

lis haditudósítót, aki szerint úgyis mindig *győzünk*, vagyis ő is segít! A harcias öregek típusa se nagyon szimpatikus, akik a fiatalokat oly szívesen lelkesítik a halálba. Ne feledkezzünk meg az «életbiztosítási» szolgálatokról, a fegyvernemek különböző veszélyességi foka szerint s a felmentettekről sem. Egyszóval nem alaptalan a katonának az az érzése, hogy a háborús áldozatok nagyon egyenlőtlenek s míg ő a terhét hordja, mások a hasznát látják, vagy legalább is a hasznát láthatják, míg neki nem lehet belőle haszna. Ha a társadalmat csak mint egyének összességét fogjuk fel, kétségtelen, hogy az egyének egy csoportja szenved és veszít az egyének egy másik csoportja kedvéért. Már pedig a rabszolgaság elleni főérv is csak az, hogy az egyik ember a másiknak pusztá eszköze nem lehet. Amíg a társadalmat csak mint egyének összességét fogjuk fel, addig a frontkatona végzete elvi rokonságban van a rabszolga sorsával.

De a társadalom nem egyének összege *csupán*. Ha egyáltalán nem volna egyének összege, a problémánk sokkal egyszerűbb lenne. Ha csak egyének összege lenne, akkor is egyszerűbb és egyértelműbb lehetne az állásfoglalás. De mivel egyének összege is és annál több is a társadalom, az egyének a társadalommal való szembenállása a háború kérdésében nagyon bonyolult. Ha a háború a társadalom olyan önvédelmi harca lenne, hogy mindenki egyenlően és a legvégsőkig kivenné a részét, akkor senkise lenne mások eszköze, még ha a sors szeszélye szerint az egyik többet is vesztené, mint a másik. Ha a katona önként, élethivatásként vállalkoznék a társadalom védelmére, mint a zsoldos hadsereg vagy a hivatásos tisztikar, akkor nem merülhetne fel semmi különös probléma. A bonyodalom csak az általános hadkötelezettséggel kezdődik s azokban a jelenségekben mutatkozik, amelyeket nagy arányokban először a világháború vetett fel. A zsoldos hadsereg tekintetében is kell egy különbséget tenni. Az élethivatásszerű zsoldoskatona és a háborús önkéntes egész más elbírálást igényel, mert az utóbbival szemben a társadalom morális kényszere érvényesült. A katonaköteles egyének a társadalommal való szembenállásáról van itt csak szó s az egyén jogait kell erősebbeknek tartanunk a háború kérdésében mindaddig, amíg a társadalmat csak egyének összege gyanánt fogjuk fel, viszont a társadalom jogait kell erősebbeknek tartanunk, mihelyt a társadalomban többet látunk egyének pusztá összegénél.

Mi a társadalom? Mi egy nemzeti társadalom? Nem a ma élő emberek összege csupán, nem egy statikus állapot, nem egy statisztikai táblázat, hanem egy folyam, amelytől elfáradt cseppek elmaradnak és amelyhez friss cseppek társulnak. A társadalom az ősök öröksége, hagyománya, egy kilépő, elaggott nemzedék, egy tevékeny, munkás nemzedék, egy növekvő, új nemzedék. A társadalom egy lépéssel még a múltban van s egy lépéssel már a jövőben. Az egyes emberek csak

esetleges megtestesítői, pillanatnyi hordozói ennek a társadalomnak, melynek az egyénektől független, a múltból a jövőbe átvonuló sajátosságai vannak s a társadalom igazi jellegzetessége ebben az örökkévalóságra törő szmében van. Nagyon nehéz általánosságban megmondani, hogy mi a társadalomnak ez a halhatatlan eszméje, anélkül, hogy az ember ne mondjon csak üres vagy csak nagyképű szavakat. De igen egyszerű lesz a feladat, ha magunk elé képzelünk egy konkrét nemzeti társadalmat és meg akarjuk határozni, hogy mi az az életforma, amelyet az angol, a francia, a német, az olasz vagy akármelyik más népe a világnak kialakított a maga számára a történeti idők folyamán. Ez az életforma ki akar fejlődni, ki akarja élni magát, mint egy Leviáthán, egy emberfölötti ember, mint a *Spengler* megszemélyesített kultúrái. Keresem az univerzális embert és nem tudom megtalálni. Szeretnék lelkesedni a kozmopolitáért s kihallom belőle egy idegen fajnak kellemetlen zsargonját, amelyet nem kívánok. Egy más lelki világ, egy különös gondolkodásmód árad az én kozmopolitámból, aki korántsem az ember, hanem egy ember szintén, egy különös embertípus, nem az általános embertípus s egy oly különös embertípus, amelyet nem kívánok elcserélni az enyémmel. Nem kívánom magamra ölni sem az oláhnak, sem a szerbnek, sem a csehnek az életformáját, mert egyiket sem kedvelem s nem helyezem magam fölé. Találok életformákat, amelyeket meg tudok bec sülni. A nagy nyugati népekében találok olyasmit, ami imponál nekem, amivel rokonszenvezni tudok. Mind-egyikből valamit felveszek magamba, de nem lesz belőlem se angol, se német, se francia, se olasz, mert még ha szeretnék, se tudnék egészen átalakulni. Nem tudok már átalakulni, mert organikus lény vagyok, amelyből nem lehet egyszerűen kitörölni húsz és harminc esztendő, a döntő, jellemalakító éveket, a felserdülés, az ifjúság éveit. A bevándorló elviszi magával egy darabját a hazájának s még a fiain is megérik az apa idegen származása, mert az apa házában, az idegen haza levegőjével kevert légkörben nevelkedtek. Viszont a fiúnak mennyire idegen máris az apa régi hazája!

Az egyén életformája lehet többé vagy kevésbé határozott, de mindenkinek szüksége van egy bizonyos életformára s minél határozottabb és kialakultabb az életformája valakinek, annál nehezebben válhatik meg tőle. Ha valakire egy tőle idegen életformát akarunk rákényszeríteni, ez elviselhetetlen nyomást jelent a számára. Egészen következetes, hogy az ember elviselhetetlen életformák ellen folytatott harcával az életét hajlandó kockára tenni. De az in integrum restituciával csak a beteg test érheti be. Az erő és egészség érvényesülni, hatni, fejlődni, terjeszkedni akar. *Réz* Mihály politikai elméletének vannak részei, amelyek ezt az organikus folyamatot igen nagy jellemző erővel írják le.

Az élet harc, létért való küzdelem. Látjuk, az állatvilág milyen rettenetes harcot folytat az életért s az ember is mindennap rengeteg életet öl, amikor táplálkozik. Igaz, az emberi haladás nagy eredménye, hogy az emberéletemet megbecsüljük, sőt a felesleges állatkínzást is elítéljük. A létért való küzdelem amellet nem szűnt meg a társadalomban, csak enyhébb formákat öltött. A gazdasági versengés ép olyan harc a mindennapi kenyérért, mint akár az, amelyet őserdők fenevadai vívnak a betevő falatért és emberi ideáljaink már sokkal magasabban állnak, mint a gazdasági versengés formái. A kíméletlen gazdasági verseny, amelyet az amerikai oly jellemzően «cutthroat-competition»-nek nevez s amit magyarra legjobban így lehetne lefordítani: «Csak a fejét, hogy meg ne sántuljon!», ez a kíméletlen, torokelmeztzési verseny nem elég emberséges ahhoz, hogy egy igazi, békeszerető embert kielégíthessen. Amellet a gazdasági versenyben nagyon nehéz magasabbrendű eszméket, kollektív célokat felfedezni. És mégis a gazdasági szabadság elnyomása nagyon aggályos következményekkel járhatna a társadalmi jólétre és boldogulásra. A gazdasági szabadság rendeltetése és célja, hogy az embert olyan erőfeszítésekre és eredményekre bírja, amilyenekre különben nem lenne hajlandó.

A létért való küzdelem ősi, nyers formái közül csak a háború maradt meg, habár ennek is vannak jogi szabályai. A háború az a nemzetek versengésében, ami a gazdasági harc az egyének érvényesülésében. A gazdasági szabadságról adott meghatározásainkat szinte betűről-betűre alkalmazhatnák a nemzetek szabad katonai versengésére. A háború rendeltetése és célja, hogy a nemzeteket olyan erőfeszítésekre és eredményekre bírja, amilyenekre különben nem lennének hajlandók. Nem kétséges, hogy háborúban a nemzetek minden erejüket a legvégéig feszítik a győzelemért. Nem képzelhető, hogy bármelyik nemzet is háborúba keveredjék, ha nincs meg az a hite, hogy a háború eredményével segíthet a helyzetén. Mivel mindkét félnek megvan a hite, azzal is számolniok kell, hogy a helyzetük rosszabbodhatik. A háború előtti helyzetet úgy jellemezhetjük mindegyik fél szempontjából, mint egy oly állapotot, amely annyira elviselhetetlen, hogy még egy rosszabb helyzet kockázatát is érdemes vállalni csak azért a lehetőségért, hogy ezen a helyzeten esetleg segíteni is lehessen. Így a monarchia a szerb aknamunkát a háború előtt már annyira elviselhetetlennek érezte, hogy még a feldarabolás veszélyét is kockáztatni volt kénytelen csak azért a lehetőségért, hogy a szerb aknamunkának egyszersmindenkorra véget vethessen. Franciaország Elzász visszahódításának alkalmát látva maga előtt, nemcsak ember- és anyagáldozatra volt hajlandó, hanem kitette magát egy újabb leveretés lehetőségének, mely Elzász visszaszerzésétől jobban eltávolíthatta, mint valaha. Nincs háború reménységek és nincs háború kockázat nélkül. Reménységek nélkül

nem kezdenek háborút s mivel reménységek mindkét párton vannak, az egyik párt reménysége a másik párt kockázata. Egy a háborút megelőző beavatkozás most már nem érhetné be azzal, hogy a háború előtti állapotot fenntartja. Nem érhetné be azzal, hogy az egyik párt reményeit megvalósítja, hanem anticipálnia kellene egy háború eredményét és ugyanakkor a vesztes félt ugyanabba a beletörődésbe kellene helyeznie, mint amire egy veszített háború legalább pillanatnyilag csakugyan rávenné. Ez persze lehetetlen. Azért a beavatkozásnak vagy elég hatalmasnak kell lennie ahhoz, hogy a vitatkozó felekre a maga akaratát, helyes vagy nem helyes, rákényszerítse vagy legalább is kell egy olyan objektív mértéket találni, amelyik segítségével a döntés igazságosságáról és célszerűségéről különös tekintettel az elkerült háborús veszteségekre, mindkét felet meg lehetne győzni. Az utóbbi esetben egy oly elfogulatlan bíróra is szükség van, akinek pártatlansága minden kétségen felül áll. A népszövetség, amely a páriszkörnyéki békeszerződések védelmére alakult, aligha tekinthető ilyen minden kétségen felül álló pártatlan bírónak. Az objektív és igazságos döntés is kétséges sikerű lehetne, ha nem áll kellő erő mögötte, mert a nemzetek nem az igazság megvalósítására, hanem saját nemzeti egyéniségük kifejtésére törekszenek. Oda jutunk tehát vissza, hogy egy háború eredményét kellene anticipálni, vagy egy nagy erő súlyát kellene közbevetni, ami akkor, ha nagy népek állnak konfliktusban, teljesen kilátástalan. Gondoljunk a világháború előtti helyzetre. Ugyan a világ mely hatalmassága tudta volna rákényszeríteni a szembenálló felekre a maga akaratát? Hiszen a központi hatalmak úgyszólván az egész világgal hadakoztak! Egyelőre nincs olyan elképzelhető földi hatalom, amely a világbéke fenntartását tartósan ki tudná kényszeríteni. És amikor a páriszkörnyéki békeszerződések nem voltak képesek megteremteni a lelkek békéjét, amikor ezek a békediktátumok se nem elfogulatlanok, se nem igazságosak, egész természetes, hogy nem lehet elképzelni elfogulatlan bírót világpolitikai kérdésekben. Ha elfogulatlan bíró lenne, annak a népszövetségben kellene lennie, a népszövetség hatalmasságai pedig a békeszerződések diktátoraival azonosak, tehát éppen nem nevezhetők elfogulatlanoknak.

A győztes hatalmak ma nem tudnak hova lenni a békeszeretetükben. Mint mondtuk volt, nem képzelhető, hogy bármelyik nemzet is háborúba keveredjék, ha nincs meg az a hite, hogy a háború eredményével segíthet a helyzetén. A győztesek kétes győzelmük túlnagy zsákmányát jogosan féltik. Innen a nagy békeszeretet. Győzelmük esetén a németek is elragadtathatták volna magukat s megtörténhetett volna, hogy most ők lennének a világbéke turbékoló galambjai. A nagy békeszeretet csak annak a kifejezése, hogy nem akarnak semmit kiengedni a kezükből, amihez váratlanul és véletlenül hozzájutottak. Igazi és

őszinte békeszeretet az lenne, ha mindent visszaadnának, amit háborúval szereztek s azután jelentenék ki, hogy most pedig ne legyen több háború. Igazi békeszeretet az lenne, ha azokat a háborúokokat, amelyeket a békeszerződésekkel létrehoztak, megszüntetnék. De aláaknázni a talajt s azután a robbanást késleltetni: ez nem elég a felmentéshez az aláaknázás vádjá alól. A békeszerződésekért elsősorban felelős Franciaország érzi is, hogy a népszövetség a béke fenntartására nem lehet elegendő s ezért kitalálta Páneurópát, Európát francia vezetés alatt. A németek Mitteleurópát akartak, Középeurópát német vezetés alatt. Ez is győzelmi cél volt. Páneurópa is csak a francia győzelem betetőzése lenne. Csirájában való megfojtása minden kísérletnek, mely a hadiszákmány visszaszerzésére irányul. De Franciaországot semmiféle ravasz terv nem mentheti meg. Egy stagnáló országot nem menthet meg semmi a szaporodó népességű országokkal szemben. A néperő titokzatos, gátakat előntő hatása ez. A néperő áramlatában eltörpülnek a háborús veszteségek. 1913-tól 1928-ig a világ népessége 10 százalékkal szaporodott, pedig közbeesik a világháború a maga tízmillió halottjával. A háború kétségbeejtő sorscsapás arra a nemzedékre, amelyre rászakad, de az emberiség életében csak egy epizód. A társadalom nem szorítkozik csak egy nemzedékre. Egész más mértéket kapunk az egyén jelentőségére, ha egy nemzedékkel, a saját nemzedékével, vagy ha a társadalommal, a nemzedékén túlnövő összességgel, egy örökkévalóságra törekvő eszmével hasonlítjuk össze.

A világháború előtt nagy feltűnést keltett Normann *Angell* könyve, melyben kimutatni igyekezett, hogy a háborúval származható nyereség csak «nagy illúzió». Mondani sem kell, hogy igen bornírtnak kellene az emberiséget tartani, ha egy nagy illúzió fejében annyiszor és akkora áldozatokat hozna. Normann *Angell* egy jó újságírói trükkel élt, ezt el lehet ismerni, de nem többet, amint a szülőhazájában nem is tartják őt többnek újságírónál. Minden nagy birodalom háborúval jött létre és háborúban pusztult el. Közben a birodalom népe növekedhetett és szaporodhatott, élvezte a birodalom nagy erőforrásait. Ezt nem lehet illúzióknak nevezni. A római birodalmat ugyanúgy, mint az angol birodalmat háborúk hozták létre. Nagy népek a háborúk megpróbáltatásaiban edződtek meg s a világtörténetet a «nagy illúzió» irányította. Még a német és az olasz egységet is háborúk teremtették meg és az amerikai Egyesült Államok emelkedése is háborúkon vezet keresztül. Lengyelország feldarabolását és visszaállítását háborúknak tulajdoníthatja. A területváltozásoknak hallatlan jelentőségük van az autonóm gazdasági politika szempontjából. Hogy a területváltozásoknak nincs egyenlő jelentőségük, hogy a változások nem egyenlően tartósak; hogy egy háború sem teremt végleges állapotokat, mindez nem bizonyít a háborúk nagyon is reális hatásai és eredményei ellen.

A háború olyan nagy próbatétele a nemzeteknek, hogy erőit a legvégsőkig igyekszik feszíteni. Hiszen a háború élet-halál kérdése a számára és egy hajszálon múlhatik a siker vagy sikertelenség. Nem egy találmány, technikai javítás, sebészeti tanulság, organizatórikus tapasztalat született a háborúból. A művészetek megtermékenyülése szintén nem hagyható figyelmen kívül. De a direkt, kézzelfogható hatásoknál sokkal fontosabbak, ha nehezebben is felmérhetők a közvetett hatások. Nagy népek megerősödése, fejlődése azon az alapon indul el, amelyet a háborúk teremtettek és így ma is el lehet mondani nagy túlzás nélkül, amit a régi görögök tudtak és mondtak: *πόλεμος πατήρ πάντων*. Az emberi fejlődésnek háborúban megedződött nagy népek a hordozói.

De a múlt tanúságtétele annál jobban gyöngül, minél jobban haladunk előre. Az emberiség ma sokkal közelebb van egymáshoz, mint valaha. A nemzetközi érintkezés egyre intenzívebb lesz. A nemzetközi megértés is tesz nagy lépéseket előre. Az érdekkellentétek egyre bonyolultabbak lesznek, mert érdekközösségeket is keresztenek. A háborúk egyre pusztítóbb hatásúak. Az egyén súlya egyre nő a tömeg jogain keresztül. A tömeg öntudata egyre nő. A háború közvetlen társadalombontó hatása egyre aggályosabb méreteket ölt. A nemzeti kultúráknak egyre több nemzetközi eleme lesz. A békepropaganda sem lehet egészen hatástalan. A háború nem lehet ideál. Nem lehet feladni a reményt, hogy a háború egyszer elkerülhető lesz, nem lehet feladni a hitet, hogy minden jót meg lehet valósítani, amit egy rossz eszköz ígér és a rossz eszközt mégis nélkülözni lehet, el lehet kerülni. Hogy ez be fog-e következni, mikor fog bekövetkezni, hogy fog bekövetkezni, arra persze nem lehet megkísérelni a feleletet. Csak az az egy bizonyos, hogy sem a cinikus militarizmus, sem a hisztérikus pacifizmus nem az az eszköz, amely a probléma megoldását meg fogja érlelni. Sem a mindenáron való béke, sem a mindenáron való háború nem az az eszköz, mely a jövőt fel nem áldozza és a jelent tönkre nem teszi.

Neubauer Gyula.

A KISEBBSÉGI KÉRDÉS ÁLLAMBIZTONSÁGI SZEMPONTBÓL.

I.

A kisebbségi kérdésről általában, ha az államok kisebbségi politikáját etikai mértékkel «mérjük», értékítéleteket, szoktunk kapni. Ez bizonyos fokig már politika, az értékítélet egy helyesnek tartott állapot megteremtését követeli, bizonyos értéknormák alkalmazását írja elő. A problémával ily módon való foglalkozás szellemi küzdelem a fennálló, de ki nem elégitő állapot megváltoztatása érdekében.

A problémával lehet azonban más szempontból is foglalkozni, értékelés nélkül, minden erkölcsi elv kikapcsolásával. Ebben az esetben a kisebbségi kérdést nem szakítjuk ki történelmi és szociális kötöttségéből, hanem mint ennek az állapotnak egyik jelenségét akarjuk megmagyarázni. Nem vall tudományos gondolkodásra, ha a kisebbségi sorsban nem akarunk mást látni, mint a többség gyűlölködését és hatalmi akaratát. Ilyen általános és mélyreható szociális jelenséget, mint amilyen a kisebbségi élet, nem lehet kizárólag pszichikai motívumokra visszavezetni. Ha az ösztön és a szenvedély természetadta jelenségek is, hatásuk mégis a politikai és kulturális életformák funkciói. Ha gyűlölködés és hatalomra vágyás emberi tulajdonság is, ezeket az ösztönöket hatásukban lelki kultúra gyengítheti és enyhítheti. Ezzel szemben akkor fognak ezek az ösztönök leghevesebben érvényre jutni, ha az egyén existenciája van veszélyeztetve. Legjelentékenyebb ösztönnek magát az *életösztönt* tartjuk, mert a leghevesebb ellenhatást akkor fejt ki az egyén, ha élete van veszélyeztetve, illetőleg ha fontosabb életnyilvánulásai elé akadályok gördülnek. Az ellenhatás abban áll, hogy az életösztön újabb ösztönöket vált ki, melyeknek védelmi funkciójuk van. Ebbe a kategóriába kell soroznunk a gyűlölködést épúgy, mint a hatalomra vágyást. Ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy ez a két ösztön tisztán csak védelmi funkciót végez. Ha a kisebbségi sors végső okát nem hatalmi vágyban és gyűlölködésben keressük, hanem ezeket mint *másodlagos* jelenségeket értékeljük, akkor primer jelenségnek az olyan politikai állapotot kell feltételeznünk, amely a többség szempontjából veszélyesnek látszik.

E primer állapot megismerésére szükséges foglalkoznunk az állam létfeltételeivel, melyek egyben a többség függetlenségének feltételeit is jelentik. Ha az állam létfeltételeiről beszélünk, elsősorban (nem feltétlenül) az államnak a többi államokhoz való viszonyára gondolunk. Ez külpolitikai viszony. Milyen formát ölthetnek az állam külpolitikai vonatkozásai? Erre a kérdésre elvi szempontból akarunk válaszolni. Az egyének között (tehát államegyéniségek között is) háromféle viszony állhat fenn. Ha az egymással vonatkozásban álló egyének mindannyian tagjai egy és ugyanazon följük rendelt jogrendnek, akkor ez a jogrend előírja azokat a jogszabályokat, amelyekkel egymáshoz való viszonyaikat rendezniük kell. Ezekhez a szabályokhoz kötelesek alkalmazkodni. A jogrend védelemben részesíti s felmenti őket az egyéni biztonság gondjaitól. A vonatkozások másik fajtáját jogi szempontból individualisztikusnak nevezhetjük. Ez esetben az egyének kölcsönösen maguk rendezik egymáshoz való viszonyaikat, ami oly módon történik, hogy *esetről-esetre* megállapítják a viszonyukat rendező szabályokat. A biztonságnak foka,

melyet a viszonyok ilyeszerű rendezése nyújt, kétségen kívül sokkal kisebb, mint az első esetben. Míg ugyanis ott az egyén egy már érvényben levő jogrenddel áll szemben, a második esetben a vállalt kötelezettségek teljesítése a szerződő felek becsületes akaratán múlik. A kölcsönös vonatkozások harmadik lehetősége individualista-naturalista. Ebben az esetben az egyének között felmerülő kérdéseket előre megállapított elvek hiányában ad hoc és önkényes intézkedések döntenek el. A biztonsági momentum természetesen itt a legkisebb, mert a feleket sem jogi, sem erkölcsi elvek nem kötelezik, szabadságukban áll bármikor önkényt és erőszakot alkalmazni.

Mivel az államok nincsenek egy közös jogrendnek alávetve, egymáshoz való viszonyuk vagy jogilag individualisztikus, vagy individualisztikus-naturalisztikus. Az államok tehát többé-kevésbé arra vannak utalva, hogy biztonságukról a legmagasabb fokban maguk gondoskodjanak. Ha a tényleges állapotot az itt nyert elvi megállapításokkal összehasonlítjuk, akkor még hozzá kell tennünk, hogy az állambiztonsági kérdésnek jogi-individualisztikus szabályozása főképpen olyan államok között történik meg, e szabályozásnak legalább azon államok között van pozitív értéke, amelyeket mélyreható ellentétek úgysem választanak szét, amelyek (harmadik állammal szemben) mint szövetségesek jönnek tekintetbe.

Mivel az államok egymáshoz való viszonya jogi szempontból ennyire ingadozó, szükséges, hogy minden állam teljesen önmaga gondoskodjék biztonságáról. Valóban minden állam a legnagyobb mértékben igyekszik is mindazon intézkedéseket megtenni, melyekről azt hiszi, hogy fennmaradásának biztosítására szolgálnak. Erre irányul a fegyverkezés, a gazdasági protekcionizmus és az állam külpolitikai tevékenysége. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a külpolitikának csakis biztonsági funkciója van, lehet más is, sőt sok esetben hatalmi funkciója is van, amikor a többi állam rovására saját államának előnyököt akar biztosítani. Tulajdonképpen feladata azonban mégis csak a biztonsági funkció s az államok kifelé irányuló életformája a védelem. Hatalmi törekvések ezt az életformát háttérbe szoríthatják, viszont nem ritka eset, hogy hatalmi törekvések védelmi szükséglet szüleményei. Hatalmi törekvés etikai kategória, a védelmi szükséglet ellenben biológiai.

Milyen eszközökkel tudja az állam védelmi problémáját az országon belül megoldani? Az abszolút állam létjoga a dinasztia legitimitásából származott. Az állam hatalmi gépezetének súlypontja az államfőnek nyugodott s hatékonysága attól függött, hogy az államfőnek mennyiben volt tehetsége és szerencséje hatalmát megszerezni. A modern nemzeti állam biztonsági funkciója ellenben nem merülhet ki hatalmának technikai megszervezésében. A modern államléthez.

való jogát nem fentről a dinasztikus eszméből, hanem alulról a nemzeti eszméből származtatja. Az állam azért van, mert a lakosság az államot akarja, ahhoz minden körülmények között ragaszkodik. Ebből azután következik, hogy az állam létjogosultsága megszűnik, ha a népből az államhoz való akarat kivesz. A két államforma közötti különbség tehát eléggé szembetűnő. A dinasztia legitimitásával az abszolút állam létjogosultsága egyszer s mindenkorra adva volt, míg a népállam esetében az állami lét jogi feltételeinek állandóan hatékonyaknak kell maradniuk.

Ám annak a felfogásnak, amely az államot a népakarat függvényének tekinti, csak bizonyos korlátok között van jogosultsága. Az állam igyekszik magát a népakarat hullámzásaitól függetleníteni, saját törvényeinek hódolni és mint saját akaratall rendelkező szubjektum a néppel, mint akaratának tárgyával bánni. Az állam a történelem porondján fennmaradásainak feltételeit maga igyekszik biztosítani. Történelmi hivatásából következik, hogy a mindenkori népakarat mellett saját állandóan intenzív életakarattal kell bírnia, de következik egyben az is, hogy a mindenkori államigenlő népakarat alakulására és fejlődésére súlyt kell vetnie, hogy ezen jogforrása állandóan tevékeny és tette kész maradjon. Nem tűrheti, hogy az államműködéshez való népakarat elgyöngüljön vagy megbénuljon, mert ilyen megbénulás végeredményben az állam létét veszélyeztetheti.

Az államnak a törekvése az államigenlő népakaratot hatékonyságában megtartani nemcsak a jövő nemzedékek érdekében történik, hanem azért is, mert mind a külpolitikai, mind belső biztonsági szolgálata annál jobban működik, minél határozottabb és aktívabb ez az akarat. Az állam hatalmi gépezetének hatékonysága nagy mértékben attól függ, hogy az államigenlő népakarat állandó intenzitással érvényesül-e. Miképpen tudja az állam az államigenlő népakaratot fenntartani és fokozni? Ez az akarat más primer jelenségek következménye. Az emberi akarat irányát és intenzitását nagymértékben külső tényezők határozzák meg. Ezek a tények részben az érzelmre, részben az értelemre hatnak. A nemzetet az összetartozandóság érzése és az egyéneknek egymáshoz való vonzódása teremti meg. Nép és nemzet bizonyos fokig mindig érzelmi jelenség is, mert a részek egymáshoz kötöttsége kölcsönös vonzódás eredménye. (A nemzetnek történelem-biológia keletkezése ebben a vonatkozásban nem érdekel bennünket.) Ennek az *érzelmi* momentumnak nagy szerepe van az államigenlő népakarat megteremtésénél. Nagy szerep jut azonban nemcsak az érzelmi, hanem az *értelmi* momentumnak is. Az államigenlő népakarat annál erőteljesebben fog érvényesülni, mennél világosabb az értelem előtt, hogy az állam mint geopolitikai egyéniség a közösséghez tartozó egyének érdekeit a legnagyobb mér-

tékben kitudja elégiteni. Az államigenlő népakarat keletkezése tehát részben a megismerésnek a terméke is.

Az állam különleges céljait csak úgy érheti el, ha a népben az állam iránt kedvező hangulatot képes kelteni. Milyen módon lehet a kedvező hangulat és jó vélemény kialakulását elősegíteni? Ily irányú befolyásolásnak legbiztosabb módja, hogy az állam teljesítményeivel a népnek és az egyeseknek érdekeit a legnagyobb mértékben kielégítse. Ez magától értetődik. Bármily meggyőző is ez a válasz, gyakorlati megvalósítása még sem olyan egyszerű. Tekintve, hogy az állam létbiztonsága a mai viszonyok között nagyon gyenge alapon nyugszik, az állam nem elégedhetik meg azzal a hatással, mit pozitív teljesítményeivel a népnél és az egyéneknél el tud érní, hanem igyekszik a neki fontos érzelmeket és véleményt közvetlen beavatkozással előidézni. Az érzelem és az értelem pszichikai jelenségek, melyek az egyének és a népnek a kultúrszférájába tartoznak. Mint pszichikai jelenségek keletkezésükre és fejlődésükre olyan befolyások lehetnek döntő hatással, melyek ugyancsak szellemi és lelki vonatkozásokból erednek. Ha az állam pozitív teljesítményeinek nagy fontosságot kell is tulajdonítanunk, nem szabad azon befolyások jelentőségét sem lebecsülnünk, melyek az egyénre közvetlenül a lelki és szellemi szférából hatnak. Az egyének az állammal szemben táplált érzelmeit és az államról alkotott véleményét nemcsak az határozza meg, amit az államhoz való viszonyában átél, hanem az is, amit közvetlenül a szellemi és lelki élet szférájából merít. Tehát az őt környező kultúrvilág is. Ez a kultúrvilág lehet az államigenlő népakaratra kedvező és lehet kedvezőtlen hatású.

Fentebb megállapítottuk, hogy a modern állam lényegéhez tartozik az államigenlő népakarat erősítése, most már megállapíthatjuk azt is, hogy a nép kultúrszférájának a befolyásolása alkalmas eszköz arra, hogy ily irányú akaratot előidézzen, illetőleg erősítsen. *Ezzel egyben okát adtuk annak a feltűnő tapasztalati ténynek is, hogy miért nyúl bele a modern állam a nép kultúrszférájába.*

Miképp alakul már most a kisebbségnek, mint a többségtől független kultúregyéniségnek a viszonya az államhoz? Amit az államigenlő népakaratról mondtunk, az teljes egészében csak a többségre vonatkozik, mert a modern nemzeti állam léthez való jogát elsősorban a többségnek (államalkotó nemzetnek) akaratából származtatja. A kisebbség szerepe csak az állam aktiválása után kezdődik, hiszen a kisebbség viszonyát az államhoz még nem rendezi az államalakulás ténye. A kialakuló állam szempontjából legalább is kétséges, hogy a kisebbségnél is megvan-e az államhoz való akaratnak az a foka, amely a többség esetében az államot megteremtette. A kisebbség az államalakulásban közvetlenül nem vett részt, ezért a nemzeti állam

a kisebbséggel szemben bizalmatlan, közönyt vagy éppen rossz indulatot tételez fel részéről. Hogy azután igazolt-e ez a bizalmatlanság konkrét esetben vagy sem, a mi problémánk szempontjából irreleváns; elméletileg a kisebbségi akaratot primer formájában, mint nem államigenlőt kell feltételeznünk, mert a kisebbségnek az állam megalkotásánál aktív szerepe nem volt. Csak mikor az állam már akcióba lépett, kerül a kisebbség abba a helyzetbe, hogy az állammal szemben állást foglaljon. Amint a többség, úgy a kisebbség is elsősorban saját nemzeti állama felé gravitál és csak másodsorban tud a tényleges állammal szemben igenlő álláspontra helyezkedni. Az állam azonban fennmaradásáért való küzdelmében nem várhat addig, míg kedvező tevékenységével a kisebbségben is kiváltja a feltétlen államhűséget, hanem azon van, hogy ezt az érzelmi világot a kisebbség kultúrszférájának befolyásolásával közvetlenül előidézze.

A feladat itt már nem olyan egyszerű, mint a többségnél. Kettőt kell elérni. Először a feltételezett államellenes szellemet kell eltüntetni, utána a kisebbség érzelmi világát «állampozitív» tartalommal telíteni. A kisebbségnél feltételezett *államtagadás* abból adódik, hogy annak nemzeti sajátossága különbözik a többség nemzeti sajátosságától. (Viszont a többség államigenlése szintén a maga nemzeti sajátosságából, érzelmi és szellemi egyöntetűségéből származik.) Az állam biztonságának fokozása érdekében ezt a különbséget szeretné eltüntetni, hogy az összlakosságban homogén államhű érzelmevilágot teremtsen. Ez csak a kisebbség rovására lehetséges. A kisebbségnek kell nemzeti egyéniségét feladnia és a többség nemzeti egyéniségét felvennie, mert az államigenlés az utóbbinak természetéből következik. Ez a változás már csak azért sem mehet a többség rovására, mert ezáltal az állam saját jogi és erkölcsi forrását apasztaná el. A cél elérésére legjobb eszköz a kisebbség kultúréletének irányítása, mert a nemzeti sajátosság — az egész probléma gyökere, — végelemzésben kulturális jelenség. Az, hogy a nemzetkulturális egyéniség a politikai érvényesülni akarásig hatványozódik, már történelmi jelenség, nem pedig a nemzetkulturális egyéniség immanens következménye. Nem tartozik a jelenség lényegéhez, hogy a nép politikai érvényesülési akarata nemzeti tartalommal van megtöltve. Ez csak a mi korunk sajátossága, mert ezen akarat képződésének előfeltétele az volt, hogy az illető kollektívumban mind életformáit, mind világszemléletét illetőleg bizonyos egyöntetűség legyen. Ezt legkönnyebben a közös nyelv és a közös kultúrélmény tudja megteremteni. Az akcióképes politikai tömegakarat keletkezéséhez szükséges, hogy ezt a tömeget már eleve valami más kapocs fűzze össze. A közös osztályorsot nem tarthatjuk ilyen kapocsnak, mert az osztályöntudatnak a keletkezése, a sorsközösség aktualizálása már feltételez valamely

kapcsolatot, amely ezt a tényt megelőzi. Az osztály akarat, mely annak idején a liberális korszaknak volt a megteremtője, csak azért képződhetett, mert a nemzetkulturális sajátosság, mint összekötő kapocs, megelőzte ezt az akaratot. Csak a liberalizmus utáni kor kezdte a nemzeti egyéniség fejlesztését tudatos politikai célkitűzéssel emelni. Különösen azon nemzeteknél, melyek államélete messze van speciális állameszméjük megvalósítástól, melyeknek államélete hiányában van a külső és belső harmóniának.

Ezzel magyarázatát adtuk a kisebbségi sors legfőbb okának. A mi értékmentes ítéletünk azonban nem zár ki egy értékítéletet. Ha itt bizonyos fokig a kisebbségi sors szociológiáját próbáltuk megrajzolni, ezzel még nem állítottuk egyben azt is, hogy azok az államok, melyek a kisebbség mai sorsának előidézői, helyesen és jogosan járnak el és hogy eredeti céljukat más úton nem lehetne elérni. Ha nem is kételkedünk abban, hogy a politikai történelemnek is megvan a maga szociológiája, ez nem mentesíti a cselekvőt a politikai felelősség alól. A szociológiailag meghatározott vonal széles út, amelyen erkölcsösen és erkölcstelenül lehet haladni. Mi csak arra kérdésre kerestünk feleletet, hogy miért olyan a kisebbségi sors, mint amilyen a történelmi valóságban. Válaszul értékmentes feleletet kaptunk. Ez azonban nem zárja ki a második kérdést: vajjon az a politika melyet az államok nagyobb része ma folytat, tényleg az egyedüli út, az egyedüli lehetőség, hogy a (szociológiailag) meghatározott célt elérjék? Feleletül erre már értékítéletet kell adnunk.

II.

A fentiekből következik, hogy a kisebbségi kérdés szoros kapcsolatban áll a nemzetközi biztonsági problémával. Ennek a problémának a megoldása, az államok részbeni mentesítése fennmaradásuknak gondjaitól, készíthetné elő azt a talajt, amelyen a kisebbségi kérdést nagyobb nehézség nélkül meg lehet oldani. A jelenlegi körülmények között a kisebbségi kérdés részben függvénye az állambiztonsági problémának. Fejtegetéseink azonban nem volnának teljesek, ha a problémát nem szemlélnők a másik oldalról is, ha nem keresnénk feleletet arra a kérdésre, mennyiben járul hozzá maga az állam az ő rossz kisebbségi politikájával létgondjainak növeléséhez? A politikai történelemben ok és okozat könnyen szerepet cserélnek s ami ma okozat, holnap könnyen új események okává válhatik.

Nem lehet azt mondani, hogy minden államot minden időben egyforma potenciális veszély fenyeget, hogy csupán a védelmi szervezet hatékonyságán múlik, mennyire válik aktuálissá ez a veszély. Ez a veszedelem bizonyos fokig összefüggésben van az állam kül- és belpolitikájával, tekintet nélkül a biztonsági szervezet hatékonyságára.

ságára. Feltehetjük ugyan, hogy a legtöbb államnál megvan bizonyos potenciális terjeszkedési vágy, amely a többi államra veszéllyel jár, ámde ennek a lappangó expanzív törekvésnek az aktualizálása már nagy mértékben függ az expanziós tárgy belső struktúrájától. Ha például egy kisebbség nagyon rossz bánásmódban részesül saját állama részéről, úgy ez esetleg a kisebbség anyaállamát beavatkozásra készítheti, a benne lappangó terjeszkedési vágyat ez a körülmény élesebben előhívhatja. A kisebbségnek az anyaállamhoz való konkrét viszonyától eltekintve, a potenciális expanziós törekvések aktualizálására vonatkozólag bizonyos általános szabályt lehet felállítani. Az állam biztonsága, helyzete, súlya az államok körében függ az állam belső erősségétől és konszolidáltságától. Idegen államok potenciális expanziós törekvése elsősorban olyan állam felé fog gravitálni, melyben bizonyos országrészek az állammal nincsenek bensőleg összeforva, annak nem szerves alkatrészei. Ilyen országrészek t. i. aránylag könnyen válnak le az államról. Hogy egy országrész államával milyen kapcsolatban van, nemcsak annak közjogi helyzetétől függ, hanem talán még nagyobb mértékben annak *geo-politikai* helyzetétől. Ha egy országrészt olyan kisebbség lakja, mely különleges törvényeknek van alávetve, úgy ez a terület könnyen geopolitikai egyéniséggé fejlődhet, mert a nép és a területe egységgé fornak, mely az állam egységétől bizonyos fokig elüt. Geopolitikai egyéniségek rendszerint a világpolitikai történet elöterébe kerülnek, idegen expanziós törekvések közvetlen tárgyává válnak. Ez könnyen megérthető, mert ilyen országrészekről fel lehet tételezni, hogy nagyobb nehézségek nélkül kerülhetnek más állam fennhatósága alá, hiszen régi államukhoz sem ragaszkodnak különösképpen. Az expanzív állam feltételezi, hogy ilyen terület saját államrendszerébe könnyebben fog beilleszkedni, mint az olyan terület, mely régi államával bensőbben van összeforva.

A mondottakból következik, hogy az olyan állam, mely saját biztonságának fokozása érdekében kisebbségét politikailag és kultúrájában elnyomja, a kisebbséget rendkívüli politikai és jogi helyzetbe hozza s ha a kisebbség etnográfiailag zárt területen lakik, akkor az ilyen állapot előidézheti az országrésznek geopolitikai egyéniséggé való kifejlődését. Ennek természetes folyamánya, hogy a világpolitika figyelme erre a területre terelődik; utána már csak a véletlentől függ, hogy ez a geopolitikai egyéniség idegen államok expanziós tárgyává válik-e vagy sem. Kétségtelen, hogy ilyen esetben az állam a maga intranzigens kisebbségi politikájával járult létgondjainak fokozásához.

Ezen fejtegetésekből könnyen azt gondolhatja valaki, hogy a kisebbség politikai ideálja a *kulturális önkormányzat* szintén geopolitikai egyéniségek kialakulásához vezet és így közvetve veszélyeztetheti az állam létbiztonságát. Az alaki jog szempontjából a kultúr-

autonómia tényleg különleges jogállapot, mely bizonyos fokig különbözik a többség jogállapotától. A többség kultúréletének ápolása és fejlesztése közvetlen állami feladat, itt az állam veszi át a funkciót, mit a kultúrautonómia a kisebbség számára jelent. A kettő, kultúrautonómia és többségi állami kultúrpolitika nem tartoznak egyazon jogi síkba, mert az egyik esetben közvetlen állami joggal van dolgunk, míg a másik esetben autonóm, az állam által delegált jogról van szó. Ha el akarjuk dönteni a kérdést, vajjon a kultúrautonómia megsérti-e az állameszmét és veszélyezteti-e az állam biztonságát, előbb két másik kérdésre kell feleletet találnunk.

Az első kérdés; vajjon kultúrautonómia és többségi állami kultúrpolitika a *jogesyme* szempontjából ugyanabba a síkba esnek-e, vagy pedig ellentétek? A fentiekben megállapítottuk, hogyha a kisebbség jogi helyzete nem azonos a többség jogi helyzetével, úgy ebből az állam biztonságára veszély származhat, mert egy geopolitikai egyéniség kialakulása valószínű. A jogi helyzet tehát bizonyos politikai hatást, politikai fejlődést váltana ki. Bizonyos jogi helyzet a valóságban csak akkor képes ilyen hatást kiváltani, ha egyben a kisebbség jogérzését is megsérti, ha az erkölcsi jog és a pozitív jog egymással ellentétben állanak, vagy másszóval, ha az államtényben kifejezésre jutó (többségi) *jogesyme* és a kisebbség jogi helyzetében kifejezésre jutó *jogesyme* különböznek egymástól. Ha azonban mindkét félnél más és más a pozitív jog, *ellenben egyazon jogeszmének a konkretizálásából ered*, tehát egyforma jogmegnyugvást idéz elő, akkor az ilyen jogi helyzetről nem mondhatjuk, hogy a fent vázolt geopolitikai hatást elő fogja idézni. Kérdésünkre kimerítő feleletet csak úgy adhatunk, ha előbb megvizsgáljuk, miből vezethető le a többség politikai ideálja az állam és miből a kisebbség politikai ideálja a kultúrautonómia?

Az államnak az egyénnel szembeni fölényét részben az erkölcsi *állam ideálból* is le lehet vezetni, mert erkölcsi célkitűzés is már bizonyos jogot adhat ilyen fölényhez. Ez azonban nem kielégítő, mert ezzel nem tudnók magyarázatát adni annak a feltűnő ténynek, hogy egymástól független államok léteznek, amelyek mind külön egyéni életet élnek. Az ethikai állameszmének tehát egy másik komponenssel is kell bírnia, ez a másik komponens, mely az államnak a tulajdonképeni erkölcsi gyökerét képezi: *az állam népének feltétlen ragaszkodása az állami közösséghez*. Az államot alkotó nép igenli az államot, akár osztályállam az, akár népállam. Mivel az állam és az azt igenlő nép között ilyen határozott benső viszony áll fenn, mivel a népben az állam iránt törhetetlen ragaszkodás van, rendelkezik az állam a kellő erkölcsi fölényvel, hogy a közösség tagjait fennmaradásának és feladatai keresztülvitele érdekében akaratának alárendelhesse.

Azonban még ezt az államigenlő akaratot sem tekinthetjük az állam legutolsó erkölcsi forrásának. Még nem adtunk választ arra a kérdésre, hogy miért ragaszkodnak az emberek mindig csak bizonyos államhoz? Ha erre a kérdésre feleletet nem találunk, ha az államot nem tudók a természet és történelem törvényszerűségéből levezetni, akkor az erkölcsi állameszme mégis csak azonos volna az államideállal, akkor az állam létjogosultsága nem alulról, immanens erőkből származnék, hanem egy erkölcsi célból, melyet az államigenlő közösségi akarat csak szankcionál. Ezzel még nem tudók magyarázatát adni az egyéni államnak, amint az a történelem folyamán kialakult. Logikai szükségszerűség tehát, hogy a közösségi akaratot, mely az államban politikai kifejezésre jut, mélyebben keressük. A közösségi akaratnak ez a mélyebb gyökere a közösséghez tartozók természeti és történelmi homogenitásában rejlik. Ezt az egyöntetűséget a történelem, kultúra és a származás azonossága idézi és az összes politikai életmegnyilvánulásokban jut kifejezésre. Ha ez a megállapításunk helyes, akkor semmi esetre sem az *államideál* az, amely a közösségi akaratot előidézi, ez a közösségi akarat eredetileg nem is az államnak szólt, hanem az *államtól eredetileg független, a természet, történelem és kultúrközösségen alapuló népközösségnek*. A népközösséghez, vagyis a nemzethez való ragaszkodás teremtette meg az államot, a nemzeti akarat az a gyökér, mely az államban törzset és koronát hajtott. A primer népközösséghez való akarat figyelmen kívül hagyásával az államot mint etikai lényt nem tudók kellően megérteni. Csakis a meglévő nemzeti közösséghez való akarat állandóságával tudjuk megmagyarázni azt a tényt, hogy az államok nem folytak össze, hanem individuális életet élnek.

Mielőtt előbbi megállapításainkból további következtetéseket vonnánk le, valamit közbe kell iktatnunk. Jogosult-e az itt alkalmazott módszerrel az államot mint erkölcsi kategóriát magyarázni, nem helyesebb-e az a gyakori felfogás, mely szerint az állam a történelmi véletlennek a terméke, a történelmi események eredője? Ez a felfogás téves, mert az állam keletkezésének csak külső módozataira terjeszkedik ki és nem képes bizonyítani, hogy miért fejlődött az állam éppen a konkrét történelmi eredő irányába? A történelmi események változataiból miért keletkezett éppen a modern nemzeti állam? Ezt csakis úgy tudjuk megmagyarázni, ha a fennálló nemzeti közösségekben hatalmas *erkölcsi erőket* tételezünk fel, melyek képesek voltak a történelmi eseményeket előidézni és az általuk meghatározott nemzeti állam irányába terelni.

A modern geopolitikai tudomány szerint — e felfogással látszólagos ellentétben — az állam dinamikája elsősorban területének változásaiban érvényesül s hogy a földrajzi szükséglet szabja meg az

állam alakulatát és fejlődését. A történelem tehát a terület nehézségi erejének volna az eredője s az állam fiziognómiáját első fokon a területi viszonyok állapítanák meg. Ez a tudomány azonban nem akarja az állam keletkezését és fejlődését kimerítően magyarázni, hanem arra szorítkozik, hogy a számos komponens közül a területi komponenset tárja fel. Minden térbeli történésnek és törekvésnek végső oka és indítóereje az államban közösségbe tömörült emberek érdeke. Ennek a közösségnek az érdekei kétségkívül területileg is érvényesülnek, amiből azonban nem lehet a közösség keletkezésére, a közösséget összetartó erőre végső következtetést levonni.

A mi tézisünket, mely szerint az állam a népközösség erkölcsi eszméjének a kifejezője, történelmileg és ideológiailag is bizonyíthatjuk. A történelmi állam dinasztikus hatalmi állam volt, az uralkodó család vagy családok akaratától függő nem organikus szervezet. Ennek az állapotnak erkölcsi szankciót a legitimitás és a győztes jog elvei adtak. A dinasztia uralomhoz való jogát vagy a győzelem fényéből, vagy származásából vezette le, ezzel egyszersmind az államegység is legalizálva volt. Ez a jogelv a kor erkölcsi felfogásában igazolást nyert. Amíg ez a jogelv érvényben volt az államegység felbontását az uralkodó vagy a dinasztia változásának kellett megelőznie. Ha a megbukott uralkodó helyébe más uralkodó nem jött, úgy csak a *jogelv megváltoztatásával* lehetett új államegységet teremteni, illetve a régit, megtartani. Logikai szükségszerűség tehát, hogy a dinasztikus állam bukása után az államegységet más jogelvből vezessük le. Ha ezt nem tesszük, úgy fel kellene tételeznünk, hogy a dinasztikus állam bukását követő történelmi korszakban az államegység kérdése körül szellemi és erkölcsi űr állott elő, aminek természetes következménye az államok rendszerében teljes káosz lett volna. A valóságban ez nem történt meg, mert a nemzeti állam eszméje lépett a megbukott dinasztikus államelv örökébe.

A közösségi akarat keletkezésének a történetére problémánk szempontjából nem kell kiterjeszkednünk, csak az a fontos, hogy van ilyen akarat és föléje, mint felépítmény került az állam. Az *állam-ideálban* kifejezésre jutó feladatot csak azért vállalhatta az állam, mert fundamentumát a primer, minden célkitűzéstől és célszerűségtől független, népközösségi akarat képezi. Mivel a közösség tagjai a közösséget akarják, mivel el vannak határozva, hogy azt semmi körülmények között fel nem adják, jutott az állam abba a helyzetbe, hogy az egyén felett ilyen hatalmat gyakoroljon, vele szemben ilyen erkölcsi fölényre tudjon szert tenni.

Ezek után már végső következtetéseinket vonhatjuk le. Az állam eszmei bölcsőjénél ott találjuk a politikailag még kialakulatlan népközösséget és tőle származtatjuk az erkölcsi állameszmét. Honnan

vezetjük most le a kisebbséget mint egységes akarattal bíró politikai egyéniséget? A kisebbség¹ még nem termelte ki magából saját állam-eszméjét. Mint az államalkotó többségnél, úgy a kisebbségnél is megvan a *saját népközösségéhez való ragaszkodás*, mely minden kollektív politikai ténykedésének alapját képezi. A kisebbségnek saját népközösségéhez való akarata lényegében ugyanolyan, mint a többségnek ezen akarata, csak az akaratsszubjektum között van különbség, ellenben — ez problémánk szempontjából a döntő — *egyazon belső etikai erőnek a megnyilatkozása*. Ha formálisan elismerjük a többségi akarat megnyilatkozásában rejlő *erkölcsi értéket*, ha azt, amit ezen akarat megteremteni tudott, vagy megteremteni szándékozik, erkölcsileg jogosultnak, erkölcsileg igazoltnak tartjuk, akkor ebből a felfogásból a kisebbség számára is le kell vonnunk a logikai következtetést, mely csak abban állhat, hogy a kisebbségnek saját népközösségéhez való politikailag aktív akarata ugyanazzal a jogteremtő erővel bír, mint a többségé. Kisebbség és többség mint erkölcsi tényező, mint jogteremtő szubjektum lényegében azonosak. Mint politikai lényeg mindkettőben kifejezésre jut a saját népközösséghez való akarat, mely eszmeileg azonos, csak egyénileg más színezetű. A kisebbségnek saját népközösségéhez való politikailag aktív akarata a mi szempontunkból irreleváns okokból nem tudott államteremtő akaratig koncentrálni, hanem ezen cél felé való törekvésében, az államhoz vezető úton valahol megakadt.

Megállapítottuk, hogy az állam mint a többség politikai ideálja és kultúraautómia mint a kisebbség politikai ideálja egy és ugyanazon erkölcsi eredetre, a nemzeti eszmére vezethető vissza. Fenti *első kérdésünkre* megadhatjuk a feleletet: *kultúraautómia és az állam (többségi) kultúrpolitikája a jogeszmé szempontjából egyazon síkban vannak*. A kultúraautómia eszerint nem más, mint ugyanannak a jogeszmének a pozitíválása, mely az állam (többségi) kultúrpolitikájában már a legtöbb államban konkrét alakot öltött. Bár kultúraautómia esetén a pozitív jog tételei a többség és kisebbség között nem azonosak, ezek a tételek mégis *egyazon jogeszméből* származnak és egyforma jogmegnyugvást idéznek elő, különbözőségük az egyes jogalanyok *egyéniégbeli* különbözőségére vezethető vissza.

III.

Hogy a kultúraautómia ellentétben áll-e az államcállal, *második kérdésünket* így formulázhatjuk: vájjon a kultúrpolitika mindenestre és korlátlan terjedelemben állami feladat-e, tehát akkor is, ha

¹ Itt csak olyan kisebbségről beszélünk, mely önálló állami életet nem tud élni, nem pedig a hatalom teremtette kisebbségről.

az állam népe kultúrájában heterogén? Ha erre a kérdésre feleletet várunk, előbb meg kell állapítanunk milyen funkciók tekinthetők *eszméileg* az állam feladatának, milyenek nem? Milyen természetűek azok a feladatok, melyeket az eszméjéhez hű állam vállalhat? Az állam létjogosultságát az államigenlő népakaratból vezettük le. Ez az akarategység természetesen nem terjed ki a szociális élet minden megnyilvánulására. Ez a lakosságnak oly egyöntetűségét tételeznék fel, ami a munkamegosztás szempontjából, gazdasági okokból sem lehetséges, sem kívánatos nem volna. Az akarategység csakis olyan feladatokra korlátozódhatik, melyeket közösen kell keresztülvinni, amelyeket a közösség tényleg el tud végezni, sőt amelyeket jobban elvégezhet mint egyes csoportjai vagy tagjai. Más szóval csak az képezhet állami feladatot, ami a közösséget, mint *egyéniséget* nem sérti. *Dékány István* ezt a gondolatot a következőképpen fejezi ki¹ az állam «mindig azokat a célokat veszi munkába, melyekre a közösségnek nincsen elég koncentrált ereje». Szerinte az állam a közösségnek «hézagpótló» szerve. Ha az államot mint a primer közösségi akarat aktualizálását fogjuk fel, azt kell mondanunk, hogy csakis az lehet állami feladat, ami ebben a közösségi akaratban valamilyen formában és intenzitásban előzőleg már meg van. *Dékány* azt is állítja,² hogy az állam alapstruktúráját mindig egy közösségi organizmus képezi, «az organizációs szervezet (t. i. az állam *T. A.*) csak ez előbbire épülhet fel, enélkül nem életképes». A modern államnál *Dékány* kétségkívül a nemzetre gondol. Svájc kivételével Európában mindenütt csak egy nemzet államalkotó. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy ne két vagy több közösségi organizmus adjon az államnak akaratot, hogy két vagy több organizmus tartsa fenn akaratával az államot. Ha a kisebbség az állam létrejötténél nem is vitt szerepet, az állam fenntartásában a többséggel már egyenrangú, legalább is azon államokban, melyekben a kisebbség a többséggel jogegyenlőséget élvez. Ha a többség és a kisebbség államigenlő akaratát egyenlően hatékonynak gondoljuk, ami a valóságban sincsen kizárva, akkor az eszméjéhez hű állam semmiesetre sem vállalhat olyan feladatokat, amelyek szempontjából a kisebbség és többség teljesen heterogén, amelyekben a kisebbségi és többségi akarat már csak azért sem lehet homogén, mert ilyen akaratgyesülés feltétele az volna, hogy a kettő nemzeti-társadalmi egyénisége elmosódjék, illetőleg teljesen eltűnjék. Ha fel is tehetjük, hogy a kisebbség és többség államigenlő akarata homogén, kétségen felül áll, hogy mindaddig, amíg kisebbség és több-

¹ *Dékány István*: A kultúrpolitikai állameszme kialakulása, *Társadalomtudomány* IX. évf. 1—2. sz. 34. oldal.

² U. o. 35. oldal.

ség különböző politikai egyéniséget képeznek, nemzetkulturális szférájukban különműek. Ebben a szférában csak egyéniségük eltörlése után lehetne őket közös nevezőre hozni. Ezekután második kérdésünkre is megadhatjuk a feleletet, mely abban áll, hogy az eszméhez hű államnak ma távol kell magát tartania a kisebbség kultúrszférájától, illetőleg a kisebbségnek az állam többségi kultúrpolitikájára nem szabad befolyást gyakorolnia. A kisebbség kultúrtevékenysége olyan szociális funkció, mely nem tarthat az állam szűkebb feladatai sorába. Ezt az állításunkat különben Dékány fenn idézett tanulmányával is megerősíthetjük. Szerinte az állam azokat a feladatokat veszi munkába, «melyekre a közösségnek nincsen elég koncentrált ereje», vagy «az államcélok nem ölelhetnek fel mindent, az állam egy alapstruktúra, a közösség életkívánalmihoz van hozzákötve.»¹ Mit jelent az, hogy a közösségnek nincsen elég koncentrált ereje? Ezalatt semmiesetre sem érthetünk olyan erőt, mely a közösségben, *mint olyanban* nincsen meg. Ez a mondat csak olyan életmegnyilvánulásokra vonatkozhatik, melyekben a közösségi erőnek bizonyos mértéke már eleve meg van, amit azután az állam «mint speciális kiteljesítő szervezet» hatványoz és teljes mértékben érvényre juttat. Nem vonatkozhatik olyan életmegnyilvánulásokra, melyek nem a közösségből, hanem annak alárendelt csoportjaiból indulnak ki, tehát olyan életmegnyilvánulások, amelyekben nem a centrális közösségi erő, hanem csak izolált csoport-erő jut kifejezésre. Ilyen életmegnyilvánulás kétségtelenül a kisebbség kultúrája. Ha az állam ezt az életmegnyilvánulást a többség egyéniségére szabott kultúrpolitikájával elfojtja, akkor ez nem közösségi erő koncentrációját jelentené, hanem megsemmisítését olyan erőnek, amely a *közösségi szférán kívül* van. Ilyen politikával az állam túllépné az állameszme által meghatározott feladatát.

Ezekből a fejtegetésekből nem szabad azt a következtetést levonnunk, hogy az államnak teljesen távol kell magát tartania lakosságának kultúrszférájától. Dékány tanulmányában kimutatta, hogy az állam tevékenysége a fejlődés folyamán öt különböző feladat körül koncentráldott, ezek a feladatok különböző intenzitásban a modern államban is megvannak. Ilyen feladatok i. külpolitikai, 2. belpolitikai, 3. jogpolitikai, 4. gazdaságpolitikai, 5. kultúrpolitikai. Az állam kultúrpolitikai feladata Dékány szerint csak napjainkban kezd kialakulni. Az eddig mondottakból következik, hogy az állam kultúrpolitikai feladatát csak annyiban terjesztheti ki a kisebbségre, *amennyiben ezt a többi négy feladat szükségessé teszi*. Bármilyen összetételű legyen is az állam lakossága, bármilyen közjogi viszonyban

¹ U. o. 34. oldal.

álljanak is egymással és az állammal az egyes területek, abból a tényből folyólag, hogy egy közös egységes állam tagjai, a részek minden kollektív életmegnyilvánulásának bizonyos irányt, vagy korlátot az államértéknek kell szabnia. Hogy mik e korlátok, hogy ez az irányelv milyen jellegű, az egyrészt az állam strukturájától, másrészt azon funkcióktól függ, amelyek az állam főfeladatát képezik. Egy közös államérendek, egy közös államcél az államot képező társadalmi közösséget feltétlenül összefűzi, ez pedig az állam fennmaradása és biztonsága. Nem egyeztethető össze az állam létevel, hogy tekintet nélkül az állami érdekre, egyes kollektívumok teljesen szabadfolyást engedjenek életmegnyilatkozásaiknak. Ez vonatkozik a kisebbségnek a kultúréletére is. Elméletileg nincsen kizárva, hogy az államnak abszolút közönye a kisebbség kultúrvilágával szemben az állam többi feladataira káros hatással van. Bár igaz, hogy államfeladat csak az lehet, ami egyúttal primer akarata az államalkotó közösségnek, mégis számolni kell azzal, hogy bizonyos kollektív életmegnyilvánulások, melyek nem képezik szerves részét az állami akaratnak, túlnőnek az államon és sértik az államérendeket. Minthogy a kisebbség az állam számos feladatánál épügy érdekelve van, mint a többség, speciális kisebbségi életmegnyilvánulásait alá kell rendelni az állam főfeladatainak. Így tehát sem az állameszmével, sem a kisebbség erkölcsi jogával nem ellenkezik, ha az állam a kisebbség kultúréletét is figyelemmel kíséri. Ennek a tanulmánynak első részében éppen azt igyekeztünk bizonyítani, hogy az állam külpolitikai okokból kénytelen lakosságának kultúrszférájába is behatolni. A később mondottakból viszont az következik, hogy az államnak a kisebbség kultúréletébe való beavatkozásnál bizonyos határokat nem szabad túllépnie. Az állam megállapíthatja ugyan a határokat, melyeket a kisebbségnek, tekintettel az állam egyéb feladataira szem előtt kell tartania, de a kisebbség kultúréletének tartalmára már nem gyakorolhat befolyást. Feladata *negatív*, nem *pozitív*. Ezzel szemben az állam többségi kultúrpolitikájának nincsenek elméleti akadályai, mert az állameszme és a többségi kultúreszme minden tekintetben homogének. Itten az államnak *pozitív* feladatai is lehetnek, tulajdonképpeni célját, mint «hézagpótló, erőkoncentráló, speciális kiteljesítő szervezet» teljes mértékben követheti. Hogy a kultúrpolitikára vonatkozólag ez a pillanat mikor érkezett el, ez attól függ, hogy a társadalom mikor érzi szükségét ilyen erőkoncentrációnak.

IV.

Ez a tanulmány második részében azt igyekszik bizonyítani, hogy a kultúrautónia, mint a kisebbség politikai ideálja, az állambiztonság szempontjából nem lehet veszedelmes. Azért nem, mert

a kultúraautómia a jogeszmé (az erkölcsi jog) szempontjából a nemzeti állameszmével egyazon síkban van. Más szóval a kultúraautómia és a nemzeti állam ugyanazon jogtörzs különböző hajtása. Erre a következtetésre természetesen csak akkor jöhetünk, ha eleve is tiszta fogalmakkal operálunk. A mi definícióinkban az állam a közösségnek jogi és politikai kifejezője. A történelem jelen periódusában a *nemzet* az államalkotó közösség; a nemzet ténye az államlét jogi előfeltétele. Ebből azután következik, hogy kisebbségről a nemzeti jog eszméje szempontjából csak akkor beszélhetünk, ha a kisebbségi népben *a nemzeti államot alkotó* (feltételező) *három tényező* és pedig az etnográfiai, kulturális és geopolitikai egység *valamelyike hiányzik*. Ha valamely népben mind a három tényező megvan, akkor az a nemzeti jog eszméje szempontjából nem kisebbség. Ma, sajnos, nagyon sok tényleges kisebbség él Európában, mely egy nagyobb kulturális, etnográfiai és geopolitikai egységben élt és abból mesterségesen, hatalmi erőszakkal szakított ki. Mivel a három tényező mindannak dacára ma is meg van bennük, rájuk nézve nem állhat fenn az a tézisünk, hogy kultúraautónómiájuk a nemzeti állameszmével egyazon jogi síkban van, hogy joguk az állami jognak koordinálva van. Az ilyen nem természetes, hanem hatalmi kisebbségnek a politikai ideálja nem a a kultúraautómia, hanem a saját nemzeti állam, ami ellen az erkölcsi jog szempontjából kifogást azért nem lehet emelni, mert bennük az államlevés jogi feltételei már adva vannak. Az ilyen kisebbség erkölcsi jogát a kultúraautómia még nem, hanem csakis a nemzeti államhoz való csatlakozás mérítheti ki.¹

Török Árpád.

¹ A kisebbségi kérdésnek ez a speciális szemszögből való vizsgálata kétségtelenül érdekes kísérlet. Megállapításai azonban, amelyek fontos szociális motívumok tudatos mellőzésével a spekuláció logikai eredményeként jelentkeznek, a szociológust aligha fogják mindenütt kielégíteni. Így a szerző egy szerűen átsiklik a felett a lényeges kérdés felett, hogy vajjon a szerinte is egyéniségbeli egységre törekvő állam szempontjából közömbös lehet-e a kisebbségi kultúra tartalma s hogy vajjon a kulturális egyéniséget kiteljesítő kisebbség (— mert vezethet-e másra a kulturális autonómia? —) nem fog-e éppen ezért szükségképpen eljutni az állami egyéniséget követelő akarathoz? Ezt szóvá kívántuk tenni annak jeléül, hogy az érdekes tanulmány közlésével a *Társadalomtudomány* a kérdést nem tekinti megoldottnak.

A szerkesztő.

FIGYELŐ

A SZELLEMI MUNKÁSOK NYOMORA.¹

Kornis Gyulának e folyóirat előző számában közölt tanulmánya nagy hatással volt rám. Az igazságok, amelyeket leplezetlen őszinteséggel tárt fel, az első pillanatban megdöbbennek az olvasót.

Megállapítja, hogy a szellemi munka értéke aláhanyatlott. Ennek ellenére — mondja a szerző — mindenütt egyre többen ostromolják a közép- és a főiskolák kapuit. Az itt képzett ifjúság nem helyezkedhetik el többé megfelelő pályákon. A túlkínálat már árt a képzés jóhírnevének és a szellemi munka jövedelmét szemmel láthatóan leszállította. Az értelmiség proletarizálódása valósággá lesz.

A problémának ezt az oldalát nézve a szerzőnek igaza van. Itt mégis disztinválnunk kell. Nem minden értelmiségi egyén valóban művelt is egyben. A műveltségnek ugyanis, éppen mint a művészetnek, öncélúnak kellene lennie.

Ez a követelmény összefügg a *civilizáció-kultúra* ellentéttel. Az előző korok műveltség-eszményét száműzték trónusáról. Úgy látom, nagy kérdés, hogy a modern műveltség-eszménynek a műveltséghez van-e még valami köze?

A műveltség és a hivatásra való képzés két különböző dolog, azonban e kettőt rendszerint felcserélik egymással. Manapság már nem azért kívánunk műveltséget szerezni, hogy műveltek legyünk, ítéloképességük növekedjék, tudásban és jellemben erősödjenek, egyszóval nem a saját lelkük érdekében, hanem hogy a létharcra jobban felfegyverkezzenek. Az «értelmiségi» megjelölés ezzel bizonyos keserű mellékízt nyer mindazokra vonatkoztatva, akik valami okból, rendszerint pénzhiány miatt olyan versennyel találják szemben magukat, amelyben nincsenek egyenlő értékű fejeik.

Sajnos, ma szinte mindenütt az a helyzet, hogy az iskolák és a főiskolák csak hivatásra képeznek. Ez annyira megy, hogy már az első években és mintegy 5—7 tanéven át egyes tananyag kiemelésével, másnak elhanyagolásával az egyes iskolafajoknál messzemenő specializálódásra utalják a tanulókat, anélkül, hogy az általános képzéssel törődnének. Ezért van

¹ Kiegészítésként Kornis Gyulának a Társadalomtudomány előző számában közölt tanulmányához.

oly kevés igazán művelt ember korunkban. Ezért térnek vissza társalgás közben minduntalan egyoldalú szaktudásuk taposómalmába, mert semmi másról sem tudnak beszélni, mint ami foglalkozásuk körébe tartozik. Ezért van annyi ember, akinek — bár sokféle ismerettel rendelkezik — semmi politikai ítélete sincs s ki minden szélhámus kontárságnak bedől. Ezért volt oly ritka a humanitás a földön. Ezért néznek és intéznek mindent üzleti szempontból.

Sohasem hangzott el igazabb szó, mint az írás szava: «Mit használna az embernek, ha az egész világot elnyerné is és mégis kárt vallana az ő lelkében». Ez itt nem vallásra értendő, ezt itt mindarra vonatkoztatjuk, ami az elmélyült benső életet jelenti. A mai, annyiszor túlzásba vitt értelmi nevelés mellett a lelki élet a legtöbb ember előtt terra incognita-vá lett.

Persze, nem a túlérzékenyekre, a beteges mimóza-lelkekre gondolok, hanem az elmélyült lélek élő erőforrásaira. Ezekhez voltaképpen a képzésnek kellene bennünket elvezetni.

Ma azonban a műveltséget tőkének tekintik, amelynek kamatot kell hoznia, dollárban és centben kifejezhető kamatot. Dollárt mondok és centet, mert Amerikából jött ez a felfogás Európába. Itt van a gyökere annak a bajnak, amelyet Kornis kortünetnek rajzolt. Aki iskolába jár, egyetemet végez s mindenféle tudományos vizsgát tesz le, mindjárt arra gondol, hogy e kiképzés majd anyagi előnyöket szerez neki. Ez viszont a szellemi munka ily körülmények között jogosulatlan többrebecsülésével függ össze. Ha ugyanis a munkát árunk tekintjük, amely a konjunktúrához képest drágábban vagy olcsóbban kerül piacra, akkor nem szabad fokozati különbséget tenni a testi és szellemi munka között. Mind a két esetben bizonyos haszon elérésére törekednek, arra, hogy ez a haszon bizonyos gazdasági feltételek mellett létrejöjjön. Tehát a munkának mind a két esetben a kínálat és kereslet viszonya alapján kell díjaztatnia. Ily körülmények között valóban jogosulatlan volna minden szellemi munkát mindenképpen többre becsülni.

A papnak is az oltárból kell megélnie. Ahol azonban a papi hivatalnál a jövedelem lesz a fődolog, ahol az kezd szerepet játszani, hogy a pap drágább vagy olcsóbb konyhát tarthat-e, hol az egyszerű viseletet fényűző váltja fel, ott a hivatal méltóságának el kell tűnnie s az egyébként készséggel elismert rangelsőbbiség kétségessé válik. Azelőtt a művelt ember valótban *vezető* volt. Ma is az asztal jó helyeiért tolong az értelmiség. Együt-halad a tömeggel s ennek ösztönei befolyásolják és vezetik.

Sokrates szegény ember volt s kora legjobbait vonzotta magához. Vagy gondoljunk a keresztény tanok alapítójának szerény életére. Hans Sachs csizmadia volt és költő. Szakmatársa: Böhme filozófus. Micsoda anyagi haszna volt Newtonnak a nehézkedés tanából? Schiller 20 aranyat kapott kiadójától a Don Carlosért. És mit keres tantiémekből egy divatos modern drámaíró?

A *standard of life* amerikai fogalma túlnagy szerepet játszik. Hadd idézek újra a bölcsesség könyvéből: «Ha eleségetek és ruhátok megvan, éréjétek be velem».

Nem az aszkézisre gondolok ezzel. De lehetetlen volna-e, hogy egy földműves, anélkül, hogy cserbenhagyná hivatását, műveltséget szerezne tisztán a műveltség kedvéért? A kisiparos fia csak azért járhat magasabb iskolákba, hogy ügyvéd, orvos vagy hivatalnok lehessen? És egy akadémikus fia számára a kézműves hivatása okvetlenül rossz kell hogy legyen?

Mi köze a változás e vágyának a kultúrához? Miért akarnak a szülők «valami jobb» pályát gyermekeiknek, mint a maguké volt?

Valami szörnyű és tragikus félreismerése ez a műveltség fogalmának, amely az akadémiai tanulmányokra van legvégzetesebb hatással. A főiskolának tudós pályára kell előkészítenie. Már ez a célkitűzés is értelmetlen. Lehet egy pálya tudós? Szükségképpen tudós-e a még oly kitűnő jogász vagy a közigazgatási tisztviselő, vagy a kiváló orvos és ügyvéd? E pályákon a tanulmány részben csak a célhoz vezető eszköz. Ha kizárólag csak a célhoz vivő eszközzé, tehát csak kenyérkereseti tanulmánnyá lesz, akkor ez elfajul amerikanizmussá, amely megsemmisítéssel fenyegeti Európa régi, fenkölt kultúráját.

Már borzadok az «intellektuel» szótól. Ez a típus az, amely az emberi munka értékét a legújabb kutatás módszereivel és eszközeivel üti agyon. Ez a típus az, amely valamely baj orvoslásának nehéz műtéténél még sohasem tudott az ember lelkéhez eljutni. Ez az, amelyik a Holdba vivő rakétán törli a fejét s amelyiknek semmit sem mond a mindenség, a végtelenség, az örökkévalóság fogalma.

Egyszóval: ez a civilizáció haladása!

Vájjon erkölcsükben jobbak lettek-e az emberek a civilizáció ilyen haladása révén?

Az értelmiségi osztály nagy részben magának köszönheti nyomorát. Hamis becsvágy, a kényelmesebb életre való törekvés és balga vágy a jobbnak tartott életformák után, a műveltség igazi céljainak félreismerése, mindez együtt adja a baj okát. El kell azonban ismerni, hogy korunk kedvezett ezeknek a tévedéseknek.

(Berlin.)

Dr. Friedrich W. Eismann.

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ ÍRÓK ÚJ ÚTJAI.

1924-ben jelent meg egy német-zsidó esztétikusnak, Arthur Sakheimnek munkája: *Das jüdische Element in der Weltliteratur* (Hamburg, Hazoref-Verlag). Nem a világirodalom témaelemeinek vándorlását és azoknak a zsidó témaelemekkel való kapcsolatait tárgyalja, amint ezt a cím után esetleg gondolni lehetne. Sokkal érdekesebb elemzésekről számol be. A leg-

újabb irodalom zsidó származású tagjaiban mutatja ki a zsidó fajtság világnézeti és erkölcsi azonosságait. Hugó von Hoffmannsthal előkelő és bágyadt esztéticizmusa mélyén ugyanazt a szellemet fedezi fel, amit Max Harden fanyar, cinikus és tudákos írásaiban, vagy Peter Altenberg elszármított, impreszionista, sokszor egészen érzékletes üdeséggel ható művészetében.

Érdekes képet kapunk, ha felfedjük ennek az irodalomnak faji és szellemi származási gyökereit, amelyek nyugat felé a spanyol-zsidó irodalom középkori virágzásába nyúlnak vissza, kelet felé pedig a proletár-zsidó empíriumnak (Lengyelország, Galícia, Ukrajna) homályos mélységeibe. Az egyik irodalom tudományos és csiszolt, a zsidóságnak minden értelemben klasszikus irodalma, a másik, a keleteurópai, népies. De mindkettőnek elemei megszakítás nélkül Júdeába és Babilonba vezetnek vissza. A nyugati ág már csak szétszórt és elszigetelt maradványaiban él, míg a keleti ág dús és roppant virulással fonódik át a zsidóság összes medencéin, tehát az egész világon s vagy a tudat alatt, vagy nyíltan (és egyre gyakrabban nyíltan): egy külön faji, világnézeti és erkölcsi öntudatot s érzésvilágot revelál. Ennek az öntudatnak és érzésvilágnak tárgyi és formai elemei mások, mint a vendéglátó népekéi: a maguk ősi magvaiból előtörve, századokon át önálló fejlődést, összehatást és küzdelmet éltek át a középeurópai gettók zárt, kizárólagosan az egymással való érintkezésre utalt, szociális szempontból proletár világában. Az innét elszakadt csoportok, amint a gazdasági és társadalmi életnek érhálózatát követve, belepték egész Középeurópát, majd az Államok keleti partjait, az itt felhalmozódott szellemi alkotásoknak és szellemi légkörnek, a talmudista izgékonyaságnak, maró és kétségbeesett humornak, orientális színeknek, gyors fantáziának, égő és keserű elégedetlenségnek örökségét vitték magukkal. Elhelyezkedésük kezdetben vékony fonalakat mutat, nem csoda hát, hogy más szellem levegője győz eleinte az övéké felett, sőt ők maguk is abban kívánnak kibontakozni. Azonban térfoglalásuk egyre tömörszerűbbé, gazdasági és társadalmi helyzetük egyre önállóbbá válik. Így Newyorkban megalkotják a világ legnagyobb zsidó kolóniáját, amely egyrészt amerikai méretű gazdagságot halmoz fel, másrészt intenzív kapcsolatokat tart fenn az ősi keleteurópai települési területtel s annak immár modern apparátust, nagy napilapokat, kiadvállalatokat kapott szellemi életével, önálló kulturális öntudatuk tehát egyre erősebbé válik s szellemi életük nagyjából négy centrum: Odessza, Berlin, Newyork és Jeruzsálem köré szerveződik. Külön lehetne jellemezni a négy körnek irodalmi sajátosságait. A keleteurópainak biblikus és szociális népiességét, amelyhez egyre több modern és doktriner forma-forradalmiság keveredik. A középeurópainak vajúdását és ingadozását a nem-zsidóság és csak-zsidóság két végpontja közt és küzdelmeit az európai szellemi áramlatokkal, amelyeknek maga is egyre többet kölcsönöz a saját tulajdonosságai közül. Megjegyezzük, hogy Berlin csak hozzávetőleges megjelölésű középpontja a középeurópai zsidóságnak; sokan lehetnek, akik Párizst

tekintenék középpontnak, az ott székelő zsidó világegyesületek és folyóiratok miatt; aki azonban ismeri a német zsidóság belső életének impozáns méreteit és friss lüktetését, amelyet a keleteurópai medencéből szakadatlanul odaözönlő erek táplálnak és ismeri ennek a centrumnak egyre nagyobbodó gravitációs körét, az kétségtelenül Berlint ítéli nagyobb fontosságúnak. Egészen speciális problémákkal kell megbirkóznia a newyorki körnek, az amerikai élet túlfűtött robogásában és az olvasztótégely faj feloldó hőjében, miközben a héberül és jiddis zsargonban író biblikusoktól kezdve angolul süvöltő szociálforradalmárokig az írók minden skáláját kitermeli magából. A jeruzsálemi kör élénk kapcsolatokat tart fenn Párizssal és Londonnal s a cionizmusnak a zsidóság szellemi törekvéseiben egyre nagyobb súlyt nyerő szerepe folytán a többiek lassan mintegy ez alá szerveződnek. Ez a kulturális centrum mindannak összegyűjtésén és az ősi nyelvbe való olvasztásán fáradozik, amit a zsidóság a Templom leégése óta bárhol és bármikor teremtett; nemcsak Heine, Herzl vagy Schnitzler műveit fordítják le héberre (és nemcsak a mi Hatvanyok regényét), hanem az egyre nagyobb arányokat nyerő héber fordítóirodalom, amely különben egy nyelvi renesszánsz stílusmámorát éli most, az európai szellem klasszikusait is magáévá akarja tenni. Shakespeare drámáit éppúgy, mint Goethe Faustját.

Nem lesz érdektelen szemügyre vennünk, hogy a zsidó szellemiségnek ebben az egészében milyen helyet foglal el a magyar zsidóság és nem lesz érdektelen megvizsgálnunk, mennyiben igazolódik be nálunk Arthur Sakheimnek az a megállapítása, hogy a zsidólélek bármilyen nyelven és bármilyen név alatt is csak önmagát fejezi ki. Mindennek tárgyalása annál kevésbé lesz érdektelen, mert a magyar irodalom tudvalevőleg bővelkedik zsidószármazású tehetségekben.

Hogy az általános adottságokon kívül milyen különleges feltételek hangolták és hangolják a magyar irodalom zsidószármazású íróit önmaguk kifejezésében, annak vizsgálata sokáig bizonyos kényelmetlen óvatossággal került problémája volt a magyar kritikának és magyar irodalomtudománynak, majd viszont túlságosan is sokat és túlságosan is szenvedélyesen tárgyalták egyes nemzetpolitikai eszmék körül csoportosulok. Ma azonban már egy évtizede annak, hogy az antiszemitizmus szellemi áramlata elérte a legmagasabb pontját s ha az ú. n. zsidókérdéssel kapcsolatos diszkussziók nem is szűntek meg, de mindenesetre kiszabadultak a szenvedélyek köreiből s így teljes tárgyilagossággal, minden propagandacél nélkül lehet tárgyalni zsidószármazású íróink alkotásainak viszonyát a zsidósághoz és a magyarsághoz. S amint látni fogjuk, ennek a viszonynak feltárása döntő fontosságú lesz alkotásaik esztétikai értékelése tekintetében.

A mi zsidószármazású íróink közt vannak olyanok, akik — mint Szabolcsi Lajos, Kiss Arnold, Patai József, Patai Edit, Újvári Péter — nyíltan és öntudatosan a zsidóélet témakörén belül keringenek. A többiek —

felsorolásuk nem akar teljes katalógus lenni — Bródy Sándor, Bíró Lajos, Bus Fekete László, Farkas Pál, Fazekas Imre, Földes Imre, Földi Mihály, Fodor László, Forró Pál, Gábor Andor, Hatvany Lajos, Heltai Jenő, Ignotus, Kemény Simon, Kiss József, Kóbor Tamás, Lakatos László, Molnár Ferenc, Pásztor Árpád, Somlyó Zoltán, Szomaházy István, Szenes Béla, Szomory Dezső, Szép Ernő, Újhelyi Nándor, Vajda Ernő és Zsolt Béla: magyar életet és magyar környezetet rajzolnak regényeikben, színdarabjaikban és verseikben, azzal az igénnyel és öntudatos törekvéssel, hogy műveik összessége a magyar irodalom és irodalomtörténet birtokállományát gazdagítja.

Ez az a tétel, amelyből kiindulhatunk. Bródy Sándor vagy Molnár Ferenc (két generációt és két egymástól eléggé távolos írói típust jelez ez a két név) és a többiek magyarul írtak, magyar szereplőket szerepeltettek magyar környezetben s az olvasó valahogy mégis kényelmetlenül érezte és érzi, hogy pl. Bródy Sándor, bármennyire is rokonságot mutatson írói és személyi egyéniség (temperamentum, robusztus erő) tekintetében pl. Móricz Zsigmonddal, mégsem úgy rajzolja alakjait, vagyis: Móricz alakjaiban van valami, ami nincsen meg Bródy alakjaiban; valami, amit az ösztön azonnal megérez, de aminek esztétikai kinyomozása nagyon bonyolult feladat s aminek megoldásához az esztétika módszerein kívül lélektani és pedig elsősorban társadalomtani ismeretek szükségesek s ez magyarázza meg azt, hogy miért a szociológus van hivatva az esztétikus előtt és az esztétikus számára végrehajtani ezt a vizsgáldást.

Az a bizonyos különbség, ami a zsidó és nem zsidó írók alakjaiban van meg, nem egyéb, mint a szerző lelki alkatának bennük való megisméltődése. Értelmükben és szándékaikban elszakadtak ugyan a maguk környezetétől, de a másik oldalon nem tapadtak hozzá sem a nemzet egészének nagy közösségéhez, sem ahhoz a kisebb közösséghez, amibe közvetlenül tartoznának. Ismerhetik a tárgyat választott környezetet bárhogy: csakis a teljes lelki hozzáolvadás ténye alapján válhatik valaki tagjává valamilyen közösségnek, tudatával és ösztöneivel egyaránt. Bródy, Molnár vagy Szomory vagy bármilyen más társuk munkájának hőseiből ez hiányzik: a valamilyen csoporthoz tartozás tudata; vannak hozzátartozói, barátai, lehet pártállásuk, osztályuk, ők mégis minden természetes vagy szellemi közösséghez való tartozás nélkül élnek és lézengenek, mint pl. Molnár Ferenc Andorja, aki anélkül éli végig egész életét, hogy csak egy pillanatra is átrezegne rajta egy összetartozó embercsoport bármely kollektív élménye. A kollektív értelmi, érzelmi és ösztöni élmények millió és millió szállal sugározzák keresztül életünket, de ő nem tud belekapcsolódni egyiknek áramába sem, szigetelve van ellene, úgyhogy a burkolaton át a millióágú áramnak egyetlen szikrája sem pattanhat lelkébe. Hogy a kollektív élmények hiánya mennyire szűkre szorítja az emberi életet, azt éppen ezen az Andoron szinte külön tanulmányban lehetne illusztrálni.

A fentebb elmondottak lényege most már pontosan megformulázva a következő: a lélektani elemzés arra az eredményre vezet bennünket, hogy a szóbanforgó írók hőseinek mindegyikéből hiányzik a valóságos ember egyéni tudatának egyik legfontosabb és legtöbb élményelemet adó, noha sokszor csak az altudatban szereplő része, a közösségéhez való tartozás érzése, ösztöne. Ez a hiány teszi egyéniségüket csonkává, vértelenné, sokszor csak az író tendenciáinak hordozóivá, életterüket légiüressé és hamissá. Ez az, amit az olvasó ösztöne megérez s a valóságos élet ekkora területének önkéntes elejtése miatt az esztétika ítéletének is úgy kell hangzania, hogy hőseik nem teljes emberek, életvonatkozásaik csorbák.

Móricz Zsigmond, aki kétségtelen joggal szólhat hozzá az írói alkotás lélektanához, így ír zsidó íróinkról és alakjairól¹: «A múlt század végén, amikor a zsidó írók az irodalomban tehetségük révén elsőrendű szerepet kezdtek játszani, kötelességüknek tartották, hogy keresztény jellegű színt, mázat adjanak alakjaiknak. Csak egy-egy részen át villant ki belőlük zsidóságuk. Mindenféle tipikus keresztény neveket használnak és igyekeznek valami külső csillogással úgy tüntetni fel az életet, mintha nem volna súlya annak a titoknak, hogy a zsidó írók azokat a lelki ségeket, amelyeket közölnek, zsidó életükben szívták fel a Létezésből». Ez a szempont a Nyugatnál kisebb házi diszkussziót idézett fel, amelyhez elsősorban Schöpflin Aladár sietett hozzászólni, azon a valóban tárgyalandó ponton ragadva meg a kérdést, hogy vajjon valóban lehetetlen-e az írónak olyan közösség lelkébe és életébe hatolni, amelyhez nem tartozik. «Nem áll — írja² — az a túlzott realista követelmény, hogy az író írjon a maga származásáig körülhatárolt köréből, amelyben benne él s amely millió apró élmény révén felszívódott idegrendszerébe. Az írói megismerésnek ezen az életközösségen kívül is vannak módjai.» Schöpflin a beleélést hangsúlyozza, mint írói megismerési formát s ebben kétségtelenül igaza van — egyébként pedig nem mond ellent Móricznak, hanem annak szempontjait igyekszik kiegészíteni vagy talán korrigálni azzal, hogy a zsidó írók számára bizonyos nehézségek adódnak más életformákba való szellemi áthatolásnál. Mert amint kialakultak bizonyos alföldi, erdélyi, kisvárosi, falusi stb. életformák és különbség is van köztük, úgy kialakult bizonyos zsidó életforma is, speciális meghatározottságokkal; ehhez az életformához tartozókat a társadalom többi része bizonyos izoláltságban tartja és így nehezebb a közülük valóknak a környező életformákba való behatolás. Schöpflin elvi szempontja kétségtelenül helyes, bár nem arról van adott esetben szó, hogy egyáltalában *lehet-e* írnia zsidó írónak nemzsidó alakokról a valóságnak megfelelően, hanem arról, hogy a magyarországi zsidóságból mintegy félszázadon át kikerült írók megvalósították-e ezt a lehetőséget és hogyan. Az a magyarázat, amit

¹ A zsidó lélek az irodalomban. Nyugat. 1930 szept. 16. sz. 421—22. old.

² Nyugat, 1930 okt. 1. sz. 498—99. old.

ennek módjáról ad, ha helyesen is mutat rá a kérdés par excellence társadalmi alapjaira, mégis csak túlságosan egyszerű. A magyarországi zsidóság társadalmi elhelyezkedésének pontos adatfelvétele, illetőleg ennek az elhelyezkedésnek stádiumaiból adódó feltételek a kérdéses irodalomnak formáló tényezői.

A magyarországi zsidóságnak amaz első generációja, amely a múlt század második felében, nagyobb arányokban csak a hatvanas évektől kezdve, megszánhatta a társadalmi és gazdasági életnek előtte eddig zárt területeit, valóban hátat fordított annak a szellemi és társadalmi környezetnek, amelyből származott. Nem tartozik a tárgyhoz annak részletezése, hogy mekkora volt a szakadás két generáció közt — hiszen az új akkor, amikor elszakadt a régitől, zsidó élettartalomtól és életformáktól szakadt el, majdnem minden esetben osztálytól is, és ez a folyamat nemcsak negatívumot jelentett, valaminek megtagadását, hanem pozitívumot is: a nemzet közösségi életében részt akartak venni ezután és lehetőleg alkalmazkodni annak formáihoz. Ez a törekvés nyílt és őszinte volt, sőt igen tekintélyes részt adtak fel érte az őket megelőző, a nemzet közösségi életet kívülről szemlélő, azt nem értő és bele sem kívánczoló generációnak szempontjaiból. Ma már higgadt objektivitással lehetne mérlegre tenni azt a kérdést, hogy vajjon ebből az alkalmazkodási törekvésből mennyi volt az ösztönös mimikri, mennyi az önkénytelen önáltatás és mennyi az értékeléseken alapuló erkölcsi készség; az utóbbi bizonyára jóval több, mint amennyit közvéleményünk mostanában feltételez. Azonban a mimikri, önáltatás és erkölcsi készség adott esetben mégis csak azzá olvadtak össze, amit asszimilációs törekvésnek szoktak nevezni. Ez az asszimiláció semmi esetre sem akart teljes és feltétlen lenni: végpontjául nem a teljes faji és szellemi beolvadást tűzte ki magának, hanem faji és vallási pretenzióinak megtartásával csak rituális és közösségi merevségét áldozta fel a nemzeti társadalom életében való részvétel kedvéért.

Az újságírói nevek közül Falk Miksa, Kóbor Tamás; az írók közül Kiss József és Bródy Sándor nevei jelzik a generáció képviselőit. Kiss József valóban pregnáns jellemzője a generációnak, talán éppen azért, mert hosszú élete túlnőtt ezen a korrétegén és élesen visszaad minden benyomást, amelyet két oldalról kellett kapnia. Két oldalról, mert vérsége kapcsán a zsidóságból származik, szellemileg viszont a magyarság által akkumulált irodalom anyagába és szellemébe akar behatolni. Kezdetben a magyar szellemi milió az, amely nagyobb hatással van rá, Arany balladáinak folytatója akar lenni, mint ahogy konzervatív ideálok lebegnek egy Falk Miksa, később egy Kóbor Tamás előtt és a főképp falusi és kisvárosi zártságból kimozdult, itt is, ott is vékony fonalakban elhelyezkedett zsidóságnak nincs egyéb vágya, mint hogy teret találjon a konzervatív társadalom kereteiben. Szinte családonként nemzsidó környezetbe szóródva, teljes egészében érvényesül a környezethatás, amely valami tudatalatti lelkesé-

get fejleszt ki: nemzsidónak látszani. Ehhez a másik oldalon a magyar társadalomnak szintén hallgatólagos elhatározása járul: a vele egy osztályban lévőknek zsidó voltát észre nem venni. Jelentéktelen apróság, de mélyen belevilágít a korba ez a konvenció, amely egy társadalom középosztályának két része!; közt köttetett s amelynek okait elemezni külön tanulmányt igényelne.

Azonban bármily kevésbé megszilárdult halmazállapotban volt is a zsidóság, kialakulásának határvonalai, megszilárdulása már nem sokat vártattak magukra. A század elején már készek a zsidóságnak végképpen elhelyezkedett tömbjei. Életformáik osztályok szerint tagolódnak: tekintélyes tömegük kispolgár (falusi és kisvárosi kiskereskedő), középponti tömegük a középosztály tagja (szabad szellemi pályákon élők, városi kereskedők, üzemtulajdonosok, vállalkozók, bérlők, birtokosok, bankárok, üzemi adminisztrációban alkalmazottak etc.), a magyarországi nagypolgárság vékony rétege szinte egészen belőlük telik ki — szóval a zsidóságnak számban, társadalmi és gazdasági jelentőségben megnövekedett, szellemi téren önállósult tömbjei már képesek önálló irodalmi közösséget alkotni és egyes rétegeikre felépülhet a megfelelő irodalom.

A kezdetben szétosztódott zsidóság elérte asszimilációs folyamatának ama határát, amelyet említettünk: életformáiból és rítusaiból való feladását akkora darabnak, amekkorát bizonyos alapok fenntartásával csak feladni lehet. Az asszimiláció maga azután nem mélyül, csak terjedelme, számbelileg kifejezhető határköre növekedik egyre s terjed egyre lejjebb és lejjebb, egyre kispolgáribb rétegekbe. Útjának és vonzóerejének mintegy geográfiai jelzései: Budapesten megalakul az Erzsébet-Terézváros, amely maga egy százezres lakosú zsidó várost reprezentál, kialakulnak a regionális zsidó centrumok, mint amilyen pl. Nagyvárad — egyszóval az egyre duzzadóbb, friss asszimilációjú zsidó rétegnek most már integrálódnia kell s ez az integrálódás új problémákat kell, hogy felvessen.

Nem is különös, sőt egészen természetes, hogy azok, akik ezt először észrevették s akik az újonnan adódható igényekre az író és közönsége, a vezető és a vezetett bonyolult lelki kapcsolatai révén azonnal, sőt bizonyos szempontból előre, reagáltak: íróiknak azok a nagyjai, akiknek élete átnyúlt ebbe a korszakba is. Kiss József élete végén már Reb Majer Litvakról énekel; észre ugyan nem nagyon vették a jelentőségét, a kritika is mintegy a tárgyválasztás kuriózumaképp könyvelte el — azonban még akkor sem inzuláris jelenség, ha jóval később is következett utána a második kísérlet. Bródy, a körötte akkor már leborulni kezdő számkivetésben, ha nem is tagadva meg, amit eddig írt, megírja a Lion Leát: a «gólusz» siral-mában megkínzott nép keserűségét.

Azonban az asszimiláció jelzett határvonalán, mint gáton felduzzadt hullám még nem torlódott vissza, még nem készült visszazúdulni azokra a vizekre, ahonnan elindult. A zsidóság a magyarsághoz való viszonyában

az adott tényezők folytán sokáig nem kerülhetett abba a helyzetbe, hogy a magyarsággal szemben semleges vagy negatív állásfoglalása egyúttal pozitív zsidóságot is jelentsen. Egyelőre — és főképpen entellektüel rétegekben — egy, a magyarságénál tágabb, átfogóbb, humanisztikusabb, mondjuk így, európaibb kultúra ideálja lebegett előttük, amit társadalmilag és politikailag a szélső liberalizmuson is túl a radikalizmus segítségével akartak volna megvalósítani — így olvadtak bele az újabb, modernebb irodalmat sürgető törekvésekbe és harcaikba a politikai radikalizmus színei s ezért simult hozzájuk, mint már akkor nagyobb gazdasági erőt, szervezettséget és temperamentumot reprezentáló csoporthoz modern íróink akkor még kicsiny társasága, köztük akkora génusz is, mint Ady. Többek közt ez a «Nyugat» genezise is és ebben az irányban éli ki magát a századeleji irodalmi forradalomtól kezdve mintegy két évtizeden át a magyar zsidóságnak egyik nagyon tekintélyes része, úgy is, mint közönség és úgy is, mint írókat, vezetőket adó társadalmi rezervoár. A zsidó íróknak ez a csoportja most már nem a magyarság, hanem egy értékesebbnek tekintett európaiság szempontjából próbálja a magyar életet látni és írni.

Ez a csoport, mondjuk csak Ignótus, Földi Mihály vagy Szomorj Dezső nevét, amely kétségtelen szellemi és művészi becsvággyal dolgozott, alapjában véve mélyen lenézte és lenézi zsidó íróinknak egy másik csoportját, amely az írói génusznak érdekes eltorzulását mutatja be meglehetősen nagyszámú képviselőin. A zsidó íróknak arról a csoportjáról van szó, amely fiatalabb korában az első asszimilált írói nemzedék tagjainak igyekezetével próbálta a magyar környezetet ábrázolni, amint mondtuk: a szellemi beleolvadtság, a kiizzott egység nélkül, a kollektív életvonatkozások észrevételére és visszaadására való képesség nélkül s így lett az emberi élet terének háromdimenziós végtelenségéből Molnár Ferenc drámáiban a férfi és nő viszonyának erősen körülhatárolt síkja, amelyen a fölényért való birkózás folyik, mesterségesen meghatározott variációkkal. S amikor észrevette, hogy játszmáinak matematikus kielezettsége az egész világot szórakoztatja és a pénz árját önti lába elé: nem tartotta érdemesnek felhagyni a jövedelmező üzlettel, mint ahogy a vele egy típusú és egy generációba tartozó Bíró Lajos és Lengyel Menyhért sem; e kettőről megjegyezhetjük, hogy később minden emóció nélkül pártoltak át a filmhez, szintén üzleti okokból. Az írásnak üzleti jellege még élesebben fejeződik ki egy-két decenniummal fiatalabb társaiknál, akik az ő fejlődésük vonalának eme második felében kezdik pályájukat s az irodalmi jellegű üzemeknek áruszállítói lesznek. Bus Fekete László, Fazekas Imre, Fodor László, Lakatos László, Szenes Béla és mások: kész formákat vesznek már át, inkább pénzszerzési, mint irodalmi ambíciókkal s többnyire minden aggály nélkül alkalmazkodnak egy-egy színház speciális közönségéhez és színészeihez. Ami a dologban társas jelenség, az, hogy nálunk éppen azért kerülnek ki majdnem kizárólag zsidó származású írókból az üzleti irodalom kis-

és nagyszállítói, mert egy pusztán formálisan asszimilált réteg írónak az élet pusztán formális vonatkozásait felölelő művészete alkalmas volt arra, hogy belőle egy pusztán formális irodalom képletekkel dolgozó alkotásai jöjjenek létre.

A háború és az utána következő decennium másfél évtizede alatt azonban kardinális változások folyamata indult meg és fejeződött be a magyarországi zsidóság társadalmi szerkezetében s a társadalom többi elemeivel való viszonyában s e két összetevő eredményeképpen magának a zsidóságnak lelkületében is. Ez a változás kezdetben átmenetinek tetszett, azonban ma már látható, hogy mint befejeződött folyamatok eredője: állandó, egy generáció nőtt fel benne s ennek a generációnak lelki hangoltsága színezi azt az irodalmat, amely ebből a közösségből kisarjadt s amely elsősorban mint társadalmi jelenség jelentős, irodalmi jelentősége a második sorba szorul.

Köztudatban van s okaiban ide nem tartozik az a fordulat, amellyel a nemzetnek és a középosztálynak történeti eredetű része felmondta a zsidóságnak az eddigi hallgatolagos konvenciót. A háború és a forradalmak vihara elfújta a társadalomról ezt a laza fedőréteget és mintha földrengéstől szakadtak volna ketté, egyszerre különváltan egymástól, éles szélekkel, sőt egymás közt tátongó szakadékkal tűnt fel a középosztálynak ez a két része. S mivel a zsidóság egészében az a kohézió, amely a közös verség és közös nyomás folytán fűzte őket össze, erősebb volt annál az adhéziónál, amellyel különböző tagozatokban való tartozásuk a társadalomnak más és más alosztályaihoz tapadtak, az eddigi *in posse* egység helyett *in esse* is megteremtődött a zsidóság *társadalmi* egysége, amely alatt most már nemcsak pusztán integrálódást és nemcsak ösztönbeli, hanem tudatbeli egységet is értünk. Csak ekkor, csak a társadalom többi rétegének ellenséges nyomására született meg, azonban ennek a nyomásnak létrejötte csak siettető ok volt: hiszen alig lehetséges, hogy az egység tudata a zsidóság mind erősebb érvényesülésének végső és győzelmes megszilárdulásával létre jött volna önként, azaz a zsidóságban működő belső erők révén is. A fejlődés útja a század első évtizedének végétől mindenesetre az integrálódás és tudatbeli egység kialakulása felé mutatott.

A nemzeti társadalom újabb keletű elzárkózása eleinte csak átmeneti jellegűnek látszott, de már egy évtized óta nem szünetel s az a generáció, amely benne nőtt fel, többé-kevésbé változatlan adottságnak fogja fel. Másrészt az előző generáció gondolkodó része maga is hozzálátott, hogy helyzetére vonatkozó előbbi véleményeit revízió alá vegye.

Ennek az irodalmi revízióknak tárgyalásába félig-meddig vonakodva vettük bele, de időrendi szempontból meg kell említenünk az emigráns Gábor Andor regényét, a «Doktor Senkit». Ha igaz, hogy az értelmi reakciót meglözi az indulati reakció, akkor a zsidóság részéről ez a regény az: valami fegyelmezetlen és elrémítő grimasz a fordulatra, a dühnek váratlan

és hisztérikus rohama, amely szennyet és utálatot kiált a konvenciót felmondó félre. Nem keltett nagy érdeklődést s a könyvvárosi forgalomban ma már aligha kapható ez a két kötet. Tréfás, elstietett karrikaturának indul, torz, félrerajzolt szereplőkkel és helyzetekkel. Hőse egy Shenk I. János nevű keresztény hivatalnok, aki egy ostoba véletlen folytán a sajtón és ezer kis-kaliberű alacsonyosság szennyes hullámain át Shenky, majd dr. Shenky lesz, egy zsidó üzletember lányával való házassága s egy fiatal zsidó szociológus profeszszor ellen való támadása folytán szembekerül a zsidósággal és akkor, amikor karrierjének tulajdonképpen való csúcspontjára érkezett, politikai és társadalmi hatalom lett s a szedőgépek kopogva szedik sikereit: el kell buknia, a legszörnyűbb, szinte szadista kéjjel végrehajtott megalázottságban, azoknak erkölcsi és szellemi fölényével szemben. Gábor Andor sohasem volt komoly irodalmi jelenség, de ismételnünk kell, hogy e regény, ez a torz és tehetlen grimasz, az első reakció a zsidóság részéről.

Egészen más stílusú Hatvany Lajosnak az újonnan adódott problémával való leszámolása. Ennek elemzéséhez is felesleges hozzákapcsolni, hogy mi volt az eredeti szerepe annak idején Hatványnak, a publicisztának és irodalompolitikusként. A lényeg az, hogy Hatvany irodalompolitikus, aki tehát ilyenmódon tudatosan tisztában van egy irodalmi alkotásnak és bizonyos irodalmi alkotások összességének gondolatai tartalmával s eme gondolati tartalomnak elsősorban társadalmi tény- és célvonatkozásaival, így az ő leszámolása a tényeket mérlegelő konstrukció. Tervezett regényciklusából — «Urak és emberek» — csak az első rész jelent meg: «Zsiga a családban», s ennek két kötetében egy zsidó kereskedőcsalád három nemzedékének történetét foglalja össze. A nagypapa története aránylag röviden és vázlatos vonásokkal jelenik meg, tulajdonképpen az apa, Bondy Hermann markáns egyéniségével foglalkozik a két kötet és a kis Zsigának ifjúkori fejlődésével. A nagypapa egy vidéki város zsidója, csak a biztosra menő, gyanakvásig óvatos üzletember, aki még akkor is meghagyja a házat a bérese nevében, amikor már szabad ingatlannal rendelkezni a zsidónak is. Az ő szűklátókörű üzleti módszereivel ellentétesen dolgozik fia, Hermann, akiben az egyik, sokáig emlékezetes ősnék ereje és zsenialitása támadt fel. Fiatal korában még sokszor vidám, szívesen olvassa Heinét és Börnét, a magyar szellem világa ismeretlen marad számára, noha Pestre költözik és ott viszi tovább a gabonacéget. Lassankint egyre keményebb és fanyarabb lesz, azzal egyenlő arányban, ahogyan kibontakozik benne a Nagy Szerzőnek, a vagyontalapító ősnék alakja. A politikai és gazdasági eseményeknek forrongásában csak a pénzszerző alkalmakat látja, de viszont meglátja az újonnan kapitalizálódott gazdasági terület bizonytalanságát, megérzi, hogy egy nagy gazdasági összeomlásnak kell tiszta helyzetet teremteni s valóban sikerül megűsznia az emlékezetes nagy krachot, ami után előáll teaurált tőkéjével és ura lesz a gabonapiacnak, nagy bérletet is szerez. De a földet kiuzsorázza: nincs hozzá semmi köze. «En bérlő vagyok

és én egészen racionálisan gondolkodom . . . Csak semmi befektetés, mert ki fogja hasznát látni?» Üzletvitelében is csak áru a gabona: «termény». «A termés nem *ott* termett abban a büróban . . . Ott csak *egy* vasszekrény áll meg néhány íróasztal. Minden íróasztal előtt fürge, gyorsbeszédű urak ültek, akik beszéd- vagy még írásközből is az íróasztalon elhelyezett két papírzacsók mélyeiben kotorásztak . . . s búza pergett az ujjajkról alá . . . Családok élete függött ezektől a számoktól.» De fia előtt már más ideálok lebegnek. Egykorú események a kiegyezés, a koronázás, költészetünknek még teljes ragyogásában lévő aranykora; mindezek hipnotizálják Zsigát és arról álmodik, hogy új Deák Ferenc lesz belőle. Szépirodalmi folyóiratot alapít a felsőkereskedelmiben ahova jár s mintha meglátná a föld mágiáját is, amint megtekintik a bérletet. Visszának érzi apja földkiuzsorázó elméletét, amely miatt az még az inkorrekt gazdálkodásra nem hajlandó német jószágkormányzót is kidobja. Ő vissza akarja venni a németet apja halála után, de szentimentalizmusai kezdenek leolvadni róla, amikor mint örökös és üzlettárs ő is bekerül a büróba. Tulajdonképpen ő a főörökös, mert apja látta tehetségét s csak az ő nagykorúságáig bízta a céget a többiekre, akik viszont addig ki akarják fejni a tehénből amit lehet, s úgy szabadulnak meg a gyerek kellemetlen örködésétől, hogy kiküldik Németországba üzleti gyakorlatra. Vájjon hogyan fogja visszahozni a vonat a férfivá lett *Zsigát*, milyen szellemi benyomásokkal ér haza majd? — *ezzel* az akkorddal végződik a könyv. A szerző nem nyilatkozott még további koncepciójáról s nem tudjuk, hány és milyen részletproblémákat felölelő folytatás következik még. Egy azonban elvitathatatlan: Hatvány minden vonakodás és félelem nélkül veszi fel a valóságot és hangsúlyozza mindig az idegenség tudatát. A probléma még nem jelentkezik a regényben, de előreveti árnyékát: a leszámolásnak első tételét nyers őszinteséggel fogalmazza ez a regény s *ezzel* zsidó részről először ismeri be mindazt, amit egy sajtó hatalmas apparátusa tagadott annyi időn át és tagad jórészt most is.

Hatvány regényét időbeli sorrendben megelőzte, de nála sokkal kevésbé jelentős Biró Lajos rövidebb *lélegzetű* regénye a «Bazini zsidók». Nem mer a jelennel foglalkozni, a múltba vetíti vissza a tételt s azt úgy fogalmazza meg, hogy a zsidókat a keresztényektől elválasztó szakadékot a keresztények türelmetlensége jelenti. A bazini Dávid zsidó ott akarja hagyni ősi hitét a környezet hatása alatt és éppen a győri püspökhöz indul, hogy felvegye a keresztiségét, amikor zsidóüldözés tör ki, s neki nem engedi emberi büszkesége, hogy azzal a látszattal keresztelkedjék ki, mintha a haláltól akart volna megmenekülni. Nem vallja be, hogy kereszténnyé akart lenni, hanem vállalja a máglyát hitsorsosaival együtt. A tézis csak esetleges és részletproblémára vonatkozik, a regény annyiban jelent valamit, amennyiben minden regény érdekes, amelyet a zsidók írnak önmagukról.

A felsorolt regények a problémának egyéni oldalról való szemléleté-

ből erednek, mintegy az egyéni tudat alkotásai. Hogy viszont a magyarországi zsidóság kollektív tudatában is megvan a probléma, s azonkívül ez a közösség mint irodalmi közönség a saját életének és saját lelki formáinak rajzára kíváncsi az irodalmi alkotásokban, az olyan bizonyosság, amire üzleti számítások is épülhetnek. Csak ez magyarázhatja meg Erdős Renée «Báró Hercfeld Klarissz» című regényének keletkezését. Témája: a modern zsidóleány élete; a faji ösztönök ősi mélyeivel való küzdelem rajza. Mint háttér, minden tendencia nélkül felrémlik ez a környezet Hatvány Lilinél és Földi Mihálynál is.

Legfigyelemreméltóbb tehetsége a zsidó irodalom sajátmaga felé fordult tudatának egy fiatal, erősen képzett író, aki még talán maga se tudja mi minden várható tőle ezen a téren: Zsolt Béla. Versekkel kezdte, erősen radikális szellemű hírlapírói munkával folytatta. Első regényén még ez látszik meg, afféle tendenciózus riportregény, amibe az ember egyéni életének szellemi és szekszuális problémáit éppen úgy bele akarja zsúfolni, mint a «fémterror» kulisszatitkait. De edzett és fanyar tehetsége és tételes szociológiai jártassága rávitték arra, hogy azt a világot rajzolja meg, amelyet ismer és amiből kinőtt: a zsidó kispolgár életét. Szindarabjában már minden rejtegetés és fátyol nélkül adta ennek a világnak alakjait és egyelőre belső, önmagába zárt problémái közül egyet-kettőt. De éppen ez vezette talán rá, hogy zsidóság a maga individuális elosztottsága révén szakadatlan sűrűlődsben áll egy másik világgal — a «Gerson és neje» című regénye ennek az összehatásnak egy-két esetét teszi mérlegre, benne a magyarországi zsidó kispolgár egy bizonyos típusának lelkisége és életformái bontakoznak ki olyan őszinteséggel és hűséggel, amilyent a magyar irodalomban még nem láttunk. Hogy a főhőssel és világával szembeállított keresztény világ és keresztény alakok torzra sikerültek, arról egyelőre nem tehet, később meg fogja érezni bennük a tendenciát és kiszámítotttságot. Legújabb regénye, a Bellegarde, viszont a szintén zsidó nagypolgári életnek egy részét és egyik típusát tárja fel szinte a szociográfus ambíciójával; könyvalakban még nem jelent meg és így nem kaphatott kellő publicitást.

Komor András regényéről («Fischman S. Utóda») Móricz Zsigmond írja (A zsidó lélek az irodalomban. Nyugat. Idézett hely.): «. . . szereplői mind tiszta zsidó egyéniségek . . ., aki nem zsidó, a dsentri, a paraszt, a polgár, mind csak úgy tűnik fel, ahogy a valóságos zsidó életéből kifelé fordulva láthatja a zsidó más felekezetű és fajú embertársát». A magyarországi zsidóság irodalmának új korszakát köszönti Móricz ebben a tüneményben.

iff. Jankovits Antal.

L'EUROPE CENTRALE, ECONOMIQUE ET SOCIALE.

(Csikay Pál könyvének kritikája körül.)

*Mélyen Tisztelt Szerkesztő Úr!*¹

Varga Istvánnak a Társadalomtudomány 1—2. számában megjelent könyvismertetése olyan tényeket tartalmaz, amelyek nem fedik a valóságot és legutóbb megjelent könyvemet illetőleg téves következtetésekre vezetnek és hamis feltevéseknek lehetnek kiindulópontjai. Ezt megelőzendő, felkérem a Mélyen Tisztelt Szerkesztő Urat az alábbi szerény észrevételeim szíves közlésére:

Azt, hogy egy írásmű «csekély publicitásra számíthat» vagy sem, rendszeren nem a kritika szokta megállapítani és eldönteni. Ez a megállapítás könyvünk esetében sem találó, s beigazolni látszik azt a régi tapasztalatot, hogy némely könyv, sokszor kedvezőtlen kritika ellenére is, sikereket harcol ki magának. Viszont állításunknak ez az utóbbi része sem illik réa könyvünkre, mert hiszen úgy a belföldi, mint pedig a külföldi közvélemény tudtommal osztatlan lelkesedéssel fogadta annak megjelenését. Egy bírálattól eltekintve, mindegyik jót mondott róla és két irodalomnak, a magyarnak és a franciának lett «nyeresége» e könyv. Szabadjon itt mindjárt a *Figaro* és *Oeuvre*, valamint a *Correspondance Universellere* utalnunk, mint a legismertebbekre és legtekintélyesebbekre. Ritkaságszámba megy, hogy Párizsban hasábokat írjanak napilapok egy magyar szerző magyartárgyú könyvéről. A belföldi napisajtó cikkeivel nem is foglalkozom, csupán megemlítem Balla Antal cikkét a Pesti Hírlapban, Mihelics Vid-ét az Új Nemzedékben. Hivatkozom továbbá Szászy István kritikájára a Magyar Jogi Szemle júniusi számában. A közvéleménynek ily megnyilatkozása mellett tehát nem tudom, hogy miért kellene «restelkednünk».²

De ugyanilyen osztatlan lelkesedés köszöntötte kötetünket a Kárpátoctól az Adriáig. Itt is csak egynéhány sajtóorgánium megemlítésére szorítokozom és pedig a Temesvári Hírlap április 3-iki, a Prágai Magyar Hírlap április 22-iki, valamint a Siebenbürgische Zeitung ápr. i-iki számaira. A cseh Slovensky Dennyk pedig április 11-iki számában önálló cikket szentel nekünk «Magyar propaganda a Nyugaton» címmel és attól tart, hogy «francia iskolákban taneszközüül fogják e könyvet komoly profeszszorok felhasználni».

Látnivaló mindezek után, hogy a Társadalomtudomány-ban megjelent könyvismertetés írója mennyire tendenciózusan és egyoldalúlag

¹ Csikay tagtársunk levelének és a bíráló válaszanak közzétételével a vitát folyóiratunkban befejeztnek tekintjük. *A szerkesztő.*

² Egyik kritikuskunk egyenesen sajnálja, hogy e könyv nem jelent még meg magyarul. (Lásd Hegyaljai Kiss Géza cikkét a Magyar következés máj. 9. számában.)

tárgyalja könyvünket. Szememre veti még azt is, hogy «kompromittálom a magyar ügyet». Mindenekelőtt előre kell bocsátanom, hogy az inkriminált «hamis» adatok nem az én koholmányaim. Minden alkalommal hivatkozom a forrásmunkákra, ahonnan azok származnak. Ezeknek legnagyobb része Buday László általam több helyen idézett munkáiból való, így a cikk írója által a harmadik bekezdésben szereplők mind. Igaz, hogy Buday könyve már sok tekintetben idejét múlt. Azóta azonban még senki sem írt jobbat ennél a könyvnél. Még ma is lépten-nyomon történik reá hivatkozás. Csak hirtelenében ragadok ki a sok könyv közül egynéhányat mint Olay Ferencet, Bernát Istvánét és Fodor Ferencet.

Úgy veszem észre, hogy az említettem cikk szerzője nem érzi meg azt a finom nüanszbeli különbséget, ami az «új» fogalmának a francia nyelv különféle jelzőiben megfelel. Franciaországban pl. az újkori történelmet *Histoire Moderne* elnevezés alatt tanítják, kifejezés, amely nem teljesen fedi az «új» magyar fogalom meghatározását. Így joggal beszélhetünk a 38. lapon «új» pénzügyi reformról, mert a pengő, a századforduló korona-pénzegységével szemben, a franciáknak új.

Különben is a kritikák nem alap nélkül emelték ki (v. ö. a «Nemzeti Újság» máj. 25. számát) azt a körülményt, hogy Buday László könyve után az én könyvem az első nagyobb szabású munka, amely a külföld előtt még eddig ismeretlen problémákat fejteget. Tehát bátran lehet a külföld előtt mindezekről a kérdésekről mint újakról beszélni. Buday könyve ily vonatkozásban még ma is egyedül áll, mert olyan átfogón és olyan apró részletekre terjedőleg senki sem dolgozta fel az általa ismertetett kérdéseket. Statisztikáihoz, bár azok többször helyesbítve is lettek azóta, nem nyúlhatam hozzá, mert ha azok közül csak egyet is megbolygattam volna, az összes adatok hitelét aláástam volna. A 10. lap 1928-as búzaexportadatai a Pénzügyi Központ francia nyelven kiadott évi jelentéséből vették. (*Bulletin Économique l'Institut Central des Sociétés Financières* No. 2. 1929 17,1.) A 23. lapon csupán feltételes módot használok és általában beszélek a protekcionizmus káros következményeiről Középeurópában (« . . . de meme l'industrie hongroise est ancantie si les taxes protectionnistes empechent l'entrée des matières premières des États voisins»).

A nyelvekre vonatkozóan csak a népszámlálás adatainak feldolgozása után fogunk tiszta képet látni. Teljesen helytelen azonban a cikkíró azon beállítása, mintha én a francia nyelvről azt állítanám, hogy az a «legerjedtebb idegen nyelv Magyarországon». Én csupán annak megállapítására szorítokozom — amit különben dokumentálok is —, hogy az fontos szerepet visz a közép- és felsőfokú oktatásban Magyarországon. E részt szóról-szóra idézem: 351. 1. bek. «ainsi le role prédominant du français est devenu indiscutable dans notre enseignement secondaire». A szövegben ez külön «italique»-kal van szedve és arra az előszót író Gide is szintén helyesen reflektál, amidőn e sorokat reprodukálja (IIIo). Végül ami a társadalom-

biztosítással összefüggő statisztikai adatgyűjtést illeti, arravonatkozólag igenis utalok arra, amit különben a javaslat jelen kodifikátora, Kovrig Béla is hangsúlyoz könyvének bevezető részében,¹ hogy t. i. a statisztikai adatgyűjtés tette lehetővé a magyar szempontok és sajátosságok érvényre-jutását a törvényben. Különben, hogy a statisztikai módszerek mennyire egyéniek lehetnek és mennyire magukon viselik azok egy kor vagy egy ország jellegét, hivatkozom egy tanulmányomra,² ahol részletesen tárgyalom e kérdést.

A könyvnek kétségtől hű hibája, hogy az egyes fejezetek között sokszor az időpontok nem jutnak kellőleg érvényre. Azonban aki figyelmesen elolvassa az egész kötetet, megtalálja amit keres és tud következtetni az időrend dolgában is. Rosszakarató ferdítés lenne a fejezeteket össze-visszahányani, úgy mint azt a cikk szerzője teszi. Nem gondolom ennek következtében, hogy «zavaros felépítése» lenne ennek a munkának s hogy ne lenne «célkitűzése». Célja a fontosabb aktuális magyar problémákat külföldi szemmel a külföldnek bemutatni.

Ez involválja a kötet felépítését is.

Maradtam a Szerkesztő Úr készséges híve:

Csikay Pál,

a párizsi *Revue D'Economie Politique* belső munkatársa.

A bíráló válasza:

Csikay Pál bírálati megjegyzéseimre nagy önmegelégedéssel válaszol. Elismeri ugyan, hogy az események időrendi sora könyvéből nem tűnik ki világosan, de az általam igazán csak példaként és távolról sem a tévedések kimerítésére törekvő hibafelsorolás pontonként való megcáfolásának megkísérlése helyett megelégszik azzal, hogy egyik-másik tévedése tekintetében másodkézből vett forrásaira hivatkozzék. A bíráló egy polémia során csak állást foglalhat, de nem döntheti el, hogy a két szembenálló nézet közül melyik a helyes. Ez a mindkét álláspontot ismerő harmadik személy dolga. Ha azonban az egyik fél a felsorolt adatok megcáfolása helyett ily kényelmes álláspontot foglal el, úgy — szerény nézetem szerint — tulajdonképpen önmagát ítéli el. Mindenesetre leszögezem, hogy cáfolatomban *eredeti* forrásokra hivatkoztam.

Ami a Buday László könyvére való hivatkozást illeti, meg kell ismételnem álláspontomat, mely szerint helytelen és megtévesztő 10 éves statisztikai adatok alapján ismertetni a magyarországi helyzetet. Ha időközben nem is jelent meg idegennyelvű összefoglaló könyv a magyar köz-

¹ Frisch-Kovrig Öregségi Rökkantsági Biztosítás Munkaügyi Szemle Kiad. 1928.

² Tanulmányom a Munkaügyi Szemle 1928 ápr. számában.

gazdaságról, a kitűnő Központi Statisztikai Hivatal évenként a megbízható adatok tömegét teszi közre, amelyekből Csikay megbízható információkat szerezhetett volna. Az általam Csikayval szemben felsorakoztatott «tények» tehát éppen azért «tények», mert «fedik a valóságot».

Ami Csikay azon megjegyzését illeti, hogy könyvéről különböző külföldi napilapok elismerő bírálatokat közöltek, megjegyzem, hogy az ilyen, többnyire köteles recenziószerű bírálatok a könyv értékét és közölt adatainak helyességét igazán nem dönthetik el. Az Új Nemzedékben különben az említett szerző aláírásával semminemű cikk nem jelent meg. A francia kritikus viszont jóhiszeműen elhiszi, hogy a könyv adatai helyesek. Csikay jobban tette volna, ha nem mások ítéletére hivatkozik, hanem válaszában bebizonyítja, hogy indokolt Magyarországot olyan országgént állítani be, amely önmagáról gondoskodni nem tud és még a mezőgazdasági termékekből is importra szorul. Könyvéből ugyanis ez derül ki. Búzaexport-adatait az eredeti forrásra hivatkozva, cáfoltam meg. Ami a pengőkérdést illeti — Csikay úgy ír, mintha csak a jövőben kerülne bevezetésre.

Az «új» szó jelentőségére vonatkozó nyelvészeti fejtegetéseket köszönettel tudomásul veszem és mivel e téren nem vagyok szakember, az ezirányú vitát nem kívánom folytatni. Mindamellet nem tudom elhallgatni, hogy a szóbanforgó részben nem a pengőpénz új voltáról van szó, hanem arról, hogy a pengő csak a jövőben fog bevezetésre kerülni, — ami talán még sem helytálló, mivel *nem* az aranypengőről van szó. Csikay könyvének 38. lapján ugyanis a következő áll: «Un pengoe *refrésent*era 0.26315789 grammes d'or fin. Avec la nouvelle unité, un nouveau taux de l'argent *sera* également fixé sur la base de la valeur d'or. La nouvelle unité *équivaldra* à la valeur or de 12.500 couronnes papier calculée, sur la base du cours du dollar» stb. — Megjegyzem, hogy az utolsó mellékmondat teljesen hamis, amennyiben a papírkoronáról az arany pengőre való átmenet a dollárral való mindennemű kapcsolat nélkül ment végbe. A papírkorona értékének stabilizálása pedig korábban a papírkorona értékének a font sterlinggel való kapcsolatbáhozatala által történt.

Ami a protekcionizmus káros következményeire vonatkozó megjegyzését illeti, megjegyzem, hogy ha ő mondatát valóban úgy értette, a könyvben a «si» nincs dülten szedve), hogy a magyar ipar fejlődése csak akkor van veszélyeztetve, ha a védvámok megakadályozzák, hogy a nyersanyagok a szomszédos államokból bejöjjenek, úgy bizvást mondható, hogy ez a megjegyzés, ha ilyen beállításban nem is helytelen, de mindenesetre felesleges. Az ipari nyersanyagok ugyanis Magyarországon vámentesek. A tényleges viszonyokat ismertető könyvben ilyen senki által nem javasolt feltevésnek következményeire igazán nem kell kitérni. Fenntartom azt az állítást, hogy Csikay könyvének olvasói mindenesetre abban a hiedelemben lesznek, hogy Magyarországon a védvámok az ipari nyersanyagok behozatalát is megakadályozzák.

Befejezésül: Csikay meg van bántva, mert azt állítottam, hogy könyve csak csekély publicitásra számíthat. Bírálatom minden olvasójának el kell ismernie, hogy e megjegyzésemet minden személyes él nélkül tettem s kifejezetten általánosságban, minden Magyarországot vagy a magyar viszonyokat ismertető könyvre értettem. Megjegyzésemmel csupán azt akartam mondani, hogy Magyarország nem a világ közepe és hogy a külföldön a magyar viszonyok iránt — sajnos — csak korlátozott az érdeklődés. Ha azonban ebben tévedtem volna és ha Csikay könyvét valóban a külföldiek ezrei olvasták el — ami a Magyarországot ismertető könyvekkel nem igen szokott megtörténni — úgy az Magyarország szempontjából igen sajnálatos és szerencsétlen véletlen. Hogy miért tartom annak, azt bírálomban részletesen kimutattam.

Dr. Varga István

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Hornyánszky Gyula: *Görög társadalomrajz.* (Acta litt. scient. univ. Franc. Josephinae Sectio philolog.-hist. Tom. III.) Szeged 1931. — 38 l.

A szerző a klasszika-filológia létjogát új feladatok megoldásában jelöli meg. Elsősorban a történetírásnak kell a korunkat domináló szociális kérdésekhez és szempontokhoz igazodnia. A szociológia eljutott már oda, hogy szempontokat, fogalmakat, termékenynek ígérkező gondolkozási irányokat adhat a görög-római történeti tanulmányoknak. A jogi és gazdaságtörténet eddig sem nélkülözte a szociológiai fogalmakat, azonban a modern társadalomtan eszméit eddig inkább tudatosság nélkül fogadták be. Állami és magánrégiségek a szociológia által feltárt összefüggések világos felismerése után rendeződnek csak szerves egységbe s a görög-római kultúra, az állami és magánélet fejlődése a társadalmi lélektan ismerete mellett válik érthetővé. Az ókori intézmények sztatikus váza életet nyer a szociológia dinamikus tényezőinek a kutatásba való bebecsátása útján. A társadalomtani beállítottság, a szociológus szemléletmódja termékenyítheti meg a klasszika-filológiát. A tömeglélektani megállapítások ismerete nélkül pl. a klasszikusok sok helye csak tökéletlenül érthető meg. Még a rokonértelmű szavak között is sokszor ez adja meg a disztinkció kulcsát. Amint az állam és a jog ismerete nem fér el az «államrégiségek» rekeszében, úgy a «magánrégiségek» fogalomköre is szűk a társadalmi élet széles mezején mozgó jelenségek és folyamatok befogadására.

A szerző egy görög társadalomrajz tervezetét dolgozza ki s közli mintegy programmul. Ennek vázát érdekesnek véljük itt bemutatni:

I. Általános rész:

A nép (faj, környezet).

A nemzet (kisnemzet, «kultúrnemzet»).

Az egyén társadalmi helyzetét meghatározó tényezők és az osztályképződés:

indigenátus,
személyes szabadság,
nem,
kor,
származás,

- f) helyi tartózkodás,
 i) vagyon és
 j) műveltség.

4. Társulatok:

közösségek (nemzetiség, család, polgári tagozatok: phratia, phyle; nemesi rend, állam), egyesületek (ide tartoznak: a politikai pártok, a vallási szekták és a különböző iskolák is), szövetségek (symmachia, sympoliteia, isopoliteia, synoikismos).

5. A társadalom dinamikája:

Népesedés és gyarmatosítás,
 közlekedés és hírszolgálat,
 gazdasági élet (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem),
 szellemi élet (maradiság és haladás stb.).

Kollektív lélektan (tömeg, közszellem, közvélemény).
 Egyén és társadalom.

II. Speciális (kultúrológiai) rész:

Szociális mozzanatok az egyes kultúrosztályokban.

Interferencia a különböző kultúrosztályok között.

Idegen befolyások.

Tanulmánya utolsó fejezetében gyakorlati tanácsokkal látja el a szerző a klasszikus történelemhez visszanyúló szociográfust. Sz. Gy.

Kornis Gyula: *Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika.* (Akadémiai Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. IV. kötet 3. sz.) Budapest, 1931. 35. lap.

Már Hegel óta ismeretes a kultúrállam fogalma, azonban elméletileg szinte máig közigazgatási fogalom maradt, ez a jegye volt uralkodó. A kultúra, mint az egyének szabad tevékenységének eredménye, az államhatalom számára nehezen megközelíthető, nehezebben, mint a jogi vagy gazdasági élet. Az állam, mint jogi szervezet közvetlenül nem szabályozhatja a belső lényünket, az érzületet, a szellemet, az erkölcsöt, a tudományt, a művészetet. Az állameszmény azonban a jóléti és a jogállam eszméjén át elérte a kultúrállam eszményét. Amint az ember és az emberiség végső célja a kultúra értékrendszerének megvalósítása, úgy az államnak — a nemzet jogi és hatalmi szervezetének — is a kultúra fokozatos megvalósítására kell törekednie. Az állam mint jogrend lehetővé teszi a kultúra fejlődését s viszont a kultúra erkölcsi értékkel, szellemmel telíti az államot. Ha a jogállam az erkölcsi értékek megvalósítását tűzi céljául, kultúrállammá lesz.

A kultúra fogalma az állam másik jegyével, a hatalommal is összefér. Az állam, amikor közvetett úton fejleszti, erősíti a kultúrát, a maga hatalom-

állományát növeli. A végeredményben erőszakot, kényszert jelentő hatalom a szerző szerint nem sérti az egyéni vagy nemzeti személyiség erkölcsi autonómiáját. «Az abszolút értékek — írja — megvalósítást követelnek. Ha egy nemzet (állam) az értékek realizálásában jobban kitűnik, a benne rejlő szellemi energiákat buzgóbban s nagyobb erőfeszítéssel bontakoztatja ki s így fejlettebb kultúrára tesz szert, akkor természetes, hogy részint önkénytelenül, részint tudatosan ebben a fejlettebb kultúrában rejlő szellemi és anyagi hatalom expanzióra tör s legyűri a jóval kisebb kultúrájú államot, melynek népe nem fejt ki akkora munkát, az értékek megvalósításában. A kultúra eszményének feltétlen megvalósítási kötelessége formálisan igazolja a fejlettebb kultúra szellemi s ebből folyó politikai hatalmát.» E sorokban a szerző a kultúrimperializmus elvét formulázza. Tétele, amennyiben a nemzetek történelmi küzdelmeinek, e végső elemzésben magasabbrendű biológiai létharc-jelenségeknek megértéséhez kíván kulcsot adni, teljesen használható s a cultura imperatrix harcosai számára szubjektív igazolásul is szolgálhat. Mint államideál azonban abszolút kultúr-ideálok hiányában éppen nem megnyugtató, nem is szólva a kultúrindividualizmusnak az élet és a fejlődés jogán bírt erkölcsi értékéről, amelyet a más kultúrát hordozó nép érvényesülési ösztöne zsákmányának érezhet ugyan, erkölcsi érzése azonban önellentmondás nélkül sohasem.

A kultúra értékrendszerének megvalósítására az államot kultúrpolitikája képesíti. Ezért van ennek az államéletben centrális szerepe. Nemcsak célkitűzés a feladata, hanem a művelődési javak helyes termelése és elosztása s ezzel a társadalmi egyensúly biztosítása is. Fejlett szellemi kultúra nélkül az államhatalom és jog helyes gyakorlása éppoly kevésbé képzelhető, mint egészséges gazdasági élet. Az anyagi kultúrát is a szellem teremti és irányítja. Az önértékeknek (jó, igaz, szép, isteni) megfelelően az erkölcs, a tudomány, a művészet és a vallás a kultúrának az a négy ága, amely a kultúrpolitikát erkölcs- vagy neveléspolitikára, tudománypolitikára, művészetpolitikára és egyházpolitikára tagolja. A kultúrpolitikát a nacionaizmus hívja életre, mert a nemzeti kultúra fejlesztése érdekében a jogállamot kultúrállammá tette. A nacionalizmus megérezte, hogy a reális életcélok a kultúra lényegével, értéknormáival összeesnek s így még a gazdaságpolitikának is lényegében a kultúrpolitika célkitűzéseire kell igazodnia. A gazdasági érdekszervezetek hálózatának korában az állam felismeri szociális feladatait s a szociális állam a kultúrembert teszi ideáljává s szociálpolitikáját a kultúrpolitikához igazítja, mert ez mutatja meg értékrendszerével a szociálpolitika célkitűzéseire is az élet magasabb értelmét.

Kornis Gyula szép tanulmányát azzal a gondolattal zárja, hogy a kultúrpolitikának, mint biztos iránytűnek lehetőségét nem szabad kétségbevonnunk, mert az emberiség, ha tévedés és küzdelem árán is, de mindinkább közelébe jut az abszolútaknak gondolt eszményeknek.

Szombatfalvy György.

Bartók György: *Kant etikája és a német idealizmus erkölcsbölcslete.* Az Akadémia filozófiai könyvtára. Budapest, 1930, 335 o.

Bartók munkáját a Magyar Tudományos Akadémia 1918-ban a Gorove-díjjal tüntette ki, de a nehéz viszonyok miatt tizenkét évig kellett várnia, míg a Vigyázó-hagyaték révén most megjelenhetett. A szerző a várakozás hosszú idejét arra használta fel, hogy egyes részeket kibővített vagy másképpen fogalmazott, de a mű egészen lényegbeli változtatást nem tartott szükségesnek. Célja: «hogy a logikai szálak és azok összefüggésének feltüntetése által hozzájáruljon Kant és a német idealizmus szellemi alkotásának megismeréséhez». Előszavában a szerző kifejezi az iránti reményét, hogy «az erkölcsi anarchia mai idején némi szolgálatot tehetnek fejtegetései «mindazok számára, akik meg vannak győződve arról, hogy a szellem értéke örök és a szellem ereje soha végleg le nem győzhető». A Böhm Károly emlékének ajánlott munka ezen a ponton emeli ki szavakban is szerzőjének mestere szelleméhez való hűséges ragaszkodását. A magyar bölcsélet eddigi legnagyobb rendszerező elméje meg is érdemli azt a hálát, amellyel tanítványai viseltetnek iránta, mert Kant, Fichte és Hegel szellemének egy szintézisbefoglalásával (a schopenhaueri nyomok nem jelentősek nála) és tanítványai lelkébeplántálásával megadta nekik azt a látást, amellyel a német idealizmusnak páratlanul gazdag és termékeny eszmeszövedékében eligazodnak, látnak és értenek.

A Böhm-tanítványok közül Bartók György a legtermékenyebb. Előttünk levő munkájához jó előkészület volt «Az erkölcsi érték filozófiájáról írt tanulmánya (1911) és Böhm Károly főművének, az «Ember és világa» IV. kötetének «A logikai érték taná»-nak sajtó alá rendezése (1912). Akadémia-jutalmat nyert munkája mellett ott állnak ma «Kant» (1925), «Az erkölcsi értékeszme fejlődése a görögöknél», a Böhm Károlyról írt monográfia (1928), az «Ember és világa» V. kötetének sajtó alá rendezése és több kisebb tanulmány. Ezek a munkák arról tesznek bizonyosságot, hogy a szerzőjük két fő problémája az erkölcsi kérdés, főleg Kanttal kapcsolatosan, és Böhm Károly. Aránylag szűk területen mozog a szerző, de ez helyes önkorlátozás következménye, mert ezzel teszi biztossá lépteit a bölcséleti kérdések legmeredekebb szirtjein is. Ez a helyes önkorlátozás nyilvánul meg most előttünk levő munkájában is. Kant etikáját vizsgálja részletesen s annak a német idealizmus erkölcsbölcsletére tett hatásáról számol be, helyet adván azoknak a bölcselőknek is, akik Kant irányával szembenállva sem tudták kivonni magukat az ő hatása alól, mint Jacobi, Herbart, Fries, Beneke és Schopenhauer. Az olvasó nagy figyelemmel, érdeklődéssel kíséri szerzőnk elemzéseit, s Kant erkölcsstanán végigérve (nem könnyű az út), egy nagy élménnyel gazdagon tart pihenőt. A munka második része kevesebb értelmi gyönyörűséget nyújt, az az érzésünk, hogy a Kant-epigonok nagyon is eltörpülnek mesterük óriási méretei mellett.

Tudjuk jól, hogy ezek a fáklyavivők kevésbé jelentősek, mint a fáklyagyújtó, de a maguk tanrendszere egészében ők is egész emberek. Ez a pont az, amelyen kételyeink támadnak a szerző problémájával szemben: filozófiailag termékeny-e az ilyen «szellemtörténeti» elemzés? El kell azonban ismernünk, hogy a szerző így feltett problémáját szép sikerrel oldotta meg, Kant etikája hatásának elemzéseit elfogadjuk, csak attól az érzéstől nem tudunk szabadulni, hogy amit itt hallunk, az elemzések nélkül is tudott és világos.

Emeljük ki, hogy Kant tanában szerintünk is helyes módon védi Kantot a formalizmus vádja ellen: Kant nem új erkölctant akart adni, hanem az erkölcsiségnek formáját kereste, miért lehet az erkölcsi törvény általános és szükségképi érvényű s így a formalizmus természetes. Határozottabban rá lehetett volna mutatni arra, hogy ez a formalizmus nem jelent ürességet; a formai erkölcsi törvény nem tartalmatlan, ami egyenesen szembeszökő az erkölcsi törvény azon megfogalmazásában, mely szerint a másik emberben ne csak céljaink eszközét lássuk meg, hanem az ő öncélúságát és méltóságát is. Szociológiai nézőpontból e ponton különösen vártuk volna, hogy szerzőnk legalább röviden utaljon itt egy nagy-szerű szociális etikának megadott lehetőségére, annál inkább, mert Kant ezirányú gondolatai is hatással voltak Fichtére, s mert ez az archimedesi pont az, amelyre ráállván, a szerzőnk által is említett erkölcsi anarchiában, amely a társadalmi osztályok egymáshoz való viszonyát oly szomorúan jellemzi ma, a bennünket fenyegető káoszt el lehetne hátrítani. Hogy szerzőnk e pontra nem utal, abból magyarázhatjuk, hogy nagyon szigorúan köti magát a magasabta határokhoz, az erkölcsiség érvénytanából legkevésbé sem akar kilépni az érvény tanon kívül eső szociológiai területre. Kevésbé tartjuk szükségesnek Kantot a rigorizmus vádja ellen védelmezni. A rigorizmus túlságos szigorúságot jelent: de lehet-e puha és engedékeny az erkölcsi törvény? Viszont a rigorizmus nem jelent ridegséget, az élet örömeiről való lemondást, amint szerzőnk is hangsúlyozza, s e ponton már újból egyetértünk vele. Valamint abban is, hogy Kant posztulátum tanát nem a rendszer folyományának tartja, hanem a bölcselő emberi mivoltából érti és magyarázza meg.

Bartók munkája értékesebb részének a Kant etikájáról szóló alapos, részletes és Kanthoz hű ismertetést tartjuk. Ez alkalommal is kitűnt, hogy Böhm Károly szelleme jó kalauz és nem béklyó. Szeretnők, ha Bartók az általa olyan jól ismert német idealizmus eszmekincseinek további ismertetésével is megajándékozna bennünket: így a tágabb értelemben vett erkölctannal s a társadalombölcsélettel.

Trócsányi Dezső.

Dr. Szél Tivadar: *A születések alakulása Budapesten és az európai nagyvárosokban.* Budapest, 1929. 281 l.

A főváros életét megvilágító statisztikai munkák gazdag sorozatában

jelent meg a nagy tudományos készültségű Szél Tivadar könyve Budapest natalitásáról. A szerző oknyomozó, általános szabályszerűségeket kereső statisztikát kíván nyújtani, a számok alakulásának törvényszerűségét kutatja, tehát statisztikai horizontra igyekszik szűkíteni vizsgálódásait, egyaránt kerülve a szociológiai kiindulást s a részletező leíró statisztikát. Ezzel tudatosan lemondott az eredmények gazdagságáról, hogy annál biztosabb statisztikai megállapításokhoz jusson.

A születési arányszám állandó csökkenése a nagyvárosokban már nem a városi népségek természetes szaporodásra mind alkalmatlanabb összetételére, hanem egyéb: gazdasági, társadalmi, életmódbeli és erkölcsi okokra vezetendő vissza. Budapesten a gazdasági kényszer fokozott erővel jelentkezése és a menekült értelmiség nagy hányada még növeli a születési csökkenés arányát. Míg 1883-ban még 34.5, 1927-ben már csak 12.8 születés esett ezer budapesti lakosra. Még legtöbb a születés a szegény és műveletlen III. és X. kerületben.

A törvénytelen gyermekek arányszáma is erősen csökken, de azért Budapest még mindig elől van ezer lélekre eső 3.5-es évenkénti átlagával. (Leningrád 5.3, München 4.7, Breslau 4.5, Koppenhága 4.0, Párizs 3.8, viszont Genova 0.9, London 0.7, Birmingham, Sheffield és Rotterdam 0.6.) Száz budapesti újszülött közül 1876-ban még 30.2, 1927-ben már csak 19.2 volt törvénytelen. Az évi 3000 körüli törvénytelen gyermek közül 1100-nak anyja házicseléd, 1000-é pedig (statisztikai kategória!) «egyéb és ismeretlen». 440 ipari munkásnő és 237 napszámosnő szerepel még nagyobb számmal. Tehát a házicselédek vezetnek. Érthető, hogy míg a katolikusoknál száz születésre 21/8 (8 kath. 28.4) törvénytelen születés esik, addig a zsidóknál csak 4.8. Vagyis aránylag a zsidó anyáknál van legkevesebb törvénytelen gyermek. Viszont a legtöbb törvénytelen születés a gettószerű VI., VII. és VIII. kerületben van, amiből arra lehet következtetni, hogy a törvénytelen gyermekek vallási hovatartozása faji szempontból sok esetben megtévesztő lehet. Itt volna az ideje, hogy a szociális szempontból oly fontos kérdést: a törvénytelen gyermekek társadalomrajzát a főváros körültekintő statisztikai hivatala alapos tanulmányban feldolgozza.

A termékenységnek a foglalkozási ágakkal és ezzel kapcsolatban a társadalmi rétegződéssel való összefüggéseit a szerző a statisztikai szempontú adatgyűjtés miatt nem tárhatta fel megfelelő módon. Közismert régi igazságoknak — hogy a jómóddal és műveltséggel arányosan erősödik a szaporodási konszideráció — megerősítése bizony itt sovány eredmény. Érdekesekek a születések hónapok szerinti gyakoriságára, valamint az elvetélésekre vonatkozó adatok. A legtermékenyebb falun is, városon is a januártól márciusig, ápriliséig terjedő 3—4 hónap. Különösen február és március. Falun ezen kívül van még egy rövid termékeny időszak (de csak törvényes gyermekekre nézve!), az augusztus szeptember hónap. Az elvetélések száma csökken (1910 körül kulminált), aránya azonban

(ezer születésre 85 körül) eléggé állandó. Aránylag legtöbb elvetelés a zsidóknál van. A törvénytelen elvetelések arányszáma valamivel nagyobb a törvényes házasságban élők elvetelési arányszámánál. *P. P.*

Schneller Károly: *Borsod vármegye népszaporodása 1920-tól 1930-ig.* Miskolc, 1931. 71 lap.

Schneller Károly kiváló statisztikusunk, a népesedési kérdésnek fáradhatatlan kutatója ezúttal Borsod vármegye tízéves népszaporodását vizsgálta meg és ismerteti sok szociográfiai készséggel. Megállapítása szerint a megye jó természetes szaporodáson felül ipara és bányászata fejlődésének is köszönheti népnövekedését. Vándormozgalma egyre passzívabb, az ipar és bánya vonzóereje csökkenőben. Munkája végén a szerző rámutat bizonyos gyakorlati irányelvekre, amelyek a természeti és népesedési viszonyokból folyólag a gazdaságpolitikusok és a közigazgatás figyelmébe ajánlhatók. *P. P.*

Franz Kászonyi: *Rassenverwandtschaft der Donauvölker.* Amalthea Verlag. Zürich—Leipzig—Wien. 1931. 272. oldal.

Az a politikai program, melyet Kászonyi könyvében kifejti, megvalósíthatatlannak látszik, sőt sokak előtt már az alapeszméjében is irreális: a Duna medencében szűnjék meg a nyelv államképző s elválasztó tényező lenni, mert a dunamenti népeket faji rokonság, sőt a származás közössége köti össze. Tehát a faji öntudat, a vérközösség legyen a legfőbb szervező és összetartó erő. Nyersen és valószínűtlenül hat ez a kijelentés, a könyv gondos áttanulmányozása azonban meggyőz arról, hogy egy nagyon is komoly és még talán messze kiható kérdéssel állunk szemben.

Kászonyi abból indul ki, hogy a nyelven alapuló nemzet-eszme történelmi alakulat és szükségképpen imperialista tendenciájú. Pedig önmagában való hajtóereje az emberek közti természetes, veleszületett affinitásához képest kicsi. Pl. Elzász lakosságának nagy része ma is németnyelvű s mégis Franciaországhoz s nem Németországhoz akar csatlakozni. Azért, mert fajilag azonos az alpesi fajtájú franciával s idegen neki az északi, uralkodó fajtájú német szellem. A magyarországi nemzetiségek is példával szolgálnak arra, hogy idegen nyelvük ellenére is a magyar sorsközösségben kívántak megenni. Magától értetődő a dolog, ha figyelembe vesszük az anthropologia megállapításait. A rutének és tótok keletbaltiak, tehát ugyanolyan fajtájúak, mint a magyarság egyik része; nem éreztek tehát vonzalmat a nekik idegen fajú, mert alpesi csehek iránt. Viszont a magyarság másik eleme: a törökös turáni fajta a bulgár, szerb, oláh néppel található érzébeli ösztönös kapcsolatot, mivel ezek is uralkodó és történelmi osztályaikban a turáni, illetőleg a vele rokon dinári fajtához tartoznak.

Kászonyi — hivatkozva a szociológusok fejtegetéseire — helyesen

mutat rá, hogy az államok sohasem népi — nyelvi — alapon keletkeztek, hanem mindig úgy jöttek létre, hogy valamelyik uralkodásra termett, hódító nomád törzs uralma alá hajtotta és megszervezte a passzívabb fajtájú elemeket. Ezek azután az államban az alsó osztályokat képezték. Északon és nyugaton az északi fajtájú germánság volt ez a szervező és hódító fajta, keleten és délen a turáni. Bulgária, Szerbia, Oláhország, Magyarország állami alapjait turáni-dinári fajtájú lovas nomádok vetették meg s azóta is valamennyi dunamenti országban az úr, az uralkodó osztály és politikai vezető ideáljaként a turáni típus képe lebeg. A keletbalti, alpesi és mediterrán fajtájú elemek valamennyi országban csak az alsóbb osztályokban foglalnak helyet. Kászonyi szerint tehát az oláh, bolgár, magyar, szerb nemzetnek, melynek politikai vezető rétege egyazon fajtához tartozik, egyféle mentalitású, össze kell fogni minden nyelvi különbség ellenére is.

Vájjon a faji gondolat alkalmas-e arra, hogy politikai irányokat szabjon meg? — veti fel az ember a kérdést Kászonyi könyvének elolvasása után. Az anthropologia szerint semmi esetre sem. De jelentősége és hatóereje igen nagy lehet, különösen ha — mint néhány évszázad óta a nyelvét — tudatosítani tudjuk. Már most, ha figyelembe vesszük, hogy a dunamenti népeket (minden nyelvi és faji tekintet nélkül), a politikai és gazdasági érdekek mind közelebb sodorják egymáshoz, hogy a közös frontban erősebb védelmet találjanak a nyugati német és a keleti orosz támadás ellen, akkor értékelni tudjuk a Kászonyi által kifejtett faji rokonság-eszme jelentőségét is, mert szubjektív ható erejénél fogva hozzájárulhat az eddigi, nyelvi ellentétekből folyó súrlódások enyhítéséhez.

Ilyen értelemben Kászonyi könyvét politikai irodalmunk egyik legeredetibb és mindenképpen figyelemreméltó munkájának tartom.

Gáspár János.

Andreas Fleissig: *Planeuropa. Die soziale und wirtschaftliche Zukunft Europas.* München—Leipzig. Verlag von Duncker & Humblot 1903, 171 lap.

Európa létkérdésének megoldása a *szerző* szerint csak gazdasági úton érhető el. A gazdasági megoldás kulcsa a Szovjetben rejlik, mely ma körülbelül abban a gazdaságfejlődési stádiumban van, mint voltak az európai államok 100—150 évvel ezelőtt. A kommunista kollektív államot azonban szükségképpen a kapitalista államnak kell megelőzni, Oroszországban azonban a kommunizmus kitörése előtt még teljes erejében virágzott a feudalizmus. Az európai államoknak minden körülmények között számolni kell a Szovjettel mint gazdasági egységgel és arra kell törekedniük, hogy mielőbb felvehessék vele a gazdasági kapcsolatokat.

Az Európai Egyesült Államok (USE) politikailag erőszakolt eszme és igen nehezen vonható közte és az Amerikai Egyesült Államok közt pár-

huzam, mert utóbbinak megvoltak a politikai előfeltételei a megalakulásra, így a jövő sorsának kialakulásának tekintetbe vételével legfeljebb meg-egyeztet, de nem egyesült államokról beszélhetünk.

A kapitalizmus messze maga mögött hagyta a fejlődésben a Marxista szocializmus elméletét, hiszen ez Marx óta alig nyújtott valami újat. A kapitalizmus átforgalmazása kollektívizmusra csak ott volna lehetséges, ahol a pusztuló kapitalizmus kellő tartalékokat tud átengedni a szocializmusnak, mert ennek híján történő kísérletek, csak meddő forradalmak maradhatnak, melyek ha politikailag változásokat vonnak is maguk után, nem képesek a nyomasztó gazdasági helyzeten — amely miatt kitörtek, — változtatni.

Európa a keleti nagy szociális probléma és a nyugati kapitalizmus két véglete között meg kell találja a módot arra, hogy öntestével hidalja át a két rendszer közti különbséget. Ezt egy újfajta kartellgazdálkodás révén lehetne elérni, mely felé — talán öntudatlanul — de máris megtörténtek az első lépések. Amíg ugyanis a háború előtti kartellek offenzívba háború utániak pedig deffenzív jellegűek voltak, addig legújabban észlelhetők olyan kartellek, melyek célul tűzik ki a munkáslétszám és a fogyasztás indexszámának stabilizálását. Ez a törekvés lassan az általánosulás felé halad s így elérkezik az az idő, amikor kizáróan kartellgazdálkodás fog folyni, ami kizárja a felesleges versenyt és konszolidáltakká teszi a gazdasági viszonyokat, mert stabil áraival és béreivel emelni fogja a proletariátus életstandardját és állandósítja kereseti lehetőségeit. Európa ezen tervszerű államközi kartellgazdaságához az evolúció elve alapján fog elkerülni, mely kontinentális gazdasági egységbe (Planeuropa) fogja foglalni Európa államait.

Politikai vonatkozásait illetően «Planeuropá»-nak megvan az az előnye is Páneurópával szemben, hogy Anglia minden veszteség nélkül bele tud kapcsolódni a Kontinens gazdasági kooperációjába, míg egy politikai egyesülés veszélyeztethetné érdekeit. A Szovjet előbb-utóbb el kell jusson az újjászületéshez, melynek bekövetkeztével meg fogja nyitni kapuit Pláneurópa előtt, hogy nyersanyaggal lássa el a Kontinentst. Végül Pláneurópa nem irányul az Amerikai Egyesült Államok ellen sem, mert az tőkájével mindenkor részt vehet az európai kartellgazdaságban.

A jövő kartellgazdálkodása természetesen óriási változásokat fog előidézni a gazdasági életben és különösen a mezőgazdaság racionalizálásához fog vezetni, mert a nemzetközi gazdálkodás lehetővé teszi, hogy mindég a megfelelő területeken termeljék a különböző gazdasági termelvényeket.

*Zathureczky Gyula**

J a n c s ó B e n e d e k-E m l é k k ö n y v. Az EFE «Jancsó Benedek Társasága» megbízásából szerkesztette *Asztalos Miklós*. Budapest, 1931. 413 l.

Tizennyolc jórészt erdélyi író áldoz itt a nagy székely emlékének visszaemlékezésekkel vagy tanulmányokkal. Ez utóbbi túlnyomó a vaskos kötetben s ezek között is a legtöbb Jancsó kedvenc témaköréből való. A remiszenciák közül ki kell emelnünk *Kolosváry* Bálint cikkét, mely igaz és finom elemzése Jancsó pályájának és szellemi arcképének, öt történelmi tanulmány van a könyvben, köztük *Albrecht* Ferenc érdekes munkája a kiegyezés korának nemzetiségi politikájáról. Figyelemreméltó *Szabó* Pál Zoltán tanulmánya Déldunántúl nemzetiségi fejlődésvonaláról. A cikk néhol a szociográfia mesgyéin jár s szerzőjétől, ha érdeklődését ez irányban mélyíti, e téren is értékes eredményeket várhatunk. A könyv második, nagyobb felét tizennégy (adószerű cikk» tölti be túlnyomó részben szintén a kisebbségi témakörből. *Teleki* Pál a geopolitika szerepét vázolja, *Búza* László, *Ajtay* Gábor és *Szász* Zsombor kisebbségjogi tanulmányokat tesz közzé, *Buday* Árpád a magyarellenes román tanárnak, *Ghibu* Onisifornak könyvét cáfolja, *Barabás* Endre az erdélyi román kultúrpolitikát, *Móricz* Miklós pedig az erdélyi román hitelpolitikát ismerteti és leplezi le. *Móricz* tanulmánya, mint *Szabó* Pálé, szintén szociográfiai érdekű. *V. Nagy* Iván a magyarság világstatisztikáját adja, *Moravek* Endre a cseh állam helyzetét ismerteti, míg *Szász* Béla és *Pongrácz* Kálmán őszinte és nyíltságában különös jelentőségű cikkben föltárja a fiatal magyar nemzedék felfogását a kisebbségi kérdéstről és politikáról.

A kötet írói között sok új név van s nem egy ígéretes. Külön elismerés illeti a kiadó egyesület főtítkárát, *Zakariás* G. Sándort, akinek nagy része volt az értékes könyv létrejöttében.

S—y.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1930 jan.—ápr.

K. E. Barlow: *The decline of national vitality.* (A nemzeti élet-erő hanyatlása).

Az ipari munkaadók felismerték a munkások egészségéhez, életerejéhez, munkakészségéhez és ügyességéhez fűződő érdekeiket. Ford nyomán már a gyermekkortól edzik munkásaikat. A munkanélküliség erkölcsrontó hatását is látják, de segíteni nem tudnak a bajon. A politikusok is tehetetlenek a nemzet erejét sorvasztó tényekkel szemben. Vagy a központosítás megoldhatatlan nehézségeibe ütköznek, vagy az egyéni tevékenység és felelősségérzet értékeit csorbítják, sorvasztják. Sok javaslat van, s nem egy kísérlet. Említést érdemel az «új egészség»-mozgalom, mely állandó higiéniét és diétát propagál. Sokat ér a gyermekegészségügy felkarolása és főleg ott, ahol intelligens anyákra támaszkodhatik. Politikai, társadalmi, nevelő és karitatív munka folyt eddig a nemzeti erő védelmében. Most a biológia tudománya is csatlakozik, mely főleg az orvostudományban nyer társadalompolitikai jelentőséget. Főtörekvése a megelőzés, újabban az emberek osztályozása munkabírást és egészség szempontjából (három fokozat!) az összes életnyilvánulások alapján. James Mackenzie St. Andrews-klinikái már az ú. n. «integráció» célkitűzését igyekszik szolgálni, hogy csirájában fogja meg a betegséget. A legújabb irány pedig oly messze megy a betegség megelőzésében, hogy a tanár, a jogász, az iparos stb. bevonásával figyeli az ember minden életkörülményét, hogy minden bajnak eleve útját állja.

A biológia azzal szolgálja még a szociálpolitikát, hogy megállapítja az emberi élet fejlődésének legelőnyösebb feltételeit, a testi és lelki élet területén egyaránt. A Peckham-ben (Anglia) felállított Egészségügyi Központ még csak az első lépés. Itt már kötelező a családok orvosi felügyelete. A nemzeti erő védelme minden tényező összefogását teszi szükségessé.

U. ott:

Reginal Wellbye: *Naturalism in Humanism.* (A természeteség a humanizmusban).

A civilizáció mechanizmusát sokszor viszi zsákutcába a szakértelem hiánya. A civilizáció haladása még tekervényesebb pályát mutat, mint

a természeti erők kihasználásában való fejlődés. A fejlődést az anyagi erők és eszközök növekedésének szokták tulajdonítani, holott az ok mélyebben van, az emberi természetben rejlik. A világháború hozta az idealizmus hanyatlását s az anyagi erők jelentőségének túlbecsülését. Az orosz politikai fordulatban nagy szerepe van az emberi értékek keresésének. E civilizáció-ellenes irányzatból sokat megmagyaráz az alacsony műveltségű, de mélységekben élő orosz lélek. Ez közelebb van a természethez, mint a művelt nyugati népeké, tradíciók, ideológiák kevésbé befolyásolják. A nyugati műveltség csak megfinomította erkölceit, de nem alakította át, úgy hogy a keresztény vallás alatt is megmaradtak pogányok.

A humanizmus teret enged a természeti impulzusoknak és intuícióknak s iránya a történelem szerint az, hogy az embert elsősorban emberré tegye, ne pedig természetfelettivé, elvonttá, arisztokratikussá, vagy szolgálivá. A katolikus országok reneszánsza megszabadította a lelkeket az orthodox tanok deszpotizmusától ezenfelül azonban csak a gondolat szabadságát hozta, míg a humanisztikus erőket háttérbe szorította. A demokratikus modern kor is csak anyagi téren törekszik megadni a minél nagyobb tömeg, minél nagyobb boldogságát, de figyelmen kívül hagyja az emberi szellem naturalisztikus vágyait. Találó Laski megállapítása: Az emberi szellem felszabadítása távolról sem tartott lépést a természetnek a tudományos felfedezések által történt meghódításával. Egyik legnehezebb probléma: civilizált voltunk mellett hogyan maradjunk természetesekek s hogyan élvezzük a homo sapiens esze és keze által teremtett új világot anélkül, hogy ki ne rekesszük a lélek mélyén nyugvó érzés és intuíció lehetőségeit.

A civilizáció ne mossa el az ember énjét, ne emeljen falat ember és ember között, de hasson serkentőleg az emocionális elképzelések és a spon-tán intuíciók horizontjának bővítésére, mert a mai irány odavezetett, hogy az ember zavarában inkább lemond a civilizációról, csak hogy ne kelljen megtagadnia természeti érzéseit. A mai irány szülte a nagy idegességet, a szenzáció hajhászását, a bűn és elválás dramatizálását, a túlhajtott nemi életet s mindennek visszahatásaként keresi a visszatérést a természethez.

Szabó Gyula.

EUROPAISCHE REVUE. VII. Jahr. Heft 3. März. 1931.
Kurt H e n s e r: S. O. S. (A szellemi helyzethez.)
 A háború utáni európai ember — néhány akarاتفelvillanástól eltekintve — bizonyos fáradt nemtörődomséggel hagyja magát az események és a végzet által sodortatni. Ennek az apathikus állapotnak magyarázata abban rejlik, hogy a társadalom széles rétegei veszítették el a háború folytán vezetőiket és a vezetőkbe vetett hitüket.

Ebből az állapotból a tömegeket már csak parancsoló felszólításokkal lehet felébreszteni. A «neked kell» imperativusa fel fogja rázni a tehetetlen-

ségbe bukott egyéni akarásokat is. Hogy azonban ezt a parancsot ki lehessen adni, szükséges az emberi belső értékek új felértékelése és mobilizálása, mert a ma embere már nem hajlandó magyarázat nélküli parancsoknak eleget tenni. Nem politikai és gazdasági, hanem belső emberi liberalizmusra van szükség, mely új utakat nyit a zárt európai kultúra újraéledése felé.

U. ott: 4. Heft.

C. G. Jung: *Az archaikus ember.*

Az eddigi kutatások eredményeként megállapítható, hogy az archaikus ember igen kevésben különbözött a ma élő primitív embertől. És így utóbbi könnyen behelyezhető az archaikus ember életkereteibe. Érdekes kérdés merül fel ezen a téren, hogy mennyiben különbözik a kulturált ember a primitívtől lelki és szellemi képességekben. C. G. Jung egyenrangúnak feltételezi a kétféle embert s a különbséget közöttük csupán a különböző kultúra folytán beállott különböző világszemlélet okozza. A dolgokról alkotott fogalmak mások a kulturált és mások a primitív, illetőleg archaikus embernél. Így pl. míg a kulturált ember a dolgok bizonyos egymásrakövetkezését véletlennek nevezi, addig a primitív ember magyarázatot keres bennük és fátumszerűen látja az eseményeket bekövetkezni. Hite szerint mindennek van lelke és egyes hivatott lelkek képesek megválni a testtől és más alakot öltve, kiszemelt áldozatuknak kárt okozni, így logikájuk a kulturált ember előtt abszurdumnak tűnik fel, de nem szabad elfeledni, hogy a dolgokról alkotott fogalmaik szerint a logikájuk igenis helyes és aszerint a kulturált ember logikája abszurd. Jung számtalan példával támogatja fejtegetését, mely azzal az eredménnyel végződik, hogy az előzetes feltevést: miszerint a primitív és a kulturált ember egyenlő értékekkel rendelkezik szellemi téren is, — mint valóságot bizonyítottnak tekinti.

Zathureczky Gyula.

TÁRSADALOMTUDOMÁNY PÁLYÁZATA.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNY hiányát érzi a magyar nemzet különböző társadalmi rétegei *életszínvonalát* feltáró szociográfiának. Ezt megbízható adatgyűjtésnek kell megelőznie, amely lehetőleg sok átlagosnak tekinthető család jövedelmét és kiadásait tárja fel háztartási naplók alapján. Különösen fontos, hogy a ma válságba jutott kisbirtokos, kisiparos, gazdasági és ipari munkásrétegek s a kistisztviselői osztály élet-szintje megvilágíttassék.

Ennek érdekében a TÁRSADALOMTUDOMÁNY pályázatot hirdet családgazdasági adatgyűjtésre és feldolgozásra.

A család leírásából, helyzetrajzából kell kiindulni. Családtagok, ezek egymáshoz való viszonya, életkora, foglalkozása; jövedelmi források, keresetek, jövedelmek, gazdasági tevékenység, termésértékesítés, igények; bevételek és kiadások részletes adatai évi összegben stb., stb. A szám- adatokat magyarázó szöveg kísérje, hogy a család életvitele világosan kidomborodjék. Ha lehet, több év eredménye is egybevetendő. Hú, pontos, tárgyilagos, logikusan beosztott munkákat kérünk.

A dolgozatok terjedelme ne haladja túl az egy nyomtatott ívet (16 oldal). A két legjobb pályamunkát 100, illetőleg 50 pengővel jutalmazzuk. A TÁRSADALOMTUDOMÁNY fenntartja a jogot, hogy a beküldött dolgozatok adatait tudományos célra felhasználhassa. Az esetleg közzétett tanulmány, figyelmen kívül a jutalomra, díjazatni fog.

A pályázat nyílt.

A pályamunkák 1932 január 31-ig küldendőek be a TÁRSADALOMTUDOMÁNY szerkesztőségébe (V., Báthory-u. 12.).

MI IS AZ A SZELLEMTÖRTÉNET?¹

Kevés kifejezés futott be nálunk rövid idő alatt akkora karriert, mint a szellemtörténeté. Azt mondhatjuk, hogy a társadalom leg-szélesebb rétegeiben ismerik, használják, dicsekesznek vele. Mert ezt teszi az az átlag-olvasó, ki ma nem éri be valamely egyszerű történettel, hanem «szellemtörténetet» követel az írótól, aki azután — a kereslet-kínálat elvéhez igazodva — nem is tér ki a megtiszteltetés elől, hogy «szellemtörténész»-nek mutathatja be magát. Nemrég hivatalos közleményben olvastam, hogy egy nagyreményű ifjú «szellemtörténeti kutatások» céljából kapott külföldi ösztöndíjat és nap-nap után utasítok vissza hallgatókat, akik a «szellemtörténet» köréből kérnek szakdolgozati témát.

Tehát a «szellemtörténet»-ből jelszó lett és tagadhatatlan, hogy az eme hivatásának betöltésére kivételes módon alkalmas. Tetszetős hangzású, de bizonytalan értelmű; gondolatot ébreszt, bár ezt a gondolatot teljes határozatlanságban hagyja meg. Hiszen nemcsak a nagyközönség nem tudja azt, hogy minő közelebbi értelmet fűzön a szóhoz; de biztosra állíthatom, hogy az úgynevezett szakemberek körében sem igen tudják ezt, amennyiben — hiúságból félrevezetve — az illető kifejezést használják.²

Jelszavak tisztázására a tudomány vállalkozik. Ezt a feladatot a szellemtörténet szavával is el kell végeznie, melynek nagy keletét és széleskörű használatát — ez legyen első «szellemtörténeti» megállapításunk — közelmúlt jelszavas kultúrrezsimünk szellemére igen jellemzőnek tarthatjuk. A tudománynak kell felvetnie a kérdéseket: egyedül megokolt módja vagy csak külön fajtája-e a szellemtörténet a történetírásnak és mennyiben ez, vagy az, vagy egyik sem a kettő közül; azután újszerű problémák elé állította-e a szellemtörténet a kutatást s amennyiben igen, mi által nyilatkozik meg — a múlt tudós eljárásával szemben — ez az újszerűség? Vizsgálódásunknál a szellem fogalmából fogunk kiindulni. Magának az összetett kifejezésnek

¹ A Magyar Társadalomtudományi Társulat VI. rendes közgyűlésén tartott elnöki megnyitó előadás.

² «A magyar történetírás új útjai» címen 1931-ben megjelent kollektív munka sem ad a kérdés lényegéről kellő felvilágosítást, ámbár már címével programot ígér.

hazájával egyelőre ne törődjünk; fejtegetéseink folyamán ügyis kiderül, hogy miféle külföldi behozatal.

1. A szellem fogalma és a történetírás.

Legközvetlenebb értelemben azok használják a szellem-szót, kik a lélek szavával egyszerűen egynek veszik. Mert a nyelv közhasználatától eltekintve néha filozófusok sem tesznek különbséget «lelki» és «szellemi» között (v. ö. erre és a következőkre nézve Eisler: Wörterbuch der philosophischen Begriffe I. kötetében a Geist, Geistesphilosophie, Geisteswissenschaften és Gesamtgeist címszavakat). Ez esetben a «szellemtörténet» csupán azt hangsúlyozná, hogy az emberi lélek az, a maga érzéseivel, gondolkozásával és akaratával, ami az emberi történetet mozgatja. Az ilyen spiritualizmust meg legfőleg az úgynevezett történeti materializmusnak irányzatos tanításával szemben lehetne és kellene aláhúzni.

De a νοῦς már Anaxagorastól kezdve mást szokott jelenteni, mint a ψυχή. Két irányba mutat az elkülönülés útja. A szellemet mindenekelőtt valami tökéletesebbnek és értékeesebbnek fogják fel, mint az egyszerű lelket; a modern gondolkodásban azt a magasabbrendű életet szokás szellemnek mondani, amely önmeghatározó aktivitásában eszményeket állít fel, célokat tűz ki és értékeket teremt. A megkülönböztetés második módja szerint még bizonyos viszonyosság alapján tér el a szellem a lélektől. A kereszténység gondolkörében az Istennel való kapcsolat választotta el a πνεῦμα -t a közvetlen emberi természettől s tette azt ennél becsesebbé; a szekularizált modern bölcsészet az embertársak kölcsönösségével helyettesítette az isteni kapcsolatot. Szellemről e filozófia értelmében ott szokás beszélni, ahol nem a magára hagyott emberi lélekről vagy ennek megnyilatkozásairól van szó, hanem ahol az emberi kölcsönhatások folyamata értékelhető és objektíválható eredményekhez vezet. Az egyének része van a szellemben, de ezt kizárólagosan nem foglalhatja le a maga számára.

Kezdjük elemzésünket az így nyert összetett fogalmon s nézzük mindenekelőtt ennek kollektív vonatkozásait. Legyen szellem szubjektív értelemben az a magasabbrendű lelki élet, amely együttélő emberek kölcsönhatásában nyilatkozik meg s objektív értelemben az, ami ennek az életnek egy időben külső kerete, feltétele és teljesítménye. A bennünket legközelebről érdeklő filozófiai rendszer, a Dilthey-féle, melynek újabban Spranger és Litt a képviselői, szintén ebből a komplexumból, a társadalmi-történeti valóságból indul ki, midőn «szellemi tudományokról» beszél. A társas együttélés különben is a történetírás alapszemlélete. Az egyedülvalóságában elgondolt

egyén absztraktum, még a biográfus szemében is, hacsak nem a leibnizi monasz eszméjét vetítette rá a maga hőisére (Gundolf Goethe-je).

A szellemnek itt szóba hozott német filozófiája körülbelül ugyanazon szolgálatot szeretné tenni a történetírásnak, mint a francia-angol, a Comte-Spencer-féle pozitívizmus. Azon legáltalánosabb fogalmat kívánna nyújtani, amelybe minden beletartozik, ami társas és amaz általános társas formákat megállapítani, amelyeknek keretei között a történeti valóság végbemegy. De míg az előbbi «szellemnek», a szociológia «társadalom»-nak nevezi ama társas formák rendszerét; míg ez a társadalmi organizmusnak, ellenlábasa a szellemnek «sztrukturáját» vizsgálja. Szellem és társadalom: ez a két alapfogalom így egy szintre hozva és egymással szembeállítva a legvilágosabban mutatja be, hogy mi jót-rossza-i várhat a történetírás ettől a két különböző filozófiai iránytól, amelyeknek mindegyike — az általános igazságok színvonalá alatt — a különös nemzeti géniusznak sajátosságait is magán hordozza.

A német gondolkodás mélyebb, mint a francia-angol, midőn szellemnek jellemzi a történeti valóságot s ezzel eleve szót emel ama tévedések ellen, melyekről dolgozatom folyamán a naturalizmus neve alatt még beszélni fogunk. Mélyebb azért is, hogy egyszers-mind az ismeretani problémát is felveti a szellem hangoztatásával. Mert a szellemet csakis a szellem tudja «megérteni» s a mi megismerő állásfoglalásunk lényegében más a történeti jelenségekkel, mint a természetiekkel szemben. A német filozófia szóbanforgó nagy érdekeit a pozitív történetírónak is el kell ismernie és fel kell majd használnia, még ha bizalmatlanul fogadja is azt a sok ködös elméletet, amelyet a német mélység a szellem magyarázatára produkált.

Mert ismerni kell ezt a végnélküli és sokszor zavaros literatúrát, hogy megokoltnak tartsuk történetírói szögből a kérdés felvetését: mit kell mindannyiszor a «szellemet» emlegetni-hívogatni és ismeretani töprengésekkel a kutatás egyenes útját megszakítani, ahányszor az emberi kölcsönhatások azon szövedékéről van szó, melyet sokkal közvetlenebbül, világosabban és megfelelőbben mondhatok és magyarázhatok «szellem» helyett «társadalom»-nak? Mintha a végső eredmény is igazat adna e kritikai megjegyzésemnek: újabban nem a német szellembölcsészek tesznek legtöbbit a társadalomtani problémák tisztázására, hanem azon szakférfiak, akik a végső elemeknek állandó feszegetése nélkül elfogulatlanabban és annál élesebb megfigyeléssel közelítik meg a társas jelenségeket. Hegel annak idején meleg érdeklődéssel kísérte Comte irodalmi munkásságát s az utóbbi is sokat helyeselt abból, amit a berlini professzor előadásairól hallott. De — jegyzi meg Comte és ezt szellemtörténészeink is megszívlelhetnék — Hegel túlságosan metafizikus és túl sokszor szerepelteti a

«szellemet». «Je n'aime point du tout son esprit, auquel il fait jouer un rôle si singulier» (idézve Höffding-nél *Gesch. der neueren Philosophie*. II. 203. 1.).

Tehát azon az alapon, hogy minden, ami társas, az eo ipso szellemi (amit természetesnek tartunk, mihelyt megértettünk) történéseink csak tunya-jelzővel nevezhetnék magukat szellemtörténéseknek. De mintha rögtön kivételt kellene statuálnunk, mihelyt a szellemi életnek ama speciális megnyilatkozásairól van szó, melyeket mai napig a «népszellem» és «korszellem» kifejezéseibe sűrítünk, a német romantika nyelvhasználatát őrizve meg. Itt már azt a metafizikai fordulatot is szívesebben fogadjuk el, hogy «szellemnek» nevezük egy egész nép vagy kor lelki készségeit, akaratának irányát, érzésének és gondolkodásának megjelenési módjait. Mert bármennyire használjuk a szellem-kifejezést kollektív értelemben is, valamit a személyiség gondolatából mindenkor fűzünk hozzá és egyetlen népet vagy kort mégis csak könnyebben képzelek el megszemélyesítve, mint a laza fogalmú, mert a részek összetartozását nélkülöző «emberiséget».

Népszellem (illetőleg nemzeti szellem) és korszellem mindenestre a történetírásnak legfontosabb segítő fogalmi lettek, melyek által válik csak igazán lehetségessé közös forrásra, okokra vezetni vissza mindazt, amit csupán a külön megnyilatkozások diaszpórájában látunk. Nehezen megfogható, sokféleképpen értelmezhető koncepciókkal van ugyan itt dolgunk; de nem kétséges, hogy eszmében azt az egységet jelenti számunkra a nép- és korszellem, melynek részeiként vehetjük és magyarázhatjuk bizonyos körön belül a történeti valóság tarkaságát, az események és kultúralkotások egész gazdagságát.¹ Ha mai szellemtörténészeink ahelyett, hogy a szellemet bizonytalan általánosságban citálgatnák, kifejezetten azt mondanák, hogy a nép- és korszellemmel foglalkoznak, mert a történetet ezek organikus életnyilvánulásának fogják fel, akkor valami különösen újat ezzel sem mondanának ugyan (rég tudjuk, hogy a függés bizonyos mértéke szerint minden történés valamely nép- és korszellem körzetébe utalható); de a tárgy közelebbi meghatározása által mégis csak világosabban látnók, hogy hányadán vagyunk velük. És bármennyi nehézséggel és tévedési lehetőséggel jár is együtt a nép- és korszellem tünetének venni mindazt, ami történik, helyesléssel vennők mégis tudomásul, hogy modern történetíróink magukévá tették a régi aristotelesi bölcseséget, amely szerint az egész szükség-

¹ A «szellemtörténészek»-nek megtett hisztórikusok közül Eckhart Ferenc látja mindezt a legvilágosabban Ottó Giercke nyomán; 1. «A magyar történetírás útjai», 272. lap.

képen előbb van, mint a rész; hogy tanultak valamit abból az «esprit d'ensemble»-ből, melynek követelményeit a társas jelenségekre vonatkoztatva Comte pozitivizmusa fejtette ki részletesen először és hogy minden erővel azon igyekeznek — ami különben a múltban is az összes nagy történészek igyekezete volt — általános okaiból magyarázni meg a speciálisat, a részlegest (1. Thukydides «kultúrfilozófiai» bevezetését korának s e kor legfőbb eseményének, a peloponnesosi háborúnak megértetésére).

Az ily értelemben vett szellemtörténetnek mindig integráló része volt és lesz az eszméknek s ezek további kibontakozásában és rendszereződésében a világnézeteknek vizsgálata (az idézett gyűjteményes munkában Thienemann Tivadar beszél külön az eszmetörténetről 76. l.). Mert a szellem formájának az eszme a tulajdonképeni tartalma, amennyiben az emberi szellem öntevékenységéről beszélünk és nem idegenből átvett határozományairól (tehát pl. nem Ranke ideáiról). Értelmi kivirágzásában mutatják be az eszmék a szellemet, függetlenebb állapotában azon sajátságoktól, amelyek az anthropológia mélyéig különítik el a különböző népszellemeket egymástól (és ilyenkor inkább népleletet szoktunk emlegetni). Az eszmék mellé az intézményeket sorakoztatja a szokásos francia történetírás. Az utóbbiaknak, az intézményeknek fejtegetését semmiféle néven nevezendő szellemtörténet sem háríthatná el magától, annyira összefügg egymással, annyira egymásra utal minden a történetben. Külső testet az intézményekben öltének az eszmék s a szellemtörténésnek különös feladata legfőleg azt jelenthetné, hogy az intézményes formák mögött mindenkor az alkotó és éltető szellemet is éreztesse. Mert amint a való életben is csupán félig létezik, amit pusztá megszokásból cselekszünk, amit tán nem is értünk már, akként a történetírásnak is csupán holtanyaga lesz az, amit keletkezési motívumaiban és végső céljaiban nem tudunk új életre kelteni.

Eddig a szellem kollektív fogalmával foglalkoztunk, s ezzel kapcsolatban az egyéni kölcsönhatások ama szövedékével, melynek általános történetét egészen fölöslegesen akarnók akár a szelleminek, akár a társadalmiak jelzésével ellátni, annyira magától értetődőt mondanánk a tunya jelzőkkel. Társadalomtörténetről csak ott beszéljünk, ahol kifejezetten társas eszmék és intézmények történetéről van szó, szellemtörténetről meg legfőleg akkor beszélhetnénk, midőn az egyes nép- vagy korszellemnek valamely speciális történeti kérdésével foglalkozik a kutató.¹ Lássuk most folytatólag az individuális

¹ L. a többször idézett gyűjteményes munkában Dékány István «gazdaság- és társadalomtörténetét» a 182. s köv. l-on. — Népszellem vagy lélek helyett Mályusz Elemér, nézetem szerint, helyesen használja — a német Volkstum mintájára — a kissé szokatlan «népiség» kifejezést, midőn

értelemben vett szellemnek fogalmát, amely szerint — mint már mondtuk — önmeghatározó aktivitásában: eszményállításában, célkitűzéseiben és értékeléseiben fogjuk fel és szemléljük az emberi lelket.

A modern bölcsészeti irodalomban talán Eucken neologizmusa tárta elénk a legmegkapóbb módon azt az erőfeszítést, mellyel a szellem — saját egységét és önállóságát valósítva meg általa — a lelki világnak erre az új, az empirizmussal szemben magasabb lépcsőfokára hág. A szellem ilyenén felfogásához a természetes affinitás alapján kapcsolódtak azután azon módszertani törekvések, melyeknek Windelband és Rickert lettek a képviselői (amaz idiographiájával, emez a singularitas-fogalmával) s amelyek külön területet és eszközt biztosítottak a szellemi, a történeti kutatásnak a természettudományok mellett és ezekkel ellentétben. A pozitívizmus túlkapásait akarta ez a német bölcsészeti irány ellensúlyozni, azt a nyilván hibás feltevést, hogy a történeti egyén ugyanazon kérlelhetetlen természet-törvényeknek van alávetve, mint a holt matéria; hogy külön minősítés nélkül maga is ennek a materiának csak egyik része; hogy mindenképp előtt ő is csak quantum és nem qualitas.

Nem mondhatnók, hogy ezek a hevesen vitatott, olykor hit-hűen elfogadott, máskor helyesbített elméleti tételek, melyekről itt szó van, túlságosan befolyásolták a történetírói gyakorlatot. Hiszen a történetíró — a maga közvetlen megfigyeléseire és emberismeretére hallgatva — soha oly mechanikus módon nem foghatta fel a történet lefolyását, mint ezt tőle valamely következetes naturalizmus kívánta volna és viszont ép az említett okból talán azt az idealizmust sem oszthatta egészen, melynek fokára a szellemtudósok srófolták fel az emberi lélek igyekezeteit. A hisztorikus — sajátos feladatának érdekében — mindig csak bizonyos tartózkodással követheti a filozófus útmutatásait. De amennyiben valamiféle filozófia mégis csak lappang minden történetfelfogás mögött s amennyiben akarva nem-akarva kóráramlatok befolyása alatt dolgozunk valamennyien, vizsgáljuk meg egy-két pontban, hogy az újabb időben tagadhatatlanul erősödő idealizmus miként hatott vissza a történetírói gyakorlatra.

A pozitívizmus az értékeléstől való idegenkedésre tanított. A történész elégedjék meg a ténymegállapítással, mert csakis az lehet a változatlan igazság eleme; tekintse ép ezt a tartózkodást egyéni ítéletektől tudós mivolta legfőbb jellemvonásának. Még Ranke is úgy hitte, hogy személyiségének egyszerű kitörlését követelheti a

«egy egész nép *öntudatlan* életéről és kulturális tevékenységéről» beszél (U. o. 242. 1.). A népiség fogalmára vonatkozó újabb felfogást és irodalmat l. Herrman Gumbel értekezésben: *Dichtung und Volkstum* (Ermatinger: *Philosophie der Literaturwissenschaft*. 43. és köv. 1.).

hisztorikustól. Manapság lényegesen megváltozott ez az állásfoglalás a múltnak személyeivel, tetteivel, alkotásaival szemben, mióta különben a pusztá reflexió is arról győzött meg bennünket, hogy a történetírásban értékelés nélkül még az anyagkiválasztást és -elrendezést sem végezhetjük el. Manapság főleg «szellemtörténészeink» buzgólkodnak azon, hogy «átértékeléseikkel» újat teremtsenek, hogy újjal helyettesítsék a régi történetet. És csakugyan természetesnek kell gondolnunk, hogy mikor a mai történeti szemléletmód a múlt emberében is elsősorban a dinamikus lényt keresi, tehát sztatikusoknak képzelt sajtóságok-képességek számbavétele helyett inkább az akaró, a célra törtető, az értékelő egyént, hogy akkor — mondom — a modern tudós a maga saját értékeléseit szögezze szembe a történetben magában megnyilatkozó értékelési módokkal. Egyébként is a múltat a mindenkori jelenhez viszonyítani, az ideáljaiban és ideáljaiért élő aktivizmusnak, a modern élettől ránk parancsolt e szellemi állásfoglalásnak természetes követelménye. De látva az ifjú nemzedéknek azt a nagy igyekezetét, hogy új értékjegyeket nyomjon a régi érmekre, alkalomszerű dolog arra figyelmeztetni, hogy az újszerű értékelés még nem jelent szükségképen tudós értéket is; hogy az ilyesmit csak akkor tekinthetjük a tudomány tényleges gyarodásának, ha azokból a forrásokból merít, melyeket megnövekedett ismeret és mélyült belátás fakasztanak a tudományos haladás útján.

A történetkutatás a változót keresi a változatlanok keretei között. Mert mintegy az utóbbiakba van a történés tartalma beágyazva, nevezük bár azt a változatlan állandó környezetnek és életfeltételeknek, logikai kategóriáknak vagy erkölcsi normáknak. A naturalizmus lehető szűk térre igyekezett a történelmi tartalmat szorítani. Ahol megalkuvást nem tűró törvények uralkodnak, csak ép úgy, mint a holt természetben; ahol minden megmozdulás már eleve determinálva van, ott az emberi szabadakaratra sem nyílik sok alkalom, ott az egyén — még a legnagyobb is — semmiség a természeti erőknek nagyságával és hatalmával szemben.

Viszont az olyan történetiszemlélet, melynek középpontjában a szellem ideája van, mintha már alapjelleget fogva biztosítaná az egyéni akaratnak szabad érvényesülését. Mert — látszat szerint — csakis a szabadság uralkodhat ott, ahol az önmeghatározás mértéke, a célkitűzések és értékelések minősége az emberek elbírálásánál a vezető szempont. Bizonyára így képzelik ezt hazai «szellemtörténészeink» is, kiknek alapjában véve kevés közük van ahhoz a német szellembölcészethez, amely a szellem fogalmában szunnyadó tendenciákat elméleteivel a legkövetkezetesebben fejtette ki és a legvilágosabban tárja szemeink elé. Nos az a kép, melyet ilyenformán látunk, nem mindig az élet valóságának és a szabadságnak országát mutatja.

A mindenáron való szellemkeresés ép úgy akadályja lehet a történeti valóság megismerésének, mint a naturalizmus; utóbbi a külső feltételek túlzott hangsúlyozásával hamisítja azt meg, a szellemtörténet meg azáltal, hogy szellem címén a lelkiségre vonatkozó vagy valahogy ezzel kapcsolatos konstrukcióit erőszakolja rá arra a valóságra. Már Hegel abszolút szellemét nem ok nélkül bírálhatták abból a szemszögből, hogy zsarnok módon határozza meg és dönti el az emberi sorsot, s hogy önrendelkező személyek helyett csak a maga képviselőit tűri meg a történet színpadán. De mennyivel jár jobban az életvalóság, ha azon legújabb szellembölcészek kezébe kerül, kik őt tán kisebb képzelőerővel, mint Hegel, de nem kevesebb önkénykedéssel zárják saját szellemük nevében fogalmak, kategóriák, törvények, normák keretei közé?

A dolog megértéséhez tudnunk kell, hogy itt már a szellem egy új, egy negyedik fogalmazásával van dolgunk, amely szellemen nem egyszerűen valamiféle vagy valamilyen vonatkozású lelkiséget ért, hanem külön metafizikai entitást (ahol meg a szellem még nem jutott el idáig, ott a legjobb úton van, hogy eljusson). Eddig a szellem vagy egyszerűen a lélek volt szemünkben (1), vagy a valamiképen minősített lélek mint társas (2) és egyéni realitás (3). Most az ontológia körén túl a szuperindividuálisnak és szuperszociálisnak birodalmába jutottunk. Logikai készségeink s a logikai munkásság eredményei szolgáltatják az alapot az ilyen szellemi entitás felvételére. Mert az e körben szereplő gondolkozási módokat és állásfoglalásokat, azután az ezek útján előálló formákat és objektivációkat mintegy külön világnak foghatjuk fel a lélek közvetlen megnyilatkozásaival szemben s autonóm törvények alá helyezhetjük azokat. A kérdés bölcseleti oldalához korántsem akarok hozzászólni; a metafizikusnak meglehet a jó oka arra, hogy ekként cselekedjék s hogy energiaforrás helyett fogalmak rendszerének és jelentések összefüggésének (Sinnzusammenhang v. teleologischer Wirkungszusammenhang), vagy esetleg értékek és normák komplexumának (Wertkomplex, Normkomplex) fogja a szellemet fel. Minket ez alkalommal csak azon következmények érdekelnek, amelyek mintegy szükségképpen állanak elő akkor, midőn a történetírás az efféle szellembölcészetnek hatása alá kerül.

Tehát a valóság, a történeti valóság is mintegy megduplázódik a lélek és szellem szétválása által, mint ahogy Platón ideái is rádupláztak — Aristoteles bírálata szerint: *Metaphys. I. 9. fej.* — a köröttünk forgó világra. A lélek ontológiáját most a szellem metafizikája határozza s látszat szerint nincs sok köze a két jól elkülönített területnek egymáshoz. De viszont minden kölcsönösség nélkül sem létezhetnek s a szellembölcészek, hogy valamely csodálatos parallelizmusnak

felvételét elkerüljék, tévedésbe ejtő gyorsasággal röpitik a filozófia varázs-szövőszékén a szálakat ide-oda a nélkülözhetetlenek bizonyult kapcsolat megteremtésére. A dinamikus mozzanatokat majd a lelkeség területéről fogja őt szellem kölcsönözni (ugyan honnan is vehetné más helyről?), hogy azután cserébe az állandónak, változatlanak, időtlennek vagy örökkönvalónak azon elemeivel ajándékozza meg szomszédját, amelyek annak alaptermészetétől teljesen idegenek. S ép e pontnál beszélünk arról a veszedelemről, amely a történetírást a szellembölcsészet részéről fenyegetheti.

Szellem, a szóban forgó értelemben véve, egyes embereket, egyéneket tulajdonképpen nem ismer. Ezeknek legalább is típusokká, bizonyos «életformák» megszemélyesítőivé kell a szellem birodalmában átváltozniuk.

Az okszerűség által összekapcsolt jelenségeknek sincs ebben a gondolkörben helye: teleologikus, még közvetlenebbül értelmi (jelentési) összefüggéseknek formáját ölti fel a szellembölcsész szemében a világ. Mert kinn a kérlelhetetlen causa uralkodik; itt benn — a szellemnek zárt elefántcsont-tornyában — a fenkölt ratio. Egyik jeles szociológus tudvalevőleg addig a határig igyekszik «szellembölcsész» lenni, hogy még a társas jelenségek területéről is számúzi az okszerűség fogalmát s még itt is egymást kizáró ellentétnek fogja fel az aitiá-t és a telos-t (Spann).

Azután az egymásutánnak sorrendjét, a históriának ezt az alapszemléletét, sem ismeri a szellem. A jelentés tételei egymás mellé sorakoznak, a magasabb célképzet alá rendelt tagok időtlenül folynak egymásból, a részletes fogalmak az inherencia kapcsán vannak benne az általánosokban. Amiként látjuk, végső következményképpen még az idő fogalma is eltűnhetik vagy szorulhat legalább is háttérbe annál a történeti szemléletmódnál, amely a szellemet fogadja el legfőbb irányítójának, világnézete alapelvének. Mert a szellem időtlen, vagy pozitív formáját keresve e határozmánynak, örökkönvaló.

Már most nem mondom, hogy vérbeli hisztorikus az itt bemutatott következményekig teszi majd a szellembölcsészet felfogását a magáévá; hogy az egyén helyett a típust, az életformát, az ok helyett a célt és jelentést, az egymás után helyett az egymás mellettiséget, a múlt helyett a jelent, az idő helyett az időtlent vagy örökkönvalót teszi meg alapkategóriájává. De hogy a törekvés a fogalmak ilyen átminősítésére és átértékelésére tényleg megvan a történetírás körében is a modern szellembölcsészet hatása alatt, annak nem egy bizonyítékát találhatjuk meg a külföldi (német) literatúrában. Talán nem véletlen dolga, hogy ép a művészet- és irodalomtörténet területén találkozunk legfőképpen a kérdéses tünetekkel. Hiszen itt olyan könnyű, majdnem kínálkozó a kísértés: ránk maradt műremek esetében a műélvezőnek

álláspontjára helyezkedni s időtlennek, örökkön valónak, mert mindenkor jelenlevőnek tartani nemcsak az alkotást, de azt a formát (stílust) is, melyben az megjelenik (v. ö. amit Gerevich a Magyar történetírás új útjaiban, a 132. lapon a «korok feletti típus- és stíluspárhuzamokról mond).

Az elmondottak igazolására vegyük pl. Cysarz-nak, e szellem-történeti irány vezetőjének, a Literaturgeschichte als Geisteswissenschaft (1926) szerzőjének bármely dolgozatát kezünkbe. Szerinte ellentétekként állanak egymással szemben a szellem-történet és az, amit majd szak-, majd egyetemes, majd világtörténetnek nevez. Utóbbinak körében az egymásutánnak a széttartása, a lemérése a legelső feladat, míg a szellem-történet a folytonosságot és szomszédságot az «egymásban levővé» (Ineinander) akarja mélyíteni; a «temporális beosztás» helyébe a «tipologikus alakítás»-nak kell a szellem-történetben lépnie. Mert itt nem a keletkezés, hanem a létezés a legfőbb nézőpont (Seins-Aspekt); «maradandó egységek»-ről van itten szó, melyeknek jelenléte és ne múltja kösse le elsősorban a figyelmünket. S e jelen-filozófiának mélységes meggyőződésével hirdeti Cysarz: «Wir sehen geistesgeschichtlich, wenn wir von entschundenen Dingen zu sagen vermögen: sie sind» (Das Periodenprinzip in der Literatur, az Ermatinger-féle Philosophie der Literaturwissenschaft. 107. L). De miért nevezi Cysarz ezt a szemléletmódot még mindig történetinek; miért legyen meg akár az előkelő nevű «szellem-történetinek a joga ahhoz, hogy ennyire ahisztórikusan lásson és gondolkozzék?

Pedig mintha nem is Cysarzék esztétizmusától, hanem egy eljövendő ethicizmustól kellene a legfőképpen félnünk, ha az imént jellemzett szellem-történeti irány — quod Dei avertant — további haladásokat tenne. A magam részéről hiszek az erkölcsi normák örökkévalóságában; hiszek benne a történeti valóságnak területén állva is és annak nagy ellenmondásait látva is. De azért nem szeretném, ha az emberiség története egy modern szellem-történész kezében megint csak — miként ez a múltban volt — valamely önkényesen megszerkesztett erkölcskódexnek egyszerű példatárává lenne.

2. A szellem és a történetírásnak különös feladatai.

De hallom az ellenvetést: nem kell félni magyar szellem-történészeinket attól, hogy szoros kapcsolatban valamely általános filozófiai iránnyal elvszerűen akár azoknak tartásuk és mondjuk magukat, akik az egészet látják a részekben, akár azoknak, akik a változatlant keresik a változóban. Ilyen elvszerű állásfoglalás — hangzik az ellenvetés — egyáltalán idegen tőlük; mert hiszen nem elemezték a szellem fogalmát és nem döntötték el a kérdést — újabb irodalmunk-

ban ennek vajmi kevés nyomát találjuk — hogy a lelkiséggel azonos-e a szellem, vagy hogy ezen belül vagy e fölött külön sajátosságokkal rendelkező valami-e; hogy fogalmilag összeesik-e a legteljesebb értelemben vett társadalommal, vagy hogy ezen túl a maga saját törvényeinek engedelmeskedő metafizikum-e? Mindezzel, mondják a békéltetők, a magyar gondolkodás nem sokat törődik s talán nem is kell vele sokat törődnie, mert kellő józansággal a szellem fogalmának ahhoz az ötödik, legáltalánosabb értelméhez csatlakozik, amely a szellemen egyszerűen valaminek a magját, a lényegét (a «szellemét») érti. A pozitíviztikus adathalmazás keltette fel nálunk is az általánosabb ismereteknek vágyát; az összefüggéseket nem kereső részletkutatás céltalansága érlelte meg a mi tudományunkban is — állami-társadalmi viszonyaink sorsdöntő változásai közepette — azt az égető ismerettani problémát, hogy mindez mire szükséges, hogy mindennek mi az értelme s amit mi szellemtörténetnek mondunk — úgy szól a védelem — az lényegében nem is egyéb, mint ellenhatás a tudálékos, a magát öncélnak tekintő, de sem a magasabb elméleti, sem a gyakorlati igényeket ki nem elégítő polymathiával szemben.

Szerencsésebb tudományos viszonyok között magam is szívesen csatlakoznék a «szellemtörténészek» karához; hiszen maholnap egy életet töltöttem el ama meggyőződésem dokumentálására, hogy a részletek még semmit sem jelentenek s hogy még annak az összképnek is, melyet a történet valamely korszakáról és kultúrtörékvéséről készítünk, meg kellett valahogy találnia a maga kapcsolatát a modern ember szemléletmódjával és életfeladataival. De az adott körülmények hatása alatt és abban az időpontban, midőn fiatalságnak körében ép a «szellemtudományok» terén rohamosan hanyatlak a tudós munkához szükséges készség és készültség, másképen kell a dolgokról gondolkoznom. Most elsősorban azt kell észrevennem, hogy az ilyen nagyigényű kifejezés és célkitűzés, minő a «szellemtörténet», alkalmas arra, hogy tanulóiifjúságunkat a kellő előismereteknek megszerzésétől térítse el és hogy azt a látszatot keltse fel bennük, mintha a módszeres tanultság fáradalmas útja nélkül azonnal hozzáláthatnának a legmagasabb tudományos kérdések megoldásához. Észre kell vennem, hogy a szóbanforgó kifejezés azonkívül, hogy — alaptalan és tartalmatlan idealizmust ébresztve — hamis képet közvetíthet az életről, egyszersmind áltudományos feltevésekre és általánosításokra is ragadhat, amelyek — kellő alapozottságuk hiányában — nélkülözik a kritika tisztaságát, az érvelés biztonságát. Ilyformán a tanítás problémájával, jövő tudós nemzedékünk nevelésével összefüggésben és a történeti tanulmányoknak az egész nemzeti életre kiható nagyjelentőségénél fogva a szellemtörténet tudományos kérdése általános szociális kérdéssé szélesedik.

Annak bizonyításával, hogy mai fiatalságunk mennyire híjával van a komoly történettudományi munkához szükséges előismereteknek, nem kell hosszasan foglalkoznom. Mindenki rögtön megérti a dolgot, mihelyt beszélni kezdünk róla. Főleg a latin nyelvi tudásnak sajnálatos hanyatlásáról van itt szó és ezzel összefüggésben ama filológiai készségnek kieséséről, amely a szövegekkel bajlódó hisztérikusnak legfontosabb szerszáma. A Magyar Történelmi Társulat elnökének sikerült a klasszikus nyelvek iskolai tanítását végkép destruálni s a «szellemtörténet»-nek nagy igényei bizonyítva a legkevésbé nyújtanak segédkezet, hogy ezt az így keletkezett lakúnát betöltsük.

Húsból-vérből, nemcsak szellemből vagyunk mi emberek. Egy szellemtörténet, bármilyen módon értelmezzük is, eo ipso hajlamos lesz az emberi lét szomatikus tényezőit, sőt ezenfelül annak anyagi feltételeit is elhanyagolni. Már pedig az egyének és a nemzetek sorsát nem utolsó sorban testi sajátságok határozzák meg, a nemzeti öntudat mindenképp előtt az antropológiára hivatkozik s hogy a gazdasági viszonyok milyen nagy mértékben alapjai a kultúrának, a szellemi boldogulásnak, azt a mai embernek nem kell bővebben elmagyarázni. Tehát az a hisztorikus, aki a szellemtörténet pretenziójával lép fel, már csak az imént felsorolt okokból sem fogja a történetet a maga teljes összetettségében látni és megérteni. A szellemet egyes filozófusok — így Wundt is — úgy határozzák meg, hogy «a belső lét, amennyiben ennek összefüggését valamely külső léttel nem vesszük tekintetbe».

A történeti valóság — szellemi részében is — a külső események ezerféleségébe bomlik szét. Ezeknek — egyszerűeknek és sokszorosan összetetteknek — nagy száma a történetírást minden időben foglalkoztatja majd, mert vagy egyetemesen befolyásolták az emberi közösségeket, vagy egyes kultúráknak adták meg a fejlődés új lehetőségeit. Félős, hogy az a kutatási irány, amely szellemtörténetnek tartja és nevezi magát, lebecsüli és elhanyagolja majd a történetírásnak ezt a részét, az eseménytörténetet. Nagy általánosításában inkább a lelki «velejárókra» és a végső következményekre fordítja majd figyelmét és kevésbé a kezdetre és az indítóokokra, amelyek olykor pusztán külszerűek. Túllontúl pszichologizál majd («elpszichologizálja») a történet-társadalom objektív tényét, mondaná Durkheim) és kellenél kevesebbet nyújt az elbeszélés anyagából; munkája bizonyos értelemben hasonlatos lesz ahhoz a modern regényirodalomhoz, amelyben a reflexiók és analízisek mögött a mese végkép eltűnik. Ez a kissé irreális lelki alkat, amely a tudomány körében az általános tételeket és megállapításokat nem támasztja kellő módon a tények ismeretével alá, olyképp jut az iskolapadokon kifejezésre, hogy a

nebulók az évszámokat nem tudják, történeti emlékezésünk és orientációnk legfőbb támasztékait.

Igazán otthonosan a kultúra körében fogja a bármi módon értelmezett szellemtörténet érezni magát («a szellemtörténelem nem más, mint kultúrtörténelem», vallja be a kérdéses csoportnak egyik exponált tagja, Révész Imre: *Protestáns Szemle*, 1931. 8—9. sz. 509. 1.). «Kultúrtörténet» tulajdonképpen csak régebbi és jobb elnevezése a «szellemtörténet»-nek; jobb, mert világosabban és konkrétebben jelöli meg sajátos tárgyaként minden szellemi életnek végső eredményét. Persze a legfőbb kérdéseket: hogy mennyiben egység a kultúra; hogy miért bomlik mégis csak részekre szét és minő részek ezek; hogy utóbbiak között az összefüggés milyen feltételeknek és fejlődési törvényeknek van alávetve; e kérdéseket — mondom — maga az elnevezés még nem dönti el. És nagyjában véve irreleváns, hogy azt az általános tant, mely a felvetett problémákra keres feleletet, kultúrfilozófiának, társadalomfilozófiának vagy esetleg szellemfilozófiának nevezem-e.

Mert nem a dolog természetéből következik, hanem csak a német bölcsészet mai állapotát tekintve valószínű, hogy aki magát «kultúrfilozófus»-nak nevezi, az tételeit mint valamely általános «értékelmélet» függvényét mutatja majd be és hogy viszont a «szellemfilozófus» Dilthey-nek kissé zavaros sztrukturagondolataiból indul majd ki, amidőn a művelődés különböző jelenségei között összefüggéseket akar megállapítani.¹

Egyelőre a tényleges haszon, a biztos útbaigazítás, melyet a történettudomány az efféle általános elmélkedésektől kapott, nem épen nagynak mondható, de ennek a hiánynak nem kis részt maga a történettudomány az oka. Maguknak a történészeknek kellene több kultúrfilozófiai érdeklődéssel munkájukat végezniök, hogy a részlettudás itt is, mint egyebütt teszi, hathatósan támogassa az általános ismereteket. Mert pl. csak a görög történet alapos ismerője képes — általános kultúrfilozófiai tudásunkat is érintő módon — arra a kérdésre feleletet adni, hogy annál a népnél és abban a korszakban minő kölcsönösségben voltak egymással a kultúrának különböző ágai. Minden módszertannak (s ennek nem kellene ép a szellemtörténet nevére hallgatnia) teljesen igaza lenne, hogyha a konkrét történeti kutatásnak azt a feladatát, hogy kapcsolatokat derítsen ki

¹ Dilthey módszertanának befejezetlenségét, melyet újból és újból elővett kísérletei árulnak el, német szellemtörténeti körökben is megállapítják (1. legújabbban Ermatinger: *Philosophie der Literaturwissenschaft* 351. 1., ahol Dilthey összegyűjtött műveinek 7. kötetét, a *Studien zur Grundlegung der Geisteswissenschaften*-t hozza szóba.)

a különböző tárgyú kultúrjelenségek között (pl. egyfelől irodalom-művészet, másfelől erkölcs, vallás és gazdaság között) különös módon hangsúlyozná.

A kultúra körébe tartozik maga az állam is, nemcsak intézményei és az ezekben megnyilvánuló szellem által, hanem már pusztán létezésében is. A politikai érdek és érdeklődés volt az, amely az emberekben a történeti érzéket először felébresztette s az állami közösség sorsváltásai maradtak azontúl is a történelmi figyelem középpontjában, a politikai történetírás volt és maradt a katexochen történetírás (Szekfü a Magyar történetírás új útjai-ban a 397. s köv. 1.). Egy egyetemes azaz valamely kultúra egészére kiterjedő — históriának nem is abban rejlik a vitás kérdése, hogy vajjon az állami, a politikai szempont kiszorítható-e ebből a hagyományos centrális helyzetből; a vitatkozás csak a körül foroghat, hogy miként kell vagy lehet egy ilyen egyetemes történetbe a többi kultúrjelenségeket oly módon csoportosítani az államélet megnyilatkozásai köré, hogy azok utóbbiaknak ne anyagi toldalékai, hanem szervesen összefüggő résztagjai legyenek (v. ö. a legújabb görög történelemnek, Berve könyvének, bevezetését).

A mai viszonyok közvetlen közelébe hozták az embert az állam gondolatához. A mai embernek nem kell bizonyítgatni azt, hogy az állam mit jelent. Egy világfelfordulás tanított ki bennünket arra kötelességünk teljesítése közben, szenvedéseink, áldozataink, veszteségeink arán, hogy az állam nem papirosrendelet, nem adóhivatal, nem fölöttes hatóság, hogy az állam mi vagyunk. Félek, hogy ettől a végzetserűen nagy realitástól távolít el túlmesszire a divatos «szellemtörténet», midőn a politikai események rovására a maga szublimált kérdéseit és megoldási kísérleteit tolja az előtérbe. Félek, hogy tanulékony hallgatóságra is könnyen és hamarosan akad majd ebben az irányban. Nem minden bölcsész apolitikus, de az egyetemen a bölcsésztanhallgatók többnyire azok.

Mar pedig a nemzeti élet a történetírástól az előkelő tartózkodáson túl a maga létezésének pozitív megerősítését is várja. Nem a tudományos igazságok meghamisítása által kívánja ezt, de nem is a kellemetlen igazságok szándékos kielezése által reméli. Mert ámbár a tudományban az illúzióknak nincsen helye, nemzeti élet annál kevésbé nélkülözheti a maga ideáljait és illúzióit, amelyeket nem rombolhatunk szét még a «szellemtörténet» nevében sem. Nemzeti érdekből még a kérlelhetetlen igazságot kereső tudománynak is meg kell gondolnia, hogy mit kiknek és mi módon mondjon el. A nemzeti érzést és öntudatot — ezt a történetírónak tudnia illik — a kultúrfejlődés hosszú útja választja el a «klan-öszönök» korlátozottságától és szűkkeblőségétől. Objektivitásról meg egyáltalán ne beszéljünk

addig, amíg azt, amit mondunk, az ellenkezésnek elve alapján az a körülmény határozza meg, hogy a «zsinóros magyarok» mit mondtak.

* * *

Fejtegetéseim végéhez értem. Nem mondható, hogy a szellem-történet kifejezésének igazolására elégséges okot találtunk volna. Hogyha valamely speciális tárgykörre akarnók a szót szorítani, világosabb értelmű, szolidabb elnevezések bőven kínálkoznának helyette (a különböző kultúrtörténetek, azután az eszmetörténet, társadalomtörténet, a népiség története stb.); ha meg egész általánosságban szeretnők ily módon szelleminek megjelölni a történettel való foglalkozást, akkor a név fölösleges, mert magától értetődő lenne. Tagadhatatlan, hogy újabb időben bizonyos idealisztikus eszmeáramlat nem minden jogosultság nélkül mondott vétót azon lelketlen adathalmaz ellen, amely a további céllal és értelemmel nem törődve, mintha pusztán szaporítani akarta volna a történeti ismereteknek nyers anyagát. De ha a «szellem-történet» csak ezt az ellenhatást akarná kifejezni, ezzel időleges, mert időviszonyokhoz kötött karakterét saját maga állapítaná meg magáról. Adatgyűjtő és átfogóan feldolgozó között fönnáll a különbség, amióta európai történetírás van, tehát Thukydides óta s új szempontot a mi divatos kifejezésünk e tekintetben sem hozott a metodikába. És amennyire kívánatos, hogy a szóbanforgó különbséget az elmélet és gyakorlat terén egyaránt számba vegyük, tehát hogy se itt, se ott ne tévesszük össze a tudomány végső célját a pusztá adatgyűjtéssel, ép annyira szükségtelen, sőt visszás dolognak tartanám, ha a személyek között értékelő jelzővel emelnők ki a különbséget.

Magam részéről nem is hiszem, hogy nálunk a «szellem-történet»-kifejezése állandó természetű terminusnak bizonyulna; mondtam már: divatos jelszóval állunk szemközt, amely hamarosan elmúlik, mint minden divat. Hazai földünkben nincsen gyökere; az a filozófia, amely háttéréül szolgál, a mi magyar gondolkodásunktól teljesen idegen. Mindenesetre van okunk tartani attól, hogy majd csak azután múlik el ez a «szellem-történeti» láz, miután legifjabb tudós generációkban már elvégezte azon pusztításokat, amelyeket a történés anyagi feltételeiről, továbbá az eseménytörténet feladatairól és történetírói vonatkozásban a politikai élet masszívumáról szólva az imént részleteztem.

Eduárd Meyer, a nagy historikus, mondja utolsónak megjelent könyve egyik helyén, ahol nem beszél ugyan «szellem-történet»-ről, de félre nem érthető módon az ilyesmire gondol: «azon belső bomlással kapcsolatban, mely népünket emészti, lábra kapott most az az irányzat, félredobni mint terméketlent a szigorúan módszeres

munkát s helyette intuíció segítségével egy fantasztikus új épületet emelni, amelyet *azután* feldönthet és mással helyettesíthet mindenki, aki utána következik. Hogy ily körülmények között egészséges tudományos élet fönmaradhat-e folytatólag is, vagy hogy ellenkezőleg: a minden igaz kultúrát fenyegető pusztulásban az is a maga végéhez közeledik-e, az attól függ, hogy mennyire sikerül ama bizonyos irányzatot leküzdenünk». (Gesch. d. Altért. II². 2. Abt. 1931. 190. 1.)

Hornyánszky Gyula.

TÜLTERMELÉSI VÁLSÁG

1. Túltermelés és munkanélküliség.

Mindenfelé súlyos termelési válságok, munkanélküliség, gazdasági és pénzügyi krízis. Nemcsak nálunk, hanem Európaszerte. Amíg a háború alatt és az ezután következő néhány esztendőben a pénz értékcsökkenése és a nyersanyagok hiánya érezte a jól ismert inflációs hatásokat, most, az állandó értékű pénz mellett ennek ellenkezője: a mezőgazdasági és ipari túltermelés okoz súlyos bajokat. Ezek ma már olyan mértéket öltenek, hogy sokan visszakívánják azt az időt, amikor a pénznek stabilitása ugyan nem volt meg, de legalább mindenkinek jutott belőle, mert az inflációs idők alatt a munkanélküliség és túltermelés veszedelme nem fenyegetett.

A válságok okairól és azok megszüntetésének módjairól könyvtárat írtak már össze. Majdnem minden közgazdasági munka bőven tárgyalja ezeket, azonban a tény: a válság léte és pusztítása mutatja, hogy a javasolt panaceák nem vezettek eredményre.

Valóban vigasztalan állapot, hogy a valuta stabilizálása és az államháztartás rendbehozatala gazdasági dekonjunktúrával és munkanélküliséggel járt együtt s amit nyert a társadalom a szilárd érték-mérő megteremtésével, ugyanannyit, sőt talán többet veszített a magánvállalkozás leromlásával, valamint a kivándorlók és munkanélküliek ijesztő hadseregével. Önkénytelenül felvetődik a gondolat, hogyan lehetséges az, hogy míg egyrészt a mezőgazdaság és ipar annyit termel, hogy nem tudja termelvényeit elhelyezni, addig a másik oldalon a fogyasztók tetemes százaléka vásárló erő hiányában, nem képes a termelés fölöslegét átvenni. Túltermelésről beszélnek, pedig azzal mindenki, aki közgazdaságtannal foglalkozott, tisztában van, hogy a bőség nem lehet oka a szükségnek s így általános túltermelés lehetetlen, túltermelésről az egyik vagy másik termelési ágban lehet szó. De ha ez a szabály megállja a helyét, akkor mi az oka annak, hogy most, amidőn mind a mezőgazdasági, mind az ipari

termelés az egész vonalon elegendőt, sőt lényeges fölöslegeket termel, a helyzet mégis a válság képét mutatja.

2. A túltermelés optikai csalódás?

Ha tekintetbe vesszük azt, hogy az emberek nagy többsége szegénységben leledzik és szükségletei kielégítésénél nagyon távol áll a telítettségtől, nyilvánvaló, hogy a termelés még jóval a szükségletek alatt van, és a gazdaságpolitika nem is győzi eléggé hangsúlyozni a termelés fokozását, a többtermelést. Ennek a célkitűzésnek keresztülvitelétől várja a legtöbb gazdaságpolitikus a jólét emelkedését. (Eklatáns példa erre a szovjet ötéves racionalizálási terve.) Ez a célkitűzés már magában foglalja annak a szabálynak az elismerését, hogy egy a termelés minden ágára kiterjedő túltermelés elméletben nem lehetséges, illetőleg, hogy egy ilyen túltermelés a gazdasági jólétet involválja s válságoknak és elszegényedésnek oka semmi esetre sem lehet. És különös, hogy viszont a gyakorlat embereit, a termelőket, üzletembereket és munkásokat éppen ellenkezőleg a termelvények túlságos bőségétől, a túltermeléstől való félelem nyugtalanítja s ez, ha válság formájában kirobban, az államférfiaknak is sok gondot okoz. Hogyan lehetséges ez? A közgazdászok sem tagadják, hogy bizonyos, sőt több szakmában előfordulhat, hogy a termelés túlhaladja a keresletet, ha a szakma vezetőiben nem volt meg a kellő előrelátás. De határozottan tagadják egy általános túltermelésnek a lehetőségét s azt optikai csalódásnak minősítik. Azok a termelők, akiknek cikkei fölös készletekben kerülnek a piacra, s ezért rossz árakat érnek el, telekürtölik panaszukkal a világot, viszont azok, akiknek árujuk ritka, és jó áron megy el, hallgatnak. Innét van az, hogy az ember egyébről sem hall beszélni, mint túltermelésről, úgyhogy lassankint kezdi elhinni, hogy ez mindenütt így van.

Sőt a klasszikus iskola közgazdászai, J. B. Say-vel az élükön, azt állítják, hogy ha a termelés valamely ágában fölhalmozódás mutatkozik, a leghatásosabb gyógyszere ennek a bajnak, ha a termelés arányos fokozása vitetik keresztül a termelés többi ágában is. A válság tehát, ami a bőségből ered, nem gyógyítható mással, mint magával a bőséggel. Az összes termelők érdeke tehát, hogy a termelés minél bőségesebb és minél változatosabb legyen. Ezt a megfigyelést legelőször Say formulázta az ú. n. csereképesség tételében (La loi des débouchés), ami így hangzik: Minden terménynek annál nagyobb a csereképessége, minél változatosabb és nagyobb számban vannak más termelvények.

Say gondolatmenete röviden a következő:

Ha absztrakcióhoz folyamodunk és a pénz létezésének kiküszöbő-

lésével feltételezzük, hogy a termelvények *közvetlenül* cseréltetnek ki, mint a cseregazdaság korszakában, a felállított szabály bebizonyított-nak vehető. Ha pl. egy kereskedő megérkezik a cseregazdaság korszakában levő primitív nép nagyobb piacára, feltétlenül érdeke, hogy a piac el legyen látva a termékek lehető változatosságával és sokaságával. Semmi esetre sem áll érdekében, hogy nagy készletet találjon abból az áruból — pl. textilanyagokból — amit ő kínál, de érdeke, hogy a többi áruból, amit a bennszülöttek termelnek, illetve cserébe felajánlani tudnak, lehetőleg sok legyen a piacon. Minden új áru, ami a piacon megjelenik, új elhelyezést tesz lehetővé, vagyis a saját áru cserekéességét növeli. Say tehát oda konkludál, hogy «valamely terméknek az eladását a legjobban elősegíti egy másiknak a gyártása» s a pénzgazdaság korszakában sem változik ennek a szabálynak az érvénye. Mindenkinek annál több lehetősége van termékeinek elhelyezésére, minél több másoknak a jövedelme, és azoknak annál több jövedelmük van, minél többet termelnek. Tehát valamely termelőnek, aki sokat termel valamely áruból, jobbat nem kívánhat az ember, mint hogy a többi termelők ugyancsak sokat termeljenek a maguk részéről, s az egyiknek a fölöslegei kiegyensúlyozzák a többiek fölöslegeit.

Ez az okoskodás, mint a cserekéességre vonatkozó tiszta teória, igen érdekes. Azonban figyelmen kívül hagyja azt, hogy nem kizárólag a termelési tevékenységből származó jövedelmek jönnek a vásárlókéesség szempontjából számításba. Ezenkívül ez az elmélet kizárólag kereskedői szempontból tekinti a dolgokat, és nem ad választ a túltermelés kérdésének sarkalatos pontjára. Mert ha a bőség a bőséggel gyógyítható, miért nem termelnek a munka- s így fizetőképesség nélküliek? Say egyoldalúlag abban látja a túltermelés veszélyét, hogy a kereskedő nem tudja eladni áruját. Nekünk, hogy vizsgálódásunk eredményre vezessen, meg kell fordítanunk ezt az okoskodást. A túltermelésnél sokkal kisebb az a baj, amit az eladatlan készletek jelentenek annál, ami abban nyilvánul, hogy az, akinek az áru[^] szüksége van, nem tudja megvásárolni. Tehát nem azt kell kutatnunk, hogy a kereskedő miért nem tudja eladni áruját, hanem azt, hogy a fogyasztó miért nem tudja megvásárolni. És ez a kérdés már nem csupán termeléspolitikai kérdés, hanem a jövedelemelosztás folyamatát felölelő szociológiai probléma.

A kérdésnek ilyen formában való feltevésénél mindenesetre felmerül az az ellenvetés, vajjon nem mindegy-e, ha én azt kutatom, hogy miért nem tudja a termelő eladni áruját, vagy hogy a fogyasztó miért nem tudja megvásárolni, hiszen az okoknak azonosoknak kell lenni. De ha tekintetbe vesszük azt, hogy már a túltermelés létezésének vagy nemlétezésének vizsgálatánál más eredményre jutunk, ha a fogyasztás szempontjából nézzük a dolgokat, mintha a termelés

szempontjából vizsgáljuk azokat, a kérdés ilyen formában való tárgyalása mindenesetre sikerrel kecsegtet a túltermeléssel kapcsolatos sokszor kaotikus elmefuttatások élesebb megvilágítása és ellenőrzése szempontjából. Mindjárt világossá válik a két szempont különbözősége, ha már a kiindulási pontot, a túltermelés létezését vagy tagadását vizsgáljuk. Kétségtelen, hogy a termelő szempontjából termelési fölösleg mindaz, amit nem tud eladni, a fogyasztó szempontjából azonban nem képez fölösleget az az áru, amire neki szüksége volna, de az adott pillanatban nem tud érte ellenértéket nyújtani. Vagyis a termelő szempontjából mutatkozó bőség a fogyasztó szempontjából szükséglet jelenthet. Tehát a két szempont vizsgálatánál nem jutunk azonos megállapításokra. Nagyon kétséges a Say-féle teória értéke akkor, ha tekintetbe vesszük azt az eshetőséget, hogy a termelés fokozása végbemehet anélkül, hogy a tömegek vásárlóképessége emelkedett volna. Ezért azt hisszük, ha a túltermelés jelenségeit nem csupán a termelő szempontjából figyeljük, hanem a vásárlók és vásárlási jogcímek szempontjából, a kérdést kiemelhetjük a merkantil szellem egyoldalú megvilágításából. Teljesen lehetetlen a túltermeléssel kapcsolatos problémákat a maguk egész jelentőségében tárgyalni, ha kizárólag a termelési politika szemszögéből nézzük azokat és elhanyagolunk olyan fontos jelenségeket, melyek a termelési politikán túl a munkanélküliség és általában a fogyasztóképesség és az erre való jogcímek alakulásának kérdésére adnának választ.

3. A fogyasztásra vonatkozó jogcímek.

Minthogy a túltermelés tulajdonképpeni oka abban rejlik, hogy a tömegek fogyasztóképessége nem áll arányban a termeléssel, először is vizsgálnunk kell azokat a címekeket, amelyek a fogyasztásra feljogosítanak. Természetesen nem lehet célunk jelen dolgozat keretében a jövedelmi ágak és azok alakulásának részletes tárgyalása, csupán abból a szempontból szükséges a jövedelemeloszlási jelenségeket vizsgálódásunk körébe vonni, amennyiben azok útmutatást nyújthatnak a fogyasztás kiterjesztésének lehetőségeire.

A fogyasztási jogcímek kutatásánál absztrakcióhoz kell folyamodnunk, hogy a zavaró körülményeket kikapcsolva, kizárólag egy-egy jövedelemelosztási elv hatását megfigyelhessük. Say feltételezte azt, hogy a pénzforgalom kikapcsolásával a javak *közvetlenül* cseréltetnek ki. Nekünk egy lépéssel tovább kell mennünk az absztrakcióban és feltételezzük azt, hogy egy olyan zárt gazdaságról van szó, ahol a *cserefolyamatok* teljesen *mellőzhetőek*. Lehetséges ez? Feltétlenül, hiszen a legegyszerűbb társadalmi egységnél, a családnál, a jövedelemelosztási folyamat nincs a cserére alapítva. A családi életben belül a szokások által szentesített hallgatólagos megállapodás jut érvényre.

Ez a megállapodás abban áll, hogy a család tagjai kivétel nélkül részesednek a termelés eredményében, tekintet nélkül arra, hogy a kapott javakért tudnak-e ellenértéket nyújtani vagy sem. Lehetőség azonban egy magasabb csere nélküli társadalmi alakulat is. Egy primitív néptörzsnek jövedelemelosztási folyamata a törzsen belül a legtöbbször arra a törvényre van alapítva, hogy a gazdaságilag produktív tagok kötelesek a nem produktív, de értékes foglalkozást űzők szükségleteiről gondoskodni.

Nem így a nagyobb társadalmi csoportokban és a cserére felépített modern államban. Amíg a családnál és törzsnél a jövedelemelosztási processzus lefolyását erős érzelmi alap, az egymásrautaltság és együvértartozás érzése biztosítja, addig a modern államban a *do ut des* elve érvényesül. A társadalom minden tagja ellenértéket tartozik szolgáltatni azért, amit kap. Minthogy azonban a társadalom túlnyomó többsége csak munkateljesítményt nyújthat a kínált javakért, amelyeknek teljes igénybe vételére éppen a túltermelés ideje alatt nincs szükség, magától értetődik, hogy a fölöslegnek ellenértékért való cseréjére semmi kilátás sincs. Ha a modern állam tagjait oly szoros érzésszerű szolidaritás hatná át, mint egy családnak a tagjait, a túltermelés és munkanélküliséggel kapcsolatos bajok önmaguktól megszűnnének. Minthogy azonban ily érzésszerű közösség fel sem telezhető, sőt az az emberi természettel ellenkezik, a modern állam hatalmi szavánál fogva igyekszik a jövedelemelosztást oly módon befolyásolni, hogy az ellenértéket nyújtani nem tudók is bizonyos minimális jövedelemhez juthassanak. (Ínségadó, munkanélküliek segélyezése stb.)

4. A túltermelés jelenségei egy zárt gazdaságon belül.

Ha elképzelünk egy zárt és izolált társadalmi csoportot, amely csoport összes szükségleteit maga állítja elő, vajjon lehet-e túltermelésről beszélni. Addig, amíg a jövedelemelosztásnál a családi vagy patriarchális elvek érvényesülnek, ez kizártnak tekinthető. Mert egyrészt a szükségletek könnyen áttekinthetők s egy pl. 100 családból álló társadalmi egység nem fog arra igyekezni, hogy 200 család szükségleteit termelje, másrészt a fölöslegek nem okoznak gondot, mert vagy félretétnak, vagy kiosztatnak.

Más az eset akkor, ha ebben az izolált gazdaságban a *do ut des* elve jut érvényre. Ebben az esetben a túltermeléssel és munkanélküliséggel kapcsolatos bajok éppúgy felléphetnek, mint a modern államban. Még akkor is, ha ez a zárt társadalom a lehető legkedvezőbb gazdasági helyzetben van, tehát a 100 család szükségletei a természeti és klimatikus adottságoknál fogva bőven fedezhetők. Feltehető, hogy ebben a zárt társadalomban a 100 család gazdasági szükségleteit

40 család egész napi munkája teljesen fedezni tudja. Vegyük a termelvények ezen mennyiségét 100 egységnek. Ha már most a törvények úgy szólnak, hogy további 10 családnak a föld és háztulajdon, 10-nek a tőkekamat, 10-nek a közigazgatás és katonáskodás, 10-nek végül a személyes szolgálatok nyújtanak jövedelmet, marad 20 család, amelynek semmi jogcíme nem marad a megélhetésre. Ha már most a fennálló törvények értelmében a termeléssel foglalkozó 40 család a köznek beszolgáltatni tartozik 100 mínusz 40, azaz 60 egységet, marad a köznek a 40 jogcímmel bíró, de nem termelő család járandóságának kiadása után 20 egysége, amivel nem tud mit kezdeni. A jogcím nélküli 20 proletárcsalád tehát az elpusztulás határán lévén, segítségért kiált, a köz azonban — bár rendelkezésére áll a 20 család megmentésére szükséges 20 egység — a törvények értelmében ezt a 20 családot sorsára hagyja, mert ezek semmi ellenértéket nem tudnak nyújtani a köznek. Tehát előáll az a helyzet, ami csak arányaiban különbözik a modern államot sújtó túltermelési válságtól. A vezetőknek, ha a fenti állapoton segíteni akarnak, négy választásuk van. a) Vagy fenntartják a termelés eddigi intenzitását és a 20 egységfelesleget kiadják a 20 proletár családnak, b) vagy a termelést csak 80 egység előállítására korlátozzák, amiből a jogcímmel bírók kielégíthetők. Az utóbbi eljárást embertelennek találván, elvetik s mondjuk, az előbbit választják. A termelő és jogcímmel bíró családok azonban ez ellen tiltakoznak, mondván, hogy igazságtalanság a dologtalanokkal szemben ugyanazokat az előnyöket biztosítani, mint a dolgozókkal. Ha tehát a vezetőség az igazságnak megfelelően akar eljárni, válassza azt a megoldást, hogy c) a termelésbe nem 40, hanem 60 családot állít be s így az előbbi 40 család munkaidejét leszállítja. Azonban ügyis intézkedhetik, hogy d) a munkaidő változatlanul hagyása mellett a 20 jövedelem nélküli családot közmunkákra (utak, középületek építése) rendeli be. Ez utóbbi két eljárás alkalmasnak látszik az összes érdekelt felek kielégítésére. Lehetséges természetesen ezeket a megoldásokat egymással kombinálni is.

Ha az itt választott módszereket külön-külön vizsgáljuk, rájövünk arra, hogy a modern államban a gazdaságpolitika ugyanezen alapelveknek, vagy azok kombinációinak megvalósításával kísérletezik a túltermeléssel kapcsolatos bajok megszüntetése, illetve enyhítése érdekében, éspedig az

alatti módszer a munkanélküliek segélyezésének elve,

alatti a termelés korlátozásának elve,

alatti a munkaidő leszállítása és ezáltal több munkás foglalkoztatására irányuló törekvés,

alatti a munkanélküliségnek közmunkák útján való enyhítésétől vár *eredményt*.

5. Túltermelés a modern államban.

Ha az előbbi fejezetben absztrakció útján elgondolt zárt társadalmi egységre vonatkozó megállapítások érvényét a modern államra ki akarjuk terjeszteni, be kell kapcsolnunk a cserefolyamatok és pénzforgalom jelenségeit, amelyek a jövedelemeloszlás lefolyását természetesen sokkal komplikáltabbakká, sokkal változatosabbakká teszik.

Mindenekelőtt előre kell bocsátanunk a következőket:

A fenti megfigyelésünk tárgyát képező zárt társadalomban feltételeztük azt, hogy a termelő osztályok az egész népesség szükségleteit előállítják és a nem termelő osztályok egész szükségletét a köz rendelkezésére bocsátják. A modern államban ennek lehetősége, sőt valószínűsége sincs meg. A termelő, birtokos és tőkés osztályok adókban és egyéb közszolgáltatásokban leadnak ugyan pénzre átszámolva egy tekintélyes jószágmennyiséget, ez azonban igen távol van attól, amennyi a népesség többi részének ellátására szükséges volna. Vagy azért, mert nem termelnek annyit, vagy azért, mert önérdektől vezéreltetve maguknak mennél többet akarnak megtartani. Viszont a kormányok az adók kivetésénél tulajdonképpen a szorosan vett állami szükségletekhez (tisztviselői, oktatásügyi, igazságügyi, katonai stb. igények) szabják az adók kivetését s az ellátatlanoknak kielégítéséhez szükséges hatalmas összegnek a költségvetésbe való beállítását meg sem kísérlik, mert egy ilyen célú adóemelés a jogcímekkel bíró osztályok, tehát a többség erős ellenállásával találkozónék. Tehát ha elvben ki is mondaná a törvényhozás a munkára, vagy ebből következőleg a munkanélküli segélyre való jogot, célját csak abban az esetben érné el, ha az ilyen irányú igények kielégítéséhez szükséges javak rendelkezésére állnának, tehát, ha a többi osztályok az erre szükséges jószágmennyiséget adótöbblet formájában beszolgáltatnák.

Az *a)* és *d)* alatti módszer alkalmazásáról tehát csak akkor lehet szó, ha az államnak ezen célok megvalósítására fedezet áll rendelkezésére, vagyis a szorosabb értelemben vett állami szükségleteken felül elő tudja teremteni azt a többletet, ami akár a munkanélküliek segélyezéséhez, akár a közmunkákhoz szükséges.

6. A munkanélküliséget előidéző okok.

Általában a túltermelés és munkanélküliség kérdéseit a válságok kapcsán tárgyalják a közgazdasági írók. De amikor megállapítják, hogy egy általános túltermelés veszélye illuzórikus és a válságokat a termelési ágakban fellépő aránytalanság és még számtalan más ok idézi elő, a munkanélküliség okait ugyanazon jelenségekben látják,

mint a válságokét. A válságok magyarázata azonban nem adhat kielégítő választ a munkanélküliséget előidéző okok egy lényeges csoportjára. Az a tény, hogy a válságok ideje alatt a munkanélküliség óriási arányokat szokott ölteni, azt a látszatot kelti, mintha a válságok volnának a munkanélküliségnek tulajdonképpeni és kizárólagos okai. De ha meggondoljuk, hogy a gazdasági élet normális állapotában is van egy nem egészen elhanyagolandó számú munkás, aki nem tud munkaalkalmat találni és tapasztalatból tudjuk, hogy a termelési, hitel stb. válságok már régen elmúltak, amikor a munkanélküliség még nagy mérvben fennáll, be kell látnunk, hogy olyan okoknak kell fennforogni, amelyek a gazdasági élet szervezetéből, annak normális állapotából adódnak.

A munkanélküliség egyéni és pszichikai okait most nem kutatva, vegyük a 4. fejezetben a *b)* alatti példában említett állapotot. A túltermelés megszűnt, a termelő osztályok csupán 80 egységet állítanak elő, annyit, amennyit feltétlenül értékesíteni tudnak, mégis van 20 munkanélküli család, amely ki van téve az elpusztulás veszélyének. Ebből az következik, hogy amikor a gazdaságpolitika azt az elvet juttatja érvényre, hogy a válságoknak, illetőleg túltermelésnek helyes megoldási módja az, ha a termelést a fizetőképes osztályok szükségleteire redukáljuk, ezzel a munkanélküliséget mintegy állandósítjuk. Nyilvánvaló, hogy ez az elv a termelők szempontjából helyes és a magánvállalatok, kartellek és hasonló alakulások segítségével tényleg arra törekeshetnek, hogy a termelést összhangba hozzák a fizetőképes kereslettel, azonban az egész társadalom szempontjából ez az eljárás helytelen, sőt embertelen. A társadalom összességének sorsát figyelemmel kísérő gazdasági politikának ezt az eljárást el kell ítélnie. *Nem a termelést kell korlátozni, hanem a jövedelem nélküli csoportokat a fogyasztási jogcímeik kiterjesztésével ki kell emelni a szubkonzumáció állapotából.* Hogyan lehetséges ez? Ez a problémakomplexum a kérdések kérdése a modern gazdasági és szociálpolitikában s anélkül, hogy merész jóslatokba bocsátkoznánk, úgy véljük, e kérdések helyes megoldásától függ a jelenlegi kapitalisztikus gazdasági szervezet fennmaradása, vagy bukása.

7. A racionalizálás.

Mindaddig, amíg a munkanélküliek száma csekély, vagy a munkanélküliség csak átmenetileg, rövidebb ideig ölt nagyobb mérvet, a munkanélküliségről, mint a kapitalisztikus gazdasági rendet fenyegető veszélyről nem beszélhetünk. Ha azonban a racionalizálás neve alatt ismeretes törekvés már eddig elért és várható eredményeit mérlegeljük, nem tarthatjuk kizártnak a jövő perspektívájában azt a lehetőséget, hogy a munkanélküliek száma eléri azt a magas száza-

lékot, amely a fennálló társadalmi rendre már komoly veszedelmet jelent.

A legutóbbi években mind a gazdasági, mind az állami életet egy jelszó, a racionalizálás jelszava uralja. A Taylor-rendszer renaissanceát vitte keresztül — a munkások erős ellenállása dacára — Bedeaux a gyáripárban. A mezőgazdasági üzemek a gépi munka intenzív igénybevételére tértek át. A bankok a tisztviselői munkát mechanizálják, sőt még a közigazgatást is racionalizálják. A termelési technika tökéletesedése, az organizáció mechanizálása feltétlenül odavezet, hogy a termelés mindig kevesebb embernek nyújt megélhetést. A termelésből a racionalizálás folytán kikapcsolt tömegek másirányú igénybevételére jóformán semmi kilátás nincs. Nem tekinthető tehát lehetetlennek az az eset, hogy egy napon a munkanélküliek száma elérje, sőt meghaladja a termelésben résztvevők számát. Ennek a veszélynek a lehetőségére Németországban már komolyan gondolnak és azt azzal igyekeznek megelőzni, "hogy az egész vonalon a munkaidő leszállítását és ezáltal a termelésben résztvevők számának kiterjesztését viszik keresztül. Vagyis lényegében azt az elvet, amit mi a 4. fejezet c) pontja alatt ismertettünk.

8. A munkanélküliség és a válságelméletek.

Azok, akik a munkanélküliséget, mint a válságokat kísérő és ezzel összefüggő jelenséget tárgyalják, a munkanélküliség okait is a válságokat előidéző tényezőkben keresik. A közgazdasági írók nem fukarkodnak a válságok okaira vonatkozó magyarázatokban és egy német szerző, Bergmann, 1895-ben 230 ilyen sorol fel s azóta még többet találtak. Mondhatnánk, hogy számuk korlátlan. «Mert ha feltételezzük a gazdasági tünetmények komplexitását és egymással való összefüggését, elegendő, hogy azok közül csak egy ne működjék, mint az óránál, ha egy kerék megáll és az egész mechanizmus felmondja a szolgálatot.» (Charles Gide.) Természetesen nem lehet szándékunk a válságokat magyarázó elméletek felsorolása, mert bár elismerjük, hogy a válságok ideje alatt éri el a munkanélküliség a maximumát, a munkanélküliség lényeges és alapvető okait mégis szervezeti hibákban kell látnunk, amelyek válságmentes, normális gazdasági viszonyok mellett is adva lehetnek. A válságok kirobbanása nézetünk szerint ezeknek a lappangó szervezeti hibáknak a napfényre kerülése, mint amikor egy lappangó betegség egyszerre lázban tör ki.

9. A termelési ágakban fellépő aránytalanság.

Már az előzőkben megállapítást nyert, hogy egy általános többtermelés semmi veszélyt nem jelenthet akkor, ha a fogyasztás a termeléssel arányosan fokozódik. Túltermelésről csak akkor lehetne

beszelnünk, ha az egész lakosság elsőrendű szükségletei bőven fedezve volnának és a főlöszleg exportálására nem nyílnék lehetőség.

Ezzel szemben relatív túltermelés bármely produktív ágban előfordulhat s ez az illető szakmában a munkanélküliség emelkedését hozza magával, mert a relatív túltermelésben levő szakma kénytelen termelését korlátozni és munkásai egy részét elbocsátani. Az utóbbi időkben sokat foglalkoztatja a közvéleményt a mezőgazdasági túltermelés problémája, minthogy a racionalizálás folytán termelt többlet lenyomta az árakat. Ettől eltekintve, a mezőgazdák nem érintette volna súlyosan az árak lemorzsolódása, ha az iparcikkekben ugyanilyen arányú árcsökkenés ment volna végbe. Előállott az a különös jelenség, hogy az ipar tudta tartani árait, dacára annak, hogy éppen az ipari termelésnél a termelés úgyszólván határtalanul kiterjeszhető, a mezőgazdaságban viszont erősen korlátozott. Ennek oka abban keresendő, hogy amíg az ipari vállalatok túlnyomó része kartellbe tömörült, tehát képes a megállapított árakat még a túltermelés időszakában is fenntartani, addig a mezőgazdák elszórtságuknál és nagy számuknál fogva képtelenek kartellbe szervezkedni. Tehát az a helyzet állott elő, hogy amíg az ipari kartellek az áresésnek gátat vetettek, addig a gazdák — nem bírván kartellalakítási lehetőségekkel — kénytelenek voltak termelvényeik árának zuhanását tetetetlenül nézni.

A kormányok belátták, hogy a «laisser faire» elve indokolatlanul hátrányos helyzetbe hozta a gazdákat a nagyiparosokkal szemben s beavatkozásra szánták el magukat. A beavatkozás célja volt a mezőgazdasági és ipari termékek közötti árdiszparitás megszüntetése, illetőleg csökkentése. Erre két módszer kínálkozott:

az iparcikkek árának leszorítása,

a mezőgazdasági cikkek árának felemelése.

Az előbbi módszert választotta Németország, az utóbbit a gabonajegy bevezetésével Magyarország. Ez utóbbi kísérlet igen érdekes abból a szempontból, hogy tulajdonképpen céljait tekintve, a boletta bevezetése egy a mezőgazdasági kartellt pótló intézkedésnek felel meg.

Az árdiszparitásnak a fenti két módon való csökkentése kétségkívül hatásos remedium a termelő osztályok jövedelmének helyesebb megosztására vonatkozólag, azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy hatásait tekintve az első módszer a termelők egy csoportjának hátrányára a fogyasztóknak biztosít előnyt, a második módszer viszont a fogyasztók hátrányára a termelők egy csoportját juttatja jövedelemtöbbletbe. Az első eljárás elgondolása szerint az árletörés, emelve a fizetőképességet, a termelvények elhelyezési körét, a termelés intenzitásának megtartását, esetleg növelését eredményezi.

így tehát közvetve a munkanélküliség enyhítését is előmozdítja. A második eljárás kiküszöböli ugyan az indokolatlan árdiszparitást, azonban a fogyasztóképeséget egyáltalán nem emeli s a munkanélküliség enyhítéséhez semmivel sem járul hozzá.

Viszont elvitathatatlan, hogy az első módszer megvalósítása sokkal nagyobb akadályokba ütközik és gyakorlati keresztülvitele a magánvállalkozást érzékenyen korlátozó, szinte drákói rendszabályokat tesz szükségessé, a második módszernek ezzel szemben a gyakorlati megoldás szempontjából ilyen akadályai nincsenek, legfeljebb a fogyasztók tiltakozásával kell számolni, aminek sok jelentősége nincs, mert hiszen ha volna, akkor az ipari kartellek ellen kellene elsősorban ezt a tiltakozást érvényesíteni.

10. A munkanélküliség leküzdésére alkalmazott eljárások.

Vájjon kötelessége-e az államhatalomnak a munkanélküliség leküzdését szolgáló intézkedéseket megtennie? Azt hisszük, erre a kérdésre csak igennel felelhetünk. Ha közelebbről szemügyre vesszük azt a romboló hatást, amit ez az állapot a munkanélküli lakosság mentalitásában létrehoz, a beavatkozás jogosságát és szükségességét be kell látnunk. A fennálló törvények szerint kétségtelen ugyanis, hogy mindenkinek joga van munkát vállalnia, viszont az is nyilvánvaló, hogy senki sem kötelezhető arra, hogy másoknak munkát adjon. Ezek szerint nem látszik biztosítottnak, hogy mindenki munkát találjon. A munkanélküliség állapotában levő tömegek, akik egészséges szervezetük és munkaképességük dacára tétlenségre és nélkülözésre vannak kárhóztatva, azt látják, hogy velük valami nagy igazságtalanság történik s kétségbe vonják annak a társadalmi rendnek a létjogosultságát, amelyik nem teszi számukra lehetővé azt, hogy a munka jogcímén megélhetéshez jussanak. Ezek azok, akiknek nincs mit veszteniök s ezért a legkönnyebben beállíthatók a felforgató törekvések szolgálatába. Érthető azért, hogy egyes államférfiak a munkanélküliségben «nemzeti veszedelmet» látnak, aminek leküzdésére az összes rendelkezésre álló erőket koncentrálni kell. (Az Egyesült-Államok elnöke, Hoover, még tovább ment kijelentéseiben és a tömeges munkanélküliséget még a háborús veszedelemnél is nagyobb «vis major»-nak tekinti.)¹

A munkanélküliek tömege ma már elérte azt a nagy számot, ami minden elméleti és gyakorlati gazdaságpolitikus gondolkodóba

¹ Jul. Kalski, a Soc. Monatshefte 1931. évi 7. számában a szükségrendellett kapcsolatban a következőket írja: «Keine deutsche Regierung wird sich auch nur auf einige Dauer weiterhalten können, die nicht ebenso entschlossen wie fähig ist, der Arbeitslosigkeit von 3 und 4 oder 5 Millionen als Dauererscheinung ein Ende zu machen».

ejt és aggodalommal tölt el. Erre vonatkozólag utalunk a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal adataira. Ezekből az adatokból kitűnik, hogy amíg a statisztikailag megfogható munkanélküliek száma az egész kultúrvilágon (Délamerika, Afrika és Ázsia kivételével) 1930 szept. végén körülbelül 15 millió volt, ez a szám az év végére már 20 millióra emelkedett.¹ Az 1931. évről még nem állnak pontos adatok rendelkezésre, de kétségtelennek látszik, hogy javulásról ebben az évben sem beszélhetünk.

A munkanélküliségből eredő bajok enyhítésére tett és tehető intézkedéseket két főcsoportra oszthatjuk

közvetlen,

közvetett

intézkedések csoportjára.

A közvetlen intézkedések közé tartoznak a munkaalkalmak teremtésére irányuló közmunkák, a munkanélküliség elleni biztosítás és a munkanélküliek segélyezése.

A közvetett intézkedések közé sorolhatjuk mindazokat a törekvéseket, amelyek az egész gazdasági élet irányítására vonatkoznak és a munkanélküliség enyhítését egy általános gazdasági program keretében tartják megoldhatónak.

11. A munkanélküliség elleni küzdelem közvetlen eszközei.

A munkanélküliség elleni intézkedéseknek az a csoportja, amelyről az alábbiakban lesz szó, a fellépő bajok közvetlen enyhítését

¹ A nagyobb államok közötti megoszlás ugyancsak a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal adatai szerint az 1930. év végén:

Egyesült-Államok	7,500.000
Németország	4,383.843
Nagy-Britannia	2,499.780
Olaszország	642.169
Japán	375.000
Ausztria	341.073
Lengyelország	299.797
Szovjet-Unió	240.000
Cseh-Szlovákia	230.766
Németalföld	136.228
Ausztrália	102.900
Svédország	80.578
Dánia	71.084
Belgium	63.585
Románia	42.689
Kanada	28.266
Norvégia	27.157
Magyarország	25.583

célozzák. Nem szükséges tehát a keresztülvitelhez az általános gazdasági politikának a munkanélküliek érdekében való gyökeres átalakítása vagy revíziója. Szükséges azonban, hogy a pénzügyi fedezetről egyidejűleg gondoskodás történjék.

1. *A közmunkák vagy szükségmunkák.* A közmunkákkal való segítség meglehetősen régi és ethikai eredete a munkára való jognak a francia forradalom alatt történt törvénybe iktatására vezethető vissza. A Louis Blanc-féle «nemzeti műhelyek» tulajdonképpen ugyanazt a célt kívánták szolgálni, mint ma a közületek által végrehajtott szükségmunkák. A szükségmunkákkal jóformán már minden állam kísérletet tett a nyomasztó helyzet enyhítésére. Előnye, hogy végeredményben ha nem is rentábilis, de produktív kiadás és az út-, csatornázási, középítkezési stb. munkák az ország kultúrjavitait gyarapítják. A munkás szempontjából pedig sokkal többet jelent, mint a természetbeni vagy pénzsegély, ami összecszerülve jóval kevesebb, mint a ténylegesen elvégzett munka után járó bér. (Nem beszélve a segélyezésnek sokszor demoralizáló hatásáról, különösen, ha az nincs intézményesítve, hanem csupán könyöradomány jellegével bír.)¹

Ezen előnyök mellett a szükségmunkáknak igen jelentékeny hátrányai vannak. A legelső és legfontosabb akadálya a szükségmunkák megszervezésének a fedezet előteremtésének nehéz volta. A közmunkákhoz óriási összegek kellenek s meggondolandó, hogy helyes-e a rentabilitás alapján működő magángazdaságtól ezekre a többnyire nem rentábilis vállalkozásokra nagyobb tőkéket elvonni. Ennek a hátrálynak az eliminálására a legújabb időkben többféle tervet dolgoztak ki,² melyek lényegükben arra irányulnak, hogy a belföldi pénzpiac tehermentesítésével oldják meg a fedezet megszerzésének nehéz problémáját. A munkások szempontjából jelentkező nehézségek közismertek és a következőkben foglalhatók össze:

a) A közmunkák többnyire az ország bizonyos meghatározott részein bonyolítatnak le, amelyek sokszor igen távol esnek a munkások lakóhelyétől, *b)* Teljességgel lehetetlen a közmunkákat oly módon megszervezni, hogy ott mindenki szakmájának megfelelő munkát kapjon. Az viszont igen célszerűtlen, hogy építkezési munkák pl. szövőgyári munkásokkal, vagy nyomdászokkal végeztessenek el. A közmunkák többnyire földmunkát és egyéb durva testi munkát

¹ A munkanélküliségély demoralizáló hatását nem annyira — mint sokan hirdetik — a dolog nélkül való életben kell látnunk (mert hiszen akkor elmondhatnók ugyanezt azokra is, akik tőkéjük kamatából, vagy nyugdíjuktól élnek), hanem inkább abban, hogy a karitatív jellegű segélyek megszerzése a munkásra nézve igen kínos és önértétét megalázó procedurát tesz szükségessé.

² Pl. D. Curius: *Otto Hörsings Kriegsplan zur Niederringung der Arbeitslosigkeit*; Heinrich Suhren: *Krisenarbeit*.

igényelnek s így azok, akiknek szakmabeli munkájukhoz finom kézre van szükségük, tulajdonképpen ki vannak belőle zárva, hacsak nem akarnak eredeti szakmájuk folytatására alkalmatlanokká válni.

2. *A munkanélküliek segélyezése.* A segélyezés történhetik *a)* természetbeni, *b)* pénzbeli segélyekkel; *a)* intézményesítve (törvénnyel, vagy kormányrendelettel), *b)* karitatív alapon. Az intézményesített segélyezés viszont lehet *a)* biztosítás alapján, *b)* a közületek által folyósított közvetlen, vagy közvetett (szakszervezetek, esetleg vállalatok útján) segélyekkel.

Az intézményesített segélyezés nagy előnye, hogy az ország minden részére és minden foglalkozási ágra kiterjeszhető. A kifizetett segélyek a szokványos munkabérnek csak bizonyos hányadát teszik ki, viszonylagosan nem rónak akkora terhet a közületre, mint a szükségmunkák, amelyeknél a munkabéren kívül körülbelül ugyanakkora összeg fizetendő ki anyagbeszerzésre, regie és egyéb adminisztrációs költségekre. Tehát feltételezve, hogy a munkanélküli segély a szokványos bér felét teszi ki, ugyanabból az összegből négyszer annyi munkanélkülinek adható segély, mint amennyi munkást a szükségmunka foglalkoztathat. A munkás emellett nincs arra kényszerülve, hogy olyan munkát vállaljon, amihez sem képessége, sem kedve nincs. Ezzel szemben a fedezet megszerzésénél ugyanazokkal a nehézségekkel találkozunk, amelyek a szükségmunkáknál mutatkoznak. Hiába van a munkanélküliség elleni biztosítás, 4—5 millió ember segélyezésére (mint pl. Németországban) a befizetett járulékok nem nyújtanak fedezetet s a különbözetként mutakozó enormis összeget az állampénztáraknak kell kiizzadniuk. Azt pedig a folyó bevételekből fedezni a lehetetlenséggel határos, ilyen óriási terhet a válság idején az adóhivatalok által amúgy is erősen igénybe vett magán-gazdaság elviselni aligha tud. A kormányzat kénytelen ennél fogva az igények kielégítésére a legtöbbször súlyos feltételű kölcsönöket felvenni. A fedezet előteremtésére azonban nemcsak a kölcsön, a biztosítás és az adóemelés látszik egyedüli módszernek. A legkülönbözőbb tervek merültek fel erre vonatkozólag. Gyakorlati keresztülvitelük és eredményességük azonban még nem próbáltatott ki s így azokra nem is terjeszkedünk ki.¹

¹ 1930 őszén a magyar képviselőház agrárpolitikai bizottsága foglalkozott a gabonajegy felemelésének kérdésével. Jelen sorok írója akkor előterjesztett a bizottság egyik tagja útján egy tervezetet, melyben azt ajánlja, hogy a gabonajegy árának felemelése esetén a gabonajegy osztassák két egyenlő részre. Az egyik rész szolgáljon a mezőgazdák javára, a másik rész fordíttassák az inségesek javára oly módon, hogy a befolyó összegből az állam ingyengabonakciójának céljára gabona vásároltassák. Ez az eljárás jogosultnak látszik oly termelési ágaknál, ahol az árak a termelési költség alá süllyedtek s ezzel az

A karitatív alapon megszervezett ú. n. inségakciók alkalmasak arra, hogy kisebb jelentőségű inségen segítsenek, de a nagyobb tömegű munkanélküliségből eredő nyomor leküzdésére képtelenek. Bármily elismerésre és követésreméltók az erre irányuló jótékonyasági akciók, a bajt — ha itt-ott enyhítik is — megszüntetni nem képesek.

12. A munkanélküliség elleni küzdelem közvetett eszközei.

Az előző pontban felsorolt módszerek a fellépett munkanélküliség lehető gyors enyhítését a keresetnélküliek érdekében történő közvetlen beavatkozással kívánják elérni. Ezzel szemben a közgazdászok és államférfiak jelentékeny csoportja nem tartja kielégítőnek ezeket az intézkedéseket. A munkanélküliséget előidéző okokat a gazdasági és pénzügyi szervezet tökéletlenségében keresve, a gazdasági összeműködés feltételeinek megváltoztatásától, reformjától várják a munkanélküliség automatikus enyhülését és megszűnését. Kétféle irányzat küzd itt egymással a világnézeti szempontok két különböző kiindulási pontja szerint. Az egyik az orthodox marxizmus álláspontja, amelyik a gazdasági és állami rendnek kollektív alapon való újraszervezése útján tartja csak lehetségesnek a válságok és munkanélküliség eliminálását,¹ a másik a szociálpolitikai álláspont, mely szerint a jelenlegi kapitalisztikus és individualisztikus alapon (sőt csakis ezen az alapon) is elkerülhetők a bajok, ha a társadalomban és a vezetőkben megvan az őszinte és céltudatos akarat bizonyos reformok és intézmények megvalósítására.

Meddő és céltalan dolog volna azt vizsgálni, vajjon a marxista alapon létrejövő kollektív társadalmi szervezet mennyiben és mily módokon érné el a munkának olyan megszervezését, amely kizárná

intézkedéssel egyéb nem történik, minthogy az indokolatlanul magas fogyasztói járadékok el vonatnak és oda utaltatnak, ahol arra a legnagyobb szükség van. Ha tehát az állani a nehéz helyzetbe jutott mezőgazdák megsegítésére olyan rendkívüli intézkedést tett, mint amilyen a boletta bevezetése, ezt az intézkedést oly módon vigye keresztül, hogy azzal egy másik súlyos helyzetben levő osztályt, a munkanélkülieket is megsegítse s ezzel a belföldi gabonafogyasztást is emelje.

¹ Peyer Károly: «Milliónyi ember van munka nélkül. Ezeknek a fogyasztása hiányzik, de hiányzik a termelésük is. Hogy gondolják ezt a problémát megoldani a mai társadalmi berendezkedés mellett. Sehogy sem. Minthogy ezt a problémát a mai kapitalista berendezés mellett megoldani egyáltalában nem lehets. (Szakszervezeti Értesítő, 1931. 10. szám.)

A német faipari munkások gyűlésén az elnök bejelentette, hogy a jelen helyzetből nem lát kivezető utat. «Der Vorsitzende führte aus, dass die jetzige Wirtschaftskrise keine Endkrise des kapitalistischen Systems sei, dass es kein Generalrezept gegen die Übel und Nöte des Augenblickes gebe.» (Soc. Monatshefte, 1931. 7. Heft.)

a munkanélküliséget. Józanul és a szenvedélyek felkavarása nélkül, csak arról beszélhetünk, hogy az adott helyzetben, a társadalmi össz-működés jelenlegi alapjainak felforgatása nélkül milyen intézkedések jöhetnek számításba. Annyi bizonyos, hogy a polgári társadalomnak meg kell mutatnia, hogy nem a kollektív társadalmi rendszerre való áttérés az egyedüli mentés. Azért súlyos hiba volna a «laissez faire laissez passer» elvéhez továbbra is ragaszkodni és a panaszokra azt válaszolni: «Világjelenség, ez ellen nem tehetünk semmit». A tehetetlenség beismerésével a polgári társadalom önmaga fölött törne pálcát. A «désinteressement» kényelmes szemlélő pozícióját tehát el kell hagyni és elszánt munkával megalkotni a közvetlen és közvetett intézkedéseknek azt a sorozatát, ami eredményre vezet. A közvéleménybe bele kell vinni azt a gondolatot, hogy a munkanélküliség nemzeti veszedelem, a nemzet eleven testét sorvasztó kór, ami nemcsak a munkanélkülieket, hanem közvetve a társadalom minden tagját sújtja, s az ellene folyó küzdelemből mindenkinek kötelessége kivenni a részét. Igazat kell adnunk Hörsingnek abban, hogy rendkívüli események ellen csak rendkívüli eszközökkel védekezhetünk s a tömeges munkanélküliséget sem lehet sablonos, normális gazdaságpolitikai fegyverekkel kiparírozni. Az első teendő ezen a téren a rendkívüli intézkedések előkészítésére és keresztülvitelére felhatalmazott vezérkar (országos és helyi bizottságok) megalakítása, amelyik hivatva volna megfelelő programot kidolgozni és annak végrehajtását ellenőrizni. Ezek a munkanélküliség leküzdésére alakult bizottságok a kormányzat mellett tanácsadói, véleményező és ellenőrző szervnek a szerepét töltenék be.

A tehető közvetett intézkedések éppen azért, mert az egész gazdaságpolitikai programmal szoros összefüggést mutatnak és attól el nem választhatók, igen nagy számban vannak. Ezek közül csak néhány olyat sorolunk fel, amelyek kifejezetten a munkanélküliek érdekében propagáltak:

- A munkaidő leszállítása;
- az iskolakötelezettség meghosszabbítása;
- az álláshalmozások beszüntetése;
- jövedelem maximálása;
- nagyvállalatok fokozottabb ellenőrzése, szándékolt munkás-redukció, vagy üzembeszünetetés előzetes bejelentése;
- a termelés határán levő vállalatok segélyezése;
- a hatósági munkaközvetítés hatályosabbá és elevenebbé tétele;
- h) a fizetési eszközök szaporítása;
- i) a kartellárak letörése;
- j) kamatmaximálás.

A megfelelő programpontokat természetesen minden államnak a fennálló erőviszonyok és a rendelkezésre álló eszközök mérlegelésével kell összeállítania.

(Pápa.)

Fekete József.

A KAPITALIZMUS MAGYARORSZÁGON.

A modern kapitalizmus nyugaton többé-kevésbé folytonos, részben egészen a középkorig visszavezethető történeti fejlődés eredménye. Keletkezését, kifejlődését egy kifejezett gazdasági szellem, sajátos lelkiség megnyilvánulásából is magyarázták. (Sombart, M. Weber.) Ily előzmények, predispozíciók után hazánkban hiába kutatunk. Széchenyi rendi, agrár Magyarországa nem volt alkalmas talaj egy hazai kapitalisztikus rendszer kifejlesztésére. A rendi magyar társadalom «nem nagy pártolásra méltatja azon statust, mely . . . kereskedési ügyessége által oly sok jót tehetne hazánkknak», «méltóságán alul tartja fáradozni vagyon után». Számbelileg csekély városi polgárságunk, amely «ügyszólván egyedüli képviselője az ország mesterségi értelmességének», sem képezhetette az eredő forrást. Gazdasági szerepe kimerült a primitív ország primitív szükségleteinek kielégítése körül. Hiányoztak nálunk a kapitalisztikus gazdálkodás tárgyi és személyi feltételei, a tőkefelhalmozódás, a fejlett pénz- és hitelgazdaság, a megfelelő piaci viszonyok; de az úttörő: a kapitalisztikus vállalkozó is. Nem találjuk nyomait kifejezett, a kapitalizmus megvalósítására irányuló társadalmi akaratsnak sem.

Magyarországon, a magyar talajból kapitalizmus nem eredt, hanem egyszerűen bekövetkezett az idegen kapitalizmus expanziója már abban a korban, amelyben a fokozatos fejlődés a kereskedés és az ipar, valamint a hitelélet kezdetlegesebb stádiumainak kiépítését kívánta volna. A hazai kapitalisztikus berendezkedés későbbi irányára és alakulására is döntő befolyást gyakorol már első vasutaink és a Lánchíd építtetése. Az első vasútvonalak engedélyesei s ilyenformán az 1836. évi törvényhozás által biztosított kedvezmények élvezői báró Sina és a Rotschildok voltak. Ugyancsak az 1836. évi törvényhozás intézkedik a Lánchíd létesítéséről is, melynek «eszközlését egy részvényes társaság feladásává» teszi. Az alapítók neveit a kőoroszlánok talapzatán aranybetűkkel örökítette meg a nemzet. Ott olvashatjuk még ma is a névsort: gróf Széchenyi István . . . báró Sina György. . . Rotschild Salamon . . . Wodianer Sámuel. . . így jelentkezik nálunk a kapitalisztikus vállalkozás a nemzeti ügyekkel kapcsolatban és ha a finanszírozóknak emlékművel való megtisztelése szokássá nem fejlő-

dött is, a történelmi osztály és a pénzvilág képviselőinek heterogén hangzású neveiből álló névsor a későbbi vállalataink igazgatóságainak összetételére is mintaként szolgált.

A kapitalizmus első hazai térfoglalására jellemző és a későbbi alakulásra is az marad: az idegen tőke szerepe, a részvénytársasági forma (mely az egyéni nagyvállalkozást megelőzi, viszont a társas vállalkozás egyéb, kevésbé személytelen alakjai vagy lényegtelenebb szerepet játszanak, vagy gyökeret sem vernek), a protekciónak, esetleg monopolisztikus helyzet, a nemzeti ügyekbe kapcsolódó üzlet és ezzel kapcsolatban a politikai összeköttetések. A vezetőszeretet vivő tőke nem a kereskedés, vagy az ipar terén jelentkezik először. Magyarországon a döntő szerepet mindjárt a kezdetben nem a kereskedelmi vagy az ipari, hanem a *finanszírozó kapitalizmus* veszi át.

Ha a kapitalizmus már először is e sajátos, az úgynevezett késői kapitalizmusra jellemző formák között jelentkezik, e jellege még szembeötlőbb abban a korban, amelybe a magyar kapitalizmus kezdetét általában helyezni szokták: a kiegyezés éveiben. Az ekkor már nagyobb számban fellépő vállalkozások legfeljebb intézményessé teszik ezt az alakulást. Az összefüggést a két kor között az utóbbi korszakban létesülő nagyobb pénzintézeteink megalakulásának a körülményei mutatják. Különösen az első, 1867-ben alakuló *credit mobilier-intézet* alakulásának történetében tűnik fel ez a folytonosság. A vezetőszeretet itt is báró Sináé és a Rotschildoké, a bank üzletkörében pedig előtérben áll az alapítók által — mint láttuk — három évtizeddel azelőtt elkezdett vállalkozás, a vasútépítkezések folytatása is. Ugyanez a bank folyósítja a Rotschild-csoport kölcsöneit az állam részére, amelyek révén egyéb állami üzletekbe is bekapcsolódik és a legutóbbi időkig egyaránt szerepel, hol a Rotschildok, hol a magyar állam bankjaként. Egyébként ebben az időben már nem kevesebb, mint három nagy forgalmi bankunk alakul, cégében mindegyik a «magyar» jelzővel, de mind a három más és más külföldi tőkecsoport domináló szerepével. Vállalkozási programjuk oly széles körben terjed a legkülönbözőbb üzletekre és finanszírozásokra, hogy a kezdet irányzata most már befejezett tényként jelentkezik: Magyarországon intézményesen helyezkedett el a részvénytársasági finanszírozó, másszóval a *bankkapitalizmus*.

Amíg tehát nyugaton a forgalmi bankok és a részvénytársasági alakulások általánosabb fellépése követi az ipar és kereskedés kapitalisztikus fejlődését, addig nálunk előbb jelentkezik ez a sajátlag késői forma, amely ennek folytán szükségképen mintegy keretül szolgál a gazdaságilag elmaradott nemzet alig sarjadó kereskedésének és iparának alakulásához is. «Új nagy iparvállalataink előszeretettel választják a részvénytársasági formát, sőt a nagyobb magángyárak is gyakran

alakulnak át részvénytársasággá», állapítja meg Vargha Gyula¹ 1896-ban. «Pénzintézeteink nem elégedhetvén meg a hitelezői viszonyból eredő laza kapcsolattal, megfelelő ellenőrzési lehetőséget és befolyást kívántak maguknak az illető vállalatokban szerezni, hogy ezáltal először is állandó ügyfeleket biztosítsanak a maguk részére és érdekeltség vállalása útján részesedhessenek azokban az eredményekben, melyeket tőkéjük és a vezetésben való befolyásuk révén értek el. Ezzel magyarázható nagyrészt az a tény, hogy gyáriparunkban, néhány komoly kivételtől eltekintve, számottevő magáncég alig létezik és csaknem valamennyi nagyipari vállalkozás már részvénytársaságként alakult, vagy az idők folyamán részvénytársasági formát öltött», állapítja meg az egyik bankokratikus vállalati vezető napjainkban.²

Az egyéni vállalkozás háttérbeszorításával a kapitalizmus általában a Marx által számára kijelölt útra lép. Egyaránt pusztítja, majd proletarizálja a kisiparost, a kistökést és a faluvárosokban összpontosított népét, hogy azután a túltermelés válságai, a pauperizmus kifejlődése és a részvénytársaságok elszaporodása nyomán a saját válságát is előidézze. Magyarországon ez a szerep nem a polgári társadalomnak jutott. «Polgári» kapitalizmusról, amely a késői stádiumban még korcsalakulásában is csak tiszavirágéletet élt, alig beszélhetünk anélkül, hogy jelző és jelzett szó ne tartalmazna ellentmondást. A hazai polgár nagyvállalkozást már csak szerény vagyoni erejénél fogva sem teremt. A kapitalista polgárnak egy sajátos altípusát sokkal inkább a kapitalisztikus vállalatok termelték ki aszerint, amint a polgári elem egy részét, többnyire passzív szereppel bekapcsolják az új irányú fejlődésbe. A polgári, egyéni ipar és kereskedés, amennyiben az a személytelen részvénytársasági vállalkozások túlsúlya ellenére egyáltalán kifejlődhetett, sokkal inkább: antagonistája a személytelen nagytökének, illetőleg vállalkozásainak.

A magyarországi kapitalisztikus vállalkozás típusa a kezdettől fogva nem az egyéni vállalat lévén, a személyes teljesítmény, ha nem is háttérbe, de formai keretek közé szorul. Az egyéni nagyiparos és nagykereskedő helyett, akiknek hivatási éthosza nem kizárólag a pénzszerzésre és a hatalom kiterjesztésére, hanem szakmabeli foglalkozására is kiterjed — *navigare necesse est* — a kapitalista talmi-üttörő szerepét a tőkerendelkezéshez fűződő hatalmuknál fogva a személytelen társas vállalkozások vezetői veszik át. Nem is annyira az egyik, vagy a másik termelési ágban szerzett jártasság és hozzáértés, mint

¹ A magyar hitelügy és hitelintézetek története, 463. 1.

² Báró Kornfeld Pál: A gyáripár és a bankok. A Magyar Gyáripárosok Országos Szövetségének 1927. évi jelentése. 88. és 89. 1.

inkább az összeköttetések megszerzése és ápolása, a majorizáló, többnyire külföldi tőkés csoport, néha még a hazai politikai tényezők bizalma is minősítik e vezető pozíciók betöltőit. Az alapítók helyeiket dinasztikus öröklési renddel biztosítják a családtagok számára, akik már pozíciójuknál fogva rendelkeznek a szükséges összeköttetésekkel. Az elődök szervezési készségét pedig könnyen pótolhatják a mindinkább kialakult bürokratikus rend továbbfejlesztésével. A bürokratikus szempontok akárhányszor előtérbe nyomulnak az üzleti érdekekkel szemben is a késői kapitalisztikus organizáció különös ismérveként.

A termelésben betöltött szerep szerinti kapitalisztikus hármast osztálytagozódás: a tőkés, a vállalkozó és a munkásosztály, nálunk nem alakul ki ilyen tisztán. A tőkés és a vállalkozó helyét a vállalat maga és annak vezetője tölti be. Az ipari munkásság jelentkezik csupán tiszta alakulásban. A gépek mellett, nagy tömegekben végzett munka és a városi élet egyrészt, másrészt a szakszervezeti élet hasonlósága nálunk is kitermelte ezt a többé-kevésbé uniformizált réteget. A szakszervezetek célzatos munkája révén csakhamar elszakadnak azok a szálak, amelyek a magyar munkást ahhoz a földhöz fűzték, amelyből vétetett. A magyar ipari munkásság a kapitalisztikus társadalomban csak úgy talált befogadtatást, ha nemzeti hagyományainak gátlásaitól felszabadulva, nemzetközi alapon szervezkedve, helyesebben: beszervezetten jelentkezett. A vállalaton belül az ellentét csaknem kizárólag a bérharc terén jelentkezik és ezen a téren «egyeztethető». Kifelé a vállalati társadalom akárhányszor egységes frontot alkot. A Vázsonyi-féle választójogi reform során a nagyipari érdekvépviselet az ipari munkásság választói jogosítása mellett foglalt állást ugyanakkor, amikor a mezőgazdasági munkások választójogával, azt «osztályérdeknek» minősítve, szembe helyezkedett.

Morfológiai tekintetben a magyarországi kapitalizmus a nyugati kapitalizmus torzalakulása és mint ilyen nem egy *nemzeti* gazdasági kultúra kifejezése. «Azt az esetet, amelyben egy idegen idősebb kultúra oly hatalmasan ráfekszik egy országra, hogy az ott otthonos fiatal kultúra lélekzethez sem jut és nemcsak tiszta, saját kifejezési formák képzésére, hanem még öntudatának teljes kifejtésére sem képes, úgyhogy mindaz, ami egy korai lelkiségből fakad, az idegen élet üres formáiba ömlik, fiatal érzések öreges alkotásokban merevednek meg és a saját alkotó erő kifejlése helyett csak a távolálló idegen erőszakos hatalom iránti gyűlölet növekszik óriási nagyságúvá», nevezi Spengler «történelmi pszeudomorfózisnak», átalakulásnak.¹ Anélkül, hogy Spenglert teljesen más síkon mozgó fejtegetéseiben követnők, önkénytelenül

¹ O. Spengler: Der Untergang des Abendlandes. II. kötet, 16—30. kiadás, 1922. 227. 1.

is idézett megállapítása jut eszünkbe, ha a kapitalizmus magyarországi térfoglalásának körülményeit vizsgálva, keressük egyúttal annak magyarázatát, hogy miért áll oly idegenül, meg nem értve és meg nem értve egymás mellett — ha ugyan nem egymással szemben — a kapitalizmus és a magyar társadalom.

Utaltunk arra az ellentétre, amely az egyéni ipart és kereskedést szembehelyezi a kapitalisztikus vállalatokkal. Még nagyobb az ellentét az agrártársadalom és a személytelen nagytőke társadalma között. Importált, illetőleg lemásolt kapitalisztikus berendezésünk kezdetől fogva figyelmen kívül hagyta azt a körülményt, hogy hazai különleges viszonyainkat tekintve, Magyarországon egészséges gazdasági fejlődés csak úgy lehetséges, ha az a mezőgazdaság párhuzamos fejlődésével történik. Magyarország első gyári termelési statisztikája a századfordulón veszi először részletesebben számba a nagyipar terén elért eredményeket. A terjedelmes munka szerkesztője¹ mindjárt kénytelen megállapítani, hogy amint ezt az ország túlnyomóan agrárjellege megkövetelte volna, az ipari fejlődés nem a mezőgazdaság alapjain indult meg. «A fejlődés sok tekintetben nem haladt abban az irányban, mely elsősorban kívánatos lett volna; nem fordított elég gondot a kisiparra, nem karolta fel elsősorban az őstermeléssel kapcsolatos iparokat.» Hosszadalmas lenne azokat az okokat fejtegetni, amelyek a kapitalisztikus vállalkozást visszatartották attól, hogy a magyar gazdasági élet alapját képező termelési ágba intenzívebben bekapcsolódják. Közrejátszottak politikai, illetőleg katonai szempontok is amellet, hogy a spekulációs tevékenységre alkalmasabb üzletek kínálkoztak. De az is kétségtelen, hogy e téren is más gazdasági struktúrájú országok gazdasági fejlődésének lemásolása nyomán történt a magyar gazdasági élet irányítása. A kapitalisztikus ipari fejlődés nyugaton sem az agrárszempontok szerint vette irányát, még ott is nem egyszer antagonizmust idézve elő a két termelési ág között. Elegendő a legutóbbi évek eseményeire utalnunk. Az Egyesült-Államok gazdasági élete néhány évvel ezelőtt még nagymérvű, huzamos konjunkturális fellendülés színhelye volt, melyről mind elméleti, mind gyakorlati körökben az a vélemény alakult ki, hogy ez a jelenség stabilizálható, fenntartható lesz. A felfelé ívelő vonal mégis megtört és pedig először is azért, mert a mezőgazdaság a túldinamizált iparral nem tudott lépést tartani. Szükségképen kellett nálunk ezeknek az ellentéteknek jelentkezniük, mihelyt egy dinamikus gazdasági rendszer olyképen honosodott meg, hogy a mezőgazdaság követelményeivel nem vetett számot. Az eltérő erőviszonyok kiegyenlítésére az illetékes hatóságaink sem bizonyultak alkalmasaknak. Nem vitathatók ugyan

¹ Szterényi József.

bizonyos törekvések, melyek ideig-óráig igyekeztek a polgári ipar és kereskedés és a kapitalisztikus vállalkozások érdekellentéteit kiegyenlíteni, azonban a nagyobb befolyással rendelkező személytelen nagytőke ellen hatályos védelmet tartósan nyújtani képtelenek bizonyultak. Ami pedig a nagyipar és a mezőgazdaság közötti ellentétet illeti, reámutathatunk arra is, hogy míg az ipar érdekeinek védelme egy «kereskedelmi» minisztériumra van bízva, addig földművelési minisztériumunk főként «termelési» szervnek lenne minősíthető, amely egyébként is a két tárcát közösen érintő tárgyalásokban rendszerint kisebb súllyal vesz részt. Szerves és egységes gazdasági program hiányában így könnyen előfordul, hogy nem szempontok, hanem erőviszonyok befolyásolják az eredményeket.

A kapitalisztikus gazdálkodás társadalmát ilyenképpen nálunk nem azonosíthatjuk egyik termelési ág társadalmával sem. A termelési ágak szerint osztályozott társadalom is jórészt a kapitalisztikus társadalmon kívül foglal helyet. A szétbontás eredményeként az egyéni és a személytelen vállalkozás disztinkciója jelentkezik. Tehát a kapitalisztikus alakulás problémájának súlypontja nem keresendő szükségképpen a liberalizmus, vagy a zsidókérdés problémájával kapcsolatban. Nem érdektelen azonban a kérdés megvilágítása erről az oldalról sem.

Amennyire kétségtelen, hogy az idestova már klasszikusnak nevezhető kapitalizmus szülője az angol liberalizmus volt, oly kevésbé láthatjuk igazoltnak azt a felfogást, mintha a hazai kapitalizmus egyszerűen egy gazdasági liberalisztikus irányzat következménye lett volna. Nem a szabad verseny, hanem a politikai hatalom kedvezése és védelme fejleszti nálunk nagygyá a vállalati kapitalizmust. A *laissez faire* nem nyújt olyan nyereségi lehetőségeket, a *laissez aller* nagyobb kockázatokat rejt magában, mint amelyek mellett a bankokratikus kapitalizmus vállalkozásokba kezd. Ha a fejlődés hátterében valamilyen «izmus»-t keresünk, azt csak a protekcionizmusban találhatjuk meg, de nem a liberalizmusban. Az említett vasútépítéseknel az állam szubvenciókat, kamatbiztosítást nyújtott, az amortizáción kívül mértföldenként megállapított tiszta hasznot garantál. Az iparvállalatok megindítását hosszas tárgyalások előzik meg a finanszírozók és az állam között és a bankok mindaddig, amíg egyéb jövedelmezőbb és kényelmesebb üzletek kínálkoznak, csak nógatások és kedvezmények elérése után fanyalodnak ipari alapításokra. A háborút követő években éri el ez a protekcionizmus a tetőfokát. Szubvenció, vámvédelem valóságos melegágyát képezi gyakran életképtelen vállalatoknak. Nem véletlen, ha államilag segélyezett vállalatoknál az üzletmenet arányban egyáltalán nem álló fizetésekkel, tantiémekkel találkozunk. A liberalizmus idejébe, a magyar iparosodás aranykorába vissza-

nyúlva, a nagyipari érdekképviselőt egyik jelentéséből idézzük az egyik vállalat megalakulásának előzményeit: «A kereskedelmi miniszter úr pedig különösen egy igen fontos cikk gyártásának nagyobb vállalkozás útján való berendezésére hívta föl Szövetségünk közreműködését. Készséggel vállaltuk ezt a munkát is, az érdekeltek megállapították, hogy a gyártás széles alapokon való létesítése kívánatos . . . bizottság küldetett ki... (annak megállapítására, hogy) mennyi tőke volna alapításához szükséges s mennyi volna a kormánytól kérendő segély összege».¹ E kis epizód is megvilágítja a gazdasági liberalizmus és a kapitalizmus úttörő szerepét a magyarországi vállalkozások történetében. Mi sem természetesebb, mint az, hogy néhány évvel később ugyanebben az évkönyvben a személytelen nagyipar egyik képviselője kijelenti: «. . .nem szűnhetünk meg szavunkat az állami beavatkozás túltengése ellen továbbra is felemleni».²

A zsidóság gazdasági szerepe már szorosabban összefügg a kapitalizmus hazai alakulásával. Nem valószínű, hogy a kapitalizmust valamilyen formájában, vagy talán más ütemben a nyugati irányú fejlődés következtében a zsidóság nélkül is be nem fogadtuk volna. De azért, hogy a kapitalizmus által nyújtott keretekbe csaknem kizárólag a zsidóság ömlött, a további alakítását is magához ragadta. A kapitalisztikus gazdálkodás, a kapitalisztikus társadalom a zsidóság gazdasági és társadalmi életének kifejezője lett. Az egyéni ipar és kereskedelem, még inkább a mezőgazdaság társadalmi még elképzelhető a zsidóság nélkül, sőt tagadhatatlan, hogy különösen a mezőgazdasági termelésben tevékenykedő zsidóság sok tekintetben asszimilálódott a nemzeti társadalomhoz. A kapitalizmus társadalmi már a kat'exochén zsidó társadalom s itt már nem asszimilálódik, hanem asszimilációt követel. A zsidóság életfeltételei annyira egybekapcsolódnak a kapitalisztikus vállalatok érdekeivel, hogy ma már nem is választhatók külön. A kapitalisztikus irányú fejlődés továbbfolytatásával, még ha a végső következmények árán is, áll vagy bukik a zsidóság külön társadalmi. A kapitalizmus hazai problémájának másik oldalát kétségkívül a zsidókérdés képezi.

A személytelen vállalkozás jótékony homályába burkolódzó kapitalizmus rögzítő gyökerei a politikai összeköttetések, a sajtó és a kapitalisztikus életszínvonal. A vállalatok és a politikai tényezők összeköttetése nem a nyilvánosság előtt szövődik, de a közvélemény rosszalására már korán okot ad. Már az első vasútvállalkozások idején találkozunk ily panaszokkal, amelyekről még statisztikai munkában

¹ A magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége választmányának 1906. évi jelentése. 29. 1.

² A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének 1927. évi jelentése. 29. 1.

is találunk említést.¹ Azok az esetek, amelyek időnként mégis nyilvánosságra kerültek és kerülnek, igazolják azt a nézetet, hogy ezek az összeköttetések nálunk sem mindig voltak korrupzív hatásoktól mentesek. Napjainkban pedig már az összeférhetetlenségnek oly tág értelmezése vált divatossá, mely lehetővé teszi, hogy vállalatok törvényhozókat és előadókat igazgatósági tagságokkal és tandemekkel nyíltan is honorálhassanak. Egyébként ma már a vállalatok vezetői személyileg is megjelennek a politikai életben és pedig nem kis súllyal, amint ezt például a legutóbbi időben a harminchármas bizottság összetétele is igazolja.

A vállalatok működéséről sajtónkban mást, mint dicsérő kritikát, nem olvashatunk. Minden részvénytársaság közgyűlése nemzeti ünnep, az évzáró mérleg csodálatos eredményeket tanúsít és így tovább. A közönség azután egyszer-másszor csodálkozással kénytelen néhány nappal később lapja hasábjain azt olvasni, hogy a jubiláris közgyűlés ünnepi hangulatát és az igazgatóságnak megszavaztatott köszöneteket az illető vállalatnak a büntető törvény paragrafusait kerülgető bukása követte. Napilapjaink közgazdasági rovata egyúttal a lapvállalat és a közgazdasági tudósító üzleti rovata lévén, napi sajtónk tekintet nélkül politikai pártállására, «kapitalista».

A hazai gazdasági élet dinamikus alakulásának irányítója a finanszírozó tevékenység. Csakhamar berendezkedünk arra, hogy gazdasági életünk színvonalát nem teherbírásunk, hanem hitelfeltevő képességünk szélső határai szerint állapítsuk meg, pedig — Széchenyi szavaival élve — «a beruházást túlcsigázni és ez által a nemzet erejét kimeríteni, egyenesen vérét és csontvelejét megtámadni, hiba és bűn, mert az ilyen nem teremthet tartós fényt, csak ephemér felcsillamlást». Ma, az ephemér felcsillamlás börtjének idején joggal vethetjük fel a kérdést, vajjon mennyiben okozta a gazdasági bajainkat a világválság és mennyiben van része abban a kapitalisztikus életszínvonal erőszakolt meghonosításának is, különösen olyan időkben, mikor *ezt* a nemzet gazdasági alapépítménye indokolttá aligha tette. A hazai kapitalisztikus életszínvonal átmeneti csillogását eladósodásunk árán, drágán vásároltuk meg.

A kapitalizmus társadalma elindult a maga útján. Történeti fejlődését tekintve, a személytelen vállalati tulajdon átmenet a magántulajdonból a kollektív tulajdon teljes megvalósulása felé. A magántulajdon polgári társadalma átalakul a vállalati tulajdon kapitalisztikus társadalmává és irányát a materialisztikus kollektív társadalom megvalósítása felé veszi. Szeretnők hinni, hogy a magyar társadalom még szabadon döntheti el, vajjon ezt az utat választja-e!

¹ Keleti Károly: Hazánk és népe. 1871. 304. 1.

Nálunk az álkapitalisztikus alakulást alig előzte meg tudatos polgári alakulás, a vállalati tulajdont és ennek társadalmát fejlesztettük a polgárosodás rovására. Milyen összetételű társadalmat állítsunk hát a kapitalisztikus társadalom mellé?

A hagyományos rendi kategorizálás még mindig kísért. Társadalomrajzaink még mindig előszeretettel alkalmazzák a feudális hagyományok elhalványult széteső kereteit. Egy ilyen felosztás ma már idejét múlt. Úgy hisszük, hogy a mágnást, a gentryt, a rendi társadalom egyes esztétikusan ható darabjait ma már nyugodtan elhelyezhetjük a magyar szociológia vitrinjében. Ezekből a keretekből, amelyekben útja különben is a múlt és nem a jövő felé mutat, már kinőtt az a társadalom, mely csak egy kollektivitást ismer, a történelmi nemzet kollektív eszméjét és híven hagyományaihoz, tiszteletben tart minden munkát, minden tulajdont és felőlel minden egyént, csoportot és intézményt, amely az ebben a gondolatban összpontosuló legfelsőbb célt tiszta magán- és közéletben szolgálja. *A nemzeti polgári társadalom* értékhierarchiájában ez a legmagasabb érték és mint ilyen öncélúságot nem tűr meg maga mellett. A magyar föld és a nemzeti munka társadalmának szükségleteit a reális lehetőségekhez alkalmazkodva becsületesen kielégíteni, ez a kizárólagos funkciója, tehát egyedüli létjogosultsága annak a gazdasági berendezésnek, amely az egész társadalom anyagi megterhelésével valósult meg. A magyar kapitalizmus feladata ezzel ki is merül. Egy tudatosabb, erősebb, közös célkitűzésben egyesült nemzeti polgári társadalom pedig kellő ellensúlyozója minden olyan jelenségnek, amely a kapitalisztikus társadalmi alakulással kapcsolatban felmerülve a nemzeti érdeket és gondolatot veszélyeztetheti.

Hammersberg Miklós.

FIGYELŐ

RENDSZERVÁLTOZÁS ÉS SZOCIÁLDEMOKRÁCIA.

Szerte az egész világon hírlapok közleményei, publicisták, politikusok és tudósok munkái, államférfiak és népszónokok beszédei sajátos egyöntetűséggel érzékeltetik a világ nyugtalanságát a dolgok mai rendjén. Mi lesz velünk? — hangzik fel sűrűn a kérdés, amely elárulja a bizonytalanságot, hogy tulajdonképpen nem is tudjuk, mi van körülöttünk, mily folyamat játszódik le most az emberiség fejlődésében; mi az, ami erjed, mi az, ami állandó a megzavarodottság eme korában. Gondolkozó elmék törekesznek elemző képet festeni az állami és társadalmi élet válságáról, hogy megismervén a bajok okait, orvosság után nézhessenek. A hatalmas brit birodalom megszívlelte kormány elnöke, a régi szocialista vezér szavait, melyek szerint a birodalom vesztét jelentené a szocializmus programjának erőszakolása. A sokat bámult és dicsőített nagy amerikai demokrácia egyik képviselője, az Egyesült-Államok párizsi nagykövete a világválság okait elsősorban a világháború pusztításában jelöli meg s ezt mondja: «Hogy oly nagy a szegénység ma a világon a nagy haladás mellett, annak azok a politikai erők is okai, amelyek három század óta foglalkoztatják az emberiséget s amelyeket demokratikus erőknek neveznek. Emlékezzünk a világ megrázkódtatására, mikor kitört a nagy francia forradalom; ma is a forradalmat látjuk mindenütt, Oroszországban, Indiában, Délamerikában. Igen, forradalom mindenütt, csak felelősség nincs sehhol!»¹

Midőn a világ két legnagyobb demokratikus államának felelős államférfiai hazájuk és népük javáért dobogó szívvel így ítélik meg a ma nyomorúságát s elégedetlenek a demokrácia eszményeivel nézzük, hogyan gondolkoznak a szocialista mozgalom vezetői?

Ez a mozgalom az 1918-iki és 1919-iki kudarc után ugyan sokat veszített határozottságából és élességéből. Az utóbbi évek egyre romló gazdasági viszonyai s a munkásosztálynak ezzel együtt járó elégedetlensége közepette azonban újra megtalálta régi hangját s ma már újra felharsant régi jelszava, hogy a világot csak a szociáldemokrácia válthatja meg. Napjaink kínos vergődésében azután új jelszava született, amelyet nem szűnik meg szóval és tollal a tömegek fülébe dörögni: «Rendszerváltozás vagy katasztrófa!»

¹ A *Matin* nyomán idézi a *Figaro* 1931 június 21-iki száma.

Az új jelszó kiadásának időpontját kétségtelenül jól választották meg. Mindnyájan érezzük, hogy szembe kell néznünk a feltornyosuló bajokkal s e nehéz időkből szívesen fordulunk a magyar munkásosztály tekintélyes részét magában foglaló szociáldemokrata párt hosszadalmas kiáltványához, hogy megismerjük belőle a rendszerváltozásnak, mint politikai orvosságnak részleteit és alapelveit.

Ezeket az alapelveket, ezeket a részleteket azonban hiába keressük. Nemcsak a kiáltvány nem sorolja ezeket fel,¹ de nem találunk a magyarországi szocialista mozgalom sajtójában egyetlenegy tárgyilagos cikket sem, amely a kutató elme őszinteségével és a haza sorsán aggódó lélek lelkiismeretével vizsgálná az ország bajait s megjelölné a járható utakat. E helyett a gyűlölet lángjai csapnak felénk a szavak homályos tömkelegéből a polgári uralom ellen, amelytől megtagad minden jóhiszeműséget a magyarországi szocialista mozgalom. A gyűlölet szaván túl felmered a fenyegetés is. Hirdetik, hogy a «szocializmus igazságai» törnek utat a mostani világ recsegő és ropogó válságából, figyelmeztetésként a hatalmasokhoz és felhívásként az elnyomottakhoz.

Ám semmi megokolás, sehol az összefüggések vizsgálata, sehol a logika kérlelhetetlen fegyverével való következtetés, mindenütt csak állítás, ismétlés; csak jelszó és halálos ítélet mindenre, ami nem szociáldemokrácia. Ami még érvelésnek látszik, az is csak így hangzik: «Az új rendszer, amelynek alapja az észszerű szocialista termelés; a javak igazságos megoszlása megváltja az emberiséget szenvedéseitől; megszünteti a nélkülözést és a nyomorúságot». Szinte felsóhajtunk, hogy az emberiség évezredek óta égő problémáinak megoldása ilyen egyszerű, de mikor azt olvassuk e sorok mellett, hogy az «emigráció» megszüntetésére, a «politikai üldözöttek» rehabilitálására, teljes «politikai» amnesztiára, demokratikus államformára (értsd: köztársaságra), az állásuktól bolsevista magatartásuk miatt megfosztottak ügyének újabb megvizsgálására stb. is haladéktalanul szükség van, ráeszmélünk, hogy ez ócska recept nem a beteg magyar nemzet gyógyítása, hanem az avas patikaszeres forgalombahozatala végett íródik.

A propaganda önfeledt lázában aztán olykor mintha elárulná magát a «rendszerváltozás vagy katasztrófa» elmélete, mert újabb üzenet kél szárnyra a munkásosztály felé: «Hányszor kerülünk szembe *nem a mi sorainkból* való emberekkel, akik azt kérdik tőlünk: *mi lesz? Azt kérdik: mikor kezdődik?* Ezeknek azt kell felelnünk: *álljanak mellénk* s majd meglátják, mit lehet tenni, ha minden elégedetlenség, ha minden türelmetlenség, ha minden éhség és minden reménység *egyetlen hatalmas erőbe olvad össze.*»²

Csatlakozásról van szó tehát, nem meggyőződésről, propagandáról,

¹ L. Népszava 1931 szept. 27-iki számát.

² Népszava 1931 október 18-iki szám. Az aláhúzások az eredeti szövegből valók.

nem apostolkodásról. Így lehet szocializálni a gondolatot, így lehet észrevétlenül eltüntetni a független bírálatot.

Nagyon jellemző a tragikusan elhalt francia szocialista vezérnek, Jaurésnak meghatározása arról, miként kell gondolkoznia egy szocialistának az igazságról. «Azt az eszmét kell mindenekelőtt követnünk — mondta 1895-ben a francia kamarában — hogy nincs szentesített igazság, mert semmiféle hatalom, semmiféle dogma nem korlátozhatja az örök előretörést, az emberi nem örök vizsgálódásait; az emberiség mint egy nagy vizsgálóbizottság ül trónusán s feladatának végrehajtásában nem korlátozza semmi.»

Tudjuk, hogy «az emberiség nagy vizsgálóbizottsága» az életben sokszor nem jelent mást, mint néhány jól kereső pártebert... s az igazság ilyen fogalma legfőleg ködkép, amely a semmiségbe vész.

A mai kor társadalmának nagy oka van újból és újból felidéznie Le Bon szavait: «A szocializmus veszedelme abban van, hogy a vallásos hit módjára terjeszkedik érvek nélkül, pusztá állításokkal, álmódosításokkal és a képzelet világából vett ígéretekkel.»

Miskolczy Ágost.

AZ ÁLLAMI BERUHÁZÁSOK A TŐKE, A MUNKA ÉS AZ ADÓ SZEMPONTJÁBÓL.

A magyar állam utolsó négyévi költségvetése keretein belül 932 millió pengőnyi beruházást hajtott végre. A kérdés az, hogy ez a beruházás milyen módon hatott az országos gazdasági életre és ez az összeg hogy oszlott meg a munkás, a tőkés és az állam között.

A 932 millió nagyjában a következő módon használtatott fel: 476 millió építkezésekre — beleértve ebbe mély- és magasépítkezéseket egyformán — 292 millióra tehető az az összeg, amelyet gyáripari megrendelésekre fordítottak, 91 millió a mezőgazdasági termelés fokozására, részben hitelek útján is, 73 millió pedig a hitelélet fellendítésére szolgált.

Elméletileg végeredményben minden kiadás személyes természetű, mert az árban csak személyes elemek foglalhatnak. Az a közkeletű megkülönböztetés, amely szerint vannak személyi és dologi kiadások, mindössze, annyit jelent, hogy vannak olyan személyi kiadások, amelyek az üzem keretén belül közvetlenül jutottak az üzem munkájában valami módon résztvevő személyeknek, s vannak olyanok, amelyeket más üzemek már előzően számoltak el ilyen címenek s amelyek az idegen üzemektől vásárolt anyagok, tárgyak vagy kölcsöntőke kamatai és az üzem által más üzemeknek fizetett többi járandóságokban foglalhatnak. A kiadásokat tehát két nagy csoportra kell szétbontanunk: a tőkés és a munkás jövedelmeire, beleértve ebbe az utóbbiba minden munkásnak, így a tisztviselőnek keresetét is.

Az állam pedig, amely személyi és tárgyi alapon is vet ki adókat és ezekkel meglehetősen mélyen belenyúl a gazdasági élet körforgásába,

a termeléstől közvetlenül csak kevés adót vesz el, azonban nagy hányaddal részesedik a tőkésnek és a munkásnak a jövedelméből, valamint nagy hányaddal szerepel az idegen üzemektől vásárolt áruk árában is.

A különböző részvénytársaságok eredményszámlája alapján, amelyeket a Statisztikai Évkönyv minden évben közöl, a bruttó kiadások megoszlására nézve (az 1929. évi eredmények alapján) a következő kép alakul ki:

	Öster- melés kiadásainak	Bányászat Kohászat	Ipar megoszlása	Kereskede- lem százalékokban	Közle- kedés
Áruért idegen üzemeknek	60	35	62	80	32
Személyi kiadások az üzemben belül	23	38	24	12	46
A tőke bruttó részesedése	15	23	11	7	18
Az üzem keretén belül fizetett adó	2	4	3	1	4

A bányászat és a kohászat kivételével mindenütt az idegen üzemektől vásárolt áruk szerepelnek a legnagyobb tétellel, ami jele a gazdasági élet nagy egymásbafonódottságának. A minimum 35% s a maximum 80%, amely érthetően a kereskedelemben fordul elő.

Az üzem keretén belül folyósított személyi kiadások, amelyekben nemcsak a munkabérek és tisztviselői fizetések foglaltatnak, hanem az általános költségtételek között elszámolt személyes természetű kiadások is, természetesen csak becslés és nem exakt számok alapján, amelyek nem állanak rendelkezésre, az egyes termelési ágaknál 12 és 46% között változnak; legkisebb hányaddal szerepel itt a kereskedelem, a legnagyobb a közlekedési vállalatok. A személyzeti kiadások két főága, a tisztviselői fizetések és munkabérek megoszlása tekintetében ismét más a helyzet a kereskedelemben és a közlekedésnél, mint az őstermelőnél, bányászati és ipari részvénytársaságoknál; az első két vállalati ágban a tisztviselőkre eső hányad a nagyobb, az utóbbiakban a munkabérek, amelyeknek aránya a bányászati vállalatoknál munkásjóléti és biztosítási díjak nélkül, valamint azok nélkül a tételek nélkül, amelyek a különböző üzemi költségek-nél (épületfenntartás stb.) külön számoltattak el, a bruttó kiadások 26%-át teszi. A gyáripárban a nettó munkabér 12.1%-kal szerepel a bruttó kiadások között s ugyanannyi az őstermelő vállalatok munkabérkiadása is.

A tőkének jutó jövedelemnek sokféle ága van. Ide kell számítani a múlt évről áthozott vállalati veszteséget és az ideji nyereséget, amely a múltévi veszteség beszámításával keletkezett, a leírásokat, a kamatozat. Az így számított bruttó tőkerészesedés 7—23% között váltakozik. Legkisebb a kereskedelemben, legnagyobb a bányászatnál.

Az üzem keretén belül fizetett vállalati adó- és illetékterher nagysága az egyes vállalati ágak bruttó költségvetésének 1—4%-a között váltakozik.

Mivel azonban ezekben az arányszámokban ott szerepelt az idegen üzemekre tartozó áruk és nyersanyagok, más bevásárlások és kamatok,

valamint más tőkeszolgáltatások tétele is, ezeket ki kell rekeszteniünk, hogy az üzem nettó költségvetéséről megbízható képet kapjunk. Ezeknek elhagyásával a következő kép alakul ki:

	Öster- melés kiadásainak	Bányászat Kohászat	Ipar	Kereskede- lem	Közle- kedés
	megoszlása százalékokban				
Személyi kiadások	74	61	75	75	82
Tőke bruttó része	20	33	16	19	11
Adó	6	6	9	6	7

Ez már sokkal világosabb és következetesebb kép. A személyi természetű kiadások ezek szerint a nettó költségvetésnek 61—82%-át veszik igénybe, azonban a 82%-os felső határ csak a közlekedési vállalatoknál fordul elő. Mivel azonban ezek jórészenek üzemét a MÁV viszi, a rt. statisztikában szereplő közlekedési vállalatok jórészenek csak központi igazgatási költségei vannak s így a személyi kiadások túlnagy jelentőséget kapnak. Ez egyúttal magyarázata annak is, hogy miért olyan kicsiny ezeknél a vállalatoknál a munkabérek aránya. Azt mondhatjuk tehát, hogy a termelővállalatoknál a személyi kiadások a nettó költségvetés 60—75% között váltakoznak.

A tőke részesedése 11—33%. Ha innen is kikapcsoljuk a közlekedési vállalatokat, 16—33%. Legnagyobb a bányászati és kohászati vállalatoknál.

Az adó pedig három esetben 6%, a közlekedési vállalatoknál 7%, az iparvállalatoknál pedig 9%.

Ezek az adatok szolgáltatják tehát a megoszlás elfogadható mértékét. Mivel árut a vállalatok csak vagy östermelő-, vagy ipari-, vagy bányászati vállalatoktól vásárolnak, nagyjában ugyanezt a sémát kell alkalmaznunk az összegekre is, amelyeket a vállalatok áruknak, nyersanyagoknak, tüzelőszernek s hasonlóknak a vásárlására fordítottak.

Természetesen nem így alakul a helyzet a kisiparban, sem a mezőgazdasági kisüzemeknél. Azonban az állami beruházásoknál főként a nagyobb vállalatok költségvetése az irányadó, bárha nem százszázalékos mértékben is.

Az eddigi számítások alapján tehát nagyobb hiba nélkül kockáztatjuk meg azt az állítást, hogy az állami beruházások mintegy 70—75%-a tisztviselői fizetésekre és munkabérekre ment, 20% körüli összeg a tőke jövedelmeit gyarapította és közvetlenül mintegy 6—9% szolgált adózás céljaira. De ezenfelül az adó-jövedelméhez kell számítanunk a tőkés, a tisztviselő és a munkás jövedelmében egyformán igen nagy tételekkel szereplő közterheket: forgalmi adók, fogyasztási adók, illetékek címén és ezenkívül is sok más címen.

Reálisan tehát azt lehet mondani, hogy az állami beruházások e 4 év alatt mintegy 475 millió pengőt juttattak tisztviselő- és munkásréte-

geknek; ez évente átlagosan mintegy 120 milliót jelent és ha az átlagos évi keresetet egyénenként 1500 pengőre tesszük, akkor ez 80.000 főnyi kereső számára biztosított 4 éven át megélhetést. A tőkének juttatott jövedelem ugyanakkor mintegy 400 millió pengőnyi tőke számára biztosított foglalkoztatást. Ebből a két nagy tételből a felhasznált külföldi anyagok, gyártmányok, szerek címén a külföld is részesedett, de nem túlnagy összegekkel; számba véve a beruházások természetét, a külföldre került hányadot 5—10%-nál nem becsülhetjük többre. Az állami kincstárnak pedig ez a forgalom mintegy 150 milliónyi bruttó bevételt hozott, ami a beruházási munkák nélkül feltétlenül elmaradt volna.

Móricz Miklós.

A «JUGENDBEWEGUNG» TÁRSADALOMETIKAI JELENTŐSÉGE.¹

A társadalombölcselet, ha a modern társadalom problémáira feleletet keres, nem hagyhatja beható vizsgálat nélkül a német ifjúság háromévtizedes múltra visszatekintő és egyedülállóan sajátos mozgalmát, mely nagyhatalommá fejlődött a német kulturális életben.

E mozgalmat nem kell feltétlenül a régi és az új nemzedék, öregek és fiatalok örök ellentétének szemszögéből tekintenünk. Mind a két tábornak meglehet e részben a maga igaza. Az ifjúság helyes nevelése valóban feltételezi az ifjak önálló életközösségét. Korunk egyoldalú és idejétmúlt individualizmusa ezen az úton küzdhető le. Viszont azonban az ifjúság nem kiváltságos része az emberiségnek, külön jogokkal és önmagára alapozott speciális problémakörrel.

A német ifjak mozgalmának kezdettől fogva kétségtelenül voltak nagy értékei és nagy veszélyei. Célunk azonban nem kritikai tárgyalás. Csak annyi bíráló megjegyzést fogunk tenni, amennyi a mozgalom társadalometikai elemzésével szervesen együtt adódik.

A mozgalom a világvárosoknak: *Berlinnek* és *Hamburgnak* előterületein kezdődött. 1900 körül *Steglitzben* egy egyetemi hallgató, *K. Fischer* gimnáziumi tanulókat gyűjtött maga köré. A kis rajongó csoport az iskolai szünnapokon a külsőleges tekintély és fegyelem elől kalandos, önálló életformák közé menekült. Vándorlásaikon a kóbor szabadságnak és egyszerű élvezeteknek hódoltak. Kritikát gyakoroltak a fennálló kultúra és társa-

¹ Felhasznált forrásmunkák: V. Engelhardt: Die deutsche Jugendbewegung, als kulturhist. Phänomen. Berlin, 1923. — W. Flitner: Der Krieg u. die Jugend, Stuttgart, 1927. — Fr. W. Foerster: Jugendbewegung, Jugendseele, Jugendziel. München, 1923. — Th. Herrle: Die deutsche Jugendbewegung. Stuttgart, 1922. — A. Messer: Die freideutsche Jugendbewegung. Langensalza, 1924. — H. Schlemmer: Der Geist der deutschen Jugendbewegung. München, 1923. — E. Spranger: Humanismus und Jugendpsychologie. Berlin, 1922.

dalom mesterkéltségén és alakoskodásán. Ez a kritika nem szavakban, hanem tettekben nyilvánult.

A parasztok egyszerű beszédét többre becsülték, mint a műveltek és a tudomány nyelvezetét, a nyers őszinteséget értékesebbnek tartották, mint a sima udvariasságot. Erdő, mező csendje és a paraszt nép életének, lelkivilágának megismerése ösztönös, formák közé nem szorított erkölcsi és vallásos érzületet ébresztett fel lelkükben.

Az ifjúság önállóságra törekvésének indító okai mélyen a gazdasági, társadalmi és kulturális állapotokban rejtettek. Az életviszonyok következtében lehetetlenné vált a serdülő ifjúnak állandó ellenőrzés alatt tartása, amit pedig régebben az erkölcsi nevelés alapfeltételének gondoltak. Elsősorban a proletárszülő számára lehetetlenség, hogy felügyeljen gyermekére, kit a korai önálló kereset a nagyvárosba és itt egyik munkahelyről a másikra hajt. A polgári családok gyermekei nem abban a tudatban nőnek fel, hogy egyszerűen szülőik életmódját és foglalkozását folytatják. A modern ifjú tudja, hogy majdan a saját szakállára, önállóan, előről kell kezdenie az életet.

A nagyvárosi és az iskolai kultúra elfojtotta az ifjúság szabad erőit és ideges szellemi atmoszférát teremtett. E test- és lélekrontó rabszolgaság ellen az ifjakban a függetlenség és a vándorlás ösztöne támadt fel: vágakozás a természet, levegő és fény, erdő és mező után. A nagyváros mechanisztikus és intellektualisztikus szellemi környezetéből elmenekültek az ember igazi, örök mivoltának titokzatos, romantikus csillagzataihoz, aminek: hit, költészet, mese, monda, hazai föld, nyelv és nép.

A steglitz-i csapatból keletkezett a »*Wandervogel*«, melynek egy évtized leforgása alatt a német iskolavárosok százaiban volt helyi csoportja, tízezrekre menő taglétszámmal és egyes nagyobb csoportokban összefoglalva. A folytonos változások és megosztódások miatt sohasem sikerült valamennyi «vándormadarat» egységbe foglalni. Szövetségeik a felnőttek segítségével építették ki szervezeteiket, alapítottak folyóiratokat. E szervezeteknek természetesen teljes önkormányzatuk van. Az esetleges idősebb mecénások csak egy mellérendelt tanácsban foglalhatnak helyet.

Az ifjak e romantikus, egetostromló idealizmusának az a veszélye, hogy túlzásokba, radikalizmusba csap át, ellentétet, szakadékot támaszt az ifjúság önnevelése és a családi, iskolai, állami, egyházi nevelés között. Az ifjak minden felülről, az öregek, a tanárok részéről gyakorolt nevelést elvből gyanúsának tartottak. Valódi nevelő hatást csak az egykorúaknak, a bajtársaknak, vagy pedig a veszélyek személyes kitapasztalásának tulajdonítottak. Az őszinteség jelszava így az egyéni sajátosságok, ösztönök, stílus korlátlan kiélését is jelentette.

A mozgalom a lányokra is áttért. A nemek vonatkozásait az ifjak sok idealizmussal fogták fel. Nevelő hatást kerestek a különmeműek prűdériától mentes érintkezésében. Új szabályok után kutattak, melyek

egyszerűbbek és igazabbak, az erotikus vonatkozásokba tisztaságot és jószágot visznek bele. Másfelől azonban a kerítő alkalom és a felügyeletnek elhárítása sokat mind a két nemből az érzékiség és szabadosság csapdájába ejtett.

A magasabb iskolákból a mozgalom az egyetemekre is áterjedt. A «vándormadarak»-ból lett egyetemi hallgatók, az absztinensek és a hozzájuk csatlakozók szövetségeket alapítottak, melyek elfordultak a »*Bursch*»-ok szokásaitól, főleg az ivás-szokásuktól. Az egyetem eszméjét és az egyetemi életet új tartalommal iparkodtak megtölteni.

Mozgalmukon eszmetörténeti szempontból *Nietzsche* hatása látszik meg. A régi életfelfogást és morált elutasítják, új értékeket óhajtanak és sejtjenek.

A «*Jugendbewegung*» izig-vérig erkölcsi természetű mozgalmát, etikai problémák indítják. Nem ugyan a leegyetemesebb, végső etikai kérdések, a maguk metafizikai, transzcendens, végtelenbe kapcsolódó világával, legalább is nem közvetlenül. Az etikai értékek második, földiesebb és gyakorlatibb birodalma, a pszichológiai és szociológiai területek alkotják az új orientáció anyagát. A «*Jugendbewegung*»-ot társadalometikai kérdések mozgatják, célja erkölcsi megújulás, a régi értékek helyébe poláris ellentéteiknek, új értékeknek állítása.

«Új» értékek felfedezése azonban sok esetben nem más, mint régi, valódi értékek restaurációja. Erkölcsi megújulásra oly korszakokban van szükség, amely az értékeket meghamisítja, helyükbe álértékeket csempész. Az erkölcsi mozgalmak csak álértékek ellen küzdenek, épp a valódi értékek restaurációja érdekében. Nem a törvény felbontása, hanem beteljesítése a feladat. Ezért minden erkölcsi mozgalomban van egy közös, *Rousseau*-i törekvés: vissza a természethez és a néphez, az eredetihez, ősihez, a civilizáció elrontott világából! Vissza a valódisághoz a farizeizmusból.

A «*Jugendbewegung*» az ifjúság kísérlete társadalom-erkölcsi önnevelésre. Az ifjú megtanulta benne a hallgatást, mely hathatóssá teszi az el nem koptatott szót és gondolatot. A modern ember hibája, hogy csak gondolja, írja, olvassa, hangoztatja, de nem éli és cselekszi az eszméket. A meggyőződés válságba jutott, a gondolat és szó tehetetlen az élettel szemben és idegen tőle, sőt szélső esetben cinikus, semmit komolyan nem vevő.

A «*Jugendbewegung*» a szó helyébe az átélést, a könyv és papiros helyébe a közvetlen, személyes érintkezést léptette. A régi nemzedék elhasznált szavait visszautasították. Újakat nem találtak ugyan, de — legalább kezdetben — nem is érezték szükségét. A kellő pillanatban a helyszínen lenni, ez minden. Szükség idején a közelség mindent elrendez, a helyzet «megítélését» részvétellé változtatja. A közvetlen részvétel az ifjúság mozgalmában magával ragadja az egyént, mint vihar vonul keresztül a lelken a közös mozgalom árama. Felkerekedik és vándorol, a szó térbeli értelmében is, valamely új csillagzat után.

Ez az új csillagzat a szociális ember kialakítása, a közösség által és a közösség számára. A szociális ember új típus, mely közösséget tud alkotni a nép bármely rétegével. Maga igénytelen, másokon mindig tud segíteni és semmiféle értékes munkát nem tart beszennyezőnek.

A hivatalos tekintélyek elutasítása éppen nem jelentette, hogy az ifjúság nem érzi a vezetés, irányítás szükségét. A «*Jugendbewegung*» tagjai telve vannak sóvárgással egy pompásan fölényes és hasonlíthatatlanul bölcs vezér eszményképe után. Az a társuk, akiről úgy érzik, hogy legalább egy ideig és egy lépéssel bensőleg előbbre tudja vinni őket, természetes vezérük, szabadon választott tekintély, akit fanatikus lelkesedéssel követnek.

A szövetségek 1913-ban tartották első nagy, közös megbeszélésüket *Kassel* mellett, egy magányos hegyen. Az ifjúság hangulata, az elhangzott beszédek szerint, meglehetősen forradalmi volt. A politikai, vagy vallási felforgatók lázadó szellemétől azonban bizonyos nehézszívű túlkomoltság különböztette meg. Az ifjúság tragikusnak érezte sorsát, mert egyfelől világosan látta a társadalom erkölcsi megújulásának szükségét, másfelől azonban ugyanilyen tisztán felismerte, hogy a megvalósításhoz nem rendelkezik elegendő erővel. Nem kívánt tehát egyelőre egyebet, mint szabad-ságot célkitűzéseiben, önállóságot önnevelése számára.

Az ifjúság a nagygyűlés határozata szerint erőt önmaga számára tartja fenn és nem avatkozik a felnőttek dolgaiba, melyekhez nem tartja magát elég érettnek. A határozat nem bizonyult egészen keresztülvihetőnek, épp, mert nincs elszigetelt, a «felnőttek» kultúrájától elszakítható ifjúsági kultúra és önnevelés.

Mielőtt azonban a bizonytalanság megszűnhetett és határozott célkitűzés kialakulhatott volna, váratlanul kitört a világháború. A háború következtében a mozgalom nem akadt meg, de nagyarányú átalakulásokon ment keresztül. A háború épp a «vándormadarak» soraiból különösen nagy véráldozatot követelt, mivel tömegesen jelentkeztek önként katonai szolgálatra. Valamennyinek lelkében ott élt — noha patrióta szólamok nélkül — az igazi hazaszeretet. A csoportok nagyarányú elnéptelenedése következtében 1915-ig szüneteltek a vándorlások. Ekkor azonban ismét elkezdődtek és az éhezés éveiben sem szakadtak meg többé.

A szétszóródott tagok között a kapcsolatot folyóiratok tartották fenn. Ezek hasábjain heves önkritikák és támadások hangzottak el. Az egyetértés felbomlott, meghasonlások, szakadások keletkeztek.

A háború vége felé az ifjúságot a politikai csoportosulások egyre nagyobb mértékben belevonták a maguk érdekkörébe. A militarista hatalmi filozófiától, macchiavellizmustól a pacifizmusig, a katolikus irányzattól a faj védelemig és a szocializmusig a jobb- és baloldal minden árnyalata hódított magának egy-egy részt az ifjúságból. A bajt csak növelte, hogy a mozgalom a kívülálló tömegek körében erősen tért hódított, de inkább csak külsőségeivel. A régi szövetségek erősen megrostált tagjainak viszont

színvonal, fegyelmezetttség dolgában az utánzók hangos tömege messze mögötte maradt. A kezdetben egységes szellemtől áthatott mozgalom hovatovább különböző, sőt ellenséges csoportok áttekinthetetlen zűrzavarává változott.

Megkezdődött a «felnöttek» világából jólismert komédia, a jobb- és baloldallal, az örökös torzsalkodással. A fanatizmus és pártoskodás felülkerekedett, hogy páncéltank gyanánt hengereljen le minden értelmet. A háború után a «*Jugendbewegung*» is, mint egész életünk, krízist él át. Azonban, ha el is homályosodtak benne az eleinte megpillantott társadalometikai értékek, bizonyos, hogy egykor sikerült ilyen értékeket megragadnia, mégpedig nem elméleti elgondolással, hanem a megélt élet valóságában. A társadalometikus számára mindenkor értéktartalmak és értéklehetőségek gazdag lelőhelye marad.

Noszlopi László.

GÖRÖG TÖRTÉNET ÉS MODERN ADÓPOLITIKA.¹

(Egy egyetemi előadás jegyzeteiből.)

Liturgiát írjanak és ne lithurgiát (ahogy a volt kultuszminiszter úr következetesen tette), mert nem a kőfaragás mesterségéről van itten szó, hanem azon teljesítményekről, melyeket gazdag embereknek kellett az állam, az egész nép érdekében vállalniok.

A görög demokrácia, amely legvégső fokáig fejlesztette ki a politikai egyenlőséget, egyenlőséget nem ismert az adózás dolgában. A gazdagok fizettek; a köznép csak kapott, de nem fizetett. Elvi állásfoglaláson kívül mindenesetre az akkori viszonyok is ezt követelték. Az adópolitika akkor nem támaszkodhatott a középosztálynak ama széles rétegére, amelyet a jól-rosszul, de valahogy mégis csak fizetett tisztviselők manapság képviselnek. Akkor a hivatalnokok rendes fizetést nem kaptak, a segéd-személyzettől — részben rabszolgáktól — eltekintve; s az állam legfőlebb ahhoz az 1—2 obolushoz nyúlhatott volna, melyet a népgyűlés látogatóinak, a népbíróság tagjainak és a tanácsnokoknak jelenlét fejében utaltak ki. Irracionális eljárásnak semmiesetre sem volt mondható, hogy a görögök ott keresték a módot a nyilvános kiadások fedezésére, ahol az tényleg megvolt, ők még nem ismerték a lillafürdői metódust: ott fűrni, ahol a legkisebb a kilátás a vízszolgáltatásra.

A görög vallási ünnepek sok pénzbe kerültek, pedig meg kellett történniök, mert maguk az istenek tartottak számat reájuk. Felvonulások,

¹ Szemlénk egy barátja neve feltüntetése nélkül juttatta el hozzánk érdekes feljegyzéseit, melyek bizonyára szélesebbkörű érdeklődésre tarthatnak számat, mint amekkorát az egyetemi auditórium jelent.

áldozások, énekarok, zenei és drámai előadások, ünnepi lakomák voltak az ilyen istentiszteletnek elemei, melyeket — kötelező módon — a gazdag emberek finanszíroztak. összegező néven choregiának mondhatjuk a liturgiáknak ezt az első fajtáját. Aki azután úgy gondolta, hogy vagyoni állapotához nem mért kiadást jelentene számára a choregia, az más valakire is háríthatta a magas polgári kitüntetést, ha t. i. vagyoncserét ajánlott fel az illetőnek (az antidosis intézménye). Miként látjuk, az állam még a kontrol feladatával sem törődött; ellenőrizték ezek a vagyonos emberek egymást eléggé.

A második alkalom, hol a görögök között a liturgia érvényesült, a hadihajók karbantartása volt. Főleg tengeri hatalmak, elsősorban az athéni állam vette ezt az adónemet, a trierarchiát igénybe. A hajók megépítéséről maga az állam gondoskodott; de már gazdag polgárainak kellett vállalniok, hogy az építményt rendben tartsák, rajta a szükséges javításokat elvégezzék, sőt sok esetben a legénységi zsoldot is nekik kellett előlegezniük. Költséges, terhes volt ilyformán az adózásnak ez a neme. Idővel nem is győzték már hajónkint az egyes «alanyok» s a IV. század Athénjében tényleg úgy találjuk, hogy az 1200 leggazdagabb embert válogatták ki a polgárság egészéből, ezeket csoportosították 60—60 fejjel egy-egy adóközösségbe (symmoriába), hogy így a repartíció elve alapján lássák el ezt a fontos közszükségletet. De az adóközösségek valahogy nem működtek a megkívánt módon; a vagyonosabbak — kissé lélegzethez jutva — úgy látszik kibújni igyekeztek az arányos hányad fizetése alól; egyszóval: a hajókon kívül az intézmény maga is javításra szorult. A nagy Demosthenes tette az ügyet magáévá s buzgóságának végeredményeképen az az állapot jött létre, hogy a névleges keretek fenntartása mellett a trierarchia gondjai ténylegesen a 300 leggazdagabb athéni polgárnak vállaira nehezdedtek.

A liturgia, mint a vagyonadónak egyik formája, az adózás alá eső vagyonnak, az adóalpnak felbecslését és számontartását feltételezi s önk bizonyára csodálkoznak azon, hogy miként volt ez a görögök között és abban a korszakban lehetséges, midőn az ingatlan vagyon mellett természetesen már az ingót is tekintetbe kellett venniök. Nos, a görögök között az olyan felbecslés és számontartás, minőről itt szó esik, kétségkívül sokkal könnyebb feladat volt, mint amilyen ez manapság. Három pontba csoportosíthatjuk az okokat. A görögök először nem ismerték sok olyan fajtáját az ingó vagyonnak, amely manapság az adózás réme elől a külföldre menekül. Másodsor a vagyoneltagadás veszedelmesebb játék volt akkor, mint a mi időnkben, mert a közvélemény sokkal nagyobb erkölcsi követelményeket támasztott náluk a vagyonnal, a vagyonos emberekkel szemben, mint ahogy ezt mi tesszük. Végül és mindenek fölött kis területen, kisserű dimenziók között, mint ezt már Adam Smith látta, jóval biztosabban működik az adókövetés az ingó vagyon esetében is, mert az emberek közel vannak egymáshoz, ismerik egymást s már hazafias versengésük sem túrné

a visszaéléseket (1. ez okok felsorolását *A. Andreades* kitűnő könyvében: *Geschichte der griechischen Staatswirtschaft* I. 1931, 363. 1.).

Itt nyílnék alkalom kimélyíteni a párhuzamot az antik és modern viszonyok között s társadalomfilozófiai megjegyzéseket fűzni a különbségekhez. De erre most nincs érkezésem s egy-két olyan adópolitikai észrevételre szorítokom majd, melyet minden további fejtegetés nélkül megért a mai nehéz körülményeket élő magyar ifjúság.

Abból, hogy a görögség még nem ismerte a különböző hitelpapírokat és bankdepotkat, még igazán nem következik az, hogy mi, modern emberek, amennyiben nemzeti alapon állunk, ne a legnagyobb eréllyel üldözzük a menekülő vagyont, a nemzetközi transfugát. Az a körülmény, hogy a görögség több biztonsággal becsülhette fel az ingóságokat, mint mi, még nem foglalja magában a követelményt, hogy a mai nagyobb nehézségek elől meghátráljunk és ne iparkodjunk megközelítő módon tudomást szerezni a nagy vagyonokról és nagy jövedelmekről. A görög fináncok nem szorultak a látszatra, mert úgy, ahogy, magát a valót ismerték. Amily oktalanság már most a mi részünkről az úgynevezett látszadával fenyegetődni (ágyúval nem fog az ember verebet), époly helytelen dolog lenne a látszapot nem figyelembe venni ott, ahol másképen nem tudunk magának a valósnak közelébe férközni.

A görögség számon tartotta a vagyonos embereket és igényeket támasztott velük szemben. A mi modern kapitalisztiko-liberális gondolkozásmódunk rögtön a tulajdonjog merev követelményeit veszi számba, mihelyt vagyonról van szó s nem hajlamos azokat a tehertételeket észrevenni, amelyeket a társas etika táblázott be a még oly egyéni tulajdonra is. A görög közvéleményt nem kellett kitanítani arra, hogy a közösség nevében mit követeljen az egyéni vagyontól. Modern közfelfogásunk okulhatna a görög példából s nagyobb tudatossággal és mértékben kívánhatná a rendelkezésünkre álló erőforrások igénybevételét, nem az önkényes adakozásokban reménykedve, hanem a törvényes rendelkezések formái között.

Jót és rosszat, helyeset és helytelent vegyesen találunk a görög adórendszerben együtt, miként a világ bármely intézményében. Az a közteher, amely a vagyont nyomta, akadályos lehetett a jelentékenyebb tőkeképződésnek; az a felfogás, mely a nehézségekből kivezető utat mindenkor a gazdagok erszényében kereste, gazdasági anarchiává és egyúttal személyes üldözéssé is fajulhatott a demokrácia hanyatlási korszakaiban;¹ végül a gazdagok maguk is siettethették a vagyonpusztulást mértéken felül vállalt liturgiákkal és adakozásokkal, hamisan értelmezett bőkezűség és hűségük folytán. De talán mégis csak több haszon, mint károsodás volt

¹ V. ö. amit Kleón mond Aristophanes Lovagjaiban: 861. Busásan meglakolsz ezért, ha majd szorít a nagyadó: Mert én a gazdagok közé sietek beírni a neved.

ebben az egész adórendszerben, amely jól működött a demokrácia fénykorában s amely egyébként is a legjobban felelt meg a görög gazdasági és társadalmi viszonyoknak. Gondolkozóik helyesléssel vesznek róla tudomást, dicsérettel emlékeznek meg róla. Aristoteles látható örömmel gyönyörködik a képből, amelyet a fényesen ellátott choregia és hierarchia nyújt (Nikom. Ethika 4, 2, 11), s Anaximenes, a IV. század rhetora és történésze a következő két utasításba fogta össze a helyes demokráciának alapelveit: visszatartani a tömeget a vagyon üldözésétől, de viszont készségesekké tenni a gazdag embereket liturgikus kötelességeik teljesítésére. Nem a liturgia volt az egyedüli mód az egyéni vagyont közcélokra igénybe venni. A görögség, amely a rendes és általános adózást nem ismerte, ismerte az V. századtól kezdődően az eisphorát, a rendkívüli vagyon-
dézsmát. Ezt Vermögensabgabenek nevezi ma a német, prélèvement sur la capitalnak a francia, capital levynek az angol (Az elméleti irodalom megismerése végett közlöm önökkel a műkifejezéseket). Erről az adónemről, az eisphoráról a következő órában beszélünk majd részletesebben.

AZ ÉRTELMISÉG JÖVŐJE.

A Társadalomtudomány előző számaiban az értelmiség válságáról megjelent anket és Friedrich W. Eismann reflexiója után kívánok még hozzászólni az értelmiség válságának problémájához.

Ha csupán a pillanatnyilag adott helyzetet szemléljük, úgy valóban alá kell írjuk F. W. Eismann fejtegetését, mert a magasabb kvalifikáció iránti törekvés tényleg nem egyéb, mint kultúrpolitikailag a tudományosság demokratizálódása és gazdaságilag az értelmiség proletarializálódása. A kvantitás itt a minőség rovására történik és az az egyébként öröndetes körülmény, hogy tömegek sietnek az egyetemek kapui felé, végeredményben arra vezet, hogy a tudomány magasztos oltára a tömeg birtokába kerülve elveszti azt a nimbuszát, mely papjait az emberiség kiválasztottjaivá emelte.

Az értelmiség válsága azonban nem vezet szükségképpen az értelmiség és mindannak katasztrófájához, ami épen az értelmiség kifejezője. Ma nemcsak az értelmiségnek, hanem a társadalmi élet minden egyéb megnyilvánulásának is krízisét éljük, amely új formák felé nyit utat s csak rajtunk, a mai generáción fordul meg, hogy mennyit mentünk át a régi formákból az újakba.

A háború alatt és után indult meg az általános versengés a diplomáért, melynek birtokában mindenki jobb jövőt remélt magának teremtetni és könnyebben vélt belekapaszkodhatni a protekcionizmus oly sokat elbíró szárnyaiba. Hogy ez a pszichológiai indíték gyakorlatilag kifejezésre jusson, szükség volt azokra a gazdasági tényezőkre is, amelyek lehetővé

tették a nép széles rétegeinek az egyetemeken való elhelyezkedést. Egyrészt az egyetemek által nyújtott gazdasági előnyök, másrészt az inflációs idők konjunkturális viszonyai voltak azok a gazdasági tényezők, amelyek arra bírták az ifjúságot, hogy a műveltség legmagasabb eszközeivel fegyverkezzenek fel, másrészt azonban a munkakereslet és kínálat egyáltalában nem biztató viszonya is arra kényszerítette az ifjúságot, hogy az egyetemen szerzett szellemi fegyvereket száz százalékig gazdasági érdekek szolgálatába állítsa.

A főiskolai ifjúság nagy hányada nem is törekedett és nem is törekszik másra, mint épen a vizsgák sikeres letételére és ennek eredményeképpen a diploma elnyerésére. Ez a jelenség valóban deklasszifikálja a tudományt is és ha Friedrich W. Eismann erre gondolt, úgy méltán kérdezheti, hogy «... a modern műveltségeszménynek a műveltséghez van-e még valami köze?» Csak az a kérdés, hogy mi tényleg a modern műveltségeszmény?

A tudomány művelése, épen úgy, mint a művészeté, individuális. Individuumok mindig akadtak és akadnak, akik a tudományt azon a fokon és abban a magas szférában fogják művelni, mint amin eddig tartották tudósaink az európai műveltségeszményt. Tény, hogy a professzor a katedráról tömegeknek kénytelen előadást tartani, de a tömegeből mindig szelektálódnak individuumok, akik a professzor közvetlen közelében, személyes befolyása alatt és vezetése mellett művelik a tudományt és akiknek a professzor tényleg «vallhat». Ez a néhány egyén, akik egyes professzorok köré csoportosulnak, fogják a jövő tudományos világát képviselni és ha a gazdasági viszonyok megengedik azt, hogy valaki tényleg önzetlenül a tudománynak éljen, akkor minden bizonnyal erősen ki fog tágulni a professzorok e szűkebb köre, amelynek keretében valóban «tudományos» munka folyik.

Az egyetemet végzett tömeg a tudomány szempontjából legfőleg mint konzumáló fog tekintetbe jönni, ki elmegy egyes tudósok előadására és ha másért nem, hiúságból fog tudományos könyveket vásárolni és így a tudományos világ gazdasági támasza lesz. A társadalom szempontjából pedig — a normális gazdasági viszonyok helyreállítását feltételezve, melynek előbb-utóbb mégis csak be kell következnie — ez a diplomás tömeg mint egészséges termelő elem jön tekintetbe, mely ugyan mélyenjáró tudás nélkül, de kétségtelenül szélesebb látkörrrel és általánosabb ismeretekkel rendelkezve nagyobb jelentőséget igyekszik teremteni az alacsonyabb állásoknak is és ezzel — bár tömegével demokratizálja a tudományt — ugyancsak tömegével (mely miatt képtelen kizárólagosan magasabb állásokba elhelyezkedni) emelni fogja az alacsonyabb pozíciók nivóját és ezzel nemesítő munkát végez épen az általa pillanatnyilag fenyegetett középosztály javára.

A diplomás tömeg azonban nem lesz egységes. Elsősorban szelektálódnak azok, akik a tudomány művelését tűzik ki életcéljukul. De nagy

szelekció indul meg a diploma megszerzése után az életben is épen a tömeg nagy konkurenciája miatt és csakhamar rá fognak jönni a munkakeresők arra, hogy csak tényleges tudásuk teszi értékké számukra a diplomát; másrészt rájönnek a munkaadók is arra, hogy az emberek értékét nem a diploma, hanem tényleges tudásuk szabja meg. Ennek eredményeképpen számolni lehet azzal, hogy a jövő — és sajnos, egyelőre a távol jövő — főiskolát végzett tömegei nagy számmal fognak elsőrangú munkaerőket produkálni épen a tömeg gazdasági kényszerhatása alatt.

E körülmény felismerése önmagától válik szelektív hatásúvá az iskolai tanulmányok ideje alatt is, mert látva azt, hogy nem annyira az iskola, mint inkább az élet állítja magas követelmények elé az embereket tudás tekintetében, igen sokan rá fognak még idejében ébredni arra, hogy a műveltség ama fokán, melyet ma a főiskolai végzettség jelent, nem tudnak megfelelni az élet és a konkurrencia által állított követelményeknek. Így az élet egyre jobban háttérbe fogja szorítani azt a mesterséges szelekciót, melyet a tanulmányok ideje alatt a tanügyi hatóságoknak kellene gyakorolni.

Magasabb követelmények az iskolában és magasabb követelmények az életben ... ez a két körülmény mindenesetre elegendő lesz ahhoz, hogy senki se törekedjék magasabbra, mint amennyit saját mértéke megüt és mindenki megtalálja a maga helyét a társadalomban, mely épen a diplomák tömegénél fogva magasabb nivóra emelkedik a F. W. Eismann által féltett műveltségsmény terén.

Természetesen mindez a távoli jövő képe. Beteljesedésének előfeltétele a világgazdasági egyensúly helyreállása és szellemi proletariátusba süllyedt diplomások ennek révén való normális társadalmi és gazdasági elhelyezkedése.

Megfelelő embert a neki való helyre! De azt, hogy valaki valóban megfelelő-e, azt nem a diploma, és nem a protekcionizmus, hanem az fogja meghatározni, hogy mennyi a tényleges belső értéke.

Zathureczky Gyula.

A SZOCIOLÓGIA HELYZETE KÖRÜL.

Leopold v. Wiese kölni professzor, a német szociológia egyik eredeti és szervező munkában is tevékeny képviselője, a szociológia helyzetét nem régen a következőképpen jellemezte: «A társadalomtudományt minden világrészen s valamennyi kultúrállamban művelik, részint a főiskolákon, részint társulatokban vagy magán tevékenység útján. A világ szociológusai többé-kevésbé tudatos összeműködésben dolgoznak. Alig van még tudomány, amelyben e kapcsolat oly szoros volna, mint itt. Ez az egész földtekére vonatkozik. Szociológus azonban mindenütt kevés van s a legtöbb

államban a szociológiának, mint tudománynak még igen csekély a nyilvánvaló hatása. A belső küzdelmek, a rögeszmések, dilettánsok és a zabolázhatatlan mindent jobbantudók keresztező tevékenysége mindenhol sok zavart okoz. De mégis szemellátható a haladás. A genfi szociológiai kongresszusról nem azzal a meggyőződéssel távoztam, hogy itt az ideje rohammal hódítani meg a közvéleményt, inkább az a benyomásom erősödött, hogy inkább az esoterikus elvnek kellene szentelni néhány évet. A komoly, képzett és tudományosan gondolkozó szaktudósok kis körökben végzett alapos munkájára van most szükség inkább, mint propagandára. Lehet, hogy később, a belső kialakulás évei után eljön az ideje, amikor képesek és hajlandók leszünk arra, hogy általános hatást érzünk el. Cél: ránevelni a népeket a szociológiai gondolkozásra a társadalom dolgaiban. Ezt nem szabad soha szem elől téveszteni».

Hogy azonban e belső «kiépülés» milyen nehezen megy, arról ugyancsak v. Wiese panaszkodik a Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie egyik idei számában. Nem győzi a sirámat, hogy félreértették «vonatkoztatási tabelláit» a pszichológusok, akik az egyéni tudatban végbemenő tényeken nem tudnak felül emelkedni.

Így a németek, akiknél most jelent meg egy hatalmas «*Handwörterbuch*», a szociológia eddigi anyagának nagy, rendszeres feldolgozása. Mit szólunk mi, magyarok? Nálunk a szociológia művelése társulatunkra s a magántevékenységre szorítkozik, összeműködésről még alig lehet szó. Jó, ha szóvá tudjuk tenni a társadalomra vonatkozó újabb vizsgálódások s a spekulatív munka főbb eredményeit s ezzel, valamint az irodalom ismeretével valamelyest növeljük a mélyebb, az összefüggéseket tisztábban látó társadalomszemlélet lehetőségét. Vannak a nagy szociológiai munkáegyüttes jeleseivel összemérhető eredeti kutató elméink, de nincs tervszerű, lüktető ütemű magyar szociológiai munka. A támogatás, amelyet egyrészt munkájuk, hivatásuk révén a szociológiára utalt egyesek, másrészt a magyar tudományos munka műhelyei és hivatalos szervei részéről a magyar szociológia kapott, valóban gyenge ahhoz, hogy a jövőt illetően optimizmusra jogsítana.

Szombatfalvy György.

AZ ÉLETSZÍNVONAL-VIZSGÁLATOKHOZ.

Dr. Jablonkay Géza tagtársunk pályatételünkkel kapcsolatban felhívta figyelmünket a budapesti IX. ker. Szent István felső kereskedelmi iskola 1930/31. évi értesítőjében megjelent és *Egy iskola szociális arcképe* című tanulmányára. A kis tanulmány gyakorlati pedagógiai célú adatgyűjtésen alapszik, azonban szociográfiai szempontból is valóban figyelemreméltó. Bizonyára nagy érdeklődésre tarthatnak számot pl. a szülők

vagyoni megoszlására vonatkozó adatok. A Mester-utcai felső kereskedelmi iskola 519 tanulója közül 386 tanuló vallotta be szülei *havi* keresetét. E szerint

60 pengőn aluli	8	200—250 P	56	500—600 P	4
60—100 P	20	250—300 «	45	600—800 «	4
100—150 «	83	300—400 «	34	800 P-n felül	2
150—200 «	113	400—500 «	17		

szülő keresete. Megjegyzendő, hogy a *ferencvárosi* és pestkörnyéki tanulók látogatják az iskolát s a tanulóknak csak 10%-a izraelita. Az érdekes kis tanulmány egyéb adatai is érdekesek s kívánatos, hogy az iskola szociális felvétele ne maradjon elszigetelt eset.

Sz. Gy.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Nemzeti radikalizmus.* Budapest, 1931. Stádium. 173 l.

Mélyen gyökerező idealizmus, a küldetés hite és szívóssága, hév, erő, egészséges fanatizmus, magyar érzés, örök önzetlen munkakészség adják a kivételesen rokonszenves fiatal politikus Bajcsy-Zsilinszky Endre lélekarcának jellegzetes vonásait. Nem nézheti tétlenül a magyarság pusztulását, amelyért a nemzethez forradás érzékenységgel felelősséget, sőt lelki-furdalást érez, mely huszáros hévvel gyors cselekvésre ösztönzi. Itáliát egy évtized alatt újjászülte egy erős akarat. Ez hiányzik minálunk. Valakinek cselekednie kell, de gyorsan, bátran, gyökeresen. Mi a tennivaló? Először is megalkotni az újjászületés pártját határozott, egyetemes, rugalmas, magyarszellemeű, de egyben korszerű program alapján. «Apró életközelmekben szétporló napok keserves éjszakai csendjében» megírja *nemzeti radikalizmusnak* nevezett politikai rendszere 315 pontját.

A munka a magyar faj szeretet és cselekvő hazafiság szép himnusza. Szinte kegyeletlenség — nem kedves kötelesség — a társasélet figyeléséhez szokott szociológus szemével és kritikájával olvasni a lelkes jóakarát e művét. De kötelesség-e ez egyáltalán? Elvégre politikai programok nem tudományos munkák, céljuk illúziót kelteni, hitet ébreszteni és ápolni, gondolatartalmuk alig több, mint a tömegekben szunnyadó és aktiválni kívánt ösztönöknek szóló elnagyolt iránymutatás. A szociológust ez csupán mint a pártmozgalom egyik eleme érdekelheti. És mégis úgy gondoljuk, foglalkoznunk kell Bajcsy-Zsilinszky könyvével. Egyrészt azért, mert a mi politikai életünkben a programból induló pártmozgalom úgyszólván ismeretlen, tehát a szerzőnek — aki egyébként a parlamentben és saját hetilapjában is terjeszti politikai nézeteit — pártmozgalomra alig van kilátása, noha politikai elveit a magyar értelmiség fiatalabb nemzedékében sokan vallják vagy nézik rokonszenvenvel, vagyis társadalmi hatása megvan. Másrészt azért is, mert a szerző maga sem szánta művét befejezett politikai programnak, sarkantyúnak inkább, vagy az elkínzott közgondolkozás friss táplálékának, amely már is ért valamelyes célt, ha a nemzettest?gyocentrumának sejtjeit foglalkoztatja.

Bajcsy-Zsilinszky nemzeti radikalizmusnak nevezi rendszerét. A radikalizmus jelszava nálunk már szerepelt politikai lobogón, azon, amely a vörös lobogó előtt mint annak részben elhárítója, részben mint szállás-

csinálja került az árbocra. Akkor is kacérkodott a nemzeti jelszóval, de szemmel látható kortesfogásból, minden őszinteség nélkül. Bajcsy-Zsilinszkytől toto coelo távol esik az októbristák lelkülete, sajátságos, hogy mégis dicstelen zászlajuk után nyúl. Igaz, hogy más kézben új tartalmat nyer és másképen is hat a radikalizmus jelszava. B.-Zs. programja őszintén nemzeti, tradíciót, történelmi múltat, belső fejlődést hangsúlyozó. Erősen hisz a magyar nép felsőbbrendűségében s hajlandó minden gyarlóságunkat az idegen uralom és egyéb sorscsapások múlt hatásának tekinteni. Ebből a hitéből táplálkozik optimizmusa is, ez erősíti radikalizmusát. Telivér racionalizmussal hiszi, hogy a helyes megvalósulásának egyetlen feltétele a helyes felismerése. Ő ugyan ismer társadalommozgató erőket, azonban az egyéni és társas motívumok, az eszmények és érdekek erőparallogrammját nem figyeli, mintha csak azt hinné, hogy az altruista ösztönök fölénye ezt fölöslegessé teszi. Ezen a végzetes optimizmuson siklik le a realitás vágányairól.

Tipikusan racionalista vonása rendszerének a szervezkedés mérték-telen követelése. Két nagy példa lebeg szüntelen előtte: a szocializmus és a fascizmus példája. Mind a kettő a tömegszervezésre utal. Látja a szerző, hogy a magyarság társadalmi szervezkedése vagy inkább szervezetlensége, a származáson, vagyonon épülő osztály tagozódás beteg s különösen a falusi nép érdekeinek érvényesítésére teljesen alkalmatlan. Ezt annál jobban fájjalja, mert a falu népének felemelésétől várja a nemzet talpraállását. Itt B.-Zs. a kor ütőerére tette ujját s itt van programja hatásának is titka. Más kérdés azután, hogy új osztálytagozó rendszere komolyan vehető-e, vagy a tantételek gyalupadján faragott mechanikus ideák múzeumába utalandó. Igaza van egy bírálójának, aki azt mondta, hogy B.-Zs. társadalomszervezése csak bontó tényezőként hatna a nemzeti egység szempontjából.

A fascizmus szervezeti elveit sajátságos módon keveri a szerző messze múltban kutató magyar tradicionizmussal. Éppen így hánykódik a centralizmus és az autonomizmus gondolkörei között is. Hajlamai az önkormányzat elvének felkarolására utalnak, de nincs bátorsága szemé közé nézni e rendszer nálunk oly kiáltó hibáinak.

Az egész program több lelkes jószándékról tanúskodik, mint elmélyedésről. Anyagát — a sokrétű, nagyon heterogén magyar társadalmat s intézményei működését — nem ismeri még eléggé, vagy ha igen, programkészítő heve ragadja könnyen odavetett kívánságokra. Néhány jellegzetes példa. Földreformot sürget, mert a Szabó-Mayer-félével igen érthető módon nincs megelégedve. De a maga módján nem a helyzetadta lehetőségekből, nem a természetes törekvések irányításából és gyorsításából indul ki, hanem mechanikus séma szerint földosztási számításokat mutat be és ezek alapján nem gazdasági-tulajdonjogi reformot, hanem elvi — mondhatni statisztikai — célú földosztást sürget.

Más példa, összefoglalja szociálpolitikai programját. Összesen *nyolc* oldalon. Négy mondat jut pl. a társadalmi biztosítás kérdésének, nyolc mondat az egészségvédelemnek. S ebben ilyen átgondolt javaslatok: Minden falunak kivétel nélkül legyen saját orvosa! Vagy ilyen meglepőek: «Különös gond fordítandó a városok és fálvak portalanítására, valamint a lakóházak építésére. Az egészségtelen lakások fokozatosan egészségeseekkel pótolandók». Vagy: A rokkantakat kedvezményes ügyvédi jogvédelem illeti meg. Stb., stb.

Mindenre kiterjedő reformtervet alkotni túlmerész, mondhatni: könnyelmű s komolytalan vállalkozás. Emellett felesleges is, még politikai célzathoz sem szerencsés munka. De ha valaki erre szánta el magát, annak vigyáznia kell arra is, hogy a mindenfelé néző reformtervhálózat egysége, összeillősége valami alapvető funkcionális társadalomszemlélet révén megőriztessék. Bajcsy-Zsilinszky erre nem gondolt s a munkából rekonstruáló társadalomszemlélete nem elég sokoldalú s több vonatkozásban nem is elég mély.

Hogy ezek ellenére is könyve nem haszontalan, sőt tanulságos és kellemes olvasmány, az egyrészt őszinte és feltétlenül jószándékú, nemes eszménységéből fakadó s a társadalmi igazságot őszintén kívánó magas etikai jellegének köszönhető, másrészt a szerző nem közönséges publicisztikai készségének. A Kossuth-féle iskolába tartozik: nyugtalan, az érzelmi hatást kereső gyorsütemű stílus, éles, de a felületen járó gondolatvezetés, szuggesztív előadásmód, azonban a korszemléletnek megfelelően minden érzelmesség és dagály nélkül. Politikai hatása sem tömegvonzás, sem a vezetők irányítása tekintetében nem lesz arányban a szerző igényével. Mégis meg lehet elégedve művével, mert az arc, amit élesen megvilágít, rokonszenvet és várakozást kelt, ezzel pedig ma kevés politikus dicsekedhetik hazánkban.

Szombatfalvy György.

Laky Dezső: *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája, 1930.* (A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából szerkesztette és kiadta a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1931; 104+75 oldal. Ára: 5 pengő.)

A társadalom sztatikájának, fejlődő vagy visszaeső tendenciájú dűnamikája intenzitásának s irányának megállapíthatása szempontjából, a szociológusok számára, tisztán tudományos szempontból is, nagy jelentősége van egy-egy társadalmi réteg szociális viszonyai minél részletesebb feldolgozásának. Különös érdekességet nyer azonban egy szociális keresztmetszet felvázolása és megvilágítása, ha az éppen olyan réteget választott: vizsgálata tárgyául, amelynek jelenlegi problémái és jövőhelyzetének kialakulása, épp annak következtében, hogy alapanyagát alkotja egy a társadalmi-, sőt államéletben igen tekintélyes súlyú csoportnak, nemcsak figyelmen kívül nem hagyhatók a társadalompolitikusok részéről, hanem

ellenkezőleg, különös gondossággal, sőt szeretettel veendő tárgyalás alá. A nemzeti intelligencia szerepe a társadalom életében s fejlődési irányának nemcsak kitérésében, hanem elhatározó módon való állandó koordinálásában is ugyanis nem kétséges. Igen fontos tehát ismernünk az értelmiségi osztályt kitermelő alapanyagot, a főiskolai ifjúságnak társadalomképét, eredetét, különböző jellemző meghatározóit, gazdasági, tanulmányi viszonyait, szóval minél több olyan valóságot, melyeknek összefüggéseit vizsgálva, lehetőleg széles keretben és minél élesebb profilban tudjuk megrajzolni annak a meglehetősen amorfállapotú, fluktuáló s természeténél fogva állandóan változó, általában fejlődő tendenciájú alapmasszájának kontúrjait s árnyékolását, melyből a nemzeti értelmiség alakul, utánpótlódik s melynek *mai* tulajdonságai, eredő gyökere s kiegyensúlyozottsága fogja meghatározni a *holnapi* ország intelligenciájának alap-színezetét.

De nem jelentéktelen az egyetemi ifjúság helyzetének részletes ismerete gyakorlati szempontokból sem. A diákság szociális viszonyainak a lehetőségig teljes feltárása, a támogatásra reászoruló ifjúság szükségleteinek kifirtatása, a már meglévő jóléti intézmények akciórádiusának a ténylegesen felmerülő kívánságokkal való összemérése, a legszélesebb rétegekre, lehetőleg az egész diákságra kiterjedő statisztikai felvétel olyan szociálpolitikai tevékenységre, olyan diákjóléti intézmények s akciók fenntartására vagy kezdeményezésére nyújt lehetőséget az illetékes tényezők számára, amilyeneket helyesen mértezni, teljesen kielégítően lebonyolítani ilyen adatok birtoka nélkül valójában szinte lehetetlen. Speciálisan magyar viszonylatban fontos még ezeknek az adatoknak ismerete tudománypolitikai szempontokból is. A numerus clausus törvényt módosító 1928: XIV. t.-c. ugyanis az egyetemekre való felvételnél az egyes társadalmi osztályok és rétegek (köztisztviselők, értelmiség, mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, hitelélet) súlyát és jelentőségét figyelembe kívánja venni, szükséges tehát ismerni, hogy mely társadalmi osztályokból rekrutálódik a jövő éntelmiségi réteg. De tanulságosak az ilyenirányú felvételek a fiatalságnak az egyes pályák, fakultások felé való irányíthatása tekintetéből is, mert azok túlsúfoltsága, vagy elnéptelenedési mértéke célkitűzően hathat a pályaválasztó ifjúságra, esetleg felhívhatja a figyelmet, hogy a tanulmányi feltételek megszigorításával hogyan lehetne valamely kar felé tóduló fiatalokat egy túltelített pályától visszatartani.

Már a század legelején találunk ilyen statisztikai szociográfiai kísérletre, mely a bécsi egyetem 221 hallgatójának életviszonyait vázolta fel («Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik», 1901). Nálunk 1909 tavaszán a Galilei Kör (de nem a saját neve alatt, hanem mint «a diákstatisztika rendező bizottsága») csinálta meg Budapesten az első terepfelvételeket, mely már 806 diáknak adatait mutatta ki. (A kérdőívekre adott válaszokat a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal (!) dolgozta fel, míg az eredményeket

Bosnyák Béla foglalta össze «A budapesti diáknyomor» címmel; megjelent mint a Galilei Kör Könyvtára 9. száma, 1912-ben.) Az 1913/14. tanév első felétől kezdve már a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal is bocsátott ki összeírólapokat, minden beiratkozótól feleletet kérvén nem egy jellemző demográfiai tényezőre, anélkül azonban, hogy egy teljesebb kép megrajzolhatása céljából elmélyült volna a részletekbe is. 1925-ben azután a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal vállalta az úttörés nehéz, de minden elismeréreméltó munkáját és 9754 budapesti főiskolai hallgatótól beszerzett adatok alapján táblázatokba szorította a háborúutáni idők diáknyomorának elszomorító adatait (Budapest Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve, XIV. évf. 1926. 649—656. o. Szerk.: *Illyefalvi I. Lajos*). Ezek az adatok azonban mégis csak holt számok maradtak, mert elemzésük, magyarázatuk, a belőlük való következtetés valahogy elmaradt.

Magyary Zoltán budapesti egyetemi tanáré, akkor a közoktatásügyi minisztérium egyetemi és tudománypolitikai ügyosztály nagy koncepciójú főnökéé az érdem, hogy a magyar egyetemi s főiskolai ifjúságnak szinte egész összességéről előttünk áll már egy széles alapokon felvett, lelkiismeretesen kidolgozott és *Laky Dezső* műegyetemi kiváló statisztikus-professzor által részleteiben analizált, lemért és megmagyarázott «diákstatisztika». Ez az 1930 januárjában végrehajtott felvétel most már nemcsak Budapest, hanem a három vidéki egyetemi város s a három jogakadémia diákságára is kiterjedt, 12.932 ifjú adatait állítván elének.

E felvétel azonban — sajnos — nem terjeszkedett ki öt, nem a kultuszminiszter fennhatósága alá tartozó főiskolára (állatorvosi 276, bánya- és erdőmérnöki 133 és a 3 gazdasági akadémia 407 hallgatóval), melyek pedig a szülők foglalkozása, a hallgatóság kereseti s eltartottsági viszonyaira vonatkozólag esetleg módosíthatják is volna a nélkülük nyert eredményeket; és bár nem érezzük nagyobb hiányát annak, hogy nem vétetett számba a 13 róm. kath. püspöki, 3 református (Budapest, Sárospatak, Pápa) és 1 izr. hittudományi főiskola (összesen 853 hallgató), — mert ezek túlnyomó többségükben szeminárium bentlakók és bentétezők lévén — ellátottságuk e formája meglehetősen rontotta volna az egyébként nyert adatok változatosságát, jóllehet viszont érdekes lett volna megtudni, hogy mely társadalmi rétegekből alakul ki a magyarországi lelkészség (a kisbirtokos- és földművesosztály fiainak a főiskolai hallgatóság között való szereplés-aránya ugyanis ezek révén valószínűleg sokkal kedvezőbbnek mutatkozik), — annál inkább hiányolhatjuk, hogy elmaradtak olyan főiskolák adatai is, melyek — legalább is egyes karaikon — par excellence értelmiségi rétegek (tanárok) képzését végzik, mint pl. a Képzőművészeti Főiskola rajztanárképző, a Zene-művészeti Főiskola zene- és énektanárképző szaka, a Testnevelési Főiskola, a szegedi polgáriiskolai tanárképző. Viszont egész nyugodtan elmaradhatott volna az államszámveteli tanfolyamok 300 főnyi hallgatóságának felvétele, akik semmiképp sem tekinthetők főiskolai hallgatóknak.

s koruk, kereseti s ellátottsági viszonyaik elég jelentékeny hibaforrást jelentenek.¹

Laky Dezső a számlálásból nyert adatokat csoportosítva mindenekelőtt az egyetemi hallgatók számának fejlődését vizsgálja, nálunk 1865-től kezdődően és külföldön a háborúokozta változások kapcsán. E már szinte köztudomású s szerző által máshol is feldolgozott² adatokra ehelyütt kitérni nem kívánunk, meg kell azonban mégis külön említenünk a *nőhallgatók* számának lényeges emelkedését. 1930-ban 1595 főiskolai nőhallgató volt Magyarországon, az egész diákság 12.3%-a az 1913/14. évi 47%-kal szemben. Karok szerint: a bölcsészeti fakultásokon majdnem egyenlő a két-nemű hallgatóság száma, 1130 férfival szemben 1097 nő áll, a gyógyszerész-tanfolyamon 37.5%, a közgazdaságtudományi karon 14.5, az orvoskarokon 9% (itt lényegesen csökkenve csak 192 a számuk az 1918/19. tanév maximális 769 nőhallgatóval szemben), a műegyetemen 3, a jogi karokon meg éppen csak egy rendes nőhallgató akad, viszont a protestáns hittudományi karokon 12 a számuk. A nők előretörése azonban nemcsak nálunk ilyen erőteljes; Németországban 1913/14-ben 4057, 1927/28-ban 12.052, Finnországban 1909/10-ben 600, 1928/29-ben 1834, Lengyelországban 1910/11-ben 1844, 1928/29-ben 9651 s — hogy egy még feltűnőbb adatot kiemeljünk — Romániában 1913/14-ben 724, 1927/28-ban már 8337 nőhallgató járt főiskolára. Anélkül, hogy nehezményeznénk a nők térfoglalását, — sőt szubjektív szempontból örömmel állapítjuk meg fokozódó részesedésüket a magasabb kultúrából —, e fenti számok mégis csak bizonyos megfontolásokra kell hogy készítsék azokat, akik hivatalból kötelesek a felsőoktatás tudománypolitikai, sőt szociálpolitikai kihatásaival foglalkozni.

A hallgatóság demográfiai jellemzői közül érdekes kikapnunk a *korviszonyokra* vonatkozó adatokat:

Év	18—22 éves	23—30 éves	31 éves és idősebb
1913/14	79.5	18.3	2.2
1919/20	51.7	44.9	3.4
1925/26—1928/29	57.1	38.0	4.9
1929/30	71.3	24.6	4.1

E négy számsor azt mutatja, hogy jóllehet a békebeli koreloszlás — melyet a háborút követő évek hadviseltjeinek hullámai meglehetősen,

¹ Így míg a rendes egyetemi hallgatók közül 18 éves minimálisan 6.1%, náluk csak 2.5, míg 31 évesnél idősebb maximálisan 3.9, közöttük 24,7 vagy míg a rendes főiskolai hallgatók közül saját lakásában lakik maximálisan 5.9 és ott étkezik 4.7% közülük már 257, illetve 23.9%.

² Laky Dezső: A főiskolai statisztika útmutatása. (Magyary Zoltán: Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában c. munkában. Bpest, 1929. Egyetemi Nyomda.)

de természetszerűen felborítottak — kezd visszaállani, számítani kell mégis, hogy egy állandóbb jellegű eltolódás fog fennmaradni a 23—30 éves korcsoport javára, ami egyrészt abból következik, hogy a numerus clausus keretében nem tud mindenki közvetlenül az érettségi után beiratkozni, de másrészt abból is, hogy igen sokan nem tudják tanulmányaikat egyfolytában végezni, hanem több-kevesebb félévnyi megszakítással — mely időt kenyérkeresettel töltötték, — van csak módjuk végignyomorogni a diploma felé vezető utat. A beiratkozott hallgatók közül összesen 2123, tehát közel egyhatodik kénytelen volt tanulmányait félbeszakítani (1 vagy 2 félévié 1110, de 7 vagy több szemeszterre is még 411), közülük 762 bevallottan anyagi okokból. A korviszonyokkal lehetne kapcsolatba hozni, ha kérdeznének a «hadviseltek» után; sajnos, azonban csak az után érdeklődik a kérdőív, hogy «volt-e katona»; már pedig tudjuk, hogy a karpaszományosi önkéntesi szolgálat engedélyezése következtében a főiskolások egy része meglehetősen ambícióval jelentkezik kis zsoldos honvédségünkbe, (a hallgatók közül katona volt 1203); már pedig éppen az ú. n. háborús generáció lemaradásának megfigyelhetése szempontjából *érdekesebb volna inkább a háborút jártak számának megállapítása.*

Kell, hogy a nemzetközi viszonylatban is sokszor szemünkre hányt egyetlen volt fajvédelmi törvényünk, (mely 1928-tól azonban már csak szociális vonatkozásaiban hagyatott érvényben) a numerus clausus eredeti célkitűzései eredményességének elbíráltósága szempontjából is különösképp érdekeljen bennünket az egyetemi ifjúság *vallási statisztikája:*

Év	Róm. kath.	Ref.	Ág. ev.	Izr.	Egyéb
1913/14	41·2	15·1	7·6	28·4	7·7
1917/18—1918/19	39·9	13·9	6·8	33·6	5·8
1919/20	60·5	20·5	10·0	5·9	3·1
1920/21—1924/25	56·6	19·3	8·5	12·7	2·9
1929/30.....	58·1	19·8	9·2	10·5 ⁴	2·4
1920 össznépeességéből ..	63·9	21·0	6·2	5·9	3·0

Mindjárt láthatjuk tehát (nem rekriminálva a numerus clausust éppen életrehívó régebbi adatokat), hogy a katolikusok és reformátusok még tíz évvel e törvény életbeléptetése után sem tudtak elérni népességi arányszámuknak megfelelő részesedést az egyetemeken, míg az ág. evangélikusok s izraeliták (főleg gazdasági erejük alapján) az őket megillető arányt 50, illetve 100 százalékkal lépik túl. *A zsidó hallgatók száma összesen 1350* (Budapest: egyetemen 412, közgazd. karon 189, műegyetemen 137 Szegeden 195, Debrecenben 210, Pécsen 138, a három jogakadémián 69); a Pázmány Péter tudományegyetemen legtöbb a bölcsészeti karon tanul: 87%, Szegeden 15.3% a számuk az orvostanhallgatók között, Debrecenben meg éppen a negyedrészüket, Pécsen minden hatodik az orvosi karon és minden

nyolcadik a bölcsészettudományi hallgatók közül. Arányszámuk (kivéve a közgazd. karon, ahol 14.9%!) általában magasabb a vidéki, mint a fővárosi fakultásokon. Jellemző még, hogy a 18 éves egyetemisták közül 18.9% izraelita, míg a 23 évesek közül csak 7.2, a 24 évesekből pedig 6.9, ami azt mutatja, hogy gazdasági erejük lehetővé teszi, hogy korán foghassanak hozzá egyetemi tanulmányaikhoz és idejében végezhesék azokat be.

Mindezek az adatok a számok hideg valóságával mutatnak rá arra a tényre, hogy a zsidóság lélekszámának kétszeres arányában ontja még ma is fiait az értelmiségi pályákra, melyek pedig már a háború előtt is túlon túl telítve voltak a magyar nemzet lelkétől meglehetősen távolálló ideálokat kereső s imádó intellektueljeivel s nem is remélhetjük, hogy ennek a rendkívül élelmes s mindenáron érvényesülni, sőt tempót diktálni akaró fajtának «pénétration pacifique»-jét mi még ilyen protekcionista törvények szárnyai alatt is meg tudjuk akadályozni, míg az egyre szegényedő magyar társadalom egészével szemben az anyagilag erősebb, sőt folyton gyarapodó zsidóság, elzárkózva (vagy beszorítva?) a maga «gazdasági» fellegvéraiban háborítatlanul tud izmosodni. A numerus clausus első tíz évének végleges mérlegét mindenesetre csak akkor tudjuk azonban megvonni, ha az 1930-as népszámlálás foglalkozási statisztikáját már össze tudjuk hasonlítani az 1920-assal. Ezt azonban majd minél hamarabb el kell végezni.

Trianon megszorította a »külföld« állampolgárságú tanulókat is. Igaz, hogy a 442 (3.4%) román, 146 (1.1%) csehszlovák, 66 (0.5%) jugoszláv és 16 (0.1%) osztrák állampolgár valószínű kivétel nélkül mind jó magyar. Számuk és arányuk az impériumváltozást követő időkben még jóval nagyobb volt; a csökkenésnek csak örülhetünk, mert ez azt mutatja, hogy a magyar ifjúságnak a határokon túlrekedt része ott kíván maradni, érvényesülni az ősi földön, ha új lobogót lenget is a tornyokon a kárpáti szél. Hisz az itt szerzett diplomák nosztrifikálásával úgyszintén sok nehézség van s bizony épp emiatt igen sokan maradtak itt a tanulni átjött fiatalok közül, még inkább felduzzasztva az elhelyezkedni nem igen tudó legifjabb értelmiségi korosztályokat.

Meglepetésként hatnak a *tanulmányi viszonyok* számsorai közül a hallgatók előképzettségét megvilágító adatok. Kitűnik, hogy az I. éves hallgatók közül az érettségije jeles volt 20.6, jó 27.2, elégséges 48.5 százaléknak. Legszebb bizonyítványaik a filozoptereknek vannak, a leggyengébbek a jogászok. A legjobb hallgatók a Pázmány Péter tudományegyetemen és másodsorban a műegyetemen tömörültek, a leggyengébbek a szegedi egyetemen. A nőhallgatók közül 38%-nak jeles az érettségije s csak minden ötödiké elégséges (a fiúknál minden másodiké), ami a szellemi kiválasztás érvényesülésének szemmel látható jele.

Az, hogy a hallgatók 38.5%-a az első félév végén főtárgyakból, 20.7%-a pedig melléktárgyakból is kollokvált, kielégítő szorgalomnak a

jele. A felsőoktatás terén mindinkább térthódító szemináriumi munka nem kellő térfoglalásáról azonban már deprimálóbb az az adat, hogy csak 11.7% végzett ilyen munkásságot (a jogászoknál meg éppen 5%!).

Az újdonság erejével hatnak a felvételnél először kérdezett két kérdésre beérkezett válaszok: *a nyelvismeret és a gyorsírástudás*. A magyaranyanyelvű hallgatók közül (12.804 — német 92, tót 3, román 1) csak magyarul beszél 6979 (54.5%), németül is 5222 (40.8%), franciául 1726 (13.5%), angolul 925 (7.2%), olaszul 301 (2.4%), a nemzetiségi nyelvek közül románul 364 (2.8%), tótul 213 (17%), horvátul 172 (1.3%). Ezek a számok először egyrészt (s főképp a némettanítást illetőleg) azt mutatják, hogy a középiskolai nyelvtanítás még mindig nem telítődött meg annyira a mindennapi élet szükségleteinek felismerésével, hogy a 6—8 évi középiskolai nyelvtanulás után az egyetemi hallgató be merje írni, hogy legalább oly mértékben tud olvasni, hogy szakmájának tudományos irodalmát németben olvasni s megérteni tudja, másrészt, hogy az életben a legegyszerűbb napi témákról beszélgethessen, másrészt azonban reménykeltők, hogy a klebersbergi reformok a modern nyelvek terjedése terén lassan mégis csak éreztetni fogják hatásukat. Ha pedig a nemzetiségi nyelvet beszélőket összehasonlítjuk az illető nyelvet beszélő államból ideiratkozott hallgatósággal, akkor ugyancsak szomorúan állapíthatjuk meg, hogy magyar nemtörődömséggel az odaát élő fiatalabb generáció egy része még mindig nem érezte szükségét és hasznát, hogy az új többség nyelvét megtanulja, akkor pedig, mikor, véleményünk szerint, még a csonka hazában is fokozottabb figyelmet kellene fordítanunk már a középiskolákban is elszakított nemzetiségeink nyelvére, irodalmára, kultúrájára. Meg kell még jegyeznünk, hogy a nőhallgatók nyelvismerete sokkal szélesebb, mint a fiúké; 64.4%-uk beszél idegen nyelvet, 217% két, 9.4% három, 2% négy nyelvet is (míg a fiúknál e két utolsó kategóriába csak félannyian tartoznak). *A hallgatók közül gyorsírást tud 3045* (a közgazd. karon több mint 50%).

Figyelmet érdemelnek a hallgatóság származáshelyéről (a szülők lakóhelye alapján) feldolgozott adatok, melyek a tanulnivágó ifjúság egyetemként való elosztottságát nem várt viszonylatokban mutatják. Várható volt, hogy a budapesti tudományegyetem, a műegyetem és a közgazdaságtudományi kar diáksága az egész ország területéről rekrutálódik, Budapest óriási nehézségi súlyát mutatja azonban, hogy a műegyetemen majdnem 50, a Pázmány Péter-egyetemen csaknem 47 s a közgazd. karon több mint 42 százalék a *budapesti* ifjú; ezenkívül találunk azonban el nem képzelt mértékben (talán a numerus clausus nyomása s az ott jobban kiépített diákjóléti intézmények következtében) Pécsen 11.4, Szegeden 7.3, Debrecenben 5.3, sőt a jogakadémiákon is 5 százaléknyi budapesti hallgatót. Viszont a Pázmány Péter-egyetem jogi karán szegedi hallgató egy sincs, debreceni és pécsi is alig akad. A vidéki egyetemek vonzáskörlete legintenzívebben a székhelyen jelentkeznek: Debrecenben 28.2, Szegeden 22.0, Pécsen 16.3%

a benszülött, de csökken a hatás a vidéki egyetemek vármegyei Hinterlandjának egyes irányában, úgyhogy leginkább még Debrecen tudja tömöríteni padjaiban a környező vármegyék ifjúságát, míg Budapest egyeteme váratlanul, szinte provinciális tömegközponttá kicsinyedik azáltal, hogy vidéki hallgatóinak túlnyomó többsége ugyancsak a közvetlenül környező vármegyékből rekrutálódik. Végeredményben tehát megállapíthatjuk a szerzővel, hogy «*magyarországi tudományegyetemek hallgatóságának összetételében nem érvényesül tisztán a területiség elve, bár jelentkezik az a vonzás, melyet a vidéki egyetemek környékükre gyakorolnak*».

A társadalmi kapillaritás törvényének ellenállhatatlanul való érvényesülésére szép példát mutatnak *a hallgatók szüleinek foglalkozására* vonatkozólag feldolgozott adatok. Ezekből kitűnőleg ugyanis — bár azt látjuk, hogy elsősorban «az intelligencia tömegei önmaguktól gyarapodnak tovább» (a hallgatók jó % része köztisztviselőgyermek volt)—a kisbirtokos elem és mezőgazdasági munkásság fiai egyre többen lépnek fel osztályukból az értelmiség soraiba. Az ipari munkásság feltörekvő gyermekeinek száma majdnem megkétszereződött. Ha figyelembe vesszük, hogy a hallgatók szülei közül mindössze 30.6%-nak volt magának is főiskolai oklevele, előtűnik áll a nemzeti intelligencia felfrissítésére érkező újabb tömegek egészséges felsorakozásának bizonyítéka.

Ismertetésünkben a *Laky Dezső* által kitűnően feldolgozott adatok közül azokra kívántuk felhívni inkább a figyelmet, amelyek kiegészíthetik a Társaságunk által a tavasz folyamán rendezett «értelmiségi válság anketájának» bizonyos adatait. Külön összefoglalást érdemelne azonban a kötet egyik leggazdagabb fejezete, amely közelebről foglalkozik *az egyetemi hallgatók szociális viszonyaival*, részletesen feltárván lakásviszonyaikat, étkezésüket, életfenntartásuk nehézségeit, a támogatásra szoruló hallgatók szükségleteinek milyenségét, egészségi állapotukat stb. Itt mi csak a felvétel terjedelmére vonatkozólag szeretnénk néhány megjegyzést tenni. Nem történt kérdés ugyanis abban az irányban, hogy mennyi az illető diák «havi jövedelme», vagy (ha ezt a kérdést törvényes rendelkezés tiltaná, illetőleg a kérdező nem várna rá objektív feleletet) «mennyiből él meg havonkint?» Az itt bevallott számok ugyanis egy igen alacsony életstandard szomorú valóságának lennének bizonyítékai. Meg kellene kérdezni azt is, hogy «mennyi adóssága van» s «honnét» (szülőktől, rokonoktól, pénzintézetektől, magánostól); bizonyos ugyanis, hogy a fiatal diplomás ember első éveinek amúgy is csekély keresményéből még jelentős tartozásai kiegyenlítésére is kényszerül, ami életnívójának további lentmaradását okozza. Meg kellene kérdezni, hogy: «hány órát fordít keresetre hetenként», s «mennyi az egy óra eső fizetés»; a válaszok még inkább aláfestenek az ifjú munkaerők kizsárolását. Tanulmányi tekintetben felvethető volna két kérdés is még: «jár-e rendszeresen az előadásokra? — jár-e könyvtárba?» (Természetesen ehhez az kellene, hogy az ívek anonyimok legyenek.) Az egészségügyi viszo-

nyokat illetőleg még feltennem azt az indiszkrét kérdést is: «Hányszor fürdik havonként?» Talán a legközelebbi felvételt megelőzőleg lesz esetleg mód e kérdések szükségességének vagy elejtésének megvitatására.

Laky professzor, aki nemcsak a statisztikus nagy szakértelmével, hanem az egyetemi tanár mély ifjúságszeretetével írta meg ennek a jelentős, tudományos és gyakorlati célokat egyaránt szolgáló kötetnek minden egyes sorát, értékes megállapításokat hozva s bogozva ki a számok néma beszédéből, a kezdődő magyar statisztikai szociográfiának egy igen értékes munkát ajándékozott. De köszönet illeti nemcsak a hivatalos tudománypolitikusok részéről, akiknek elgondolásaik megvalósításához nélkülözhetetlen adattárt nyújt, hanem magának az ifjúságnak részéről is, mely tisztábban átlátva eddig csak inkább érzett és élt nyomorúságát s nehéz helyzetét, világosabban tudja megfogalmazni a támogatására sietők számára kéréseit.

A magunk részéről — miután egy ilyen célstatisztika végeredményei ezt szinte megkívánják — az ifjúság s a feltörő nemzeti értelmiség új hadainak minél kiválóbb anyagból való toborzása érdekében a következőket szeretnénk legvégül kívánságként exponálni:

a) Ki kell jobban építenünk a főleg Németországban már igen fejlett s nálunk *Szandtner Pál* budapesti egyetemi tanár által kezdeményezett *pályaválasztási tanácsadó intézményeket*, hogy társadalmi úton legyen mód irányítani a fölfelé törő csapatokat a legmegfelelőbb pozíciók elfoglalására, zsákutcákba kerüléstől való megóvásra; b) az értelmiségi pályák túltelítettsége további fokozódásának megállítására végre a *legkomolyabban kell élni a numerus clausus megállapításával*, a zárt számnak az egyes pályák zsúfoltsága alapján való megszorításával, amikor is a kellő statisztikai és tudománypolitikai megfontolások alapján megállapított létszámot semmiféle befolyásra se lehessen felemelni; érvényesüljön végre igazában a numerus clausus szociális céljának egész teljességében; c) az így megállapított létszámon belül a mindig első sorba helyezendő magasabb nemzetpolitikai követelmények mellett érvényesíteni kell a szellemi kvalitások alapján való kiválasztást s a tanulmányi feltételek lehető megszorításával meg kell akadályozni, hogy az értelmiséghez tartozó munkanélküliek a szó eredeti értelmében vett «szellemi proletárokból» toboródzanak, ami a társadalmi elégedetlenség legveszedelmesebb élcsapatait dobhatja a tömegek élére; d) végül a *diákjóléti intézményeket olyan értelemben kell átreformálni*, hogy azok ott s épp olyan arányban álljanak a hallgatóság rendelkezésére, ahol a szükségletek valóban felmerülnek.

Úgy tudjuk, hogy a felvételek ismétlődni fognak. Reméljük, hogy néhány év újabb adatai után megkapjuk majd a magyar ifjúságnak azt a *teljes társadalomrajzát*, melyet Laky professzor alapvetése után nem lesz nehéz munka már megrajzolni.

Vitéz Nagy Iván.

Károlyi Imre gróf: *A kapitalista világrend válsága.* A Pantheon Irodalmi Intézet Rt. kiadása. Budapest, 1931. 80 o.

Ritkán keltett közgazdasági munka olyan feltűnést, mint Károlyi Imre gróf összejelent eszmefuttatása a kapitalista világrend válságáról, visszhangra találva a társadalom legszélesebb, olyan rétegeiben is, amelyek különben hasonló művek iránt egyáltalán nem érdeklődnek. Valósággal bombaszerű volt ez a hatás, nem annyira tartalmánál fogva, mint inkább szerzője miatt. Nem kevesebb foglaltatik benne, mint a kapitalista rendszer bukásának bejelentése olyan személyiség részéről, akit nem csupán az ország legmagasabb közhatalmi tényezőihez fűző rokonkapcsolatok emelnek ki s akit nem csupán az arisztokrácia legfelsőbb rétegének tagjaként tekinthetünk, hanem aki egyben s talán elsősorban a plutokrácia egyik neves megszemélyesítője. Megállapításai nem igen tartalmaznak újszerűséget, de mindenesetre merőben újak ezek a gondolatok ott, azokon a helyeken, amelyeknek társadalmi szintjéről ezúttal elhangzottak. Éppen ezért a röpiratszerű könnyedséggel megszerkesztett és a tágabb politika terére is átcsapó munkának minden túlzása ellenére elismeréssel kell adózni a bátorságért, amellyel végre felismeri a szocializmus felhatványozódott győzelmi esélyeit, szemben azzal a sokaknál divatozó frazeológiával, amely a marxizmusról mint elbukott mozgalomról szeret szólni. Az ilyen alaptalan győzelmi harsonázás és a polgári kedélyek illuzionista megnyugtató helyett sokkal komolyabb és taktikailag is helyesebb azoknak a tényeknek felismerése, amelyek a társadalmi berendezkedés gondolatának előnyomulását mutatják szinte mindenfelé. Sajnos, Károlyi Imre gróf túlmegy ezen a határon és a ténykérdésben való elismerést véleménykérdésben való megalkuvássá fokozza.

Munkájának első része «Általános diagnózis», amelyben a mai gazdasági helyzet okául mindenekelőtt a háború következményeit állítja: a hadisarcokat, amelyekről helyesen jegyzi meg, hogy moratóriummal meg nem oldhatók, csak elodázhatók; — a vámháborúkat; — a kölcsönök nyakra-főre való halmozását; — a túltermelést és a racionalizálást; — a mezőgazdasági és ipari árkülönbözetet. Mindezek eredménye, hogy ma Európában a munkanélküliek száma 10—12, az Egyesült-Államokban 8 millióra tehető, amihez persze még a családtagok is hozzászámítandók. Történik pedig ez ugyanakkor, amikor az élelmiszerek és egyéb áruk hatalmas készleteit nem tudják felhasználni és például Braziliában a kávé a tengerbe öntik.

Ezt követőleg a szerző külön-külön foglalkozik az egyes államok helyzetének diagnózisával. Természetesen mindegyiknél ugyanazok a bajok mutatkoznak, mégis speciális átszíneződéssel és kiegészítő vonásokkal. Nem érdektelenek azok a megállapításai, amelyeket a szocialista, sőt kommunista felfogás terjedéséről tesz. Így rámutat, hogy Angliában

az intelligencia körében is igen terjed; hogy rohamosan növekszenek hívei Délamerikában. A románoktól megszállott területen a magyar és székely lakosság vált nagyon fogékonná a kommunizmus iránt annál a sok sanyargatásnál fogva, amelynek ki van téve.

Magyarországról külön fejezetében kijelenti, hogy a csonkaországot nem tartja olyan értelemben életképtelennek, mint azt sokan feltüntetni szeretik. Éppen ezért erős kritikát gyakorol az elmúlt évtized kormányzati politikája felett anélkül, hogy a világválság reánk is kiterjedő hatását kétségbevonni akarná. Kifogásolja, hogy a még idejében jelentkezett kritikát lehurrogták s nem készültek fel a válság enyhítésére. Fontosnak tartja helyesbiteni, hogy Magyarország nem a búzatermeléssel, hanem mezőgazdaságával áll vagy bukik. Ez az egyébként helyes felfogás azonban nem mentette volna fel a szerzőt az alól, hogy a legalább belső fogyasztás céljára továbbra is számításba veendő búzamennyiség áralakulásával szintén foglalkozzék.

A továbbiak során futólépésben felméri az egész magyar gazdasági politikát, kifogásolja a gyümölcstermelés, a baromfitenyésztés, az erdősítés elhanyagolását és ostromozza a földreform közismert hibáit, azt, hogy nem gondoskodtak instrukcióról, maga az ár pedig magas és rövidlejáratú volt. Állampénzügyi szempontból hibáztatja, hogy amikor voltak feleslegek, ezt nem használták fel az adók leszállítására. Sajnos, kritikájában sok olyan jelentéktelenségbe is beleakaszódik, amelyek jelszóként visszhangra találhatnak a kicsinyes közgondolkodásban, de önmagukban bizonyára alaptalanok. Túlmegegy a miniszterek autótartásán háborgó közvéleményen is, amikor azt állítja, hogy a miniszteriális szalonkocsik súlytöbbletük révén a vasút szénfogyasztását és így üzemköltségét drágítják. Hogy milyen pénzügyi előnyt vár a vonatok I. osztályának megszüntetésétől, az teljességgel rejtélyes, ötletszerű gondolata az is, hogy éppen csak a bírák fizetésemelését kívánja, akik amúgy is lényegesen jobban vannak dotálva a többi tisztviselőknél; pedig a bírának, akik jogszabályokhoz vannak kötve és a felek ellenőrzése alatt állanak, sincsen nagyobb szükségük a függetlenségre, mint volna azoknak a hivatalnokoknak, akik teljesen diszkrecionális módon intézik az állampolgárok ügyeit.

Szükségesnek tartja már csak pillanatnyi segítségképen is az állami birtokok és üzemek bérbeadását, sőt eladását, nemkülönböztetve ugyané célból a holtkezi javak kisajátítását. Az idetartozó egyházi birtokoknak megszüntetését és «igen alacsonyra szabott becsérték után» 2%-nál nem magasabb kamatozású kötvényekkel való megváltását azzal indokolja, hogy a közoktatás úgyis az államot illeti, az iskolafenntartási költségek tehát tárgytalanává válnak az egyháznál. Ezt az álláspontját már több oldalról erős bírálatban részesítették. Bizonyos, hogy ha valahol, akkor a szellemi élet terén nem szabad uniformizálásra törekedni és ezért a nemzeti kultúra színesebbé, gazdagabbá tételét jelenti az egyházi oktatás pár-

huzamos fenntartása. Ha pedig az egyházi vagyont fenntartandónak véljük, akkor helyesebb azt fundált alakban megőrizni, mert a közelmúlt tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az értékpapírokban elhelyezett vagyonok sorsa nagyon esendő. Áll ez a tétel a mezőgazdaság súlyos válsága idején is, hogyha történelmi távlatban akarunk biztosítani valamely vagyont. Különben is a kérdés lényege abban van, hogy miképpen használják fel azt. A mai visszasságok nagy része megoldható volna a katolikus autonómia megvalósításával. Ugyanakkor a tulajdonjog megőrzése mellett a gazdasági és szociális szempont is kielégíthető a birtokoknak kisbérletekbe adásával.

Feltűnő az a könnyedség, amellyel a szerző a kartellkérdés felett elsiklik. Bár annyit koncedál, hogy akadnak káros kartellek is, még ezek rendszabályozására sem tart szükségesnek külön törvényt, — «erélyes és céltudatos kormányának mindig megvan a módja és eszköze az esetleges visszaélések, kiuzsorázások megakadályozására». Sajnos, létező kartell-törvényünknek is az a legnagyobb fogyatékosága, hogy kizárólag a kormányhatalom mindenkori birtokosainak szolgálatja ki az ellenőrzést, ami teljesen esetlegessé teszi annak érvényesítését. Amíg a társadalom egyéb tényezőinek is nem adnak beleavatkozási lehetőséget, addig megnyugvást nem érezhetünk, annál kevésbbé, mert mi «szerény, legitim polgári haszonnal dolgozó kartellt» nem igen ismerünk. Érthető módon védelmébe veszi a szerző, aki a bankokráciának mindenkor egyik markáns képviselője volt, a bankok kamatpolitikáját is. Néhány soron belül saját-magával kerül ilyen módon ellenmondásba, miután megelőzően már elismerte, hogy a legutóbbi időben a kamatok 25%-ig is emelkedtek. Ha így van, talán mégsem «tájékozatlanságon, vagy rosszindulaton alapszik» a pénzintézetek elleni állásfoglalás. A zúgolódás annál jogosultabb, mert az egész gazdasági válságnak egyik legfontosabb oka éppen a hitel elakasztása. Ma, amikor a termelési tényezők: a munkaerők, a nyersanyagok, a szédületesen felfokozott technikai lehetőségek eddig még soha nem ismert mértékben adják meg a termelés feltételeit, valóban inkább csak hitelre volna szükség, amely a termelési tényezőket mozgásba hozza, áthidalván azt az időt, amíg az újonnan termelt javak előállnak és az értékre mintegy előlegképpen engedélyezett kölcsön visszafizethetővé válik.

A gazdasági programot azzal a generális politikai követelménnyel zárja le, hogy szükséges a titkos választójog törvénybe iktatása.

A könyvnek legnagyobb feltűnést keltett fejezete az, amely a polgári államok után Szovjet-Oroszországról szól. Bár elvileg megvetését és felháborodását fejezi ki a szerző azzal a terrorisztikus és kegyetlen magatartással szemben, amellyel a kommunista program megvalósítása történik, érezhető elragadtatással szól a kommunista állam berendezéséről, amidőn ugyan közvetlenül csupán a teljesítményekben megnyilatkozó erőt és akaratot méltatja. Az ötéves terv sikerét beigazoltnak tekinti,

jóllehet tekintélyes vélemények, sőt a könyv megjelenése óta most már tények is ellene szólnak ennek. A szerző felveti azt az alapvető kérdést, amelyet mindig hangoztatunk, hogy miképpen tudják egy kommunista államban az egyéni ambíciót, kezdeményező erőt pótolni. Válaszképpen belenyugszik abba, hogy úgy látszik, van a tömegszolidaritásnak oly foka, amely az egyéniség erejét pótolni tudja. Azt hiszem, ennél a nagyon kétes feltevésnél sokkal erősebb pszichikai összetartó erőt jelent az az érzés, amelyet egy ottani munkásember válasza fejezett ki: «Legalább másnak sem jobb, mint nekünk». Ez a felfogás, erkölcsi értékének minden viszonylagossága ellenére is, a szubjektív igazságérzet kielégülését jelenti, vagy legalább is az egyéni önzéseknek valaminő viszontbiztosításszerű kiegyeztetését, ami roppant erős tapasztó erőt képviselhet a társadalomban. Egyébként a szerző hangoztatja, hogy az oroszországi életszínvonalat a forradalom előtt ugyanott megvolt primitív viszonyokhoz kell hozzámérni és akkor nyereség mutatkozik. Ha a kommunista berendezkedésnek világviszonylatban való abszolút bírálatáról van szó, akkor ez még nem nyugtató mérték.

A szerző Szovjet-Oroszország győzelmes kibontakozását nem látja többé kérdésesnek és csupán a múltra nézve állapítja meg, hogy annak idején a nyugati hatalmaknak két eszközük lett volna a szovjet megbuktatására: a legkomolyabb katonai fellépés vagy a legszigorúbb elszigetelés.

Szemléje végén prognózist ad Károlyi gróf. A kapitalizmus fennállását csak akkor tartja előnyösnek az emberek nagy többsége szempontjából, ha meg tudja javítani önmagát. Elvileg szól ugyan ennek a reformnak feltételeiről, aminők lennének a hadisarcok eltörlése, közös vámterületek létesítése, általános leszerelés — mihelyt a vöröshadseregtől többé tartani nem kell — a termelés tervszerű organizálása, — azonban minderről csak egészen futólagosan, mint aki amúgy sem bízik a kapitalizmus észretérésében. Kitűnik, hogy ő már leszámolt a szocializmus szükségszerű elérkeztének bizonyosságával és ajánlja, hogy az átalakulás békés lefolyása és az új viszonyok minél kíméletesebb kiformalása végett a polgári társadalom kapcsolódjék bele az új világregnd kialakításába. Így megmenthetővé lennének a régi világ érdekei és erkölcsi képzetei is. Csupán némi életfilozófiára vagy fatalizmusra volna szükség, hogy a polgári társadalom tagjai bele tudjanak nyugodni az új állapotokba és akkor nem lenne okuk kétségbeesni. Azt hiszem, a fatalizmus szó megválasztása volt a helyesebb.

Azzal az eshetőséggel szemben, hogy forradalmak útján hömpölyöggjön át a vörös áradat Európán, elpusztítva a haza, vallás, erkölcs, család fogalmát, a legerősebb összefogást sürgeti, még pedig idővesztéség nélkül, mert utolsó sorában kimondja: «Ütött a tizenkettedik óra!»

Ezt a könyvet úgy lehet tekinteni, mint a kapitalizmus fizetékép-telenségének bejelentését: teljes csődjéről még nincsen szó, még nem pasz-szív a mérlege, hiszen túltermelés van, de már immobil. Az a körülmény,

hogy feleslegesnek mondott árukészletek idején emberek milliói kenyér nélkül vannak, önmagában megállapítja a mai rendszer tarthatatlanságát, organizációjának súlyos hibáját. De éppen mert lényegében csak szervezési kérdéstről van szó, amely az emberi akaraton sarkallik, nem tagadhatjuk el, hogy voltaképpen nem is gazdasági válsággal állunk szemben, hanem erkölcsi krízissel, a keresztny gondolat és a nemzeti eszme erejének hatóképtelenségével. Ha ezek az erők valóban át tudnák hatni a társadalom tömegeit, akkor a felebaráti szeretet bibliai parancsa és a nemzeti gondolatnak helyes átértése, legalább egy-egy nemzeten belül, lehetetlenné tennék a mostani gazdasági állapot szűkkeblű fenntartását. A nacionalizmus nem csupán abban a negatívumban áll, amely a kifelé való ellenérzésben nyilatkozik meg, egyébként sokszor indokoltan, hanem elsősorban abban a pozitívumban, amelyet a vérségi és történelmi összetartozás, a szolidaritás és egymásért való helytállás érzése jelent. A gyűlölet is csupán ennek diapozitívuma lehet.

Visszatérve a szerző könyvéhez, a helyzet tarthatatlanságának megállapításában igaza van, de a rugók feltárásában egyoldalúságot, sőt elhallgatást tapasztalhatunk. Igazi veszedelme azonban ennek a munkának abban a defetista beállításban van, amellyel eleve lemond a kapitalizmus reformjának lehetőségéről. Valóban nem is lehet szó megmentéséről akkor, ha a legalapvetőbb kérdésekhez, a hitel és — a kartelleken keresztül — az áralakulás kényes kérdéséhez hozzá nem nyúlnak, mint azt a szerző is teszi. A munka- és jövedelemeloszlás egész rendszerének reformjára is szükség van, sajnos, erről sem halljuk véleményét. Az okok sorában a hadisarc kidomborítása egyoldalú, különösen Magyarországra vonatkoztatva a problémát, hiszen mi már ma jelentéktelen jóvátételi fizetéssel tartozunk. Korszakos válságról van szó, amelynek elkövetkezését a háború és a békeszerződések siettették, de amely a géptechnika fejlődésével is szükség-szerűleg elkövetkezett volna és megoldatlan marad mindaddig, amíg a társadalom munkájában és vele jövedelmében mindenkinek részét nem biztosítjuk. Ez szükségszerűen megkívánja a szocializmusból a szervezés gondolatának áttételét, ugyanakkor azonban fenntartva a kapitalista gazdálkodásból az egyéni kezdeményezést, a személyi ambíció lendítő erejét és emberi jogát.

Szükség van erre a szintetikus megoldásra, mert nem érhetjük be a vegetatív élet biztosításával, az anyagi jóléten túl a szellemi és lelki életelemek teljességét is megőrizni kívánjuk. Ma már különben ennek a kibontakozásnak kutatása szinte általánossá vált és máris számos konkrét részlet javaslat áll rendelkezésre, hogy ezt az új és jobb világot bevezethessük. Hogy ennek ellenére oly nehézkesen, sőt sehogyan sem mutatkozik haladás, annak főoka abban van, hogy hiábavaló a legszélesebb tömegek jámbor óhajtása, mikor a gazdasági hatalom kevesek kezében koncentrálódik és még a kisebb tőkések sem maguk rendelkeznek pénzüikkel, hanem

azok, akik betét, részvény stb. formájában kezelik. A gazdasági demokrácia kiharcolása politikailag is nagy nehézségbe ütközik, éppen a nagytőkének a közélet finanszírozására is kiterjedő, azt kezében tartó hatalma miatt. Amíg a tömegekben nem alakul ki a politikai öntudatnak az a mértéke, amely a pártok céljainak megvalósítására áldozatot is hajlandó vállalni, nem fog megszűnni azok függése és nem következhetik be lényeges változás kormányzati alapon a mai berendezkedés megjavítására.

Acsay Tihamér.

Carl Landauer: *Planwirtschaft und Verkehrswirtschaft.* München-Leipzig, Duncker & Humblot, 1931. (223 l.)

C. Landauer szóban lévő műve a mai gazdasági rend teljesítményeinek és hibáinak beható vizsgálata után egy szocialista tervgazdaság vázlatát adja. Szerző szerint szükség van egy modern szocialista utópiára, mert a kapitalizmus, mint a liberális gondolkodás gazdasági konzekvenciája, sokak előtt népszerűtlen (nincs olyan politikai párt, amely magát kapitalistának nevezné), viszont azok, akik a szocializmus híveinek vallják magukat, még nem tettek komoly erőfeszítéseket abban az irányban, hogy a szocialista cselekvésnek konkrét programot adjanak. Azzal a kérdéssel, hogy milyen legyen a szocialista gazdasági rend, a marxizmus nem foglalkozott, mert Marx felfogása szerint az új gazdasági rend szükség-szerűen kialakul, anélkül, hogy előbb ki kellene tervezni. A konkrét tervek hiánya volt az oka annak, hogy az uralomra jutott szocialista pártok nem tudták megjelölni a szocializmushoz vezető utakat. Ebben a helyzetben volt 1918-ban a német szociáldemokrata párt is, aminek — a mentőokok ellenére is — érzi következményeit. Ha a szocializmus még egyszer hatalomra jut s arra a kérdésre, hogy a gazdasági rend átformálása érdekében mit kell tennie, újra nem tud felelni, ez számára katasztrófát jelent. Az utak megjelölése pedig határozott cél nélkül lehetetlen. Nem lehet megmondani, mi a tennivaló, amíg az ember nem tudja, milyen legyen ez az új gazdasági rend? Mit kell szocializmus alatt érteni? Ehhez nem elegendők a termelőeszközök köztulajdonba vételének, a jövedelmek nivellálásának, a gazdasági élet tervszerűségének általános szözlői. A cselekvéshez jól átgondolt konkrét terv kell. Ezt kívánja szolgálni a könyvben ismertett utópia.

A modern szocialista gazdasági rend — Landauer szerint — csak mint az államszocializmus és szövetkezeti szocializmus vegyülete képzelhető.

A kapitalisták egyéni érdekét a munkások vállalathoz fűződő érdekének kell felváltania. Egy tisztán termelő szövetkezetekből álló gazdasági rend azonban semmivel sem volna jobb, mint a magánvállalatokon felépülő kapitalizmus. Ha az egyes termelési ágakat, illetőleg vállalatokat a bennük dolgozó munkások szövetkezetének átadnák, csupa monopolisz-

tikus alakulat állna és harcolna egymás ellen. A közönségnek egy ily gazdasági rendben sokkal nagyobb hatalmat kell az egyes üzemek felett gyakorolnia, mint amilyet ma az állam a magánvállalatok felett gyakorol. Nagyobb hatalomra és befolyásra a közönségnek azért is szüksége volna, mert egyesekkel mindig könnyebb boldogulni, mint csoportokkal. A szocialista államnak a maiével egyenlő beavatkozási joga a gyakorlatban lényegesen kevesebbet jelentene.

A termelést tehát korlátozott önállóságú üzemek végeznék. Az üzemek vezetőit az állam nevezné ki. Az állam rendelkező joga elsősorban éppen a vezetők kinevezése útján érvényesülne. A vezetők kinevezésekor az állam meghallgatná az üzem munkásait, de a kinevezést esetleg akaratuk ellenére hajtaná végre. A vezető az üzem vezetésének minden kérdésében tartoznék az üzemhez tartozó munkásoknak felvilágosítást adni, de állása nem tőlük, hanem az államtól függne. Ez fontos azért, mert az olyan vezető, akinek a munkások előtt népszerűsége kell törekednie, képtelen az üzemet célszerűen vezetni.

A vezetők helyzetét megkönnyítené, hogy a munkások személyesen érdekeltek az eredményben, minthogy a nyereségben részesednek. A vezetőknek és munkásoknak a nyereségben való részesedése alapkövetelménye Landauer szocialista gazdasági rendjének. A szocializmus nem mondhat le arról a princípiumról, amelynek a kapitalizmus a maga nagy eredményeit köszönheti. A vezetőknek a nyereségben való érdekeltisége természetesen nagyobb kell hogy legyen, mint a munkásoké, ha nem is érné el a mai vállalatvezetők legnagyobb illetményeit.

Landauer szocialista gazdasági rendje — éppen úgy, mint a mai — piaci gazdaság volna. A kereslet döntene afelől, hogy mit kell termelni. Olyan gazdasági rend, amelyben a szükségletet a tényleg érvényesülő kereslettől függetlenül, statisztikai alapon akarnák megállapítani, megvalósíthatatlan. Különbözik egy olyan életrend, amelyben a hatóság szabná meg, hogy az ember mit fogyaszthat, elviselhetetlen volna.

A fogyasztási javak piaca mellett a termelő javak piaca is fennmaradna. Az üzemek éppen úgy vehetnének egymástól, mint manapság. Minden gazdasági rend különböző princípiumokon épül fel. A szocialista gazdasági rend is tartalmazna forgalmi gazdasági elemeket. Mindenekelőtt fennmaradna a vevők közötti verseny. Amit inkább keresnének, annak emelkednék az ára is.

Hogy a munkás nyereségrészesedése (bére) milyen magas lenne, azt a vállalat nyeresége döntené el. De a nyereség nem lehetne olyan nagy, hogy a tőkekészlet gyarapodását megakadályozza. A tőkegyarapodás kötelező mértékét az állam állapítaná meg. Minthogy a vállalatok nyereségében az állam is részesednék, a részesedés különböző megállapítása útján módja volna az államnak a különböző jövedelmezőségű üzemek között a kellő kiegyenlítést létrehozni s ezzel lehetővé tenni, hogy hasonló

képesítésű és képességű munkásnak a különböző üzemekben lehetőleg egyenlő kilátásai legyenek.

Szerző szerint e gazdasági rend előnyei a következők volnának:

Megakadályozná a monopóliumok kialakulását, amelyek a produktívást csökkentik. Minél nagyobb az elhelyezést kereső árumennyiség, annál alacsonyabb az áru ára. A termelőnek tehát fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy a termelt mennyiség bizonyos határon túl ne nőjön, mert többet keres a kisebb, mint a nagyobb mennyiségen. Egymással versenyző termelők persze nem csökkenthetik a termelt mennyiséget. Ezért létrehozzák a kartellt. A kartell az árat mindenesetre olyan nívón törekszik tartani, amilyen szabadverseny mellett nem volna elérhető. A kartell monopolisztikus helyzetének tehát az a következménye, hogy a szükséglet kisebb mértékben nyer kielégítést, mint nyerne, ha a kartell meg nem alakult volna. Hatása tehát lényegében ugyanaz, mint az ú. n. valorizációé, ami abban áll, hogy a kávé vagy egyéb áru egy részét a termelők — magasabb ár kialakítása érdekében — megsemmisítik. A monopólium tehát kárára van a fogyasztásnak; miatta a nép széles rétegei rosszabbul élnek, mint különben élniök kellene.

A monopóliumok ellenőrzése és szabályozása ma igen nehéz feladat. Az állam olyan árat igyekszik kikényszeríteni, amilyen szabad verseny mellett kialakulna. Az árszabályozó hatóság abból indul ki, hogy mibe kerül az áru a vállalatnak? Ennek a kiszámítása könnyen menne, ha csak üzemi költségekről lenne szó. De mit számítson az állam a befektetett tőkére? Azt könnyű megállapítani, hogy valamely gép vagy berendezés mennyi idő alatt megy tönkre, de lehetetlen arra felelni, hogy valamely berendezés vagy gép nem válik-e már rövidebb idő alatt a technika, haladása következtében értéktelenné. Még az a legegyszerűbb, ha az állam a monopol ár megítélésekor a másutt — szabadforgalom mellett — kialakult árat veszi alapul.

Szerző szerint a szocialista államnak nem lesz probléma a kartellek alakulásának megakadályozása, mert hiszen az üzemek élén olyan alkalmazottak állanak, akiket maga nevezett ki és bármikor el is mozdíthat.

Az ismertett gazdasági rend második nagy előnyét Landauer a munkanélküliség megszüntetésében látja.

A kapitalista gazdasági rend ellen felhozható legsúlyosabb érv, hogy meg-megismétlődik benne az a helyzet, hogy munkára képes és hajlandó emberek tömegei nem tudnak munkához jutni és nem tudják az életfenn-tartás eszközeit megszerezni. A munkanélküliek élete csaknem elviselhetetlen; ők viszont — bármily szűkös mértékben — csak egyoldalú fogyasztói a gazdasági életnek.

A nagyobb arányú munkanélküliség a gazdasági válságok következménye. A gazdasági válságok pedig rendszerint a technikai haladás következményei. A technika új termelési lehetőségeket nyit. Ezek kihasználá-

sához tőke kell. A rendelkezésre álló tőkék felhasználásának regulatora a kamat.

Kapitalisztikus termelés mellett állandó a veszély, hogy a termelés kiterjesztése céljából olyan erőfeszítések is történnek, amelyek a rendelkezésre álló tőkerőt meghaladják és válságot idéznek elő. A kapitalizmusnak nincsen olyan eszköze, amellyel biztosítani tudná, hogy a termelés tökéletesítésére irányuló törekvések a rendelkezésre álló tőkeerővel arányban maradjanak. Ehhez a kamat szabályozó szerepe nem elegendő. Lehet, hogy valamely befektetés alacsony kamat mellett indul meg, de még mielőtt befejeződne, a kamatláb hirtelen felemelkedik. A vállalkozó kénytelen a megkezdett befektetést magas, a rentabilitást kizáró kamat mellett is folytatni, nehogy a már befektetett tőkét egészen elveszítse. A kapitalizmus tervszerűtlensége itt nyilatkozik meg leginkább és szükségképpen válságokhoz vezet.

A szocialista államnak módjában van a termelési apparátus kiterjesztését ellenőrizni és szabályozni s ezzel a válságokat és a velük járó munkanélküliséget megakadályozni. Erre a szocialista államnak egyrészt a hitelmonopólium, másrészt a vállalatok tőkefelhasználásának irányítása adja meg a lehetőséget. Az államtól függ, hogy befektetések céljaira mekkora hitelt bocsát a vállalatok rendelkezésére, illetőleg a jelentkező nyereségből mennyit hagy meg e célra a vállalatoknak. Így az államnak módjában van befektetési programot az egész gazdaság részére felállítani és a beruházásokat a rendelkezésre álló gazdasági erővel összhangba hozni.

A jó konjunktúra ma azért csap át depresszióba, mert a konjunktúra folytatásához szükséges tőkefedezet hiányzik. A szocialista állam feladata volna az is, hogy a válság veszélyének közeledtét észrevegye és a válság kitörését megakadályozza. Ezt a fogyasztásra szolgáló jövedelem (nyereségek, alapbérek stb.) csökkentésével s a befektetési célokra rendelkezésre álló tőke növelésével könnyen elérné s ezzel a konjunktúra hanyatlását és a munkanélküliség beállását megakadályozná.

Ez az új gazdasági rend azonban — a szerző szerint — csak lassan és békés eszközökkel (a részvénytársasági vállaltok méltányos megváltásával) lenne megvalósítható. A mai késői kapitalizmus is — állapítja meg a szerző — megélhetést biztosít a tömegeknek, amelyeket a pusztulás fenyegetne, ha a fennálló gazdasági rendet valamely még meg nem érett szocialista renddel felcserélnék. Amíg a tervbe vett szocialista rend újításait a gyakorlatban kellően ki nem próbálták, a kapitalizmus életképességét megfelelő reformok útján feltétlenül fenn kell tartani.

Horn József.

F e k e t e J ó z s e f: *A magyar népművelés körvonalai.* Dolgozatok. Budapest, 1930. Hollóssy. 176 oldal.

Valamely ország népművelésének fejlettsége több tényezőtől függ. Biológiai tényező: a nép természetes művelődési vágyának ereje. Gazda-

sági tényező: a nép anyagi helyzete. Társadalomlélektani tényező: a nemzet demokratikus érzületének és gondolkodásának fejlettsége. Nálunk az első ellen nem lehet panasz, de a másik kettő bizony erősen gátolja a virágzó népművelés kibontakozását. Aki azonban tárgyilagosan mérlegeli a magyar népművelés jó negyedszázados múltját, annak el kell ismernie, hogy az utolsó évtizedben e téren igen sok történt. Igen sok relative, a múlthoz képest és a nehézségek figyelembe vételével, de korántsem annyi, hogy ne volna már szükség további erőfeszítésekre. Egnéhány lelkes, magyar fajtáját igazán szerető férfiú érdeme, ami történt. Ezek között van Fekete József is, népünk felemelésének szóval és tollal fáradhatatlanul küzdő munkása. Feketét a finn és a dán népművelés eredményei ígézték meg, ezeket szeretné magyar földön is megvalósítani. Vérbeli pedagógus a szó legtöbbit ölelő értelmében. Apró dolgozatai, egy évtized szétszórt tanításai tanúskodnak róla, hogy a népművelésnek nemcsak irodalmát, hanem minden apró részletét, gyakorlati vonatkozását kitűnően ismeri. A dinamikus tényezőket szerves összefüggéseiben látó — Széchenyi szellemétől megtermékenyült — társadalomszemlélete adja meg biztos ítéletét a tennivalók, a népművelési eszközök megítélésében és lemérésében. Könyve tehát tele van értékes, helyes megállapításokkal, tanításokkal a gyakorlati népművelő számára. Helyes és hasznos dolog volt a tanulmányok összegyűjtése. Kívánatos azonban, hogy a szerző adjon *egyszer egy* tömör, mégis világos, rövid, mégis minden fontos tudnivalót tartalmazó könyvet, egy methodikát a népművelés egész feladatköréről, ő hivatott ennek a megírására. P. P.

Tanulmányok a társadalom- és közigazgatáspolitikai köréből. Dr. Steinecker Ferenc egyet, tanár közszolgálatának harmincadik évfordulója alkalmából. Szerkesztette dr. Takács Imre tanársegéd. 1931. 275 lap.

Huszonhárom tanulmány a közgazdaságtudományi kar mezőgazdasáspolitikai és mezőgazdasági közigazgatás tanszékén működő Steinecker professzornak ajánlva. Több értékes dolgozat olvasható a szerény kiállítású kötetben, melyek közül néhány szociológiai érdekű. Nem rendszeres munka, még bizonyos tárgyi csoportosításra sem törekedett a szerkesztő, a szerzők nevének betűrendjében közlővén a dolgozatokat. *Alsó László* a községi múzeumokról írván, Füzesabony múzeumát ismerteti. *Főrhéncz Sándor jegyző* a községi politika visszasságaira mutat rá. *Gesztelyi Nagy László* az ország nevezetesebb tanyásközségeinek egészségügyét ismerteti. (Sok új, becses anyag!) *Máté Imre* a földművelésügyi minisztérium és az alárendelt hivatalok és intézmények munkarendjét mutatja be. *Mészár Oszkár* nagyon rövid, de tárgya miatt mégis figyelemreméltó cikket írt «A munka a magyar falusi nép lelkületében» címmel. *Miskolczy Ágost* rendes témakörében mozog: a forradalmi mozgalmak elleni büntetőjogi védekezésről ír. *Pintér László* rámutat az állampolgári nevelés hiányaira. *Szeibert János* «A falu- és városfogalom» címen német források és felfogások alapján

értekeznek a magyar viszonyokra való tekintet nélkül. *Takács Imre* a közigazgatási racionalizálás néhány hibájára mutat rá, így a főhivatalok műszaki osztályainak centralizálásával elkövetett baklövésre. *Wünscher Frigyes* a sajtóismeretek tanítását sürgeti főiskolai színvonalon német minták alapján. Sz. Gy.

G. S p i l l e r: *The origin and nature of man.* London, Williams & Norgate Ltd. 1931. XIV -f 370 old.

Az angol antropológia Taylor óta mind a mai napig megmaradt a művelődéstörténeti irány mellett. *Spiller* munkáját is úgy lehet felfogni, mint az emberré válás és a kultúremberi fejlődés filozófiáját. Darwin emlékének szenteli könyvét s a régi evolúció-tan szellemében sorra veszi mindazokat a biológiai közösségeket és különbözőségeket, amelyek az embert az állatvilághoz kapcsolják, illetve attól elválasztják. A speciális emberi: az ész és szellemiség az élővilág fejlődésének legmagasabb foka. A harmadkori *Homo faber*től a modern *Homo recens*ig igen hosszú az idő és nagy a kulturális haladás. A mai kultúrát a meggyorsult ütemű fejlődés jellemzi. *Spiller* a legújabb amerikai és német antropológusoktól eltérően, az emberiségnek faji differenciálódására, a fajok öncélúságára nem fektet súlyt, az emberiséget egységes *species-ként* állítja be a jövő történelmébe s az általános emberi szellem haladásában bízva hisz a nemzetek és társadalmak elkövetkezendő kooperációjában s az elmúlt történelmi korszak túlzott individualizmusának, illetőleg antihumanizmusának egy tökéletesebb, kollektívebb és kulturáltabb állapotba való átmenetében. *Gáspár János.*

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1931 okt. 1.; 5. évf. 20. szám.

Maurice Pernot: *L'Allemagne et l'Europe.* (Németország és Európa.)

Cikkíró, aki a párisi «Journal des Débats» munkatársa, azt a kérdést vizsgálja, hogy Németország hajlandó-e bekapcsolódni az európai szolidaritás politikájába. Kétségtelen ugyanis, hogy Európa újjászervezésre szorul, a cikkíró szerint azonban Németország a sorozatos gazdasági konferenciák kudarcából érvet kovácsol ama tétele mellett, hogy módosítani kell a békeszerződést és hogy neki, Németországnak, szabad utat kell kapnia kelet felé. Így tehát bármilyen nagy változást jelentett is Németországban a háború elvesztése és a forradalom, a német nép ma visszatérőben van a régi imperialista politikához. Pernot ebből a szempontból nagy jelentőséget tulajdonít a «Verein für das Deutschtum im Auslande» című egyesületnek, amely az elszórt német kisebbségeket akarja megtartani a német kulturális, sőt politikai közösségben. Pernot maga is elismeri, hogy Európát újjá kell szervezni, továbbá, hogy a békeszerződések tökéletlenek, de azt állítja, hogy Németország, amikor «könnyörtelenül és szisztematikusan» kiaknázza a bajokat, hegemoniára törekszik. Ennek a gondolatmenetnek keretében érinti a cikkíró az osztrák és a magyar kérdést is. A franciák, úgymond, kezdettől fogva Ausztriának Magyarországhoz való közeledését óhajtották, abban a reményben, hogy Románia utólagos csatlakozásával ezen az alapon jöhet létre a dunai konföderáció. Ez a terv ma is rokonszenves a franciák előtt, de Pernot szerint Olaszország már hallani sem akar erről a megoldásról.

Erich Koch-Weser: *La France et l'Europe.* (Franciaország és Európa.)

Ez a cikk, amelynek szerzője a német birodalom volt belügyminisztere, az előbbivel vitázva, a német álláspontot fejti ki. Ezt az álláspontot természetesen nehezen értheti meg az a Franciaország, amely tökéletesen jól érzi magát a tizenkét évvel ezelőtt létesített politikai rendszerben. A franciák, akik nem is tudják megérteni a náluknál sokkal kedvezőtlenebb helyzetben levő európai népeket, mindent konzerválni igyekeznek, holott

Európa érdeke haladást követel. A francia politika meg akarja kövesíteni Európát 1. gazdasági, 2. politikai, 3. katonai téren. Franciaország gazdasági törekvéseit a német expanziótól való félelem jellemzi, bár ezzel bajosan lehet összhangba hozni a jóvátételhez való ragaszkodást. Németország ugyanis csak akkor tudja fizetni a Young-tervben megállapított évi két milliárd arany márkát, ha lehetővé teszik számára az árukivitelét. Franciaország ellenez minden gazdasági uniót is, pedig cikkíró szerint csak az ilyen uniók menthetik meg Európát. A franciák látják a bajt, de a megoldást (Briand) a vámhatárok és beviteli tilalmak egyidejű csökkentésében keresik. Ez az elképzelés máris megbukott. Orvoslást csak a preferenciális vámrendszer hozhat, továbbá a vámszövetség, vagy cseremegállapodás az ipari és az agrár államok között. A preferenciális vámrendszerek és a vámszövetségek azonban csak egy-egy állam kétoldalú szerződése révén építhetők ki. Ám éppen ezt a módot utasítja vissza Franciaország, amint ezt az osztrák-német vámszövetség és a német-román preferenciális szerződés meghíúsulása mutatja. Politikai téren Franciaország makacsul ragaszkodik az 1919-ben megvont határokhoz, bár kétségtelen, hogy ezek a határok ellenkeznek a nemzetiségi elvvel és a népek önrendelkezésének elvével. A népszövetségi egyezségokmány 19. §-a lehetővé teszi a módosítást, de Franciaország nem engedi, hogy ezen pont alapján bármiféle eljárás is induljon. A kisebbségi kérdésben is a legnagyobb hozzánemértést és merevséget tanúsítja Franciaország. Katonai téren támogatja csatlósainál az örült fegyverkezést, ami versenyre készíti a más érdekszférába tartozó államokat. Ezek a katonai terhek viszont csak növelik a gazdasági válságot. Cikkíró a német-francia megértés és megegyezés mellett foglal állást és sürgeti a békés együttélés alapjainak megteremtését.

Cikkében Koch-Weser kitér az osztrák és magyar kérdésnek francia szellemű megoldási tervzetére. Szerinte Ausztria és Magyarország összekényszerítése nem teremtene tiszta helyzetet Középeurópában. Csodálja, hogy éppen francia részről melengetik ezt a tervet, holott a Habsburgok' visszatérése nem Franciaországnak, hanem Olaszországnak használna, amely dinasztikus házasságok révén máris nagy befolyást gyakorol a környező államokra.

R o b e r t W. S e t o n - W a t s o n: *La Petite Entente.* (A kisantant.)

A londoni egyetem neves tanára, akit jobbára írói álnevéről, mint *Scotus Viator* ismer a magyar közönség, érdekesen foglalkozik nagy tanulmányában az utódállamok és Magyarország sorsával. Beismeri, hogy a határok megvonásánál igen sokszor meg nem érdemelt előnyökhöz juttatták a győzőket. Ennek folytán a magyarok elkeseredése, revízió- és bosszúvágya, továbbá a kisebbségi kérdés bonyolítja a gazdasági kérdéseket. Seton-Watson nem tartja indokoltnak a revíziós követelést. Szerinte a Monarchia szükségszerűen, a saját belső bajainak súlya alatt omlott össze,

feltámasztására tehát gondolni sem lehet. Azt is cáfolja, hogy önkényeskedő, felületes emberek készítették volna a békeszerződéseket, mert szerinte soha még békekötést annyi részlettanulmány meg nem előzött, mint a Páris-környékieket. Sajnos, a történetre, fajiságra, földrajzi helyzetre és gazdasági viszonyokra alapozott érvek gyakran ellentétbe kerültek a politikai érvekkel és követelésekkel. Nem kétes, hogy igazságtalanságok történtek. A székelyek kompakt tömegét például Romániába kebelezték be, mert különben jóval több románt kellett volna magyar uralom alatt meghagyni. Viszont a Bácska magyarjait, akik többséget alkotnak, azért csatolták Jugoszláviához, hogy ilyenmódon odaadhassák Szabadka 80 ezer szlávját is. A Felvidék egész frontja stratégiai és közlekedéspolitikai jellegű. Seton-Watson, amikor mindezt elismeri, abban keres vigasztalást, hogy a maiaknál mégsem lehetne jobb határokat vonni. «Részemről nem habozom kijelenteni, hogy a jelenlegi határok elvetése esetén az egyetlen komoly megoldás az 1914. évi régi határok visszaállítása lenne. Ezzel különben teljesen tisztában vannak Magyarországon s ez az igazi alapja a revíziós harcnak, valamint az utódállamok ellenszegülésének.); Éppen a mai határokhoz való ragaszkodás hozta létre a kisantantot. Ez teszi érthetővé a Habsburg-restauráció ellenzését is. A Szent Korona «misztikus dogmája» a cikkíró szerint elegendőképpen igazolja a kisantant merev magatartását. Pedig hát, úgymond, Magyarországnak sincs oka egy olyan fiatal szuverent importálni, aki «ultrareakciós» nevelést kapott, még a reakció olyan határozott képviselőinek megítélése szerint is, mint amilyenek Magyarország sorsának jelenlegi intézői.

Seton-Watson egyébként is nagyon reakciónak látja a mai Magyarországot. Azt állítja, hogy a földreform szempontjából az utódállamok magyar parasztsága jobb helyzetben van, mint a csonkamagyarországi. Annál inkább sajnálkozik Seton-Watson, hogy az utolsó öt év fejlődése Magyarország javára és a kisantant hátrányára változtatta meg Nyugat-Európa véleményét. A Bethlen-rendszer, amely «reakciós, de körültekintő és óvatos» volt, megerősítette Magyarország pozícióját Genfben és biztosította Róma, valamint Ankara barátságát. A Bethlen-rendszer burkolt diktatúra volt, de Bethlen István gróf annyira meg tudta őrizni az alkotmányos formák látszatát, hogy Pilsudski, vagy Mussolini iskolába járhatna hozzá. Azt sem lehet tagadni, hogy Bethlen uralma alatt tökéletes lett a konszolidáció. Ezzel szemben — s itt Seton-Watson igazán nem fukarkodik a kritikával — Jugoszláviában a diktatúra, majd a mostani «hibrid» alkotmány minden szabadságot elnyom. Az egész parlamentarizmus csak szemfényvesztés, mert hiszen a választásnak, amikor tilos a pártalakítás, nincs semmi jelentősége. Romániában a hasonló helyzetet rosszabbítja a pénzügyi és az agrárkrízis. «A választási korrupció felülmúlja a háború előtti Magyarország legrosszabb intézkedéseit is.» Nem kíméli Seton-Watson Jorgát sem, aki ugyancsak a választási «prostitúciónak» köszönheti uralmát.

Románia berendezkedése épp olyan cinizmussal gúnyolja ki a demokráciát, mint Jugoszláviáé. Demokratikus szempontból haladást Seton-Watson csak Csehországban lát, amelynek kormányzási szellemét és politikai, valamint szociális intézményeit igen dicséri. Csehország, úgymond, értékes tagja lett a népek nagy családjának, két szövetségesét azonban növekvő gyanakodással nézi a kultúrvilág.

Összehasonlítja a cikkíró Magyarországot és Ausztriát is. Amíg utóbbiban új, demokratikus elemek tartják kezükben a vezetést, addig Magyarországon az 1870—80-as évek abszolút oligarchiájára emlékeztető kaszt uralkodik. Látszatra különös, hogy a magyar «reakcionáriusok» ellenségeskedése sokkal inkább Csehország, mint Jugoszlávia, vagy Románia ellen irányul, holott a magyar kisebbséget a két utóbbi államban «embertelenül» elnyomják. A cikkíró azzal magyarázza ezt, hogy a cseh politika a legellentétebb a magyarral, amelynek szelleméhez igen közel áll a jugoszláv, vagy a román. Másrészt a rossz politikai rendszer, ha tovább így tart, feltétlenül romlásba dönti Romániát és Jugoszláviát s akkor Magyarország halászhathat a zavarosban.

Seton-Watson szerint a cseh-magyar viszonyt «soronkívül» is erősen rontotta Rothermere lord 1927-ben kezdett revíziós kampánya. Ennek ugyanis Közép-Európában túlzott fontosságot tulajdonítottak. Seton-Watson azt állítja, hogy a lordnak hazájában semmi tekintélye sincs. Revíziós hadjárata főúri passzióból táplálkozik, komolytalan és a helyzetet nem ismerő. «Az az abszolút királyi fogadtatás, amelyben a magyarok a lord fiát, Harmsworhtot részesítették 1928-ban, részben komikus, részben tragikus volt.» Tragikusnak azért mondja a cikkíró, mert határtalan illúziókat keltett Magyarországon és alaptalan zavart okozott a szomszédos államokban. Hogy az utódállamok között még mindig nincs gazdasági együttműködés, ezért a felelősség Rothermere lordot is terheli.

Már most reménytelen-e a helyzet, vagy van-e mód a középeurópai probléma megoldására? A kulcs, mondja Seton-Watson, a vámtarifák és a kisebbségek kettős problémája. A magyar-jugoszláv-román gabonaértékesítési tárgyalás, ha nem is járt még pozitív eredménnyel, mindenestre kedvező előjel. Az együttműködés igazi nehézsége azonban a kisebbségi kérdés, a kisantant politikának ez a legkritizálhatóbb része. Az egyetlen mód a béke és bizalom helyreállítására az, ha az utódállamok végét vetik asszimilációs politikájuknak és a lehető legnagyobb mértékben érvényesítik a kisebbségekre vonatkozó szerződéseket. Egyezzen meg Európa végre abban az elvben, hogy az egyén nemzetisége és nyelve épp olyan szent, mint a vallása. Tanulmánya végén Seton-Watson felveti a gondolatot, hogy talán Csehország próbálkozhatnék meg először a kisebbségi jogok alkotmányos biztosításával.

M. V.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1931.

Alice Raven: *Memorandum prepared for the select committee on capital punishment.* (Memorandum a halálbüntetéssel foglalkozó választott bizottsághoz.)

A gyilkos lelkülete «befelénéző», azaz lelkesége nagyon reagál az öntudatalatti erőkre. A gyilkos tehát beteg lélek, ferdén ítéli meg a külvilág tényeit, félelemmel és gyűlölettel viseltetik irántuk. A bűncselekmény elkövetése előtt fellépő ezen lelki elváltozás folytán a bűnöző elméje nem tud különbséget tenni saját fantáziája és a külvilág tényei között s ez az állapot a lélektan szempontjából már kóros állapot, «insanity». Ezen az alapon állította fel a lélektan azt a tételt, hogy csak beteglelkű egyén követhet el gyilkosságot, hiszen a gyilkosból hiányzik az ember társas voltából származó együttérzés és felelősségérzet.

De nem minden beteglelkű ember gyilkol. A gyilkos gyermekkorában durvaságnak vagy kegyetlenségnek volt kitéve (különösen atyja részéről) s az ebből származó bosszú érzetét később a nála gyengébben tölti ki, ha az ellenkezik vele, vagy ha ő valamit vagy valakit félt tőle.

A halálbüntetés eltörlése miatt nem kell félni a gyilkosságok számának növekedésétől sem, mert, mint a statisztika mutatja, annak elrettentő hatása nincs, akkor pedig igazán nincs ok arra, hogy ne kezeljük a gyilkost terapeutikusan, éppen úgy, mint a többi lelkibeteget. Ki kell nyomozni már csak e célból is a vádlott családi viszonyait, az előző környezetét és a jelen társadalmi helyzetét.

Rá kell mutatni, hogy a vádlott a bíróság előtt különleges légkörben van, amennyiben üldözöttnek érzi magát csak azért, mert a társadalom céljával ellentétes saját célját próbálta megvalósítani, ehhez képest tehát a bíróságban és a vádhatóságban saját drámájának végrehajtóit látja.

Richard Kayser: *A challenge of the times.* (A kor parancsa.)

Mikor az individualizmus hosszú küzdelem után diadalra jutott, a világ képét teljesen megváltoztatta. Minden érték elvesztette állandóságát, a pénz detronizálta a szellemet és az addig egységes társadalom városiakra és falusiakra bomlott szét. Mialatt az egzakt tudományok az új irány szolgálatába állottak, neki lendült a technika és erősödött a gazdasági élet tempója (melyek maguk után vonták a városiasodást, az indusztrializálódást és a bürokráciát), a kultúr- és intellektuális tudományok — az előrelátás és az érték érzetének hiányában — félredobták a felelősségvállalást és ennek folytán elvesztették a század szellemi vezetését. A modern kulturális élet három fő tényezője, a sajtó s gyermeknevelés és a politika mind jobban és jobban a nagy városokban felhalmozott és főleg egyéni örömök kielégítésére szolgáló nagy vagyonok hatása alá került, ami végül

is a társadalmi erők széthullására vezetett. A világháború végül is teljesen szétrombolta a gazdasági élet régi berendezéseit és a társadalom alapjait és megváltoztatta egyben az államok struktúráját is, kevés, de erős világhatalmat léptetve az addig egymással versenyző sok kis állam helyébe.

A társadalmi, gazdasági, politikai és szellemi válságból egyedül a parasztság felemelése és a társadalomba való szerves bekapcsolása vezethet ki. A paraszt a maga természetes ösztönével látta a mesterséges tápanyag és trágya terméketlenítő hatását és harcolt a kohó s a lombik ellen. Megindította az új, tudományos szóval: biológiai-dinamikus áramlatot, mely természetes vitamindús táplálékot és természetes trágyát követelt. Ez az áramlat a város és a falu szervezetlen és aránytalan mérvű fejlődésében látja az emberi társadalom betegségét — melyet szerinte csak a városiasság korlátozásával, a városi jövedelmek csökkentésével, a leszorított agrárjövedelmek emelésével lehet megszüntetni. Hirdeti, hogy a társadalmat élő szervezetnek kell tekinteni, mely csak akkor egészséges, ha minden szerve elvégzi a természet által kijelölt működését. A parasztság nagy elhanyagoltságát mutatja az is, hogy «paraszttársadalom» csak a legújabb időben kezd életrekelni (Németországban és Angliában). A falu jelentőségét felismerő iránynak Knapp Frigyes György, Sering Miksa, Oppenheimer Ferenc, L. von Wiese és C. von Dietze voltak vezetőszellemei. A jövőt illetőleg helyesnek látszik az a megállapítás, hogy e tudományt a nép közül való, de a városi élettel és szellemmel ismeretes egyének műveljék és pedig alapos művelődéstörténelmi képzettség alapján. A nép lelkében oly igazságok is élnek, amelyekre a rendszerek és módszerek között tévelygő tudomány csak hosszas kutatás után jön rá. E tudománynak ezenkívül nem szabad csak a múltba néző és önmagáért létező tudománynak lennie, hanem meg kell oldania gyakorlati céllal a jövő problémáit és meg kell felelni arra a kérdésre, hogy mit kell tenni. Egy szóval alkalmazott «Paraszttársadalomtudomány»-ra van szükség. Ez legyen alapja a falupolitikának, mely viszont ne csak gazdasági, hanem egyben kulturális téren — a kultúra bekapcsolásával — igyekezzék megoldani a parasztproblémát. Ne szorítkozzék az egyes országokra, hanem terjeszkedjék ki a népek egész csoportjaira — mert a gazdasági bajok a mai fejlett technika mellett kihatnak más országokra, sőt sokszor az egész világra is —, de bele kell kapcsolni ebbe a munkába a fent említett három tényezőt, a sajtót, a politikát és a neveléstudományt is, mert az összes erők felhasználása mellett is lassú az út, mely megszüntetheti a mai beteges helyzetet, mikor a város aratja le a falu könnyének és vérének gyümölcsseit.

Szabó Gyula.

A **SCHMOLLERS JAHRBUCH** f. évi 3. száma «*Die Entwicklung des Kapitalbegriffes und seine Beziehung zu Vermögen, Reichtum und Einkommen*» címen közli dr. **Neubauer Gyulán**ak azt a tanulmányát, amely «Tőke, vagyon, gazdagság» címmel a Közgazdasági Szemle 1928 április-május havi számában is megjelent.

Neubauer Gyula cikkének ez újabb publikációja nem tér el lényegesen a korábitól, mégis őszinte örömmel üdvözljük annak megjelenését, mert e révén hozzájutott ahhoz a publicitáshoz, amelyet értékénél fogva feltétlenül megérdemel.

A tanulmány — amint a Közgazdasági Szemle olvasói előtt ismeretes — a közgazdaságtan egyik legvitásabb területén mozog: a tőke fogalmát igyekszik tisztázni s a tőkének a jövedelemhez és vagyonhoz való viszonyát megállapítani. — Tőkén nem a «termelt termelőjavakat» érti, tehát nem csatlakozik a klasszikusok materiális tőkeelméletéhez, hanem — kiindulva a gyakorlati élet felfogásából — I. Fischer, Veblen és Liefmann nyomán a tőkét immateriális kategóriának tekinti és arra a megállapításra jut, hogy a tőke — az egyre változó termelőjavakkal szemben — a vállalat állandó *értékalapját, értékdimenzióját* jelenti. A tőke a vállalat gazdasági kapacitását fejezi ki, éppenúgy, mint a jövedelem a háztartását. Tőke és jövedelem tehát *értékfogalmak*. De — a szerző szerint — mind a kettőnek megvan az értékhordozója (materiális szubsztrátuma) s ez a tőkére nézve: a vállalat *vagyona*; a jövedelemre nézve: a háztartás *gazdagsága*.

A tőkének ez a fogalma közel áll a gyakorlati élet felfogásához és harmóniában van a kapitalizmus gondolatrendszerével. H. J.

PESTVÁRMEGYEI NÉPMŰVELÉS. 1931 október.

Janson Vilmos: *A rádiós-népművelés mai helyzete és módszerei.*

A World Association for Adult Education ez évi *bécsi* konferenciáján a rádió és népművelés kapcsolatát tárgyalta. A rádió iránti érdeklődés első foka a technikai csodának szólt, a második foka a szórakozást kereste, most a harmadik fok: a rádió a művelődés komoly eszköze lett. Mily mértékben, ez országunkint különböző. Az amerikai rádió üzlet. Az Unió 600-nál több rádiótársulata hirdetőknak adja el a rádióidőt. Egyházak is vásárolják istentiszteleteik közvetítésére. A rádiós-oktatás nehézségei, hogy csak a hallószervekhez szól, az előadó személyes befolyása nem érvényesül, a hallgató nem kérdezhet, kevés idő jut az előadások számára (15—20 perc). Mindezért a rádióoktatás nem helyettesítheti, csak kiegészítheti az egyéb tanítási módokat. A népművelésben is csak kiegészítő eszköz lehet, főleg a figyelemkeltés és ösztönzés eszköze. A sajtóhoz hasonlít, de mint demokratizáló tényező annál is hatalmasabb. Művelőhatása szélesebb körben mozog, (zene is!), de ez is csak közvetett: a közlés fejlesztése, tudásvágy felkeltése.

A programkészítőnek legyen felelősségérzete, őrizze meg a rádió

semlegességét a pártpolitika és propaganda felett. A műsor színvonala minden területen egy fokkal magasabb legyen, mint amilyent általában megfelelőnek tartanak a «közizlés» kielégítésére.

A rádió-oktatás élénkítésére új kísérletek folynak. Érdekes pl. a dialógus bevezetése, vagy a reprezentatív hallgatóság jelenléte és megszólaltatása az előadóteremben rögtönzött megbeszélés alakjában. Érdekes a tárgy választás iránya is. Németországban a *Deutsche Welle* e télen ilyen témákat szólaltat meg: A katolicizmus, a protestantizmus, a szocializmus, a liberalizmus, a konzervativizmus a mai ember gondolatvilágában. Ezek viszonya a magántulajdon elvéhez.

A rádió erős zenei nevelő. A sok időt kívánó zenetanulást sok esetben pótolja. A felolvasó az esetek többségében magányos hallgatóval beszél s ezért a társalgás hangja a megfelelőbb.

Új törekvés a hallgatók öntevékenységre serkentése: vitacsoportok szervezése, könyvszemle-órák, otthon kísérhető zeneszámok leadása. Angliában egy évben ezernél több «együtthallgató» népművelési rádiócsoporthoz alakult.

A rádióprogram 10—15%-ánál ne legyen több a népművelési célzatú. Ma általában a műsorok 75%-a zene, a többi 25%-ból 10 vagy ennél is kevesebb a népművelési előadás. Eredményes rádió-népművelés csak a népművelés egyéb szerveivel, a hivatalos vagy társadalmi irányítókkal egyetértő kapcsolatban lehetséges.

pp.

A TÁRSULAT ÉLETE.

VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEK.

A Társulat 1931-ben két ízben tartott választmányi ülést. Január hó 22-én és november hó 13-án. Mind a két ülésen a taglétszámban beállott változások, a Társulat munkaterve és a novemberi ülésen a közgyűlés előkészítése tárgyában határozott a választmány.

A TÁRSULAT KÖZGYŰLÉSE.

November hó 15-én tartotta a Társulat *VI. rendes közgyűlését* a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében. A közgyűlést *dr. Hornyánszky Gyula* egyetemi tanár, elnök nyitotta meg s felolvasta *Mi is az a szellem-történet?* című, nagy tetszéssel fogadott tanulmányát, amelyet a «Társadalomtudomány» jelen számában talál az olvasó.

Az elnöki megnyitó után *dr. Szombatfalvy György* főtitkár terjesztette elő jelentését a következőkben:

Tisztelt Közgyűlés!

A múlt évben azzal kezdtem főtitkári jelentésemet, hogy a Társulat életében stagnálás következett be. Az idén ez a megállapítás is eufémizmus volna. Úgy látszik, a mai idők nem kedveznek a szociológiai kutatásnak. A társadalom súlyos éleztavarái, visszafejlődése, romlása fokozott követelményeket támaszt velünk szemben csökkent munkalehetőségek mellett. Támogatnunk kellene a gyakorlati politikát, a súlyedés megállítására vagy lassítására hasznosítható ismereteket kellene adnunk számára. De tehetünk-e itt annyit, amennyit szeretnénk? Két erős gátba is ütközünk s a két súlyos gátlás összefügg egymással. Az állam és a társadalom vezetői nem keresik a társadalmi folyamatok szakszerű vizsgálóinak segítségét s így a szociológia kellő ösztönzés híján bátortalanul nézi a társadalom funkcionális zavarait. Bármekkora is természetes egymásrautaltságuk, összeműködésről alig lehet szó. Pedig a politika tehetetlensége mind világosabban áll előttünk. Akár a világpolitika újabb fejleményeire, akár csak a magyar élet utolsó éveire gondolunk, lehetetlen észre nem venni a politikusok tehetetlenségét, előrelátásuk hiányát, harmonikus összeműködésre való képtelenségüket. Egy-egy problémát még csak megoldanak úgy ahogy, mihelyt azonban egyszerre több kedvezőtlen hatású jelenség bukkan fel, vagyis a legkisebb komplikáció esetén bölcseségük felmondja a szolgálatot. Rendszerint túlzásba viszik a be nem avatkozás elvét s amikor azután ennek következményeként súlyos válságok jelentkeznek, egyszerre a másik végletbe csapva szinte megállítják az életet.

A társadalomtudomány a maga megfigyelései alapján újra meg újra rámutatott e veszedelmekre. De mi is hasztalanul foglalkoztunk a magyar élet nem egy problémájával, a gyakorlat oldalán nem mutatkozott érdeklődés. A múlt század derekán volt egy emberöltő, amikor mély szociológiai belátású férfiak irányították a közéletet. Államférfiak és publicisták: Széchenyi, Eötvös József, Csengery Antal, Kemény Zsigmond voltak a kezdeményezők és a közvélemény alakítói s a sajtóbírálat is a nemzet egyeteme és jövője szemszögéből legalább is a történelem ismeretén nevelt ítélőképességnek volt gondos lelkiismerettel kiérlelt gyümölcse. De már Tisza Kálmánnal kezdődik a hanyatlás. A kormányzat mindjobban függetlenül a tudományos közvéleménytől s lassan a hivatásos ellenőrzőszervtől, a parlamenttől is, amely már a választásoknál kezdődő technikai beavatkozások sorozata következtében veszíti el igazi befolyását. Tisza Kálmán korszaka után egy negyedszázados közjogi harc következett, amikor, a nemzeti gondolatból hiányzik a szociális tartalom s ez a nemzet vezetőitől meg nem értve, sőt száműzve egy kis csoportnak, a magyarságtól lelkében idegen városi intellektuel-proletárság agyának rögeszmeccentrumában talál egy időre silány menedéket. A munkásnegyedek füledt vackain és a gettótudósok zsívajgó vitáiban azután rettenetesen eltorzult a szociológia. A vak gyűlölet kritikája és a hontalanság lázas utópiája lett inkább, mint

tudomány, nem csoda tehát, ha a háború és a forradalmak formaruhájából szabadult nemzeti lélek sem tudta meglátni igazi jelentőségét és értékét.

Társulatunk hat évi működésére visszatekintve hasonló tapasztalatról kell beszámolnunk. 1925-ben a magyar értelmiség színe-java sietett ugyan kibontott lobogónk alá, de olyan kis számban, hogy a hatékonyabb munka anyagi feltételeit nem biztosíthatta. Hamar kitűnt az is, hogy a magyar közélet nem a közcélok alapos, tárgyilagos megismerésére törekvő férfiak arénája, nem a személyi- és osztályérdeken felülemelkedve összeműködni kívánók gyülekezete, amely érdeklődik a szociológia munkája iránt s e magasabb érdekből őszintén tiszteletben kívánja tartani a kutatás szabadságát és biztonságát. Kiderült, hogy több bátorsággal lehet művelni a szociális morfológia kérdéseit, mint a magyar földreform problémáját. Olyan években, amidőn a «viselem érte a felelősséget» gyakori emlegetése mellett is a felelősségérzet úgyszólván elsorvadt, a meggyőződés és a véleményzabadság a független emberek fényűzése lesz, a független emberek száma azonban rohamosan fogy, alig marad belőlük egy-két megcsodált fehér holló. A magyar szociológia az elméleti problémák nehezen megközelíthető fellegvárába menekült, gondosan kerülve minden olyan témát, amely itt vagy ott, ebben vagy abban a hatalmasban ellenérzést válthatna ki az íróval szemben. Nem váltunk szószólóivá a hatalmasoknak s nem ejtettünk egy szót sem meggyőződésünk ellen. De csak távolról néztük a magyar problémákat s óvatosan kerülgetve tettük csak szóvá azokat. Most, a nagy első bajok idején nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy nincs részünk azok felidezésében, de nem mondhatjuk el, hogy azok megelőzésére mindent megtettünk, amire tudásunk, meglátásaink képesítettek. Mulasztásainkat mentségeink csak részben enyhítik. Az ódium egy részét a művelt magyar középosztálynak kell viselnie, mert ennek az egyetlen mögöttünk álló rétegnek nem volt sem kellő szociális érzéke, sem megfelelő anyagi áldozatkészsége ahhoz, hogy igazi visszhangot és védelmet nyújthatott volna számunkra. Ráeszmél-e most, e komoly időben a szociológia fontosságára? — nem tudjuk.

Az elmúlt társulati év egyelőre csak anyagi helyzetünk rohamos hanyatlását mutatja. Ennek megelőzésére egy évvel ezelőtt segítségért fordultunk az akkor még viszonylag legerősebb társadalmi réteghez a magyar nagybirtok tulajdonosaihoz, a kétezer holdon felüli birtokosokhoz. A több mint 300 latifundiumos tulajdonos közül azonban körlevelünkre csak egyetlen érdemleges választ kaptunk: József kir. herceg 30 P adományt juttatott társulatunknak. Néhány nagybirtokosunk Íratott pár soros elhárító választ, a túlnyomó többség azonban — és a szociális jelenség érdekessége miatt teszem szóvá — nem is válaszolt. Az a réteg pedig, amelyre társulatunk eddig is támaszkodott, a magyar értelmiség, 1930 és 31-ben anyagi erejében rohamosan hanyatlott.

Társulatunk taglétszáma a múlt évi közgyűlés óta 681-ről 592-re

csökkent. Nem kevesebb, mint 107 tagtársunkat kellett törölnünk azért, mert anyagi gondjaira hivatkozva töröltetésüket kérték. Az 1931. év egyébként az alapszabályaink értelmében a tagsági idő 5 évi minimuma miatt is kritikus volt, mert ekkor nyílt alkalmunk a kilépésre azoknak, akiket 1925-ben az alakulás lelkes jelentkezői közül a szalmaláng hozott körünkbe, öt tagtársunkat vesztettük el elhalálozások miatt: dr. Jancsó Benedek és dr. Pfeiffer Miklós v. tagokat és dr. Illyefalvi Vitéz Géza, valamint Rác Lajos és Szeless László r. tagtársainkat. Az ilymódon előállott 112 főnyi veszteséggel szemben a választmányi üléseink 23 új tagot vettek fel s így a veszteség a múlt évi létszámmal szemben 89, azaz 13%-os csökkenést jelent.

Az országos gazdasági helyzet, amelynek konzekvenciáit itt nem kutatható okokból elsősorban a mi gárdánkat túlnyomórészen tevő közalkalmazottakkal szemben igyekeznek levonni, a taglétszám jövő alakulása szempontjából egyelőre nem biztató.

Az elmúlt társulati évben részint előadásokkal, részint egy fontos hazai problémát minden oldalról megvilágító ankét útján szolgáltunk élőszóval tudományszakunkat, 5 felolvasó ülésünkön Méray Horváth Károly vendég, dr. Móricz Miklós, dr. Szombatfalvy György, dr. Mihelics Vid, dr. Dékány István mutatta be tanulmányát. *Az értelmiség válságáról* tartott ankétünkön pedig dr. Hornyánszky Gyula elnök, dr. Kornis Gyula, dr. Laky Dezső és dr. Szandtner Pál vál. tagok vállalták az előadói tisztséget. Az ankét 4 estét töltött ki, az utolsó estén érdekes vita volt számos résztvevővel.

A Társadalomtudomány az 1930. évben 464 oldal terjedelemben jelent meg. A folyó évben két összevont számot adtunk együtt 232 oldal terjedelemben, míg az 5—6-ik szám 6 ív terjedelemben december hóban fog megjelenni. A publikációban is jelentkezik tehát a gazdasági válság hatása. A Társulat vezetősége rajta van, hogy a nehéz időben is megtegye, amit megtehet. A társulat díjazott tisztviselői április hó óta nem vették fel tiszteletdíjukat s így lehetővé vált, hogy ha 328 oldal mindössze is, a Társadalomtudomány kötete folyó évben is tűrhető terjedelemben jelenhessék meg.

Beszámolóom végén legyen szabad köszönetet mondanom a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak és Budapest székesfővárosnak, hogy Társulatunkat — ha a nehéz időkben kisebb összeggel is — anyagilag támogatták.

A főtitkár jelentését a közgyűlés tudomásul vette.

Ezután a társulat pénztárnoka terjesztette elő jelentését:

Tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk 1930. évi pénzügyi eredményeiről az alábbiakban van szerencsém beszámolni:

Pénzkészletünk volt az év elején	213·34 P
Ehhez a következő bevételek járultak :	
1. Alapító tagsági díj	100— «
2. Tagsági díj	2.683·90 «
3. Előfizetési díj	1.634·13 «
4. Kiadványok eladásából befolyt... ..	100·71 «
5. Adományokból és segélyekből	5.590— «
6. Egyéb címen... ..	107·75 «
Mindez összesen	<u>10.420·83 P</u>

Az alapító tagsági díj dr. Szadeczky-Kardoss Tibor tagtársunktól; 1040 P a miniszterelnökségtől, 1300 P a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól, 3000 P Budapest székesfőváros 1929. és 1930. évi segélyéből, 150 P Csanád vármegye, 100 P pedig Győr városának adományából ered. Nagylelkű adományozóinknak ez alkalommal is hálás köszönetet mondunk. A felsorolt bevételekkel szemben a következő kiadásaink voltak:

1. Nyomdaköltség	5.337·91 P
2. Irói díj	1.693·96 «
3. A főtákos tiszteletdíja	1.680— «
4. A pénztáros tiszteletdíja	400— «
5. Az irodai segéderő munkadíja... ..	560— «
6. Könyvekre kiadtunk	23·75 «
7. Előadások költségeire	10— «
8. Postaköltségekre	192·09 «
9. Egyéb költségekre	216·01 «
Összesen	<u>10.113·72 P</u>

A bevételek és kiadások különbségként az év végén 316-11 P pénzmaradvány mutatkozott.

Az 1930. év számadása f. évi november hó 7-én felülvizsgáltott. Kérem a tiszelt Közgyűlést, szíveskedjék a számvizsgálóbizottság jelentését meghallgatni és annak eredményéhez képest részemre a felmentvényt megadni.

Dr. Horn József pénztáros.

A szám vizsgálóbizottság nevében Thewrewk-Pallaghy Attila jelentette, hogy az 1930. évi számadás felülvizsgálata megtörtént s ez alapon javasolta, hogy a pénztárosnak az 1930. évre a felmentés megadassék. A közgyűlés a jelentést tudomásul vette és a pénztárosnak az 1930. évre a felmentést megadta.

A Társulat választmányának hozzájárulásával az 1931. következő költségvetési előirányzatot terjesztette elő a pénztárnok:

1. Tagsági díjakból remélünk	2.600— P-t
2. Előfizetési díjakból	1.600— «
3. Kiadványaink eladásából	100— «
4. Adományokból és segélyekből	3.000— «
5. Egyéb címen	50— «
Tehát összesen	7.350— P
bevételt, amely az év elején meglévő	316.41 «
pénzkészlettel együtt	7.666.41 P-t

tesz ki.

E bevételekkel szemben a következő kiadások várhatók :

1. Nyomdaköltség	3.900— P
2. Írói díj	650— «
3. A főtítkár tiszteletdíja	1.920— «
4. A pénztáros tiszteletdíja	480— «
5. Az irodai segéderő díja	260— «
6. Az előadások költsége... ..	50— «
7. Portóköltések	200— «
8. Egyéb költség	200— «
Összesen	7.660— P

E kiadásokra az előirányzott bevételek, amennyiben teljesen befoly-
nak, fedezetet nyújtanak.

Dr. Horn József pénztáros.

A közgyűlés a bemutatott előirányzathoz hozzájárult.

A Társulat alapszabályai értelmében a tisztikar megbízatása a hatodik társulati év lezárásával megszűnt. Az új tisztikar a közgyűlés egyhangú határozata szerint a következőképpen választott meg: *Elnök:* dr. Hornyánszky Gyula. *Ügyvezető-elnök:* dr. Heller Farkas. *Alelnökök:* dr. Balás Károly, dr. Bibó István és dr. Kolosváry Bálint. *Főtítkár:* dr. Szombatfalvy György. *Titkárok:* dr. Mihelics Vid, dr. Neubauer Gyula, dr. Ottlik László, dr. Rácz Lajos és dr. Trócsányi György. *Főjegyző:* dr. Ruber József. *Jegyzők:* dr. Áfra Nagy János, Hammersberg Miklós, Levatic László és dr. Torma Domokos. *Pénztárnok:* dr. Horn József. *Ellenőr:* dr. Szádeczky-Kardoss Tibor. A *számvizsgálóbizottság tagjai:* dr. Móricz Miklós, dr. Spóner Ferenc és dr. Thewrewk-Pallaghy Attila.

A választmányi tagok egyharmada az alapszabályok értelmében a választmány által töröltetvén, a választmány kiegészítésére a következő 27 tagtársunkat hozta a választmány javaslatba:

Dr. Acsay Tihamér, dr. Albrecht Ferenc, dr. Balás P. Elemér, dr. Balogh Jenő, dr. Bartók György, dr. Bencs Zoltán, dr. Domanovszky Sándor, dr. Erdey Ferenc, dr. Finkey Ferenc, dr. Hlatky Endre, ifj. dr.

Hornyánszky Gyula, dr. Komócsy István, dr. Kovács Alajos, dr. Laky Dezső, dr. vitéz Moór Gyula, dr. Pauler Ákos, dr. Pogány Frigyes, dr. Ravasz László, dr. Ritoók Zsigmond, dr. Schneller Károly, dr. Tóth László, dr. Torzsay-Biber Gyula, dr. Tomcsányi Móric, dr. Varga Ferenc, dr. Vikár Béla, dr. Zehery Lajos és dr. Zelovich Kornél.

A közgyűlés a választmányt a fenti javaslat értelmében egészítette ki. Ezután a Társulat elnöke a választmány megbízása alapján *dr. gróf Teleki Pál* egyetemi tanárnak, a Társulat választmányi tagjának tiszteleti taggá való választását indítványozta. A közgyűlés gróf Teleki Pált tudományos munkásságának elismerése gyanánt egyhangú lelkesedéssel a Társulat *tiszteleti* tagjává választotta.